

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

**Kázání jako médium konfesně-politické komunikace
v raném novověku.**

Matyáš Hoë z Hoëneggu (1580–1645) a jeho kazatelská
aktivita v předvečer a v průběhu třicetileté války

Mgr. Aneta Kancírová

Dizertační práce

Školitelka: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Olomouc 2019

S čistým svědomím prohlašuji, že tuto dizertační práci jsem vypracovala sama, a to na základě studia pramenů a literatury, které jsem uvedla v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne 4. října 2019

Aneta Kancírová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala nejprve mojí rodině, mé mamince Valince a tatínkovi Standovi, mým sestrám, mé tchýni Miladce a především muži mému srdci nejbližšímu – mému drahému manželovi Filipovi. Bez jejich Lásky a podpory by nebylo obtížné pouze sepsání této práce, ale také celá dosavadní cesta mým životem. Ze srdce a s úctou vám, moji milí, děkuji. Velké poděkování náleží mé milé školitelce Radmile Prchal Pavlíčkové, úžasné učitelce a badatelce, ale především osobnosti, která mě svým laskavým a vstřícným přístupem provázela téměř celým mým vysokoškolským studiem. Za ochotné rady a konzultace srdečně děkuji také Jiřímu Justovi a Martinu Wernischovi.

Tuto práci by nebylo možné uskutečnit bez podpory řady projektů, stipendií a badatelských pobytů v zahraničních knihovnách, kterým rovněž náleží má vděčnost. Jedná se především o stipendium Rolf und Ursula Schneider-Stiftung, které mi umožnilo celé tři měsíce bádát v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, stejně tak jako stipendium Günther Findel-Stiftung, díky němuž jsem zde mohla realizovat také krátkodobý badatelský pobyt. Následující projekty mi rovněž umožnily pracovat na mém výzkumu v zahraničí, jedná se o grantové soutěže Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci: *Mezi normou a realitou. Gender jako historiografický koncept v teorii i praxi* (č. FF 2016_046), *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk III.* (č. FF 2017_017), *Martin Luther na hranici: luteránská reformace, Sasko a Čechy – kontakty, reflexe, šíření* (č. FF 2017_014), *Společnost v historickém vývoji od středověku po moderní věk IV.* (č. FF 2018_006), *Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V.* (č. FF 2019_011).

Za zpřístupnění pramenů a možnost studia zahraniční i domácí literatury děkuji pracovnícím a pracovníkům následujících institucí: především Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens, Österreichische Nationalbibliothek Wien, Národní knihovna České republiky v Praze, knihovna

Historického ústavu Akademie věd České republiky a Vědecká knihovna v Olomouci.

Závěrečné poděkování patří Nejvyššímu. Bez Něho, tedy Lásky, Světla a Pravdy, by jakékoliv mé duchovní i pozemské konání bylo nemožné.

*„Nedbejte na spory církví. Veliký nositel Pravdy, Ježíš Kristus, ztělesněná Boží
Láska, se neptal po vyznání.“*

Abdrushin, Ve Světle Pravdy

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Předmět výzkumu a cíle práce	10
3. Trendy ve výzkumech luterské konfesní kultury	15
3.1 Koncept konfesionalizace a jeho uplatnění a kritika v německé a české historiografii	16
3.2. Luterské kazatelství a jeho reflexe v německé historiografii	22
4. Kázání – možnosti interpretace	26
4.1. Kázání a jeho recepce	29
4.2. Kázání jako literární žánr	34
4.3. Politické kázání – možnosti výzkumu	39
4.4. Konfesní kontroverze v kázáních	43
5. Luterský kazatel a jeho role v raném novověku	46
6. Matyáš Hoë z Hoëneggu – jeho život a dílo	53
6.1. Prameny a literatura k životu a dílu Matyáše Hoë z Hoëneggu	53
6.2. Život Matyáše Hoë z Hoëneggu	59
7. Kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu	65
7.1. Pražský pobyt v letech 1611–1613 jako centrum konfesních svárů	66
7.1.1. Matyáš Hoë z Hoëneggu v Praze.....	68
7.1.2. Analýza pražských kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu.....	73
7.2. Matyáš Hoë z Hoëneggu – vrchní dvorský kazatel v letech 1613–1645	89
7.2.1. Kalvinismus – trn v oku luterského teologa	89
7.2.2 Výročí reformace v roce 1617	101
7.2.3. Politické kázání a jeho role v tvorbě Matyáše Hoë z Hoëneggu.....	115
7.2.3.1. Lužická a slezská kázání ve dvacátých a třicátých letech 17. století.....	125
7.2.3.2 Lipský konvent a jeho reflexe v kázáních	146
8. Závěr.....	164
9. Seznam pramenů	169

10.	Seznam literatury.....	184
11.	Anotace.....	226
12.	Zusammenfassung.....	227

1. Úvod

„Man hörets vnd stehets auch noch heutiges Tages fort vnd fort/ daß deß wütens vnd tobens/ deß sengens vnd brennens/ deß würgens vnd mordens/ deß schendens vnd raubens kein Ende noch auffhören sey.“¹

Tato slova zazněla v únoru roku 1631 na shromáždění, které se konalo v Lipsku, a bývá tradičně označováno jako tzv. lipský konvent. Autorem slov byl Matyáš Hoë z Hoëneggu (1580–1645), luterský teolog a v této době vrchní kazatel na dvoře saského kurfiřta Jana Jiřího I. (1585–1656). V době, kdy tato slova pronášel z kazatelny v kostele sv. Tomáše, naplno Evropou zmítala třicetiletá válka – a její konec byl ještě v nedohlednu. Každodenní hrůzy, které prožívali obyvatelé evropských zemí, je možné rozpoznat také z těchto slov. Sám Hoë byl svědkem válečných událostí a jako luterský teolog na drážďanském dvoře se ve svých kázáních vyjadřoval k různým politickým událostem i náboženské situaci své doby.

Nedá se říct, že by jeho pozice byla vždy záviděníhodná – na jednu stranu bylo nezbytné, aby dostatečně prezentoval a obhajoval „čistou“ luterskou víru, což se od teologa jeho formátu očekávalo. Zároveň však byl jakýmsi „mluvčím“ saského kurfiřta, tedy vyjadřoval se k dobovým politickým událostem, a v případě, že politický vývoj drážďanského dvora směřoval k podpoře říšského císaře – jinověrce, bylo jeho úkolem takovou situaci obhájit a legitimizovat. Není divu, že takové „kolísání“ mezi oběma póly mu nevysloužilo oblibu u jeho současníků – obzvláště, pokud se jednalo o jinověrce. Matyáš Hoë jako reprezentant luterství, Vilém Lamormaini (1570–1648) jako vlivná osobnost na hasburském dvoře a Abraham Scultetus (1566–1625), dvorský kazatel na dvoře falckého kurfiřta Fridricha V., byli v dobové básni z dvacátých let 17. století označeni jako „drei stolze Pfaffen“, kteří

¹ HOË, Matyáš z Hoëneggu (dále HOË): *Der drey und achtzigste Psalm: Bey dem von Churfürstlicher Durchleuchtigkeit zu Sachsen/ etc. etc. außgeschriebenen Convent der Evangelischen und protestirenden Chur-Fürsten und Stände/ In der Kirchen zu S. Thomas/ in Leipzig/ Den 10. Februarii, Anno 1631. ... erkläret.* Leipzig 1631, s. 31. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (dále HAB), sign. 352.2 Theol. (10). VD17 12:203451M.

hýbali evropským děním.² Je možné se dohadovat, že přisouzení zásadního vlivu na evropskou politiku první poloviny 17. století těmto duchovním tří různých konfesí je přehnané – bezpochyby si však doboví pozorovatelé a autoři letáků, letákových spisů či pamfletů uvědomovali důležitou a významnou úlohu těchto tří osobností na panovnických dvorech, včetně jejich orientace v dobovém politickém dění.

Způsoby, jakými mohli duchovní ovlivňovat veřejné mínění (nebo minimálně příslušníky své farnosti), byly různé – primárně se však jednalo o ústní přednes kázání, dále o tištěná kázání a vydávání dalších spisů, traktátů, modlitebních knížek nebo katechismů. V současnosti není většinou možné určit, do jaké míry se slova faráře opravdu „zapisovala“ do lidských srdcí. Vzhledem k pramenné základně, která je dnešním badatelům dostupná, se však lze zaměřit na to, co a jakým způsobem duchovní sdělovali ve svých tiskem publikovaných dílech. Zodpovědět tuto otázku na příkladu homiletiky Matyáše Hoë z Hoëneggu je primárním cílem této dizertační práce.

² KNAPP, Hans: *Matthias Hoë von Hoënegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*. Halle 1902, s. 5.

2. Předmět výzkumu a cíle práce

Pramennou základnu dizertační práce tvoří v první řadě tištěná kazatelská produkce luterského teologa Matyáše Hoë z Hoëneggu. Za svůj život publikoval tento literárně velmi plodný kněz několik set kázání, ale také polemických spisů a teologických traktátů. Již pouhý náhled do německojazyčných databází, evidujících raně novověké tisky (srov. podkapitulu č. 6. 1.), odhalí obrovskou literární pozůstalost tohoto autora, která dosud nebyla v úplnosti probádána. Ani tato práce si však neklade za cíl analyzovat všechny spisy slavného luterána, ale zaměřit se pouze na určitou část jeho publikační aktivity – na tištěnou homiletickou produkci – jádro evangelického křesťanství, které je možné chápat jako jakéhosi prostředníka mezi biblickým zvěstováním a každodenním životem. Jako inspirace, jak tento pramen vnímat a jak si uvědomit jeho přínos pro raně novověké dějiny, může posloužit věta Dietericha Rösslera z roku 1986: „*Kázání není pouze výkladem textu, ale také výkladem přítomnosti.*“³

Kázání umožňuje badatelům klást si řadu otázek: za jakým účelem byla kázání vydávána – v některých případech dokonce v masovém měřítku? Ke komu promlouvala? Při jakých příležitostech byla vydávána – lišila se rétorika a argumentace v jednotlivých typech kázání? A pokud ano, tak jak? Odpovědět na tyto otázky lze pouze za předpokladu, že kázání čteme se zřetelem k dobovému kontextu; tedy si uvědomíme: 1, kdo kázání psal, 2, s jakým záměrem byla psána a komu byla adresována, 3, v jakém prostředí vznikala a v jakém vztahu byl kazatel k vrchnosti, 4, a za jakých politických, náboženských, církevně-správních, hospodářských a společensko-kulturních podmínek byla publikována.

V německé odborné literatuře je možné zaznamenat zvýšenou pozornost věnovanou homiletice až teprve v několika posledních desetiletích (srov. podkapitulu č. 3. 2. a kapitolu č. 4), přestože se jedná o médium, které bylo ve velkém měřítku vydáváno od poloviny 16. století a po celé 17. století⁴ v různých oblastech Svaté říše

³ V originále: „*Die Predigt ist daher nicht nur Auslegung ihres Textes, sie ist auch Auslegung ihrer Gegenwart.*“ Cit. dle HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey. Der gesellschaftspolitische Diskurs zwischen Kirche und Obrigkeit in Ulm 1614–1639*. Baden-Baden 1989, s. 7; vybrané německo- nebo anglickojazyčné pasáže ze sekundární literatury, které uvádím, jsou mými překlady; citace z pramenů uvádím v původním jazyku.

⁴ Wolfgang Sommer označil pozdní 16. století a celé 17. století jako klasický věk luterského kazatelství. SOMMER, Wolfgang: *Gottesfurcht und Fürstentherrschaft. Studien zum*

římské národa německého a mělo vliv na formování veřejného mínění. Tištěná produkce, která se dochovala, je však pouhým „vrcholkem ledovce“, jelikož o drtivé většině přednesených kázání, která zaznívala z úst vesnických i městských farářů, stejně jako dvorských kazatelů, superintendentů a dalších vysoce postavených duchovních, nejsou většinou dostupné žádné informace. Navzdory této skutečnosti lze alespoň tištěnou kazatelskou produkci využít jako rezervoár poznání o dobovém mediálním provozu, který nám dovoluje prozkoumat rétoriku a argumentaci jednotlivých kazatelů a pomůže nám pochopit důležitou věc: co farář adresátům kázání sděloval a jakým způsobem a proč tak činil.

Tato dizertační práce představuje sondu do kazatelské produkce drážďanského dvorského kazatele Matyáše Hoë z Hoëneggu. Cílem práce není podat komplexní pohled na život a dílo známého kazatele, ale analyzovat témata typická pro raně novověkou luterskou homiletiku a specifické aspekty jeho kazatelské produkce, a to v průběhu jeho celého života, přesněji řečeno: v průběhu jeho spisovatelsky „aktivního“ období. Nejedná se tedy o studii, která by sledovala určitý typ kázání napříč tvorbou různých kazatelů v různých časových obdobích či teritoriích. Dokonce neposkytne ani komparaci kazatelské produkce příslušníků odlišných konfesí – v případě zkoumaného vzorku pramenů se totiž jedná o tisky, které vzešly z pera luterána. Studie přináší rozbor tištěné homiletiky Matyáše Hoë, která je nahlížena v kontextu jeho života a působení v různých profesních pozicích – jako plavenského superintendenta, představitele německého luterského sboru v Praze a vrchního dvorského kazatele v Drážďanech. Tento přístup doplňuje „mozaiku“ dosavadních znalostí o luterském kazatelství částečně (srov. podkapitulu č. 3. 2.) – nazírání životních osudů jednotlivých duchovních a jejich roli a působení v knižní kultuře umožňuje lépe pochopit a přiblížit povahu tištěného kázání v raném novověku a uvědomit si a plně docenit jeho důležitost a využitelnost pro historické bádání. Z tohoto úhlu pohledu mi pomohla řada podnětných publikací, mapujících osudy a tvorbu luterských duchovních v raném novověku (srov. podkapitulu č. 3. 2.); tyto monografie a studie vydatně rozšířily můj horizont informací a znalostí, jak do geografického rámce (různá teritoria či města Svaté říše římské), tak do časového

Obrigkeitsverständnis Johann Arndts und lutherischer Hofprediger zur Zeit der altprotestantischen Orthodoxie. Göttingen 1988, s. 14.

období (16.–18. století), a pomohly mi lépe pochopit specifika spisovatelské aktivity jednotlivých luterských duchovních.

Z analýzy rozsáhlé tištěné kazatelské produkce (několik stovek jednotlivých kázání) Matyáše Hoë z Hoëneggu vyplývají dva zásadní aspekty, které jeho tvorbu výrazně prostupují: 1, jednak představení „správné a čisté“ luterské věrouky a konfesní „vymezování se“ vůči jinověrcům, 2, dále pak prezentace zeměpána – saského kurfiřta Jana Jiřího I. – a legitimizace drážďanské politiky a jejích proměn v průběhu třicetileté války. V jednotlivých případových kapitolách poukážu na témata, která se v kázáních objevovala, také ale na jejich využití na pozadí konkrétní dobové politické a náboženské situace. Vzhledem k tomu, že analyzovaná kázání byla vydávána v průběhu více než čtyřiceti let teologova života, (jeho první tištěné kázání bylo vydáno v Drážďanech roce 1603,⁵ poslední za jeho života v roce 1644⁶) bude pozornost věnována také proměnám argumentace v jednotlivých tiscích s ohledem na kontext doby, ve které byly vydány. Selektce pramenů, vybraných pro účely této práce, byla poměrně snadná – vzhledem k tomu, že jsem nenalezla žádné rukopisy kázání, a to ani v jeho písemné pozůstalosti (srov. podkapitulu č. 6. 1.), studovala jsem jeho tištěnou produkci uloženou převážně v německých knihovnách, především v Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Österreichische Nationalbibliothek Wien; s některými tisky jsem pracovala v Národní knihovně České republiky v Praze a Vědecké knihovně v Olomouci.

Hlavní pozornost soustředím zejména na příležitostná kázání (srov. podkapitulu 4. 2.), která vycházela většinou ve formě jednotlivých tisků, případně jako součást sbírek kázání, v nichž byla řazena buď tematicky (tj. zahrnují kázání různých luterských autorů věnovaná určitému tématu, například reformačnímu jubileu, holdování atd.), nebo sdružovaly různé texty jednoho autora. Většina těchto pramenů byla publikována s nepříliš dlouhým časovým odstupem od přednesu – zejména v případě politických kázání se mohlo jednat o poměrně krátký časový

⁵ Jednalo se o pohřební kázání. HOË: *Eine Trost und Leichpredigt/ Bey dem Begrebnüs deß Christlichen Kindleins Conradi/ dess...Herrn Magistri Conradi Blatten/ Churfürstlichen Sächsischen...Hoffpredigers/ seligen Sönleins*. Dresden 1603. VD17 1:024803X.

⁶ HOË: *Göttliche Creutz-Last/ und Creutz Hülffe/ Kürztlich/ und einfältig/ ausgeführt*. Dresden 1644. VD17 1:027666M.

interval mezi dobou přednesu a vydáním, tedy několik týdnů, maximálně měsíců. Důvod je logický: aktuálnost politické situace většinou vyžadovala okamžitou reakci kazatele reprezentujícího zeměpána. Pouze v několika případech se jedná o tisky vydané s výrazným časovým odstupem několika let.⁷ Jednotlivé typy příležitostných kázání jsou velmi zajímavé tím, že v poměrně krátkém formátu shrnují jednak biblickou zvěst, obsahují tedy exegeze biblických veršů a perikop, ale jsou také poměrně úzce tematicky vymezeny – v případě křtu, svatby, pohřbu, moru a jiných epidemií či zemských sněmů atd. se kazatel vyjadřoval k té události, při níž hovořil – z příležitostných kázání lze tedy vyčíst širokou škálu témat, se kterými raně novověcí luterští kazatelé pracovali a ke kterým se vyjadřovali. Po delší úvaze jsem se rozhodla ze zkoumané tištěné produkce vyřadit funerální homiletiku (srov. podkapitulu č. 4. 2.). Důvodem byla skutečnost, že tento typ pramene se odlišuje od ostatních příležitostných kázání a заслужuje jiný přístup – pohřební kázání se soustředí na představení „dobré smrti“ a často představují platformu pro konfesní souboj, zejména s ohledem na záležitosti spojené s umíráním a smrtí.

Součástí pramenů využitelných pro účely této práce jsou také archivní materiály deponované v Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens v Drážďanech, konkrétně ve fondu č. 63,⁸ který obsahuje materiál k českým exulantům v Drážďanech a k pražskému německému luterskému sboru. Fond obsahuje archiválie, které jsou dochovány částečně, a v řadě případů se jedná o fragmenty; ve fondu jsem hledala především písemnosti, které souvisejí s působením Matyáše Hoě v Praze v letech 1611–1613. V archivu se nachází také písemná pozůstalost německého faráře Franze Blanckmeisters (1858–1936),⁹ který se mj. věnoval také dějinám pražského luterského německého sboru, ve kterém sledovaný kazatel působil; také v jeho fondu jsem se snažila najít nějaké poznámky k osobnosti kazatele, našla jsem pouze dílčí poznámky z jednoho svatebního kázání (1604) a potom kopii jeho portrétu.¹⁰ K dispozici jsem měla také rukopisnou pozůstalost Matyáše Hoě z Hoëneggu, která je v současné době uložena v Niedersächsische

⁷ Příkladem může být sbírka kázání Matyáše Hoě z let 1606–1610, která byla vydána až v roce 1617. HOË: *Aller Christlicher Regenten und Obrigkeit/ heiliger Stand unnd Ehrenpreiß: Mit deutlicher außführung/ wie sie beschaffen seyn müssen/ darmit sie in ihrem Beruff/ Gottes Huld/ Schutz/ Heyl/ und Segen/ samt halten mögen*. Leipzig 1617. VD17 15:738262G.

⁸ Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens (dále EvLLS), Bestand 63, Böhmisches Exulanten.

⁹ EvLLS, Bestand 12, Franz Blanckmeister; Blanckmeister je autorem monografie o dějinách luterské evangelické církve v Čechách; BLANCKMEISTER, Franz: *Sachsen und die Erbauung evangelischer Kirchen in Böhmen nach Erlaß des Majestätsbriefs*. Leipzig 1905.

¹⁰ EvLLS, Bestand 12, Franz Blanckmeister, i. č. 596.

Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (srov. podkapitulu č. 6. 1.).¹¹ V pozůstalosti je dochována převážně korespondence a písemnosti související s konáním lipského konventu. Součástí pramenné základny jsou také staré tisky jiných raně novověkých autorů, které jsem komparovala s tvorbou Matyáše Hoë.

Tato dizertační práce je rozdělena na dvě části:

1, teoretickou část, shrnující dosavadní historiografické a metodologické přístupy ve výzkumu luterské konfesní kultury a luterského kazatelství; uvádí také možnosti nahlížení na kázání jako pramen využitelný pro raně novověké dějiny. V samostatné kapitole pojednávám o roli kazatele v raném novověku s důrazem na luterskou dvorskou duchovní kulturu. Další kapitola se věnuje Matyáši Hoë z Hoëneggu – analyzuji v ní prameny a dosavadní odbornou literaturu k jeho životním osudům a spisovatelské tvorbě, uvádím také základní údaje o jeho životě;

2, část, která přináší výsledky analýzy tištěné kazatelské produkce, zkoumané v souvislosti s dobovým politickým a náboženským kontextem. Jednotlivé kapitoly jsou pojednány jako případové studie, z důvodu přehlednosti a logické návaznosti jsou seřazeny v chronologickém pořadí. V závěrečném seznamu pramenů uvádím jednotlivé spisy vydané Matyášem Hoë nikoliv v abecedním, ale v chronologickém pořadí.

¹¹ Niedersächsische Staats- und Universitäts Bibliothek Göttingen (dále SUB), Hoëana. Nachlass von Matthias Hoë von Hoënegg. Sechs Bände, sign. 2 Cod. Ms. hist. 189.

3. Trendy ve výzkumech luterské konfesní kultury

Účelem této kapitoly je podat přehled zásadních prací věnovaných luterské konfesní kultuře s obzvláštním zřetelem ke kazatelské aktivitě duchovních v raném novověku. Silný zájem o dějiny luterství a luterskou homiletiku lze zcela logicky pozorovat především v německém prostředí. Kapitola jsem z důvodu přehlednosti rozdělila na dvě části – v první bude stručně představen koncept konfesionalizace, jeho užití a kritika na poli německé a české historiografie. Ke konfesní disciplinaci docházelo mj. také prostřednictvím kázání, která podobně jako další žánry náboženské literatury sloužila jako nástroj pro utváření konfesní sebeidentifikace.¹² Tato část představuje spíše rámcový vhled do problematiky; přehled „dějin“ konceptu a s ním související diskuze byl již několika badateli podán, a to vyčerpávajícím způsobem.¹³ Úkolem druhé části je představení studií o luterském kazatelství, kterému je zejména v posledních letech v německé historiografické produkci věnována zvýšená pozornost. Cílem kapitoly však není podat zevrubnou analýzu či výčet veškerých dějepisných prací věnovaných danému tématu, ale představení důležitých děl, které měly vliv na tuto dizertační práci.

¹² SCHILLING, Heinz: *Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur*. In: BÄHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (Hrsg.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999.

¹³ Srov. FEJTOVÁ, Olga: *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*. Český časopis historický (dále ČČH), 2011, s. 739–785; historiografické shrnutí rovněž v monografii: TÁŽ: *„Já pevně věřím a vyznávám...“ Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012; WALLMANN, Johannes: *Lutherische Konfessionalisierung – ein Überblick*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988*. Gütersloh 1992, s. 33–53; PEŠEK, Jiří: *Reformační konfesionalizace v Německu 16.–17. století*. ČČH, 1998, s. 602–610.

3.1 Koncept konfesionalizace a jeho uplatnění a kritika v německé a české historiografii

Nárůst výzkumů orientovaných na studium konfesních kultur lze zaznamenat v souvislosti s konceptem konfesionalizace, vypracovaným Heinzem Schillingem a Wolfgangem Reinhardem, kteří zčásti navázali na stat¹⁴ Ernsta Waltera Zeedena z roku 1958; Zeedenovu tezi o paralelním vývoji tří konfesních církví doplnili o proces sociální disciplinace; tento pojem zavedl německý historik Gerhard Oestreich.¹⁵ V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, kdy oba němečtí historici tento koncept představili, se rozpoutala debata o možnostech jeho využití pro německé raně novověké dějiny. Koncept konfesionalizace, chápaný jako společenský fundamentální proces, řízený spoluprací státu a církve, během něhož docházelo k formaci a disciplinaci společnosti jako jednotné konfesní skupiny a utváření raně novověkého státu, byl představen jako klíčový fenomén zkoumané doby, vymezené lety 1555–1648.¹⁶ Katolická, luterská a reformovaná konfesionalizace byly považovány za tři konfesní homogenní bloky, které se vyvíjely paralelně, což mohlo posloužit jako odrazový můstek pro komparaci jednotlivých strukturních prvků a mezníků v každé konfesi. Již během symposií v osmdesátých a devadesátých letech 20. století, věnovaných reformované,¹⁷ luterské¹⁸ a katolické konfesionalizaci,¹⁹ se objevily reakce badatelů na tento koncept, jejichž kritika a podněty pomáhaly koncept postupně usměrňovat a zamýšlet se nad dalšími perspektivami a možnostmi výzkumu. Jako příklad úvahy nad terminologickým vymezením lze uvést stat²⁰ Johanna Wallmanna, která byla zveřejněna ve sborníku věnovaném luterské konfesionalizaci, a v níž zazněla myšlenka, že přílišným

¹⁴ ZEEEDEN, Ernst Walter: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung in Deutschland im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Historische Zeitschrift, 1958, s. 249–299.

¹⁵ Výběrově: OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gesellschaft des frühmodernen Staates*. Berlin 1969.

¹⁶ Časové vymezení doby konfesionalizace je ohraničeno rokem 1555, tedy uzavřením augsburského míru, a rokem 1648 – vestfálským mírem. Doba 1555–1570 je chápána jako období konfesní polarizace, jako vrchol konfesionalizace je označena doba 1580–1620. SCHILLING, Heinz: *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und Gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*. Historische Zeitschrift, 1988, s. 1–46.

¹⁷ SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985. Gütersloh 1986.

¹⁸ RUBBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988*. Gütersloh 1992

¹⁹ SCHILLING, Heinz – REINHARD, Wolfgang (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1993*. Münster 1995.

²⁰ WALLMANN, Johannes: *Lutherische Konfessionalisierung*, s. 33–53.

zdůrazňováním jednotlivých konfesních kultur došlo k upozadění pojmu „protestantství“.

Jedna z hlavních výtek adresovaných konceptu spočívala v tom, že tato teorie dostatečně nerespektovala specifika jednotlivých náboženských systémů. Církevní historik Thomas Kaufmann ve své práci *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede*²¹ navrhl nahlížet na luterskou konfesi jako na pluralitní fenomén a poukázal na to, jakým způsobem třicetiletá válka přispěla k vnitřní pluralizaci luterství; luterskou ortodoxii, pietismus či osvícenství je možné chápat spíše jako momenty pluralitní konfesní kultury; autor navrhl vzdát se pojmu „luterská ortodoxie“ pro označení epochy, vnímal ji totiž jako teologický směr. Tendence nabourat představu o „jednotlivé“ luterské kultuře se projevil také ve studiích řady dalších badatelů,²² kriticky reagujících na teze sociologa Ernsta Troeltsche, které výrazně ovlivnily zejména starší historiografické práce.

Kritika konceptu konfesionalizace se týkala také přílišného důrazu na církevně-normativní charakter obnovy, dále etatismu, velkého důrazu na zasahování státu do procesu konfesionalizace. Kritika makrohistorického konceptu si vyžádala nové mikrohistorické výzkumy, které se uplatnily v prostoru města. Jedním takovým příkladem je kniha Étienne Françoise o paritním bikonfesním říšském městě Augsburgu, ve které představil soužití katolíků a luteránů.²³ „Neviditelná hranice“ postavená mezi příslušníky dvou (či více) příslušných konfesí nebyla jednoduchou linkou, ale složitým procesem, v rámci něhož bylo nutné každodenně vyjednávat hranice své vlastní konfese. V roce 2010 byla vydána kolektivní monografie,²⁴ která poukázala na perspektivy výzkumů „vyjednávacích“ procesů o hranice. Kritika makrohistorického pojetí konceptu konfesionalizace se odrazila rovněž v požadavku

²¹ KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede. Kirchengeschichtliche Studien zur lutherischen Konfessionskultur*. Tübingen 1998.

²² Srov. následující text.

²³ FRANÇOIS, Étienne: *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648–1806*. Sigmaringen 1991.

²⁴ ROLL, Christine – POHLE, Frank – MYRCZEK, Matthias (Hrsg.): *Grenzen und Grenzüberschreitungen. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung*. Köln – Weimar – Wien 2010; BRAUN, Bettina – WISCHMEYER, Johannes: *Vom Umgang mit konfessionellen Grenzen. Aushandlungsprozesse und rechtliche Festlegungen*. In: ROLL, Christine – POHLE, Frank – MYRCZEK, Matthias (Hrsg.): *Grenzen und Grenzüberschreitungen. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung*. Köln – Weimar – Wien 2010, s. 163–170.

na studium konfesně dynamických procesů.²⁵ V březnu roku 2000 se konalo kolokvium,²⁶ které poukázalo na to, že je důležité vzít v potaz také interkonfesní osmózu, transkonfesní interakce a komunikační procesy. Příspěvky autorů byly zaměřené na fenomény, jakými je například náboženská konverze,²⁷ náboženské sekty, disent a konfesní indiferentnost.

Badatelé v posledních desetiletích výrazně kritizovali sociologické práce Ernsta Troeltsche.²⁸ Jeho sociologické syntézy z prvních let 20. století pomohly vytvořit obraz luterské ortodoxie jako zkostnatělé a ustrnulé epochy, která byla kladena do opozice pietismu. Podobné zjednodušování a generalizace silně ovlivnily vnímání doby luterské ortodoxie po řadu následujících desetiletí. Výraznou kritiku adresovanou tezí Ernsta Troeltsche formulovala německá badatelka Luise Schorn-Schütte, která ve svých studiích²⁹ a také habilitační práci *Evangelische Geistlichkeit*

²⁵ KAUFMANN, Thomas: *Einleitung: Transkonfessionalität, Interkonfessionalität, binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003, s. 9–15.

²⁶ GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003.

²⁷ VOLKLAND, Frauke: *Konfession, Konversion und soziales Drama. Ein Plädoyer für die Ablösung des Paradigmas der „konfessionellen Identität“*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003, s. 91–104.

²⁸ FRIEDEBURG, Robert von: *Die lutherische Orthodoxie und die Debatte um das Widerstandsrecht*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 307–322.

²⁹ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Geistliche Amtsträger und regionale Identität im 16. Jahrhundert. Ein Widerspruch?* In: DINGEL, Irene – WARTENBERG, Günther (Hrsg.): *Kirche und Regionalbewußtsein in der Frühen Neuzeit. Konfessionell bestimmte Identifikationsprozesse in der Territorien*. Leipzig 2009, s. 11–22; TÁŽ (Hrsg.): *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. München 2004; TÁŽ: *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther und im Luthertum*. In: WALTHER, Manfred (Hrsg.): *Religion und Politik. Zu Theorie und Praxis des theologisch-politischen Komplexes*. Baden-Baden 2004, s. 87–103; TÁŽ: *Kommunikation über Herrschaft: Obrigkeitskritik im 16. Jahrhundert*. In: RAPHAEL, Lutz – TENORTH, Heinz-Elmar (Hrsg.): *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*. München 2006, s. 71–108; TÁŽ: *Lutherische Konfessionalisierung? Das Beispiel Braunschweig-Wolfenbüttel (1589–1613)*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988*. Gütersloh 1992, s. 163–194; TÁŽ: *Obrigkeitskritik im Luthertum? Anlässe und Rechtfertigungsmuster im ausgehenden 16. und im 17. Jahrhundert*. In: ERBE, Michael (Hrsg.): *Querdenken. Dissens und Toleranz im Wandel der Geschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans R. Guggisberg*. Mannheim 1996, s. 253–270; TÁŽ: *Obrigkeitskritik und Widerstandsrecht. Die politica christiana als Legitimitätsgrundlage*. In: TÁŽ (Hrsg.): *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. München 2004, s. 195–232; TÁŽ: *Prediger an protestantischen Höfen der Frühneuzeit. Zur politischen und sozialen Stellung einer neuen bürgerlichen Führungsgruppe in der höfischen Gesellschaft des 17. Jahrhunderts, dargestellt am Beispiel von Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt und*

in der Frühneuzeit,³⁰ obhájené v roce 1992, poukázala na dynamiku epochy luterské ortodoxie. Odmítavou reakci si vysloužila mimo jiné Troeltschova teze o „dvoji morálce“ a „slepé poslušnosti“ luterských duchovních k vrchnosti. Schorn-Schütte na příkladech spisů luterských teologů, vzniklých často ve spolupráci s právníky, ukázala na případy, kdy luteráni formulovali myšlenku na odboj vůči vrchnosti v případě, že odmítala respektovat jejich víru. Jako příklad lze uvést magdeburské vyznání z roku 1550, spisy Basilia Monnera (1500–1566) a Friedricha Myconia (1490–1546), v nichž byla jednoznačně vyjádřena myšlenka odboje k vrchnosti. K podobným závěrům došel rakouský historik Arno Strohmeyer, který se ve své monografii³¹ o právu na odboj rakouských stavů v letech 1550–1650 vymezil vůči názorům Hanse Sturmbergra,³² opřeným o Troeltschovy teze. Na základě důkladného studia pramenného materiálu Strohmeyer odmítl zjednodušenou představu o „poslušných luteránech“ a „odbojných kalvinistech“, která v rakouské historiografii silně rezonovala. Strohmeyer přesvědčivě dokázal, že větší iniciativu hornorakouských stavů vedených Georgem Erasmem Tschernembem (1567–1626), který byl reformovaného vyznání, nelze odvodit pouze z jeho konfesní příslušnosti, ale z mnoha dalších faktorů, souvisejících s dobovou společensko-politickou situací. Stejně tak větší „pasivitu“ dolnorakouských stavů nelze „mechanicky“ interpretovat pouze na základě jejich (ve většině případů) luterské konfese, ale lze ji vysvětlit například silným vlivem vídeňského dvora.

Koncept konfesionalizace, ačkoliv vznikl z podnětu německých historiků, a byl tedy v první řadě aplikován na německé dějiny, rezonoval také za německými

Braunschweig-Wolfenbüttel. In: SCHILLING, Heinz – DIEDERICKS, Hermann (Hrsg.): *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit*. Köln – Wien 1985, s. 275–336; TÁŽ: *Umstrittene Theologen. Die Rolle der Hofprediger zwischen Herrscherkritik und Seelsorge im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 27–48.

³⁰ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit. Deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit und Gesellschaft. Dargestellt am Beispiel des Fürstentums Braunschweig-Wolfenbüttel, der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Braunschweig*. Gütersloh 1996.

³¹ STROHMEYER, Arno: *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung. Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen 1550–1650*. Mainz 2006; TÝŽ: *Konfessionszugehörigkeit und Widerstandsbereitschaft: Der „leidende Gehorsam“ des innerösterreichischen Adels in den religionspolitischen Auseinandersetzungen mit den Habsburgern (ca. 1570–1630)*. In: BAHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. Leipzig 2006, s. 333–354.

³² STURMBERGER, Hans: *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*. Linz 1953.

hranicemi. Koncept oslovil jak německé badatele věnující se českým raně novověkým náboženským dějinám, tak české badatele, kteří začali promýšlet jeho aplikaci na raně novověké poměry v českých zemích.³³ V osmdesátých a devadesátých letech 20. století představil Thomas Winkelbauer svůj model tzv. „stavovské konfesionalizace“. Tento model ukazoval na možnosti uplatnění konceptu pro šlechtické dominium.³⁴ Přehled dějin konceptu konfesionalizace, jeho kritiku a zamyšlení se nad jeho uplatněním v českých zemích shrnula ve své studii Anna Ohlidal.³⁵ Ohlidal poukázala na problematiku využití konceptu v českém předbělohorském prostředí a konstatovala možnost aplikace konceptu po roce 1620. Takto s konceptem konfesionalizace pracuje česká badatelka Olga Fejtová, která ho metodologicky využila pro výzkum rekatolizace na Novém Městě pražském od dvacátých let 17. století.³⁶ Dalším historikem, který koncept aplikuje na situaci v českých zemích, je Josef Hrdlička, který se badatelsky orientuje především na oblast jižních Čech.³⁷

Na tomto místě je vhodné zmínit také koncept tzv. „první a druhé reformace“, jehož autorem byl český teolog Amedeo Molnár.³⁸ Molnár, jak je patrné z označení konceptu, nazval českou reformaci jako „první“, německou reformaci jako „druhou“. Kritikem tohoto přístupu je církevní historik a teolog Martin Wernisch,³⁹ který poukázal na to, že se tato teorie úspěšně prosadila za Molnárova života, byla však užívána bez nadnárodního konsenzu. Wernisch vyzdvihl určité „konstrukční chyby“,

³³ Srov. FERENCOVÁ, Hana – CHMELARŮVÁ, Veronika – KOHOUTOVÁ, Jitka – PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila (eds.): *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015.

³⁴ Např. WINKELBAUER, Thomas – WOLFRAM, Herwig (Hrsg.): *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien 2003; k tématu dále srov. EBERHARD, Winfried: *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530*. München – Wien 1981; TÝŽ: *Toleranz und Religionsfreiheit im 15.–17. Jahrhundert in Mitteleuropa. Probleme und Prozesse*. In: DUCHHARDT, Heinz – HLAVÁČEK, Petr – EBERHARD, Winfried (eds.): *Brunčvik a víla. Přemýšlení o kulturní a politické identitě Evropy. Brunčvik und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas*. Praha 2010, s. 55–72; sborník věnovaný tématu konfesních pluralit: BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig 2006.

³⁵ OHLIDAL, Anna: *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*. Studia Rudolphina, 2003, s. 19–29.

³⁶ FEJTOVÁ, Olga: „Já pevně věřím a vyznávám...“.

³⁷ HRDLIČKA, Josef – JUST, Jiří – ZEMEK, Petr (eds.): *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě. Prameny k českým dějinám 16.–18. století*. České Budějovice 2017; HRDLIČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. Pelhřimov 2012.

³⁸ MOLNÁR, Amedeo: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha 2007; TÝŽ (ed.): *Slovem obnovená: čtení o reformaci. K čtyřstému výročí České konfese*. Praha 1977.

³⁹ Srov. WERNISCH, Martin: *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*. Praha 2018.

mezi které zařadil psychologický moment, tedy problematičnost samotného označení „první“ a „druhá“ reformace, dále terminologické zmatení (druhá reformace je v kontextu německých dějin chápána jako zavádění reformovaného vyznání) a vůbec poukázal na problematičnost zahrnutí české reformace do evropského kontextu.

3.2. Luterské kazatelství a jeho reflexe v německé historiografii

Kritika makrohistorického pojetí konceptu konfesionalizace a také snaha „rehabilitovat“ obraz luterské ortodoxie, prezentované jako strnulá epocha, si vyžádaly mikrohistorické perspektivy výzkumů. Zejména na počátku druhého tisíciletí se badatelé začali ve větší míře orientovat na luterské duchovenstvo, analyzovali modlitby, kancionály a další žánry, které lze souhrnně označit pojmem „Erbauungsliteratur“, který se do češtiny většinou překládá jako „nábožensky vzdělávací“⁴⁰ nebo „nábožensky vzdělavatelná“⁴¹ literatura. Vznikly tak mnohé podnětné studie věnované životu a dílu luterských farářů, luterské kultuře v jednotlivých městech, rozborům kázání a dalších žánrů „nábožensky vzdělavatelné“ literatury. Podobné sondy do života a spisovatelské aktivity luterských duchovních umožňují komparovat jejich díla jak v rámci tvorby jednoho autora, tak spisy různých autorů napříč určitým časovým úsekem, dále zamýšlet se nad skladbou posluchačů a čtenářů kázání, pastorační činností, vztahem kazatelů k zeměpánovi či městské radě, vztahy a vazbami k jejich působišti, sociální mobilitou a dovolují posoudit míru vlivu duchovních na formování hodnot, názorů a indoktrinaci dobových posluchačů, případně čtenářů publikovaných tisků. Tímto přístupem se badatelé pokusili napravit „pověst“ luterské ortodoxie jako neživé a strnulé doby bez opravdového vnitřního náboženského prožívání, která byla pěstovaná ve starších historiografických pracích. K autorům, kteří se o výzkumy tohoto charakteru zasloužili, patří církevní historik Wolfgang Sommer,⁴² který

⁴⁰ BOČKOVÁ, Hana: *Knihy nábožné a prosté. K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno 2009; TÁŽ: *K reflexi ženy v nábožensky vzdělávací tvorbě*. In: AMBROŽOVÁ, Hana – DVORÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě*. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 611–623.

⁴¹ MALURA, Jan: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*. Ostrava 2015, s. 23.

⁴² SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden. Grundzüge ihrer Geschichte und Verkündigung im Kurfürstentum Sachsen*. Stuttgart 2006; TÝŽ: *Frömmigkeit am Dresdner Hof zur Zeit der lutherischen Orthodoxie*. In: LITZ, Gudrun – MUNZERT, Heidrun – LIEBENBERG, Roland (Hrsg.): *Frömmigkeit – Theologie – Frömmigkeitstheologie*. Contributions to European Church History. Festschrift für Berndt Hamm zum 60. Geburtstag. Leiden – Boston 2005, s. 591–604; TÝŽ: *Gottesfurcht und Fürstentherrschaft*; TÝŽ: *Konfessionelle Legitimierung der Politik und ethische Weisung in Predigten zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Die Hofprediger Hoë von Hoënegg und Arnold Mengerig*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 37–47; TÝŽ: *Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der Frühen Neuzeit*. Göttingen 1999; TÝŽ: *Zum Selbst- und Amtsverständnis lutherischer Hofprediger*. In: MEINHARDT,

německou historiografii obohatil především o výzkumy homiletiky, ale také dalších žánrů „nábožensky vzdělávatelné“ literatury. Své výzkumy věnoval mimo jiné osobnosti a dílu významného německého duchovního Jana Arndta (1555–1621), částečně také analyzoval tvorbu jednotlivých kazatelů působících na dvoře saských kurfiřtů v Drážďanech. Rozbor vybraných kázání jednotlivých kazatelů ukázal na proměny úřadu dvorského kazatele v raném novověku, ale také na individualitu duchovních a specifika jejich jednotlivých textů.

Velmi podnětnou studií na poli výzkumu luterské homiletiky přispěla Monika Hagenmaier v podobě své publikované dizertační práce z roku 1989.⁴³ Soustředila se v ní na působení ulmského superintendenta Konráda Dietericha (1575–1639), který vydal tiskem velké množství kázání a jiných spisů. Hagenmaier analyzovala témata, která se v jeho spisech objevovala, poukázala na úzkou spolupráci městské rady s církví, která se podílela na disciplinaci ulmského obyvatelstva – a to mimo jiné také prostřednictvím kázání. S ulmskými prameny pracoval také Norbert Haag,⁴⁴ který svou pramennou základnu rozšířil o archivní materiály. Haag si položil otázku, do jaké míry mohla kázání ovlivnit lidovou kulturu. K zodpovězení otázky si pomohl studiem vizitačních protokolů a poukázal na jistou míru „svébytnosti“ lidové kultury, která však s postupujícím 18. věkem podléhala čím dál častěji disciplinaci uplatňované „shora“. Zajímavým příspěvem k diskuzi o luterském kazatelství je monografie⁴⁵ Sabine Holtz, v níž se zabývala texty profesorů univerzity v Tübingenu. Autorka nahlížela na kázání jako na pramen, který především směřoval na život; zabývala se tedy tím, jakým způsobem byly církevní doktríny v kázáních prezentovány. Opomenout nelze knihu Alexandra Bitzela, ve které rozebral kázání a „útěšné“ spisy (Trostschriften) Zikmunda Scherertze (1584–1639), mj. autora „útěšných“ spisů věnovaných pražským německým luteránům ve dvacátých letech 17. století ve víru pobělohorských událostí.⁴⁶

Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): Religion – Macht – Politik, s. 163–178.

⁴³ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey*.

⁴⁴ HAAG, Norbert: *Die lutherische Orthodoxie und der Prozeß der Konfessionalisierung im Luthertum: das Territorium der Reichstadt Ulm, 1640–1740*. Blätter für württembergische Kirchengeschichte, 1992, s. 72–88; TÝŽ: *Predigt und Gesellschaft: die lutherische Orthodoxie in Ulm 1640–1740*. Mainz 1992.

⁴⁵ HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag. Lehre und Leben in den Predigten der Tübinger Theologen 1550–1750*. Tübingen 1993.

⁴⁶ BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*. Göttingen 2002.

Dvorské kazatelství – jako specifický fenomén luterského kazatelství obecně – zaujalo mimo již zmíněného Wolfganga Sommera také Joachima Hahna,⁴⁷ který svůj výzkum věnoval osobě a dílu saského dvorského kazatele Martina Geiera (1614–1680). Hahnova kniha, pracující s kázáním jako pramenem vhodným pro výzkum dobového dění, se ukázala jako velmi užitečná s ohledem na kontext třicetileté války. O působení Jáchyma Lütkemanna (1608–1655) pojednal ve své monografii Christian Deuper.⁴⁸ Lütkemann působil jako diakon a později rektor univerzity v Rostocku, pro neshody s vévodou Adolfem Friedrichem byl suspendován a poté se vydal na dráhu dvorského kazatele a generálního superintendenta v knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel. Autor analýzou jednotlivých tisků poukázal mj. také na vztahy Lütkemanna k vévodovi a jeho roli v tamějším regionu. K tématu dvorské duchovní kultury byla v roce 2014 publikována kolektivní monografie *Religion – Macht – Politik*,⁴⁹ která obsahuje široké spektrum možností náhledů na funkci dvorského kazatele. Předností této monografie je to, že nezahrnuje pouze výzkumy luterského dvorského kazatelství, ale také dílčí studie ke katolickým zpovědníkům na panovnických a šlechtických dvorech. Podobný počín představuje v německé historiografii, zabývající se výzkumy konfesních kultur, spíše výjimku. Cílem autorů bylo umožnit také interdisciplinární diskuzi; stejně tak je výrazně rozšířen teritoriální rámec výzkumů – jako příklad lze uvést příspěvek Aleksandra Lavrova o zpovědnících ruských carů, císařů a císařoven.⁵⁰ Sborník byl jedním z výsledků projektu *Obrigkeitskritik und Fürstenberatung: die Oberhofprediger in Braunschweig-Wolfenbüttel 1568–1714*,⁵¹ který na svých internetových stránkách zveřejňoval tištěné texty wolfenbüttelských kazatelů.

⁴⁷ HAHN, Joachim: *Zeitgeschehen im Spiegel der lutherischen Predigt nach dem Dreißigjährigen Krieg. Das Beispiel des kursächsischen Oberhofpredigers Martin Geier (1614–1680)*. Leipzig 2005.

⁴⁸ DEUPER, Christian: *Theologe. Erbauungsschriftsteller. Hofprediger. Joachim Lütkemann in Rostock und Wolfenbüttel*. Wiesbaden 2013; TÝŽ: *Herzog August der Jüngere von Braunschweig-Wolfenbüttel und sein Generalissimus Joachim Lütkemann. Skizzen ihrer Beziehung*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 229–248.

⁴⁹ MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014.

⁵⁰ LAVROV, Aleksandr: *Die Beichtväter der russischen Zaren, Kaiser und Kaiserinnen (1613–1796)*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 379–389.

⁵¹ Projekt byl již ukončen, informace k němu jsou dostupné na webových stránkách: www.oberhofprediger.de. [cit. dne 12. 6. 2019].

Digitalizace pramenů, a to obzvláště starých tisků, se jeví jako užitečná pomoc při studiu raně novověké literatury. Německé knihovny v posledních letech zveřejňují a zpřístupňují pod vlivem technologických inovací digitalizované prameny. Takový postup usnadňuje badatelům práci s vyhledáváním pramenů, umožňuje lexikální analýzy, komparaci a kvantitativní výzkumy. Podobný trend lze pozorovat v kolektivní monografii *Der Politik die Leviten lesen*, která byla vydána v roce 2011 a vznikla za podpory Forschungsbibliothek Gotha.⁵² Kniha obsahuje texty badatelů, kteří se věnují raně novověkému luterskému kazatelství především v oblasti Saska a Durynska; zahrnuje mimo jiné příspěvky, zveřejňující výsledky kvantitativních analýz homiletické produkce. Jako příklad může posloužit článek Philipa Hahna,⁵³ který analyzuje politický slovník jednotlivých kázání, nebo studie Wolfganga Runschke,⁵⁴ věnující se digitalizaci a prezentaci pramenů na internetu.

Německé raně novověké kazatelství však nepředstavuje výlučně „luterský fenomén“. Výzkumy probíhají také v katolickém prostředí, příkladem mohou být monografie Georga Schrotta a Franze M. Eybla. Georg Schrott se soustředil na pohřební kázání bavorských duchovních (prelátů) a poukázal na specifika žánru pohřebního kázání věnovaného katolickým duchovním.⁵⁵ Franz M. Eybl ve své monografii představil tvorbu známého rakouského kazatele Abrahama od svaté Kláry.⁵⁶

⁵² HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011; PAASCH, Kathrin: *Frühneuzeitliche Predigten in der Forschungsbibliothek Gotha*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 85–87.

⁵³ HAHN, Philip: *Von der Kanzel in die Druckerpresse: Predigten zu politischen Anlässen als Druckerzeugnisse in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 75–84.

⁵⁴ RUNSCHKE, Wolfgang: *Vom Druck zur Präsentation. Ein Onlinetool zur Analyse von zweihundert frühneuzeitlichen Predigttexten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 88–89.

⁵⁵ SCHROTT, Georg: *Leichenpredigten für bayerische Prälaten der Barock- und Aufklärungszeit*. München 2012.

⁵⁶ EYBL, Franz M.: *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*. Tübingen 1992.

4. Kázání – možnosti interpretace

Kázání nepředstavují „novinku“ raného novověku, již ve středověku se lze setkat s kazatelskou aktivitou příslušníků církevních řádů;⁵⁷ v českém prostředí lze rozmach kázání spojovat především s husitským hnutím.⁵⁸ S expanzí reformačních myšlenek a snahou zprostředkovat informace širšímu okruhu obyvatelstva však nastal obrovský rozmach homiletiky. Kombinace knihtisku, Lutherova překladu Bible do němčiny⁵⁹ a kázání pronášených a psaných v národním jazyce rozšířila okruh recipientů nejen na vzdělané vrstvy obyvatelstva, ale také na nepříliš vzdělané posluchače, pro které byl velmi důležitý zejména ústní přednes, který umožnil porozumět kazatelovu výkladu. Stručně, zato velmi trefně vystihla důležitost kázání pro šíření reformace Susan Karant-Nunn: „*Žádné kázání, žádná reformace.*“⁶⁰ Martin Luther (1483–1546) si uvědomoval, jak je důležité zpřístupnit Písmo svaté širokým vrstvám obyvatelstva,⁶¹ což se projevilo také v důrazu na pedagogickou a didaktickou či katechetickou funkci kázání;⁶² „čisté“ Slovo Boží chápal jako těžiště reformace.⁶³ John O'Malley zdůraznil tři aspekty Lutherovy kazatelské činnosti:

⁵⁷ O'MALLEY, John W.: *Religious Culture in the Sixteenth Century. Preaching, Rhetoric, Spirituality and Reform*. Aldershot 1993, s. 27–50; VIDA, Beáta: *Sermo ako vrchol kazateľskej činnosti v XII.–XVI. storočí*. In: MALURA, Jan (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 45–64.

⁵⁸ Srov. články ve sborníku: KŮRKA, Pavel B. – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k počtĕ Noemi Rejchrtové*. Praha 2008; REJCHRTOVÁ, Noemi: *Sondy do postilní literatury pokompaktátního (či předbělohorského) utrakvismu*. Folia Historica Bohemica, 1991, s. 59–70; HALAMA, Ota: *Otázka svatých v české reformaci: její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*. Brno 2002.

⁵⁹ Lutherovy spisy, zejména katechismy, byly v letech 1517–1546 přeloženy do deseti vernakulárních jazyků. BURKE, Peter: *Cultures of translation in early modern Europe*. In: BURKE, Peter – POCHIA HSIA, Ronnie (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge 2007, s. 7–38, zde s. 37; Lutherovy spisy byly překládány také do češtiny. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Počátky ilustrace v české tištěné knize*. Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 1986, s. 111–118.

⁶⁰ V originále: „*No sermon, no reformation.*“ Susan Karant-Nunn přeformulovala starší větu historika Berndta Moellera: „*No book, no reformation.*“ KARANT-NUNN, Susan C.: *Preaching the Word in Early Modern Germany*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden – Boston – Köln 2001, s. 193–220, zde s. 195.

⁶¹ K Lutherovým kázáním srov. MERTENS, Volker: *Lebendige Stimme und tote Schrift. Erscheinungsform und Selbstverständnis von Luthers Predigt*. In: MERTENS, Volker – SCHIEWER, Hans-Jochen – SCHIEWER, Regina D. – SCHNEIDER-LASTIN, Wolfram (Hrsg.): *Predigt im Kontext*. Berlin – Boston 2013, s. 258–279.

⁶² Martin Luther vydal tiskem dvě postily, jedná se celkem o přibližně 2000 kázání, nenapsal však žádné teoretické pojednání či kompendium o kazatelství. KREITZER, Beth: *The Lutheran Sermon*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations*, s. 35–64; kapitola „Luther the Preacher“: O'MALLEY, John W.: *Religious Culture in the Sixteenth Century*, s. 3–16.

⁶³ CAMPI, Emidio: *Was the Reformation a German Event?* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation*. Göttingen 2013, s. 9–31.

jednalo se především o neustálé opakování doktríny, tedy předávání jednoduché zprávy posluchačům/čtenářům, dále o izolaci nepřítele („papežence“, případně „blouznivce“) a v neposlední řadě kladl důraz na četbu Bible.⁶⁴ Po vizitacích v Sasku ve dvacátých letech 16. století,⁶⁵ které přinesly velké zklámání nad stavem farní sítě a úrovní biblických znalostí kněží a poddaných, vydal Luther v roce 1529 Velký katechismus a Malý katechismus.⁶⁶ Úkolem farářů bylo prostřednictvím kázání prezentovat posluchačům, případně čtenářům publikovaných tisků model „správného“ křesťanského života a vyučovat je základům pravé evangelické víry. Kázání tak sloužila jako médium zprostředkávající morální instrukci jeho adresátům a umožnila jim orientovat se v životě.⁶⁷ Na centrální postavení kázání v luterském náboženském životě lze usuzovat také z narůstajícího významu kazatelný, což se promítlo do její architektonické podoby a liturgicko-uměleckého ztvárnění.⁶⁸ Rozkvět luterské homiletiky však nastal až po Lutherově smrti, jako „zlatou dobu“ lze přibližně označit roky 1550–1650.⁶⁹ Postupně se požadavek povinných nedělních kázání začal rozšiřovat také na další dny v týdnu, začalo se kázat při různých příležitostech – na svatbách, pohřbech, při vysvěcování kostelů a také při politických událostech.⁷⁰ Kázání však nebyla zprostředkovávána pouze ústně, v některých případech byla vydávána tiskem. Ačkoliv se do tisku dostala jen vybraná kázání, a jedná se tedy o pouhý zlomek ve srovnání s množstvím ústních kazatelských projevů, přesto se jich v německých knihovnách dochoval poměrně reprezentativní počet (odhaduje se tři sta padesát tisíc tisků „pouze“ pohřebních kázání), je tedy možné

⁶⁴ Tamtéž, s. 12.

⁶⁵ KARANT-NUNN, Susan C.: *The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation: The Parsonage as a Site of Socio-religious Change*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. Basingstoke – New York 2003, s. 79–99.

⁶⁶ VESELÝ, Daniel: *Martin Luther. Reformátor*. Liptovský Mikuláš 1991, s. 69.

⁶⁷ KREITZER, Beth: *The Lutheran Sermon*, s. 35–64; HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 372an.

⁶⁸ O fenoménu tzv. „Kanzelaltar“ pojednal ve své monografii Hartmut Mai, který útvar zkoumal z umělecko-historického hlediska. Typologicky rozřídil různé typy a systematizoval je dle jednotlivých oblastí v Německu. MAI, Hartmut: *Der evangelische Kanzelaltar. Geschichte und Bedeutung*. Halle 1969; dále srov. BRINKMANN, Inga: *Kanzeln im lutherischen Kirchenraum. Konfessionelle, soziale und politische Aspekte ihrer Positionierung sowie ikonographischen und künstlerischen Gestaltung*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 28–31.

⁶⁹ KARANT-NUNN, Susan C.: *Preaching the Word in Early Modern Germany*, s. 193–220.

⁷⁰ Kázání bylo v protestantské kultuře velmi důležité a svůj význam si zachovalo také v tajných protestantských komunitách v případě, že na daném území byla protestantská víra zakázána. Příkladem mohou být schůzky francouzských nekatolíků v Horním Languedocu; na těchto tajných setkáních bylo přednášeno někdy i několikahodinové kázání, na některých místech pod širým nebem byly dokonce nalezeny lavice pro posluchače. HAJDINOVÁ, Eva: *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*. Praha 2016, s. 162–168.

provádět nejen kvalitativní rozbor, ale také kvantitativní analýzy. Z výzkumu Amy Nelson Burnett vyplývá, že dochovaná homiletická produkce vydaná tiskem na území Svaté říše římské mezi lety 1517–1650 byla v 76,4 % dílem luterských autorů;⁷¹ z konfesního hlediska se tedy jednalo převážně o luterský fenomén,⁷² nelze však v žádném případě tvrdit, že v římskokatolickém a reformovaném prostředí se nekázalo.

Kázání se v posledních letech ukázalo jako velmi komplexní⁷³ a užitečný pramen vhodný pro studium dějin raného novověku, prostřednictvím něhož lze nahlížet nejen církevní, ale také společenské, kulturní a politické dějiny.⁷⁴ Badatelský zájem o tištěnou homiletickou produkci se však projevil poměrně nedávno, starší historiografická produkce pozornost kázáním příliš nevěnovala, a to navzdory jejich masovému rozšíření ve druhé polovině 16. století a v 17. století.⁷⁵ V následujících podkapitolách představím možnosti nahlížení na tento pramen z různých úhlů pohledů – zamyslím se nad recepcí kázání, nad kázáním jako literárním žánrem, dále poukážu na politické kázání a možnosti jeho studia a poslední část bude věnována roli konfesních kontroverzí v homiletické produkci.

⁷¹ BURNETT NELSON, Amy: *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*. In: WALSBY, Malcolm – KEMP, Graeme (eds.): *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden – Boston 2011, s. 132–157.

⁷² Kvantitativní nárůst kazatelské produkce lze zaznamenat po tridentském koncilu; v potridentské době nastal v Římě „zlatý věk kazatelství.“ WORCESTER, Thomas, S.J.: *Catholic Sermons*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations*, s. 3–34.

⁷³ HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 371–372.

⁷⁴ RUBBLACK, Hans-Christoph: *Lutherische Predigt und gesellschaftliche Wirklichkeiten*. In: TÝŽ (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung*, s. 344–395.

⁷⁵ V českém prostředí upozornil na důležitost výzkumu luterských kázání mj. Václav Bok. BOK, Václav: *K přínosu německé luteránské inteligence k literárnímu životu českých zemí na přelomu 16. a 17. století*. In: BUDIL, Ivo – ŠKANDEROVÁ, Ivona – JANTSCHOVÁ, Jana (eds.): *Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě. Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědu a umění. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002*, s. 245–251; dále srov. ZEMENOVÁ, Markéta: *Doslovný překlad, nebo adaptace? Způsoby překladu v období raného novověku v kontaktu německo-českém*. *Listy filologické*, 2012, s. 125–151; ve slovenské historiografii srov. KOWALSKÁ, Eva: *Language as a means of transfer of cultural values*. In: BURKE, Peter – PO-CHIA HSIA, Ronnie (eds.): *Cultural Translation*, s. 52–64.

4.1. Kázání a jeho recepce

Jednou z velkých nevýhod studia raně novověké homiletiky je skutečnost, že nelze zachytit a rekonstruovat ústní přednes kázání. Badatelům je odepřena možnost poslechnout si projev faráře, docenit plynulost jeho projevu, dynamiku, intonaci a gestikulaci,⁷⁶ která mohla umocnit, ale také potlačit výsledný dojem z přednesu. Ve většině případů ani nelze zjistit, jakým způsobem posluchači na kázání reagovali, zda je projev kazatele zajímavý, uspál, bavil, či dokonce motivoval k zamyšlení se nad jejich životy – pokud se badatelé chtějí s žánrem kázání seznámit, jsou odkázáni pouze na tištěnou (a ve šťastných případech také na rukopisnou) formu kázání.⁷⁷ Přibližný náhled na to, co se očekávalo od přednesu a sepsání kázání, mohou poskytnout církevní řády⁷⁸ nebo kazatelské příručky, které definovaly jakýsi „ideál“ psaného i přednášeného kázání. Přehled takových příruček a návodů uvádí ve své monografii⁷⁹ o životě a díle lotyšského faráře Georga Mancelia (1593–1654) Janis Kreslins. Tyto příručky představovaly teoretické návody, o konkrétní podobě skutečně realizovaných kázání badatelům však nesdělují mnoho – představují totiž normu a ideál dobového kazatelského projevu. Někdy je možné v tisících kázání najít stereotypizované formulace odkazující na vysokou účast posluchačů v kostele,⁸⁰

⁷⁶ Italský mnich Jan Kapistrán dokázal svou gestikulací vzbudit v lidech úžas; Bernardin Sienský někdy kázal u otevřeného hrobu nebo v noci při slabém světle – tímto způsobem intenzivně působil na emoce posluchačů. DELUMEAU, Jean: *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha 1993, s. 372an; podobně „sugestivní“ metody využívali během kázání někteří misionáři, když vystupovali před domorodci na americkém kontinentu. TÝŽ: *Strach na Západě ve 14. – 18. století. II*. Praha 1999, s. 79–88.

⁷⁷ Ian Green na příkladu anglického protestantského prostředí poukázal na to, že rukopisná forma kázání byla zpravidla mnohem kratší než tištěné kázání. GREEN, Ian: *Teaching the Reformation: The Clergy as Preachers, Catechists, Authors and Teachers*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy*, s. 156–175.

⁷⁸ Církevní řád pro Braunschweig-Wolfenbüttel, vydaný v roce 1657 za vévody Augusta ml. (1579–1666), stanovoval délku kázání na 45–60 minut. DEUPER, Christian: *Theologe*, s. 315an; k církevním řádům vydávaným na území Svaté říše římské mj. DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*. Leipzig 2014.

⁷⁹ KRESLINS, Janis: *Dominus narrabit in scriptura populorum. A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden 1992.

⁸⁰ Jako zajímavý příklad lze uvést předmluvu ke sbírce kázání, která byla dedikována vojevůdci Jindřichu Matyáši Thurnovi (1567–1640). V jedné pasáži, ve které kazatel vyjmenovává Thurnovy zásluhy, se objevuje informace, že slavný vojevůdce pilně dochází do kostela tak často, jak je možné, a dokonce si vlastnoručně píše poznámky z kázání. HOË: *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten/ uber den heiligen und geistreichen Propheten Haggai*. Leipzig 1612, fol. BII^v. HAB, sign. 180.5 Theol. (2). VD17 23:324678B.

vzácně se mohly dochovat informace, ilustrace,⁸¹ dobové zprávy nebo popisy ústního přednesu kázání, které nám naše neúplné poznatky alespoň zčásti obohatí. Takovým příkladem může být dochovaný popis události, kterou lze nazvat jako „sbratření“. Jednalo se o setkání saského a braniborského kurfiřta a hesenského landkraběte v Naumburgu v roce 1614 za účasti dalších knížat, vévodů a stavů. Autorem popisu je pravděpodobně měšťan z Naumburgu, který byl u této události, trvající několik dnů, přítomen. Svědek události zevrubně zaznamenal seznam příchozích do města, evidoval také domy, v nichž byli ubytováni, a poměrně podrobně popsal průběh setkání. Mimo jiné se vyjádřil také ke kázáním Matyáše Hoë z Hoëneggu, která zazněla v kostele sv. Václava. První kázání uvedlo celou událost, druhé kázání ji naopak ukončilo. Během přednesu byly v kostele přítomny čtyři chlapecké pěvecké sbory, naumburský kantor však tentokrát „nemuzicíroval“, nahradil ho totiž známý saský kapelník a skladatel Michael Praetorius (1571–1621). Matyáš Hoë své úvodní kázání koncipoval jako výklad na 133. žalm,⁸² kázal za přítomnosti knížat a fraucimorů, stál na empoře potažené černými sametovými koberci. Jeho kázání pozorovatel popisuje jako „herrliche und staatliche“; zároveň je zřejmé, že efekt předneseného kázání znásoboval bohatý hudební doprovod, který jistě působil na emoce všech přítomných: „*Siehe wie fein, vnd lieblich etc. da dann ein auserählters Stück, o Lamm Gottes etc. auf vier Chören mit allerhand musicalischen Instrumenten gesungen worden, daß einem das Herz im Leibe für Freuden hätte lachen mögen, in Summa ich halte davor, mancher darinnen gewesen, so solches seine Tage nicht gehöret.*“⁸³ Na závěr setkání Hoë opět pronesl kázání, které bylo zakončeno poděkováním za zdárný průběh události. Nedílnou součástí přednesu byl opět hudební doprovod: „*Nach verrichteter Predigt ward nicht allein eine herzliche Danksagung verrichtet, daß dieses löbliche Werck wol abgelaufen, sondern es ward*

⁸¹ Badatelka Laura Weigert zkoumala obrazy a miniatury z let 1470–1577, na nichž je zachycen kazatel při svém projevu. Během sledování obrazu divákem dochází k interakci mezi ním a znázorněným kazatelem a obraz se divákovi „otevívá“ – pro zesílení dojmu byla znázorněna přehnaná gestikulace kazatelů, zejména pohyb ruky byl výrazně symbolický. WEIGERT, Laura: *L'image peinte du prescheur et la transformation de public théâtral. (1470–1577)*. In: BOUHAÏK-GIRONÈS, Marie – POLO DE BEAULIEU, Marie Anne (eds.): *Prédication et performance du XIIe au XVIe siècle*. Paris 2013, s. 229–250.

⁸² HOË: *Naumburgische Fried und Frewdenport/ Das ist: Zwo Christliche Predigten/ derer eine zum Eingang/ die andere zum glücklichen Ausgang der hochlöblichen Chur- und Fürstlichen zusam[m]enkunfft zu Naumburg/ in vieler Chur- und Fürstlichen Personen gegenwart/ auch anderer ansehlicher/ Volckreicher versammlung gehalten/ und auff gnedigste verordnung in Druck verfertiget*. Leipzig 1614. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (dále SLUB), sign. Theol.ev.asc.278,misc.4. VD17 12:112867G.

⁸³ *Der Fürstentag zu Naumburgk im Jahre 1614*. Sächsische Provinzialblätter, 1799, s. 289–307, zde s. 301–302.

*auch wiederum als zuvor stattlich mit allerhand Instrumenten musicalisch und cappellisch durch Prätorium mit Music mit allen Ehren compliret und vollbracht.*⁸⁴

Komunikační situace probíhala dle schématu: kazatel – médium – recipient. Při výzkumech kázání je nezbytné uvědomit si kontext kazatelské situace a nahlížet pramen s ohledem na autora i adresáta. Sociální a intelektuální skladba recipientů, ať již posluchačů či čtenářů, kterým byla kázání adresována, a to jak v ústní, tak v tištěné formě, je klíčová pro pochopení sdělovaného obsahu, ale také pro roli a úlohu kazatele ve společnosti. Projev a informace, které posluchačům sděloval vesnický farář, se výrazně lišily od přednesu dvorského kazatele, který se pohyboval v okruhu dvorské společnosti a aristokracie.⁸⁵ Míra recepce a reakce na kázání, ať již ústně prezentovaných nebo tištěných, zůstává badatelům rovněž většinou utajena. Četbu tištěného kázání je nutné vztáhnout ke čtenářské situaci a sociálnímu profilu čtenáře, který si texty zakoupil a četl. Badatel Patrice Veit si položil otázku, jak velký význam lze přisuzovat písním a zpěvům v každodennosti luteránů – to se snažil zodpovědět na základě výzkumu luterských zpěvníků, kancionálů a modlitebních knih.⁸⁶ Písňe hrály v evangelické zbožnosti velmi důležitou roli; luterské písňe měly silně společenskou funkci, v době reformace jejich význam vzrostl, avšak málo se ví o jejich roli v luterské domácnosti. Zpívání tvořilo součást každodennosti, jednalo se o rituální, kolektivní a ústní praktiku, která měla silný vliv na formování luterské družnosti. Patrice Veit určil rukopisné značky ve zpěvnících, marginální poznámky, míru opotřebovanosti a „ohmatanosti“ knihy jako indicie čtenářského a uživatelského zájmu, dochovaly se dokonce ručně psané notýsky obsahující písňe. Obdobně lze o míře čtenářského zájmu přemýšlet také v případě homiletiky – poznámky

⁸⁴ Tamtéž, s. 305–306.

⁸⁵ Mezi posluchače dvorského kazatele patřil vládce (ne vždy byl přítomen), jeho rodina, dále dvorští úředníci. Na příkladu Drážďan poukázal Joachim Hahn na to, že řada zaměstnanců dvorské kanceláře a dalších úředníků navštěvovala nedělní bohoslužbu nikoliv v zámecké kapli, ale v kostele sv. Kříže. HAHN, Joachim: *Zeitgeschehen im Spiegel der lutherischen Predigt nach dem Dreißigjährigen Krieg*, s. 38an.

⁸⁶ VEIT, Patrice: *Gottes Bild und Bild des Menschen in den Liedern Luthers. Untersuchungen zur religiösen Sensibilität*. In: DÜRR, Alfred – KILLY, Walther (Hrsg.): *Das protestantische Kirchenlied im 16. und 17. Jahrhundert. Text-, musik- und theologiegeschichtliche Probleme*. Wiesbaden 1986, s. 9–24; TÝŽ: *Kirchenlieder und lutherisches „Privatleben“*. *Die Leichenpredigten als Fallstudie*. In: BREUER, Dieter (Hrsg.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barocks*. Wiesbaden 1995, s. 593–602; TÝŽ: *Die Hausandacht im deutschen Luthertum: Anweisungen und Praktiken*. In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und in den Niederlanden*. Wiesbaden 2001, s. 193–206; WALLMANN, Johannes: *Zwischen Herzensgebet und Gebetbuch. Zur protestantischen deutschen Gebetsliteratur zwischen Reformation und Protestantismus*. In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit*, s. 13–46.

z bohoslužeb a čtenářské vpisky do vydaných kázání jsou chápány jako projev domácí zbožnosti.⁸⁷

Kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu byla vydávána poměrně často – v některých politicky i konfesně exponovaných dobách, jakým byl například jeho pobyt v Praze v letech 1611–1613, lze dokonce hovořit o více než dvaceti tiscích během pouhých dvou let. Opakovaných nákladů se však příliš mnoho jeho kázání nedočkalo. Výrazný ohlas lze zaznamenat v případě kázání na 83. žalm,⁸⁸ publikovaném při příležitosti zahájení lipského konventu, které vzbudilo široký ohlas a mohutnou reakci ze strany konfesních „nepřátel“, dále pak příručka *Evangelisches Handbüchlein*,⁸⁹ která byla dokonce přeložena do češtiny a byla vydána i po kazatelově smrti. Při studiu homiletické produkce Matyáše Hoë jsem ve většině případů nenalezla čtenářské poznámky či přípisky, které by vypovídaly o „aktivním“ čtenářství, přesto z toho nelze jednoznačně usuzovat, že by jeho dílo nebylo čteno. Střípky informací o recepci kázání lze v některých případech nacházet také jako stížnosti obyvatel na faráře – James Thomas Ford na příkladu z reformovaného prostředí ukazuje, že Kalvínova kázání ze čtyřicátých let 16. století se stala epicentrem nepokojů Ženevanů, kteří podrážděně reagovali na jeho ostrá slova.⁹⁰ V jiném případě stížnosti farníků mířily na ulmského superintendenta Dietericha za

⁸⁷ BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*, s. 125.

⁸⁸ Kázání bylo vydáno několikrát v roce 1631, kdy byla situace politicky vyostřená, vydání z pozdějších let jsem však nedohledala, pravděpodobně byl opakovaný náklad uskutečněn pouze v roce 1631. HOË: *Der drey und achtzigste Psalm*.

⁸⁹ Tato příručka byla vydávána opakovaně za života kazatele, poprvé v roce 1603. Hertrampf uvádí, že do roku 1618 byla vydána osmkrát, poté ještě v roce 1871. HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoënegg – sächsischer Oberhofprediger 1613–1645*. Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 1969, s. 129–148; nárůst počtu vydání lze zaznamenat v devadesátých letech 17. století, což pravděpodobně souvisí s konverzí saského kurfiřta Augusta Silného, případně s jeho předchůdci, bratrem Janem Jiřím IV. a otcem Janem Jiřím III. Za jejich vlády byla konfesní situace na drážďanském dvoře velmi napjatá, zvýšený náklad anti-papeženeckých tisků lze tedy vysvětlit snahou luteránů upozornit na nebezpečí „papeženecké“ církve. SCHUNKA, Alexander: *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*. Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 2003, s. 17–36; český překlad publikovaný pod názvem *Evangelická ruční knížka* je dochován mj. v Národní knihovně České republiky a v dalších českých a moravských institucích. Jedná se o překlad z roku 1871, zachoval se však také starší tisk, vydaný zřejmě v Žitavě přibližně v roce 1730. Jejím překladatelem byl Kryštof Megander († 1635), jedná se tedy o opětovné vydání staršího tisku. HOË: *Evangelická ruční knížka k obhájení pravdy nebeské*. Praha 1871. Národní knihovna České republiky (dále NK ČR). Dostupné online: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=18646> [cit. dne 17. 6. 2019]; TÝŽ: *D. Matyásse Hoë, Kurfürstsského Saského Předního Dvořského Kazatele w Drážďanech, Evangelická Ruční Knížka*. [Žitava] [1730]. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – Ústřední knihovna. Dostupné online: https://aleph.nkp.cz/F/?func=find-c&local_base=kps&ccl_term=icz=K03090 [cit. dne 17. 6. 2019].

⁹⁰ FORD, James Thomas: *Preaching in the Reformed Tradition*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations*, s. 65–90.

jeho příliš dlouhá kázání; v souvislosti s tím byla formulována prosba, aby délka přednesu nepřesahovala jednu hodinu, a to obzvláště v zimních měsících, kdy bylo lidem sedícím v kostele chladno.⁹¹

⁹¹ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policy*, s. 76an.

4.2. Kázání jako literární žánr

Kázání je nezbytné nahlížet interdisciplinárně;⁹² již samotná variabilita různých typů tohoto literárního žánru leccos vypovídá o možnostech jeho studia.⁹³ Jako samostatný genologický typ textu lze kázání dělit na postily, sváteční kázání a příležitostná kázání.⁹⁴ Do příležitostných kázání lze zařadit širokou škálu dalších typů kázání: pohřebních, kajících,⁹⁵ politických, k příležitosti narozenin vládařů a politicky exponovaných osobností, svatebních,⁹⁶ ke křtům,⁹⁷ rozlučková kázání a také kázání k příležitosti vysvěcování kostelů.⁹⁸ Již za tímto výčtem lze tušit dynamičnost a bohatost žánru kázání a různou obsahovou náplň, která se vázala k jednotlivým typům. V žádném případě nelze luterskou homiletiku vnímat jako „rigidní“ a „suchopárnou“ prezentaci víry, právě naopak – škála témat, která se v kázáních objevovala, se pohybovala od představení „ideálního“ panovníka po

⁹² Badatelka Helga Schnabel konstatuje rozdíl ve vnímání literárních pramenů očima literárních historiků a literárních vědců. Literární prameny tedy dělí na dvě skupiny, do první se řadí prameny s vysokou estetickou funkcí (próza, drama, poezie), do druhé patří prameny s nižší estetickou funkcí (dopisy, autobiografie, kroniky, nekrology, deníky, letáky a letákové spisy atd.), a právě tyto se většinou stávají těžištěm zájmů literárních historiků. SCHNABEL, Helga: *Die Bedeutung literarischer Quellen für das Forschungsfeld der Konfessionsbildung*. Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Gegenreformation und Literatur, 1979, s. 3–12.

⁹³ Srov. analýzy kázání BEUTEL, Albrecht – DREHSEN, Volker (Hrsg.): *Wegmarken protestantischer Predigtgeschichte: homiletische Analysen. Festschrift für Hans Martin Müller zum 70. Geburtstag*. Tübingen 1999.

⁹⁴ SLÁDEK, Miloš (ed.): *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha 2017, s. 40an; Amy Nelson Burnett dělí kázání do čtyř skupin: 1, naučná (řadí sem postily, individuální kázání a sbírky kázání), 2, exegetická kázání (ta byla zpravidla přednášena v neděli), 3, příležitostná, 4, tematická. BURNETT NELSON, Amy: *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*, s. 132–157.

⁹⁵ Tzv. Bußpredigten, která byla hojně vydávána v dobách útrap třicetileté války a dalších krizí. Obecně se však výzva k pokání a nápravě mravů vyskytovala v různých typech kázání. BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*, s. 93an.

⁹⁶ Srov. BERNDORFF, Lothar: *Hochzeitspredigten als politische Predigten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 59–66.

⁹⁷ Ke křtům a otázce spásy nepokřtěných dětí srov. KARANT-NUNN, Susan C.: *Babies, Baptism, Bodies, Burials, and Bliss: Ghost Stories and Their Rejection in the Late Sixteenth Century*. In: KOBELT-GROCH, Marion – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit*. Wiesbaden 2008, s. 11–22; MATĚJKOVÁ JADRŇÁ, Hana: „Neznalé báby“ a „vzdělání lékaři“? *Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí*. Praha 2016.

⁹⁸ Kázání k příležitosti vysvěcování kostelů analyzovala Vera Isaiasz. ISAIASZ, Vera: „*Architectonica Sacra*“: *Feier und Semantik städtischer Kirchweihen im Luthertum des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: ISAIASZ, Vera – LOTZ-HEUMANN, Ute – MOMMERTZ, Monika – POHLIG, Matthias (Hrsg.): *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. Soziale Ordnungen und ihre Repräsentation*. Frankfurt – New York 2007, s. 125–146; TÁŽ: „*Nicht ein gemein Bürgerhauß/ nicht ein Rathauß oder Cantzley*.“ *Der Kirchenbau des Luthertums und seine Repräsentationen zwischen Sakralort und Funktionsraum*. In: POHLIG, Matthias – LOTZ-HEUMANN, Ute – ISAIASZ, Vera – SCHILLING, Ruth – BOCK, Heike – EHRENPREIS, Stefan (Hrsg.): *Säkularisierungen in der Frühen Neuzeit. Methodische Probleme und empirische Fallstudien*. Berlin 2008, s. 200–235.

rozpravy o manželství, almužnách, bouřích, nočních snech, čarodějnicích a dalších „nadpřirozených“ úkazech.⁹⁹

Stejně jako v případě dalších žánrů raně novověké literatury podléhá také kazatelská produkce jistým pravidlům, vymezeným homiletickými příručkami, je v nich však patrná silná žánrová hybridizace, což je obecně typický rys „nábožensky vzdělavatelné“ literatury – a vůbec raně novověké literatury;¹⁰⁰ v kázáních lze nalézt různé „historie“ z dějin, mohou se v nich objevit latinské verše,¹⁰¹ modlitby, nedílnou součástí kázání jsou také exempla. Ernst Heinrich Rehermann ve své monografii¹⁰² z roku 1977 analyzoval velké množství luterských kázání, z nichž vybral jednotlivá exempla, která systematizoval. Součástí jeho knihy je výčet exemplů, která byla hojně užívána luterskými kazateli a často se opakovala, někdy v různých variacích a obměnách. Úkolem exemplů bylo podat posluchači/čtenáři názorný příklad, který měl jednak ozvláštnit přednes/text, jeho funkce tedy mohla být zábavná, ale také sloužil jako morální vzor či výstraha, tedy disponoval výchovnou nebo pedagogickou funkcí.

Kázání je důležité vnímat v souvislosti také s jinou dobovou literaturou; lze nalézt společné prvky s preskriptivní literaturou,¹⁰³ literaturou propagandistického a

⁹⁹ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Polickey*, s. 40an; KRESLINS, Janis: *Dominus narrabit in scriptura populorum*, s. 207an; HAAG, Norbert: *Predigt und Gesellschaft*, s.81an; k „nadpřirozeným“ jevům v předbělohorské protestantské literatuře srov. HALAMA, Ota: *Obludám nočním tváří v tvář. Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*. In: HOLÝ, Martin – MIKULEC, Jiří (eds.): *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha 2007, s. 55–68.

¹⁰⁰ MALURA, Jan: *Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století*. In: TÝŽ (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*, s. 99–120; TÝŽ (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010; TÝŽ: *Studium žánrů, zejména ve starší literatuře*. In: TÝŽ (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*, s. 9–26; srov. také monografie Eduarda Petru: PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996; TÝŽ: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava 1984; Silvia Serena Tschopp uvádí, že „nábožensky vzdělavatelná“ literatura tvořila v 17. století na říšském území přibližně čtvrtinu veškeré knižní produkce. TSCHOPP, Silvia Serena: *Erbauliche Vor-Bilder. Zur kommunikativen Funktion der „aedificatio“ in politischer Bildpublizistik des 17. Jahrhunderts*. In: SOLBACH, Andreas (Hrsg.): *Aedificatio: Erbauung im interkulturellen Kontext in der Frühen Neuzeit*. Tübingen 2005, s. 397–413.

¹⁰¹ KOLÁŘOVÁ, Jana: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*. Bohemica Olomucensia. Litteraria, 2009, s. 10–17.

¹⁰² REHERMANN, Ernst Heinrich: *Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*. Göttingen 1977; Austra Reinis poukazuje na tři funkce kázání a také exemplů: 1, docere – instrukce publiku/čtenářům ke správné morálce, 2, movere – pohnout recipienty a přesvědčit je, 3, delectare – odkazuje na důležité zastoupení humoru v homiletice. REINIS, Austra: *Exempla in Sixteenth-Century Lutheran Sermons on Marriage Ethics*. Lutheran Quarterly, 2013, s. 264–296.

¹⁰³ V českém prostředí srov. čtyři edice Lucie Storchové a Jany Ratajové. RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013; TYTÉŽ (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008; TYTÉŽ (eds.): *Žádná ženská člověk není. Poralizace genderů v českojazyčné literatuře 2. poloviny 18. století*. Praha 2011; TYTÉŽ

publicistického charakteru (letáky, letákové spisy, noviny a časopisy),¹⁰⁴ modlitbami,¹⁰⁵ písněmi¹⁰⁶ anebo katechismy.¹⁰⁷ Obzvláště „letáková“ literatura obsahuje řadu rysů společných s homiletikou, a to zejména s politickými kázáními. Funkcí letáků a letákových spisů bylo zaujmout čtenáře, přitáhnout jeho pozornost, ať již grafickým zpracováním, nebo mnohdy provokativním textem a rétorikou. Dobová argumentace, agitační charakter a topoi užívaná v letácích, případně letákových spisech se v mnohých případech objevují právě v kazatelských textech, komentujících určité politické a společenské události. Německá badatelka Silvia Serena Tschopp se výrazně zasloužila o výzkumy raně novověké publicistiky, přičemž se soustřeďuje především na období třicetileté války.¹⁰⁸ V českém prostředí

(eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009; dále srov. HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011.

¹⁰⁴ V českém prostředí srov. texty Jiřího Hruběše ze šedesátých a sedmdesátých let 20. století. HRUBĚŠ, Jiří: *Politická polemika mezi Falcí a Saskem na konci 16. století a její ohlas v Čechách*. Strahovská knihovna, 1969, s. 38–56; TÝŽ: *Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století*. Strahovská knihovna, 1974, s. 67–84; TÝŽ: *Společenská problematika v zrcadle německé publicistiky 16. století*. Strahovská knihovna, 1966, s. 73–96; TÝŽ: *Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách*. Strahovská knihovna, 1970–1971, s. 237–254; nověji dizertační práce Jiřího Černého: ČERNÝ, Jiří: *Zwischen Böhmen und Sachsen: Die Anfänge der Reformation in deutschsprachigen Flugschriften aus Nord- und Nordwestböhmen*. Nevydaná dizertační práce obhájená na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 2017.

¹⁰⁵ V luterském prostředí vznikaly modlitební knížky od poloviny 16. století. V českém prostředí vydával knihy Jiří Třanovský, také Samuel Martinus z Dražova, který provozoval tiskárnu v Pírně v letech 1629–1632. MALURA, Jan: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*, s. 61an; VOGLER, Bernd: *Die Gebetbücher in der lutherischen Orthodoxie (1550–1700)*. In: RUBBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*, s. 424–434; INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und in den Niederlanden*. Wiesbaden 2001.

¹⁰⁶ Srov. poznámku pod čarou č. 86; k evangelické písni v 17. století a její roli v každodenní zbožnosti srov. BLANKENBURG, Walter: *Der Einfluß des Kirchenliedes des 17. Jahrhunderts auf die Geschichte des evangelischen Gesangbuches und der Kirchenmusik*. In: DÜRR, Alfred – KILLY, Walther (Hrsg.): *Das protestantische Kirchenlied im 16. und 17. Jahrhundert. Text-, musik- und theologiegeschichtliche Probleme*. Wiesbaden 1986, s. 73–86; ROHMER, Ernst: *Martin Luthers Lieder im 17. Jahrhundert: Zum Problem von Intention und Rezeption am Beispiel von „Ein feste Burg“*. In: BREUER, Dieter (Hrsg.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, s. 581–592.

¹⁰⁷ BREMER, Kai: *Religionsstreitigkeiten. Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*. Tübingen 2005, s. 231an; HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 170an.

¹⁰⁸ TSCHOPP, Silvia Serena: *Heilsgeschichtliche Deutungsmuster in der Publizistik des Dreißigjährigen Krieges. Pro- und antischwedische Propaganda in Deutschland 1628 bis 1635*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1991; TÁŽ: *Erbauliche Vor-Bilder*; TÁŽ: *Frühneuzeitliche Medienvielfalt: Wege der Popularisierung und Instrumentalisierung eines historisch begründeten gesamteidgenössischen Bewußtseins im 16. und 17. Jahrhundert*. In: HARMS, Wolfgang – MESSERLI, Alfred (Hrsg.): *Wahrnehmungsgeschichte und Wissensdiskurs im illustrierten Flugblatt der Frühen Neuzeit (1450–1700)*, s. 415–440; TÁŽ: *Geschlechterkampf als Gesprächspiel. Frühneuzeitliche Ehesatire im Spannungsfeld von Affirmation und Diskursivierung sozialetischer Normen*. In: AREND, Stefanie – BORGSTEDT, Thomas – KAMINSKI, Nikola – NIEFANGER, Dirk (Hrsg.): *Anthropologie und Medialität des Komischen im 17. Jahrhundert (1580–1730)*. Amsterdam – New York 2008, s. 429–464; TÁŽ: *Politik in theologischem Gewand. Eine*

se o výzkumy raně novověké letákové publicistiky zasloužila Jana Hubková,¹⁰⁹ a to především svou obsáhlou a komplexní monografií o Fridrichu Falckém, dále Jaroslav Miller.¹¹⁰

Specifickým typem raně novověké homiletiky je pohřební kázání. V německé historiografii mu byla věnována značná pozornost zejména v posledních letech – není divu, v německých knihovnách a archivech se dochovalo přibližně tři sta padesát tisíc tisků.¹¹¹ Při tak obrovském počtu lze oprávněně usuzovat na široký čtenářský ohlas. Není předmětem této kapitoly podat přehled historiografie k tématu funerální homiletiky, která by sama vydala na samostatnou práci.¹¹² Ráda bych však v tomto kontextu zmínila podnětnou monografii¹¹³ na téma pohřební biografie, často tvořící součást pohřebních kázání, kterou publikovala americká badatelka Cornelia Niekus Moore. V této práci představila možnosti, jak lze na funerální biografii nahlížet, a ve třech obsáhlých případových kapitolách pojednala o kazatelské produkci v Magdeburgu, Braunschweigu a Drážďanech. Další autorkou, která se věnovala luterským pohřebním kázáním, je Marion Kobelt-Groch.¹¹⁴ V českém

jesuitisch-lutherische Kontroverse im Kontext des Dreißigjährigen Krieges. In: JÜRGENS, Henning P. – WELLER, Thomas (Hrsg.): *Streitkultur und Öffentlichkeit im konfessionellen Zeitalter.* Göttingen 2013, s. 31–55; TÁŽ: *Rhetorik des Bildes. Die kommunikative Funktion sprachlicher und graphischer Visualisierung in der Publizistik zur Zerstörung Magdeburgs im Jahre 1631.* In: BURKHARDT, Johannes – WERKSTETTER, Christine (Hrsg.): *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit.* München 2005, s. 79–103.

¹⁰⁹ HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632.* Praha 2010; TÁŽ: *Lausitz und Schlesien im Spiegel der Flugblattpropaganda des Böhmisches Ständeaufstands und des Dreißigjährigen Krieges.* In: BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (Hrsg.): *Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen.* Praha 2013, s. 250–271.

¹¹⁰ MILLER, Jaroslav: *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii.* Praha 2004; TÝŽ: *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy. 1580–1650.* Praha 2013.

¹¹¹ NIEKUS MOORE, Cornelia: *Das erzählte Leben in der lutherischen Leichenpredigt, Anfang und Entwicklung im 16. Jahrhundert.* Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 2002, s. 3–32.

¹¹² Přehled odborné literatury k pohřebním kázáním podrobně uvádí PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace.* Praha 2017, s. 31–70.

¹¹³ NIEKUS MOORE, Cornelia: *Patterned Lives. The Lutheran Funeral Biography in Early Modern Germany.* Wiesbaden 2006; dále srov. její texty TÁŽ: *Das erzählte Leben in der lutherischen Leichenpredigt; TÁŽ: Mitteldeutsche Leichenpredigten als Spiegel des Zeitgeschehens.* In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen,* s. 48–58. Cornelia Niekus Moore se věnovala také luterským modlitebním knížkám určeným dětskému čtenáři. TÁŽ: *Lutheran Prayer Books for Children as Usage Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit,* s. 113–129.

¹¹⁴ KOBELT-GROCH, Marion: *„Freudiger Abschied Jungfräulicher Seelen“. Himmelsphantasien in protestantischen Leichenpredigten für Kinder.* Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 2004, s. 117–147; specifikem jsou pohřební kázání za zesnulé nekrtěně děti, která často obsahovala silný konfesní náboj, srov. TÁŽ: *Selig auch ohne Taufe? Gedruckte lutherische Leichenpredigten für ungetauft verstorbene*

prostředí se o výzkum pohřebních kázání významně zasloužila Radmila Prchal Pavlíčková,¹¹⁵ která poukázala na důležitost tohoto pramene pro raně novověké dějiny a různé možnosti jeho využití v historickém bádání. Nejen barokní homiletice, ale také dalším žánrům raně novověké literatury se věnuje Miloš Sládek,¹¹⁶ který v roce 2017 vydal publikaci, pojednávající o tradičním perikopním systému v pobělohorských postilách; součástí práce je tematický katalog bohemikálních pobělohorských kázání. Na tzv. revokační kázání v případových studiích a monografii věnované životním osudům a dílu Jiřího Holíka nedávno poukázala Marie Ryantová.¹¹⁷ Z hlediska literárněvědného přístupu k raně novověké literatuře nelze opomenout Jana Maluru¹¹⁸ a Hanu Bočkovou.¹¹⁹

Kinder des 16. und 17. Jahrhunderts. In: KOBELT-GROCH, Marion – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit*, s. 63–78.

¹¹⁵ PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Dvě pohřební kázání od Svatého Salvátora: luteráni na Starém Městě pražském.* In: *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století.* Praha 2014, s. 591–610; TÁŽ: *(Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka roku 1612. Jednota bratrská a mediální propagace.* In: *Epigraphica & Sepulcralia. III.* Praha 2011, s. 337–367; TÁŽ: *Konfessionelle Polemik in der Begräbnishomiletik. Fünf Leichenpredigten des Kontroverspredigers Georg Scherer aus den Jahren 1583–1603.* Acta Comeniana, 2010, s. 7–41; TÁŽ: *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a ženami v raném novověku.* In: HUTEČKA, Jiří – KOHOUTOVÁ, Jitka – PAVLÍČKOVÁ, Radmila – ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila (eds.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy.* Praha 2012, s. 110–124; TÁŽ: *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku.* České Budějovice 2008; PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti;* TÁŽ: „*Unter den Ketzern zu leben und zu sterben ist gar schwerlich und geferlich.*“ *Das Sterbebuch des Johann Leisentrutt im Kontext der katholischen Sterbebücher des 16. Jahrhunderts.* Archiv für Reformationsgeschichte, 2016, s. 193–216; k pohřebním kázáním a útěšné literatuře v raném novověku také srov. SVOBODA, Milan: *Tři pohřební kázání z první poloviny 17. věku: šlechtické rody a jejich příbuzní z českých zemí (srovnání a metody interpretace textů z historického hlediska).* In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): „*Vita morsque et librorum historia*“. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. České Budějovice 2006, s. 169–181; TOŠNEROVÁ, Marie: „*Knížky potěšitelné*“. *Útěšná literatura předbělohorské doby.* In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): „*Vita morsque et librorum historia*“. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. České Budějovice 2006, s. 155–168.

¹¹⁶ SLÁDEK, Miloš (ed.): *Malý jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy.* Praha – Jinočany 1995; TÝŽ: *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století.* Česká literatura doby baroka (= Literární archiv 27), 1994, s. 191–208; TÝŽ (ed.): *Slovo ze srdce jejich;* TÝŽ (ed.): *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století.* Praha 2005; TÝŽ (ed.): *Vít jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze.* Praha – Jinočany 2000.

¹¹⁷ RYANTOVÁ, Marie: *Konvertita a exulant Jiří Holík: příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku.* Pelhřimov 2016; TÁŽ: *Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu.* ČČH, 2015, s. 669–713; TÁŽ: *Konfesijsní násilí v raně novověkých revokačních kázáních.* Folia Historica Bohemica, 2015, s. 77–89.

¹¹⁸ MALURA, Jan: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku;* TÝŽ (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury.*

¹¹⁹ BOČKOVÁ, Hana: *Image of the Protestant in Religious Educational Literature.* In: BARTLOVÁ, Milena – ŠRONĚK, Michal (eds.): *Public Communication in European Reformation: Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620.* Praha 2007, s. 299–308; TÁŽ: *Knihy nábožné a prosté.*

4.3. Politické kázání – možnosti výzkumu

Politickému kázání dosud nebyla v odborné literatuře věnována komplexní pozornost.¹²⁰ Jak je patrné již z názvu, tato kázání mohla sloužit jako skvělá příležitost k manifestaci určitého pohledu na politickou událost; mezi takové události lze zařadit například intronizaci panovníka,¹²¹ kázání na zemských sněmech (úvodní i závěrečné kázání), při holdovacích aktech,¹²² kázání k příležitosti narozenin vládců, během válečných tažení nebo jako poděkování za šťastný návrat zeměpána domů. Zpravidla zaznívala a byla vydávána dvorskými kazateli, kteří působili v těsném kontaktu s dvorem, byli tedy blíže politickému rozhodování, událostem a prostřednictvím kázání reprezentovali svého zeměpána (císaře, kurfiřta, knížete atd.). Tyto texty lze zařadit do příležitostných kázání, od ostatních typů kázání se liší zejména specifickými tématy, o kterých pojednávají. Mezi témata typická pro politické kázání lze zahrnout: učení o třech stavech, oslavu panovníka, deklaraci poslušnosti k vrchnosti nebo v některých případech upření poslušnosti k vrchnosti, tedy uznání práva na odboj,¹²³ dále glorifikaci vládnoucí dynastie, často se lze setkat s „účelovým“ upozaděním nebo vyzdvižením konfesních kontroverzí. Politická kázání mimo jiné představují ideální řád ve společnosti, a tedy poučují adresáta o tom, jak se má chovat v souladu se svým stavem a svou sociální rolí. Luterští faráři

¹²⁰ Případové studie srov. HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*; SOMMER, Wolfgang: *Gottesfurcht und Fürstenherrschaft*; TÝŽ: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*.

¹²¹ K politické komunikaci srov. VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005; TÝŽ: *Autorita a moc v paměti urozených*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007, s. 119–133.

¹²² K výzkumu dvorských ceremonií a řečí srov. práce Georga Braungarta; Braungart analyzoval text Christiana Scrivera (1629–1693) z roku 1681, publikovaný pod názvem *Magdeburgische Huldigungs-Predigt*, ve kterém legitimizoval vládu panovníka a srovnává ho se starozákonním králem Šalamounem. SCRIVER, Christian: *Magdeburgische Huldigungs-Predigt*. Helmstedt 1682. VD17 39:136538C; BRAUNGART, Georg: *Hofberedsamkeit. Studien zur Praxis höfisch-politischer Rede im deutschen Territorialabsolutismus*. Tübingen 1988, s. 101an; srov. Braungartovy texty věnované dvorské řeči a rétorice: TÝŽ: *Emblematik und Mediengeschichte. Die Diskursivität des Emblems und seine Stellung in der höfischen Rede*. In: HARMS, Wolfgang – PEIL, Dietmar (Hrsg.): *Polyvalenz und Multifunktionalität der Emblematik. Akten des 5. Internationalen Kongresses der Society for Emblem Studies. Multivalence and Multifunctionality of the Emblem. Proceedings of the 5th International Conference of the Society for Emblem Studies*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2002, s. 415–430; TÝŽ: *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*. In: BOSBACH, Franz (Hrsg.): *Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien 1992, s. 1–22.

¹²³ SCHMALE, Wolfgang: *Herrschaft und Widerstand: Zur politischen Kultur im 17. Jahrhundert*. In: SCHIRMER, Uwe (Hrsg.): *Sachsen im 17. Jahrhundert. Krise, Krieg und Neubeginn*. Leipzig 1998, s. 9–24.

ze svých kazatelen často agitovali za požadavek a povinnost úcty ze strany poddaných k jejich vrchnosti a tyto myšlenky se šířily nikoliv pouze ústním přednesem nebo tištěným kázáním, ale také prostřednictvím tzv. knížecích zrcadel (Fürstenspiegel, také Regentenspiegel nebo Regentenbäume), výchovných traktátů nebo nauk o vládnutí, které představovaly důležitá média politické komunikace.¹²⁴ Často citovaným zdrojem poznání luterského pojetí vrchnosti je kázání¹²⁵ teologa Polykarpa Leysera na 101. žalm, na něhož navázali další duchovní v následujících generacích. Žalm 101 často sloužil jako odrazový můstek pro rozpracování nauky o vrchnosti (Obrigkeitsverständnis).¹²⁶ Již Martin Luther ve svém výkladu tohoto žalmu představil ideální uspořádání společnosti se všemi jejími povinnostmi a právy a řada dalších luterských teologů na něj v tomto ohledu navázala.

Součástí politických kázání je budování rodové paměti – jedná se o pasáže, v nichž je oslavován panovník, jeho předkové a synové. Součástí prezentace vládce je vědomí a demonstrace jeho příslušnosti k aristokratickému rodu.¹²⁷ Osobnost šlechtice mohla být za jeho života nebo po smrti prezentována v různých médiích, ať už obrazových, architektonických¹²⁸ nebo textových. Mohlo se jednat o pohřební

¹²⁴ WEIß, Matthias: „...weltliche hendel werden geistlich.“ *Zur politica christiana des 16. Jahrhunderts*. In: RAPHAEL, Lutz – TENORTH, Heinz-Elmar (Hrsg.): *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*. München 2006, s. 109–124; EYBL, Franz M.: *Predigt/Erbauungsliteratur*. In: MEIER, Albert (Hrsg.): *Die Literatur des 17. Jahrhunderts*. München – Wien 1999, s. 401–419; SCHNABEL, Helga: *Die Bedeutung literarischer Quellen für das Forschungsfeld der Konfessionsbildung*, s. 3–12.

¹²⁵ LEYSER, Polycarp: *Regenten Spiegel. Gepredigt aus dem CI. Psalm/ des Königlichen Propheten Davids/ auff gehaltenem Landtage zu Torgaw/ dieses 1605. Jahres/ im Iunio Beneben zwo Predigten/ Eine im Anfang/ die ander zum Beschluß des Landtages*. Leipzig 1605. VD17 23:298054P. Kázání analyzoval Wolfgang Sommer: SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 83an; TÝŽ: *Zum Selbst- und Amtsverständnis lutherischer Hofprediger*, s. 163–178.

¹²⁶ SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 10–90.

¹²⁷ Srov. BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007; KRÁL, Pavel: *Kult předků. Paměť a smrt v myšlení české šlechty na počátku novověku*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*, s. 173–187; MAŤA, Petr: „*De Rosenbergiis Bohemis plura sunt controversa*.“ *Rožmberkové ve šlechtické paměti 17. století*. In: PÁNEK, Jaroslav – GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (eds.): *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice 2011, s. 626–631; německá verze: TÝŽ: „*De Rosenbergiis Bohemis plura sunt controversa*.“ *Die Rosenberger in der adeligen Erinnerungskultur des 17. Jahrhunderts*. In: PÁNEK, Jaroslav – GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (Hrsg.): *Die Rosenberger: eine mitteleuropäische Magnatenfamilie*. České Budějovice 2015, s. 544–551.

¹²⁸ V českém prostředí nedávno vyšla publikace Táni Šimkové, která provedla stavební analýzu vybraných kostelů v oblasti Děčína a Ústecka, které byly postaveny či využívány luterány v 16. a 17. století: ŠIMKOVÁ, Táňa: „*Hrad přepevný je Pánbůh náš*.“ *Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury*. Ústí nad Labem – Praha 2018; ke konfessionalizaci městského prostoru: OHLIDAL, Anna: *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionwesens*. In: WETTER, Evelin (Hrsg.): *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*. Stuttgart 2008, s. 207–218; ISAIASZ, Vera: „*Architectonica Sacra*“, s. 125–146; TÁŽ: „*Nicht ein gemein Bürgerhauß, nicht ein Rathauß oder Cantzley*.“, s. 200–235; k luterské sakrální architektuře a umění: HEAL,

kázání, prostřednictvím něhož byla udržována paměť na zesnulého, a která sloužila jednak k útěše pozůstalých, ale také k oslavě ctností zesnulého, zvláště pokud se jednalo o význačného šlechtice či duchovního hodnostáře.¹²⁹ Podobnou strategii můžeme sledovat například na epitafech,¹³⁰ jejichž smyslem bylo budovat a udržovat paměť na zemřelého a konstruovat jeho posmrtnou identitu. Působení epitafu v komunikačním řetězci tak podobně jako pohřební kázání vyvolává interakci, při níž mrtvý působí v sociálním prostoru živých. Vytváří se tak jakési „sociální tělo“ zesnulého, které působí ve vzpomínkách, je nesmrtelné a idealizované. Podobné závěry vyvodil již v padesátých letech 20. století Ernst H. Kantorowicz¹³¹ ve své monografii zabývající se utvářením dvou těl krále – reálného těla, které podléhá rozkladu, a těla politického, které je v momentu smrti odejmuto z přirozeného těla a je spojeno s dalším přirozeným tělem, čímž je zajištěna věčná existence vladařova „božství“. Kantorowicz své medievistické studie podložil výzkumem textového a obrazového materiálu německé, anglické i francouzské provenience a poukázal na to, jakým způsobem byla kontinuita králova přirozeného těla zaručena dynastickou myšlenkou.¹³² Na podobném principu lze chápat žánr rodových apoteóz, projevujících se v různých formách ztvárnění. V případě, že do dynastické linie nějaký příslušník „nezapadal“, mohlo dojít k tomu, že byla jeho osobnost v rodovém výčtu záměrně „opomenuta“, případně byl její obraz upraven či selektován tak, aby

Bridget: *Seeing Christ: Visual Piety in Saxony's Erzgebirge*. In: CHIPPS-SMITH, Jeffrey (ed.): *Visual Acuity and the Arts of Communication in Early Modern Germany*. Aldershot 2014, s. 43–60; TÁŽ: *The Catholic Eye and the Protestant Ear: the Reformation as a Non-Visual Event?* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation*, s. 321–355; KOEPPLIN, Dieter: *Lutherische Kunst, 1550–1650*. In: RUBBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*, s. 495–544; HARASIMOWICZ, Jan: *Kunst als Glaubensbekenntnis. Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Reformationszeit*. Baden-Baden 1996.

¹²⁹ Srov. poznámku pod čarou č. 115.

¹³⁰ O výzkum epitafů v raném novověku se v rámci českého bádání zasloužil Ondřej Jakubec. JAKUBEC, Ondřej: *Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku*. Praha 2015; jeho další texty ke konfesionalitě v umění: TÝŽ: „*Těchto časův má Antichrist předchůdce své.*“ *Apokalyptika a konfesionalita v literatuře a výtvarném umění českých zemí kolem roku 1600*. *Opuscula Historiae Artium*, 2009, s. 23–51; TÝŽ: *Konfesionalizace a rituály potridentského katolicismu na předbélhorské Moravě*. In: MIKULEC, Jiří – POLÍVKA, Miloslav (eds.): *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Praha 2007, s. 360–366; TÝŽ: *Kultura a umění na pozdně renesančním dvoře olomouckých biskupů: jejich vztahy k rudolfínské Praze a dalším evropským centrům*. *Studia Rudolphina*, 2004, s. 17–27; JAKUBEC, Ondřej – MALÝ, Tomáš: *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*. *Dějiny – teorie – kritika*, 2010, s. 79–112.

¹³¹ Český překlad díla srov. KANTOROWICZ, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*. Praha 2014.

¹³² Tamtéž, s. 246.

nepoškozoval reputaci rodu (*damnatio memoriae*).¹³³ Analýzy politických kázání mohou přispět k poznání dobového politického myšlení a uvažování o něm; nezaznívala však výlučně v dvorském prostředí, lze se s nimi setkat také v městském prostoru. V takových případech kazatel většinou tematizoval ideální sociální řád ve společnosti, a to s ohledem na společenskou skladbu adresátů – měšťanů. V politických kázáních, která zaznívala z kazatelen městských farářů, byla jako „ideální vrchnost“ chápána a prezentována městská rada.¹³⁴

¹³³ KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008, s. 22an.

¹³⁴ Příkladem může být soubor plavenských kázání z let 1606–1610: HOË: *Aller Christlicher Regenten und Obrigkeit*.

4.4. Konfesní kontroverze v kázáních

Tištěná kázání lze využít také ve výzkumech věnovaných kontroverzím, příznačných pro období konfesního věku. Na konfesní „vymezování se“ lze narazit také v ostatních žánrech raně novověké literatury, jako jsou polemické spisy,¹³⁵ letáky a další prameny propagandistického nebo agitačního charakteru; kázání v takových případech sloužilo jako nástroj demonstrace vlastní konfese, potvrzení její správnosti a také vymezování se vůči jinověrcům. Prostřednictvím kázání, ať již v ústní nebo tištěné formě, docházelo k disciplinaci poddaných, jinými slovy: kazatel často ve spolupráci s vrchností formou kázání posluchače/čtenáře usměrňoval, a to nejen ve věroučných otázkách. Požadavky na obyvatelstvo byly formulovány vrchnostenskými i církevními nařízeními; byly vydávány různé řády, ať už církevní, oděvní, řády namířené proti luxusu apod. Úkolem těchto řádů bylo vymezit hranice, v rámci nichž se poddaní mohli uplatňovat.¹³⁶ Tisky kázání často obsahují argumentaci v podobném duchu; usměrňovaly konfesní hranice, ale také vymezovaly pravidla odívání a chování ve společnosti.

V luterském prostředí mířily slovní útoky zpravidla na římskokatolickou církev, zejména na jezuitu,¹³⁷ a na příslušníky reformované konfese, je však možné objevit také verbální výpady proti náboženským sektám či „blouznivcům“.¹³⁸ Důležité je vzít v potaz, že kázání jako médium většinou přednesené/psané ve vernakulárním jazyce, a tedy určené širším vrstvám obyvatelstva, nepředstavovalo primární platformu pro zevrubné teologické rozpravy. Úkolem kázání bylo stručně a výstižně představit základní věroučné prvky té které víry, přesvědčit adresáta –

¹³⁵ Srov. analýzy polemických sporů v monografii BREMER, Kai: *Religionsstreitigkeiten*.

¹³⁶ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey*, s. 152an, 250an; disciplinační funkci kázání zdůraznil BREUER, Dieter: *Der Prediger als Erfolgsautor. Zur Funktion der Predigt im 17. Jahrhundert*. In: REINITZER, Heimo (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der Predigt*. Hamburg 1981, s. 31–48.

¹³⁷ V protestantské literatuře 16. a 17. století byl šířen obraz jezuitů jako „černých vrahů“ a násilníků. Nárůst „strachu“ z jezuitů lze zaznamenat zejména v pozdním 16. století, a to mj. ve světle aktuálních událostí: bartolomějské noci a atentátu na francouzského krále Jindřicha IV. v roce 1594. Důvodem konfesního antagonismu vůči jezuitům byla také skutečnost, že se často uplatňovali na dvorech katolických pánů jako zpovědníci – z toho bylo usuzováno na jejich velký vliv na politické události. KAUFMANN, Thomas: *Protestantischer Konfessionsantagonismus im Kampf gegen die Jesuiten*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtigesystem um 1600*. München 2007, s. 101–114.

¹³⁸ KAUFMANN, Thomas: *Nahe Fremde – Aspekte der Wahrnehmung der „Schwärmer“ im frühneuzeitlichen Luthertum*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität*, s. 179–241.

souvěrece o správnosti jeho víry a poučit ho o tom, jak má správně žít v souladu s pravou věroukou. Slovní útoky na jinověrece jsou motivovány snahou oddělit a izolovat „nepřítele“, tedy ukázat na zásadní rozdíly mezi jednotlivými konfesemi tak, aby byl adresát poučen o správném „konfesiním chování“ a nedošlo ke zmatení. Konverze jinověrece však obvykle nebyla cílem kázání, podobně jako v případě polemických spisů, jejichž primárním úkolem bylo podílet se na kolektivní „atmosféře boje“ – čím agresivnější byla rétorika textu, tím byla větší šance vyloučit nerozhodného čtenáře, neboť pro náboženské „váhavce“ většinou nebyl v rámci konfesiního antagonismu prostor.¹³⁹ Kontroverze je nezbytné sledovat v kontextu situace, v níž jsou pronášeny¹⁴⁰ – je třeba vzít v potaz politickou situaci, náboženskou (ne)toleranci zeměpána, případně městské rady, a společenské poměry v prostoru, v němž se kazatel pohyboval a kázal. V kazatelské produkci se vyskytovala různá témata konfesiních rozepří: funerální homiletika se mimo jiné soustředila například na rozdíly v pojetí spásy, očištění a křtu nenarozených nebo mrtvě narozených dětí,¹⁴¹ svatební kázání tematizovala kněžský celibát a manželství, účelem revokačních kázání bylo devalvovat původní konfesi a přesvědčit implicitního adresáta o pevnosti a stálosti konvertitova nového věroučného přesvědčení.

Kázání příliš neumožňují nahlédnout do „vnitřního světa“ autora.¹⁴² Časté opakování motivů, témat, topoi, stereotypizace a ustálené formule poukazují na silnou metatextovost tohoto žánru. Přednesy a texty duchovních na vyšším stupni sociálního žebříčku často vznikaly z popudu světských i duchovních autorit – dvorskému kazateli mohl zeměpán nařídít, aby koncipoval kázání k nějaké význačné události, vojenskému, politickému úspěchu nebo výročí. Bylo by ale nesprávné vnímat tyto texty jako „strnulý“ žánr či snad kompilát, který opakuje nebo kopíruje

¹³⁹ BREMER, Kai: *Religionsstreitigkeiten*, s. 221.

¹⁴⁰ SCHUNKA, Alexander: *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*. In: BÄHLCKE, Joachim – BENDEL, Rainer (Hrsg.): *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*. Köln – Weimar – Wien 2008, s. 113–131.

¹⁴¹ Srov. poznámku pod čarou č. 115; srov. KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

¹⁴² Příkladem může být Jan Mathesius (1504–1565), známý luterský duchovní, působící v Jáchymově. Jeho dvanáct svatebních kázání analyzovala Susan Karant-Nunn. V těchto textech Mathesius rozvinul klasičtější argumentaci poukazující na ženské nedostatky (autorka píše o „misogynii“), po smrti své ženy Sibylly však velmi truchlil, nikdy se již neoženil a napsal báseň na její památku. Autorka na základě tohoto faktu poukazuje na diskrepanci mezi soukromým životem a kázáním. KARANT-NUNN, Susan C.: *The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation*, s. 79–99.

spisy předešlých autorů. Každé kázání vykazuje určitou míru autorské invence, některé pasáže mohou být protkány vtipem, anekdotami¹⁴³ či popisem vlastních zkušeností a zážitků. Z tohoto důvodu je třeba také konfesní antagonismus vztahovat ke konkrétní komunikační situaci a k jejímu kontextu; v kázáních se může projevit jistá míra „účelovosti“, tedy upozadování či naopak zdůrazňování verbálních útoků na jinověrce v případě, že to bylo z politických nebo společenských důvodů (ne)žádoucí.

¹⁴³ Například kázání olomouckého premonstráta Chrysostoma Xavera Ignáce Táborského. Srov. kapitolu věnovanou autorům bohemikálních nedělních postil: SLÁDEK, Miloš (ed.): *Slovo ze srdce jejich*, s. 129an.

5. Luterský kazatel a jeho role v raném novověku

Kazateli patřilo v raně novověké společnosti důležité místo. Jako zprostředkovatel Božího slova předával farníkům poznání pramenící z Bible, podílel se mnohdy na vyučování mládeže nebo dospělých – na jejich katechezi, jeho úloha při křtech, svatbách, při umírání a pohřbech byla zcela zásadní, jednoduše řečeno: bez aktivity faráře by náboženský život člověka raného novověku byl nemožný.¹⁴⁴ Mezi škálu jeho úkolů se řadila také pastorační činnost, podával útěchu pozůstalým po odchodu blízkého člena rodiny, rodičům, kteří přišli o dítě, udílel rady související s manželským životem.¹⁴⁵ Často se angažoval jako organizátor různých církevních slavností a oslav, například reformačních jubileí. Ve svých kázáních apeloval na dobré mravy obyvatel, usměrňoval je a prezentoval jim, jak má správný křesťanský život vypadat. V případě luterského kazatele vytvářeli on a jeho rodina vzor „ideální domácnosti“,¹⁴⁶ ke které měli farníci vzhlízet a brát si z ní příklad – ideál „ctnostné ženy“ platil v případě manželky faráře dvojnásobně.¹⁴⁷ Právě kněžské manželství je to, co evangelické duchovní odlišuje od římskokatolického kléru – sám Martin Luther se v roce 1524 oženil a zároveň přehodnotil roli manželského stavu ve

¹⁴⁴ Povinnosti a úkoly faráře popisovali duchovní v kázáních, která byla přednesena při uvedení nových superintendentů do úřadu. Matyáš Hoë vydal tiskem pět takových kázání – jednalo se o superintendenty Abrahama Gensreffa (1577–1637), Aegidia Straucha (1583–1657), Vincenta Schmucka (1565–1628), Polykarpa Leysera ml. (1580–1645) a Jana Hoepnera (1582–1645). V těchto textech zdůrazňuje důležitost kazatelského úřadu, který je velmi prospěšný, zároveň je však výkon této funkce velmi obtížný a náročný. Kazatelský úřad je prezentován jako andělský a kazatel je přirovnáván k andělovi, srov.: HOË: *Investitura Fribergensis*. Leipzig 1614. VD17 39:136239U; TÝŽ: *Christliche InvestiturPredigt/ sampt dem gantzen Actu, Als der Ehrwürdig und Hochgelahrte Herr Egidius Strauch, Der heiligen Schrifft Doctor/ auff Churfürstlichen Sächsischen gnädigsten befellich/ zum Pfarr und SuperintendentenAmpt zu Dreßden/ öffentlich den 19. Septembris, in der Creutz Kirch eingewiesen worden*. Leipzig 1616. HAB, sign. Db 4618 (15). VD17 1:048983D; TÝŽ: *Eine Christliche Predigt/ Als Auff gnädigste anordnung/ des Churfürsten zu Sachsen/ und Burggrafen zu Magdeburg/ [et]c. Vincentius Schmuck/ der H. Schrifft Doctor und Professor zu Leipzig/ ... zum Superintendenten Ampt der gantzen Leipzigschen Dioecess, solenniter, und in grosser ansehlicher Volckreicher Versammlung/ den 25. Augusti, Anno 1617. eingewiesen worden*. Leipzig 1617. HAB, sign. 384.9 Theol. (3). VD17 23:629690G; TÝŽ: *Christliche Predigt/ Als auff Churf. Durchl. [zu] Sachsen gnedigsten Befelch und Anordnung/ Der WolEhrwürdige ... Herr Polycarpus Leiser ... der H. Schrifft Doctor und Professor ... Theologischen Facultet Senior ... zum Pfarr und SuperintendentenAmpt zu Leipzig den 25. Augusti, Anno 1628. öffentlich eingewiesen worden*. Leipzig 1628. VD17 14:680086U; TÝŽ: *Christliche Predigt. Von dem Ampt der Prediger Engel*. Leipzig 1634. VD17 3122:718466S.

¹⁴⁵ BREUER, Dieter: *Der Prediger als Erfolgsautor*, s. 31–48.

¹⁴⁶ Srov. první kapitulu v knize KARANT-NUNN, Susan C.: *The Reformation of Ritual. An Interpretation of Early Modern Germany*. London – New York 1997, s. 1–5; k raně novověkým rituálům srov. OZMENT, Steven (ed.): *Religion and Culture in the Renaissance and Reformation*. Kirksville 1989.

¹⁴⁷ Srov. SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 287an, 310.

společnosti,¹⁴⁸ když definoval úkoly, povinnosti a práva obou manželů a rezignoval na nezbytnost kněžského celibátu.¹⁴⁹

V 16. století se evangelické duchovenstvo formovalo jako nová sociální skupina.¹⁵⁰ Vzhledem k tomu, že se faráři většinou rekrutovali z řad měšťanů a často kopírovali povolání svého otce nebo jiného blízkého příbuzného, infiltrovali skrze tyto rodinné vazby do sociálního řádu určitého teritoria, města či vesnice.¹⁵¹ Akademické vzdělání, kterého řada luterských duchovních dosáhla, ještě více upevnilo jejich sociální pozici,¹⁵² úroveň vzdělanosti farářů ve městě a na venkově však byla až do konce 16. století velmi rozdílná, profesionalizace kléru byla pomalým procesem.¹⁵³ Cornelia Niekus Moore, která označila sňatek a vzdělání jako

¹⁴⁸ Srov. OZMENT, Steven: *The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a Sixteenth-Century German town*. New York 1996, s. 30an; edici Lutherových spisů věnujících se roli ženě ve společnosti a v domácnosti vydaly KARANT-NUNN, Susan C. – WIESNER, Merry E. (eds.): *Luther on Women. A Sourcebook*. Cambridge – New York 2003.

¹⁴⁹ V německých knihovnách lze narazit na literaturu, která definuje povinnosti a práva jednotlivých členů rodiny (Hausvater/Hausmutter) tak, aby byl zajištěn řád a pořádek ve společnosti, jedná se o tzv. Hausväterliteratur; již v předreformační době žili někteří kněží v konkubinátu s ženami, tato praxe se však netýkala klášterů, kde bylo dodržování celibátu přísně vyžadováno. Luther vnímal sexuální chtíč jako důsledek prvotního hříchu, a tedy vnímal spojení muže a ženy v řádném manželském svazku jako žádoucí. Se zaváděním požadavků luterské reformace do praxe však často docházelo k jejich „násilné“ realizaci. Příkladem může být město Braunschweig, v mezidobí mezi prosazením reformace a pozdější restaurací katolicismu bylo dle vizitačních protokolů údajně 40 ze 77 duchovních donuceno ke svatbě. Je nutné vzít v potaz, že argumentace kněží mohla být z důvodu opětovného zavedení katolicismu účelová. KARANT-NUNN, Susan C.: *The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation*, s. 79–99; k vnímání manželského stavu v protestantském prostředí v českých zemích: KUBALOVÁ, Aneta: „Šťastná jest neplodná a neposkrvněná a ta, jež nepoznala lože v hříechu.“ *Recepce luteránské reformy manželství v textech nekatolické provenience v předbělohorském období*. Historica Olomucensia. Sborník prací historických, 2018, s. 69–97.

¹⁵⁰ SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Introduction. The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*, s. 1–38; srov. kolektivní monografii SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. New York 2003.

¹⁵¹ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 84an.

¹⁵² Akademický a vzdělanostní „standard“ luterských kněží se lišil s ohledem na místo jejich působení; někteří kněží univerzitu nikdy nenavštěvovali, někteří tam strávili alespoň několik měsíců, než nastoupili na kněžskou dráhu. Častou praxí bylo, že kněz musel před nástupem do povolání složit zkoušku u superintendenta. Kandidát musel projevit schopnost kázat, zkoumala se také jeho morální úroveň. KAUFMANN, Thomas: *The Clergy and the Theological Culture of the Age: The Education of Lutheran Pastors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*, s. 120–136.

¹⁵³ Luise Schorn-Schütte zkoumala úroveň vzdělání evangelických kněží v raném novověku paralelně na třech územích: knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel, landkrabství Hesensko-Kasselsko a město Braunschweig. Z jejích výzkumů vyplývá, že úroveň vzdělání se postupně zvyšovala, většina duchovních však vystudovala pouze artistickou fakultu. Studium na teologické fakultě bylo vstupenkou do vyšších profesních pozic, jednalo se ale o poměrně úzkou vrstvu duchovních. Od konce 17. století začalo více duchovních studovat na teologické fakultě, zatímco artistická fakulta postupně ztrácela na významu. Jinými slovy: duchovní druhé a třetí poreformační generace častěji dosahovali akademického vzdělání, což jim zajistilo také lepší platové ohodnocení. SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 191–192; odhaduje se, že pětina luterských kněží ve městě měla magisterský nebo doktorský titul, na vesnici však bylo univerzitní

dva stěžejní pilíře, umožňující sociální vzestup profesní skupiny vzdělaného kléru, poukázala na skutečnost, že univerzitní vzdělání luterského kněze z něj na vesnici dělalo spíše „outsidera“, tedy prohloubilo distanci mezi ním a farníky, zatímco vzdělaný pastor působící ve městě se řadil k intelektuálním měšťanům a dosahoval tímto povoláním jisté prestiže a společenského uznání.¹⁵⁴ Superintendent, tedy příslušník „vyššího“ duchovenstva, byl například ve městech Braunschweig a Magdeburg považován za druhou nejvyšší skupinu co do společenského postavení, a to hned po „patricijských“ měšťanech.¹⁵⁵

Obecně však nelze tvrdit, že by byl úřad duchovního ekonomicky atraktivní, s výjimkou dvorských kazatelů a superintendentů.¹⁵⁶ Ve vizitačních protokolech lze odhalit množství stížností na nízké platy, problém také nastával v případě farářovy smrti, když po sobě zanechal rodinu. Manželky farářů tak často byly odkázány na časově omezenou finanční podporu (zpravidla jeden rok), poté si však v řadě případů musely zaopatřit obživu samy. Někdy se uplatnily jako vychovatelky nebo porodní báby. Důvodem nízkého platu byla mimo jiné snaha zamezit „hrabivosti“ farářů – úřad duchovního primárně neměl sloužit k obohacení se, jednalo se především o životní poslání. Církevní řád z roku 1569, publikovaný pro knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel, který nechal sepsat vévoda Julius, stanovil platové ohodnocení faráře, který mimo to obdržel také naturální dávky, měl zajištěné bydlení, otop na zimu, případně byl osvobozen z placení daní a odvodů. Mzdy kněží se však velmi lišily v závislosti na teritoriu, kde farář působil, na farnosti a na řadě dalších faktorů.¹⁵⁷ Rudolf von Thadden ve své knize o braniborsko-pruských dvorských kazatelích zdůraznil rozdílné finanční ohodnocení jednotlivých dvorských kazatelů, kteří působili na různých místech v Braniborsku-Prusku – nejlépe byli placeni dvorští kazatelé v Berlíně, o něco hůře na tom byli dvorští kazatelé na odlehlejších

vzdělání kléru raritou. Lepší vzdělanostní úroveň panovala ve Württembersku – byl zde kladen větší důraz na důležitost akademického titulu pro kazatele. KAUFMANN, Thomas: *The Clergy and the Theological Culture of the Age*, s. 120–136; OZMENT, Steven: *The Reformation in the Cities. The Appeal of Protestantism to Sixteenth-Century Germany and Switzerland*. New Haven – London 1980, s. 42.

¹⁵⁴ NIEKUS MOORE, Cornelia: *Patterned Lives*, s. 52.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Wolfgang Sommer uvádí, že plat dvorských kazatelů v Drážďanech byl srovnatelný se mzdou lékařů. SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 82.

¹⁵⁷ K platovému ohodnocení duchovních: SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 227–286.

místech.¹⁵⁸ V případě Matyáše Hoë z Hoëneggu nelze o finančním strádání hovořit. Jako vrchní dvorský kazatel na dvoře saského kurfiřta nabyt velkého majetku, byl dokonce vlastníkem několika statků; plat se v jeho případě skládal z příjmů z jednotlivých funkcí, které zastával: dostával mzdu jako dvorský kazatel i za svou činnost v konzistoři. Součástí jeho příjmů byly také hodnotné dary, které získával jako projev úcty.¹⁵⁹ Tento případ je ale specifický, Matyáš Hoë ve své době představoval nejvyšší autoritu na poli luterské teologie v Sasku, navíc byl zaměstnán ve službách kurfiřta, jeho sociální pozice byla vysoce prominentní, a tedy adekvátně k tomu ohodnocena.

Úřad luterského duchovního si zachoval zvláštní charakter, přesněji řečeno vědomí určitého „poslání“. Toto duchovní poslání se mnohem více blížilo soudobému chápání profese (tj. společenská pozice je odvozena z úrovně dosaženého vzdělání). Luise Schorn-Schütte poukázala na tzv. „jinakost“ luterských farářů (Sonderbewusstsein),¹⁶⁰ kteří byli přesvědčeni o důležitosti a výjimečnosti poslání svého úřadu. Informace lze čerpat opět z kázání, skvělým příkladem mohou být tzv. „rozlučková kázání“ (Valetpredigten, Abschiedspredigten),¹⁶¹ v nichž kazatel zpravidla popisuje úskalí svého povolání – duchovní je vyslancem Božím a musí respektovat a svědomitě plnit úkoly, které mu uloží Bůh. Není tedy v jeho kompetenci rozhodovat o svém osudu, musí se poslušně podříditi vůli Boží. Dalším příznakem této „jinakosti“ je uvědomění si své zodpovědnosti ve společnosti; farář

¹⁵⁸ THADDEN, Rudolf von: *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger im 17. und 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der absolutistischen Staatsgesellschaft in Brandenburg-Preussen*. Berlin 1959, s. 39; dále srov. MEYER, Dietrich: *Die reformierten Hofprediger im Herzogtum Liegnitz-Brieg im 17. Jahrhundert*. In: BAHLCKE, Joachim – DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817*. Göttingen 2016, s. 83–111; BAHLCKE, Joachim – DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817*. Göttingen 2016.

¹⁵⁹ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoënegg und seine Zeit (1580–1645)*. Nevydaná dizertační práce obhájená na Evangelické teologické fakultě ve Vídni v roce 1951. Österreichische Nationalbibliothek, sign. 804358-C.1 NEU MAG, 804358-C.2 NEU MAG, s. 151an.

¹⁶⁰ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Umstrittene Theologen*, s. 27–48; TÁŽ: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*.

¹⁶¹ V případě Matyáše Hoë z Hoëneggu se také zachovala „rozlučková“ kázání; v prvním se loučí s plavenskými měšťany, když se chystá do Prahy, druhé bylo vydáno při příležitosti jeho odjezdu z Prahy do Drážďan. HOË: *Vale Carissima Plavia. Das ist/ Christlicher Abschied/ den D. Hoe/ dazumal Churfürstlicher Sächsischer Superintendents zu Plauen/ von seinen lieben Zuhörer daselbst/ auch gantzer incorporirten Land- und Priesterschaft genommen hat*. Leipzig 1612. HAB, sign. 424 Theol. (3). VD17 23:257339N; TÝŽ: *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofpredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag. Das ist/ Eine kurze Predigt/ Darinnen jetztgedachter D. Hoe sein Valet und Urlaub/ von der Pragerischen Deutschen Kirchen/ in beysein vieler tausend Menschen/ genommen/ und darauff nach Dreßden/ krafft ordentlichen Beruffs zu dem Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofeprediger Dienst sich begeben hat*. Leipzig 1613. HAB, sign. 498. 15 Theol. (14). VD17 39:108316N.

jako zástupce duchovního stavu je nucen upozorňovat na mravní nedostatky ostatních lidí a nabádat je k nápravě. Kázání představovalo skvělý prostředek, kterým mohl farář apelovat na mravy posluchačů/čtenářů a nabádat je k životu dle křesťanských hodnot.

Škála úkolů a povinností luterských kněží byla velmi rozmanitá a lišila se v závislosti na prostoru, ve kterém farář působil. Primárním úkolem byla kazatelská aktivita a udělování svátostí; v luterském pojetí se jednalo o svátost křtu a eucharistie. Tím však arzenál jeho úkolů nebyl zdaleka vyčerpán – jako duchovní měl na starosti pastorační, zpověď, byl přítomen při svatbách, umírání a při pohřbech a také navštěvoval nemocné. Často do jeho kompetencí spadala také pedagogická činnost – výuka a katecheze mládeže i dospělých, jeho angažovanost ve školství, případně dohled na jednotlivé školy a školní řády.¹⁶² V případě kněží ve vyšších profesních pozicích se jednalo také o účast na vizitacích farností a škol,¹⁶³ cenzurní činnost, mohli zasedat v konzistoři, dohlížet na volbu a obsazování farářů do úřadu a také se často angažovali jako spisovatelé. Dochovaná kázání, polemiky, kancionály nebo modlitby a úvahy svědčí o tom, jak výrazně byli někteří luterští duchovní literárně aktivní. Úřad dvorského kazatele,¹⁶⁴ představující zpravidla vrchol kněžské profesní kariéry, obnášel primárně duchovní péči o vládce a jeho rodinu (často byl zpovědníkem rodiny); jako teologicko-politický poradce měl být neustále k dispozici a často provázel vladaře na cestách. V Berlíně se ke konci 17. století stal druhý dvorský kazatel nedílnou součástí panovníkových cest (*Reisehofprediger*).¹⁶⁵ Někteří dvorští kazatelé se mnohdy podíleli na výuce dětí zeměpána a měli na starost

¹⁶² SCHÖLLKOPF, Wolfgang: *Hofprediger in den Spannungsfeldern des Herzogtums Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 85–104.

¹⁶³ K vizitačním protokolům srov. HENGST, Karl: *Kirche und Konfessionsbewußtsein im Klerus des 16. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Problem der Konfessionsbildung*. In: BRANDMÜLLER, Walter – IMMENKÖTTER, Herbert – ISERLOH, Erwin (Hrsg.): *Ecclesia militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Bd. 2. Zur Reformationsgeschichte*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1988, s. 587–605.

¹⁶⁴ Dvorský kazatel měl disponovat nejen adekvátním teologickým vzděláním (často doktorát z teologie), ale také dobrou reputací, kazatelskými schopnostmi, mezi něž lze zařadit velkou výmluvnost. Mezi požadavky kladené na dvorského kazatele se řadila také loajalita panovníkovi, důvěryhodnost a znalosti dvorské etiky. MEINHARDT, Matthias: *Machtvoll predigen*, s. 75–95; TÝŽ: *Fürstentreue, Gruppeninteresse und Eigensinn. Der Hofprediger Basilius Sattler in politischen Konflikten im Fürstentum Braunschweig-Wolfenbüttel*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 289–305.

¹⁶⁵ Matyáš Hoë z Hoëneggu vydal v roce 1631 modlitební knížku, která byla určena mimo jiné také pro cestování. HOË: *Geistliches Hand- Kirch- Haus- und Reisebüchlein für hohe und nidriges Standes/ junge und alte Personen/ insonderheit aber für Reisende/ Hoff- und Handels Leute*. Leipzig 1631. VD17 3:603662V.

výchovu mladých šlechticů.¹⁶⁶ Ve svých kázáních přednášených před dvorskou společností si často brali na mušku mravy a poměry na dvoře; pruský král Fridrich Vilém I. (1688–1740) dokonce vyžadoval, aby kazatelé hovořili o poměrech na dvoře zcela otevřeně a upřímně.¹⁶⁷ Nevlastní bratr pruského krále Fridricha I. Filip Vilém Braniborsko-Schwedtský dokonce zažil obzvláště nepříjemnou potupu – za nemravné chování, které navzdory několikerým výtkám a upozorněním duchovních nezměnil, mu berlínské kolegium dvorských kazatelů odmítlo udělit svátost eucharistie – ani princovo rozhořčení nepomohlo situaci změnit, právě naopak – kazatelé nařídili také duchovním úřadujícím ve městě Schwedt, odkud princ pocházel, aby mu svátost odepřeli. Berlínský dvorský kazatel Daniel Arnošt Jablonski (1660–1741) odmítl udělit svátost eucharistie hraběnce, která se vdala za ženatého šlechtice. Až poté, co šlechtice dokázala, že žije od muže odděleně, byla připuštěna k přijímání.¹⁶⁸ V některých případech se však útočná rétorika mohla kazateli vymstít – vrchní dvorský kazatel na dvoře württemberského vévody Samuel Urlsperger (1685–1772) byl za svou kritiku vévodovy bigamie propuštěn, a dokonce mu hrozil trest smrti.¹⁶⁹ Drážďanský dvorský kazatel Nikolaus Selnecker (1530–1592) byl ze služeb kurfiřta Augusta propuštěn poté, co kázal proti oblíbené dvorské zábavě – lovu.¹⁷⁰

Dvorským kazatelům lze připsat také politickou roli – i když primárně nevystupovali jako političtí aktéři, často byli s politickými záležitostmi země velmi dobře obeznámeni. Na příkladu Braniborska, případně Braniborska-Pruska, lze sledovat strategii kurfiřtů v obsazování dvorských kazatelů do úřadů; po konverzi braniborského kurfiřta Jana Zikmunda ke kalvinismu v roce 1613 se právě úřad dvorského kazatele stal nástrojem prosazování kurfiřtovy politiky, a to také v následujících generacích. Podle osmého článku osnabrückerého míru z roku 1648 nebylo povoleno na nově získaných územích prosazovat novou víru, a tedy konfesně „znevýhodňovat“ jinověrce. Bylo však možné na tato nová území dosazovat dvorské

¹⁶⁶ BIRNER, Notburga: *Beichtväter und Hofprediger an katholischen und protestantischen Fürstenhöfen. Ein Vergleich ihrer Stellung und Funktion*. Nevydaná diplomová práce obhájená na Leopold-Franzens Universität v Innsbrucku v roce 1989. Österreichische Nationalbibliothek, sign. 1298870-C NEU MAG, s. 44an.

¹⁶⁷ THADDEN, Rudolf von: *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger*, s. 39an.

¹⁶⁸ BIRNER, Notburga: *Beichtväter und Hofprediger an katholischen und protestantischen Fürstenhöfen*, s. 81.

¹⁶⁹ SCHÖLLKOPF, Wolfgang: *Hofprediger in den Spannungsfeldern des Herzogtums Württemberg*, s. 85–104.

¹⁷⁰ SOMMER, Wolfgang: *Gottesfurcht und Fürstenherrschaft*, s. 89.

kazatele – v případě Braniborska-Pruska byl dvorský kazatel, stejně jako tamější kurfiřti a králové, příslušníkem reformované konfese a ztělesňoval mimo jiné snahu kurfiřtů posilovat jejich politickou moc na nově získaných územích.¹⁷¹

Duchovní byli vystavováni vysokému tlaku na morálku a slušné mravy, což se týkalo nejen samotného kněze, ale celé jeho rodiny včetně čeledě. „Vzorovost“, která byla od kněží a jejich rodin vyžadována, se však v praxi ujala až na konci 16. a v 17. století, v třicátých až osmdesátých letech 16. století rozhodně nebyla pravidlem, jak lze pozorovat z vizitačních protokolů.¹⁷² Prosazování mravného chování kněží tedy bylo dlouhým procesem, během něhož byly přečiny a morální excesy přísně sledovány a trestány. Výsledek se však dostavil: na konci 16. století se ctnostný život stává neodmyslitelnou součástí pro výkon kněžské profese také v praxi.¹⁷³ Úřad kazatele nebo dvorského kazatele však rozhodně nebyl výlučným fenoménem německé luterské kultury; s úřadem duchovního na dvorech panovníků a šlechty se pochopitelně lze setkat také v římskokatolickém prostředí,¹⁷⁴ zde se však jedná především o dvorské zpovědníky, evangeličtí dvorští kazatelé však působili také v jiných evropských zemích, například v Nizozemí, Dánsku, Švédsku a v Anglii, kde se od poloviny 16. století začali rekrutovat jako „vedoucí“ kazatelé v regionu.¹⁷⁵

¹⁷¹ THADDEN, Rudolf von: *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger*, s. 60–64.

¹⁷² SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 357an; v předbělohorské době v českém prostředí je dochováno množství mravních přestupků kněží. Častým problémem byly zejména nelegitimní vztahy kněží s ženami, kteří žili v tzv. konkubinátu, dále pak alkoholismus. Srov. WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. I. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1895, s. 377; TÝŽ: *Život církevní v Čechách. II. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1896, s. 619an.

¹⁷³ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit*, s. 362; HAAG, Norbert: *Predigt und Gesellschaft*, s. 300an.

¹⁷⁴ Notburga Birner ve své nevydané diplomové práci srovnala roli dvorského kazatele a dvorského zpovědníka; nejedná se však o výzkum, ale o práci kompilativního charakteru. V kapitolách o dvorských kazatelích autorka výrazně čerpá z práce Rudolfa von Thaddena z roku 1959. BIRNER, Notburga: *Beichtväter und Hofprediger an katholischen und protestantischen Fürstenhöfen*; dvorští zpovědníci fungovali na habsburském dvoře ve Vídni, v Polsku, v Portugalsku – zpravidla se jednalo o příslušníky jezuitského řádu, někdy však tuto funkci vykonávali kapucíni. SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Umstrittene Theologen*, s. 27–48.

¹⁷⁵ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Umstrittene Theologen*, s. 27–48; srov. MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*.

6. Matyáš Hoë z Hoëneggu – jeho život a dílo

6.1. Prameny a literatura k životu a dílu Matyáše Hoë z Hoëneggu

Matyáš Hoë z Hoëneggu, významná osobnost a autorita na poli luterské teologie a zároveň účastník důležitých církevních a politických událostí první poloviny 17. století, zažil téměř celou třicetiletou válku. Navzdory věhlasu, kterého požíval za svého života, nelze tvrdit, že by mu v odborné literatuře byla věnována výrazná pozornost. V této kapitole představím zásadní prameny a literaturu, která se váže k životním osudům a dílu luterského kazatele; pro výklad kázání Matyáše Hoë je totiž důležité alespoň rámcově představit důležité mezníky jeho života.

Matyáš Hoë z Hoëneggu je autorem dvou autobiografií – jedna byla napsána v latině, druhá v němčině. Latinská verze (byla dovedena pouze do roku 1610) byla otištěna v časopise *Alte und neue theologische Sachen* v roce 1720;¹⁷⁶ na 72 stranách popsal zásadní mezníky svého života do třiceti let věku. Rukopis této autobiografie je ztracený, stejně jako originál německé autobiografie, kterou lze alespoň částečně rekonstruovat na základě líčení jeho života, které ve své rozsáhlé práci *Annales Ecclesiastici* o životech drážďanských dvorských kazatelů uvádí Johann Andreas Gleich (1666–1734),¹⁷⁷ sám kazatel na dvoře kurfiřta Fridricha Augusta I. Gleichovo pojednání o kazatelově životě je tedy hlavním zdrojem informací o životě a působení slavného luterského teologa. Struktura práce je poměrně jednoduchá: autor rok po roku uvádí zásadní životní události, v závěru životopisu eviduje jeho spisy, které dělí dle jazyka na latinské a německé, a uvádí jejich příslušný formát. Gleich vycházel při sepisování své knihy z obou autobiografií, dále pak z kazatelovy dochované pozůstalosti, kterou nějakou dobu po jeho smrti získal drážďanský superintendent

¹⁷⁶ Cit. dle KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoeneegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*. Halle 1902, s. 5.

¹⁷⁷ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici Oder Gründliche Nachrichten der Reformation-Historie*. Teil II. Dresden 1730. SUB, sign. 8 H SAX REG II, 816:2. Gleich přistupoval k pramenům, z nichž čerpal informace pro sepsání kazatelovy biografie, poměrně kriticky. Uvádí několik autorů (Theophilus Spizelius, Johann Balthasar Niehenck, Reinhard Heinrich Roll, Matthaëus Hansi), kteří se o kazateli a jeho životě alespoň zmínili, často však s chybnými údaji, například Spizelius uvedl chybně datum úmrtí 1649, které po něm další autoři opakovali. Gleich ve své práci čerpá z kazatelových autobiografií, dále z jeho korespondence, dále pak „důvěryhodných“ dokumentů a materiálů, ty ale nespecifikuje. Gleichova práce je nejkompexnější zpracování životních osudů Matyáše Hoë, pozdější autoři čerpají informace o kazatelově životě víceméně z této knihy.

Valentin Arnošt Löscher (1673–1749). Není mi známo, jak a kdy se šest mohutných svazků korespondence a dalších spisů Matyáše Hoë k Löscherovi dostalo; je však autorem obsahů k jednotlivým svazkům – ty však nejsou úplně spolehlivé. Kazatelova písemná pozůstalost je v současnosti deponována v Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen.¹⁷⁸ Prameny v jednotlivých svazcích¹⁷⁹ jsou většinou řazeny v chronologickém pořadí; převážnou většinu tvoří přijatá korespondence, koncepty a opisy odeslané korespondence, dále materiály ke sporům mezi teology z univerzit v Tübingenu a Gießenu ve dvacátých letech 17. století a k událostem souvisejícím s konáním lipského konventu; nejedná se však o prameny zásadního významu pro politické dějiny. V pozůstalosti jsem nenalezla žádnou rukopisnou verzi kázání, pouze neúplné koncepty polemických – většinou latinských – spisů a koncept modlitby pronesené během lipského konventu.¹⁸⁰

Seznam kazatelovy přijaté korespondence, deponované v univerzitní knihovně v Gießenu, která je shromážděna ve dvou svazcích pod signaturou Cod. Giess. 114 u. 115, publikoval v roce 1979 Hermann Schüling.¹⁸¹ Přínos vydaného seznamu spočívá především v tom, že z něj lze rekonstruovat okruh korespondentů, se kterými byl Hoë v pravidelném nebo občasném písemném kontaktu. Jednotlivé dopisy luterského teologa je možné hledat také v Hauptstaatsarchiv v Drážďanech, dále pak v Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni a v městské knihovně v Hamburku.¹⁸² O pramenech k literární aktivitě Matyáše Hoë svědčí sama jeho tvorba, která se v mnohých případech dochovala a je evidována v databázích *Das*

¹⁷⁸ SUB, Hoeana. Nachlass von Matthias Hoë von Hoënegg. Sechs Bände, sign. 2 Cod. Ms. hist. 189.

¹⁷⁹ Celá sbírka obsahuje prameny k rokům 1613–1635; v prvním svazku se nachází korespondence, kterou Matyáš Hoë vedl s berlínskými teology. Hlavním tématem jejich komunikace byla konverze braniborského kurfiřta Jana Zikmunda ke kalvinismu. Dále se ve svazku nachází materiál k lipskému konventu, převážně koncepty a opisy korespondence a poznámky. Ve druhém svazku lze nalézt korespondenci, koncepty k některým spisům a polemikám; zajímavý je list (ff. 492), v němž kazatel prosí kurfiřta, aby intervenoval za evangelíky ve slezském Lvůvku (Lewenberg), tato prosba je datována ke dni 21. září 1629; třetí svazek obsahuje materiál týkající se teologického konventu, který řešil věroučné spory mezi teology na univerzitách v Tübingenu a Gießenu, zachována je také korespondence s Baltazarem Mentzerem a Lukášem Osiandrem, také s Janem Jiřím I. Zčásti jsou uvedeny neúplné opisy děl tübingenských profesorů. Čtvrtý svazek obsahuje rovněž spisy k teologické rozepři a korespondenci vedenou s jednotlivými teologickými fakultami. V pátém svazku se nachází materiál k lipskému konventu, zprávy teologů o průběhu konventu a korespondence. Poslední svazek obsahuje většinou korespondenci, materiály k lipskému konventu a událostem spjatým s konventem v Jeně, konaným v roce 1621.

¹⁸⁰ SUB, Hoeana. Nachlass von Matthias Hoë von Hoënegg, sign. 2 Cod. Ms. hist. 189, Bd. 5., fol. 217^r–217^v.

¹⁸¹ SCHÜLING, Hermann: *Verzeichnis der Briefe an Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) in der Universitätsbibliothek Gießen. Cod. Giess. 114 u. 115.* Giessen 1979.

¹⁸² KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoenegg*, s. 5–6.

*Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*¹⁸³ a především *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*.¹⁸⁴ Ironií osudu je skutečnost, že pohřební kázání, které po smrti „velkého kazatele“ v roce 1645 přednesl Aegidius Strauch (1583–1657), nebylo nikdy vydáno tiskem;¹⁸⁵ životopisné informace tedy nelze čerpat z tohoto pramene, v první řadě je důležité prostudovat Gleichovu biografii.

Dílčí informace o Matyáši Hoě uvedl Gustav Ludwig Zeißler ve své monografii z roku 1856 o drážďanských dvorských kazatelích, informace však hojně čerpal z Gleichova životopisu.¹⁸⁶ Soupis tiskem publikovaných děl Matyáše Hoě z Hoëneggu podává ve svém pojednání Ernst Otto;¹⁸⁷ Otto na patnácti stránkách uvádí stručné údaje k životu luterského teologa, hlavní částí jeho práce je soupis kazatelovy bibliografie, která však není úplná a v mnohých ohledech je nepřesná. Přesto je důležité vzhledem k roku vydání práce (1898) ocenit autorovu námahu v době, kdy si nemohl pomoci rešeršemi v digitálních databázích, ale veškeré tisky musel dohledat „ručně“. Otto dělí kazatelovu tvorbu do sedmi oddílů, a to následovně: polemické spisy proti kalvinistům, polemické spisy proti katolíkům, politické, homiletické, exegetické spisy, dále sváteční spisy a pojednání a nakonec spisy, na nichž se Matyáš Hoě podílel jako spoluvůrce. Oddíl „homiletické spisy“ je rovněž rozčleněn tematicky: nejdříve uvádí kázání, narozeninová kázání, kázání pronesená při příležitosti uvedení kazatele nebo superintendenta do úřadu (tzv. Einweisungspredigten), kázání ke křtům, smuteční řeči a pohřební řeči.

Poměrně komplexní náhled na kazatelův život uvedl ve své studii z roku 1902 Hans Knapp.¹⁸⁸ Knapp se na základě znalosti jeho vybraných spisů snažil rekonstruovat jeho život a přínos pro luterskou teologii i drážďanskou politiku; ačkoliv je jeho práce záslužná, autor se nebrání subjektivnímu hodnocení kazatelovy

¹⁸³ V tomto případě se jedná o disputace z doby, kdy studoval na univerzitě ve Wittenbergu. Databáze je dostupná online: <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/> [cit. dne 20. 6. 2019].

¹⁸⁴ Databáze je dostupná online: <http://www.vd17.de> [cit. dne 20. 6. 2019].

¹⁸⁵ Nad touto skutečností se pozastavil také Johann Andreas Gleich. GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 4–5.

¹⁸⁶ ZEIBLER, Gustav Ludwig: *Geschichte der sächsischen Oberhofprediger und deren Vorgänger in gleicher Stellung von der Reformation an bis auf die gegenwärtige Zeit*. Leipzig 1856. Dostupné online: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10071278_00005.html [cit. dne 20. 6. 2019].

¹⁸⁷ OTTO, Ernst: *Die Schriften des ersten kursächsischen Oberhofpredigers Hoë von Hoënegg, kritisch gesammelt und geordnet*. Dresden 1898.

¹⁸⁸ KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoënegg*.

osobnosti, které nebylo příliš lichotivé. V podobném duchu se nese nevydaná dizertační práce¹⁸⁹ Stefanie Prochaska-Weigl, která byla v roce 1951 obhájena na Evangelické teologické fakultě na univerzitě ve Vídni. Autorka ve své podstatě do velké míry kopíruje životní údaje kazatele uvedené již Gleichem; svou práci dělí na dvě části: v první představuje Matyáše Hoë jako teologa, ve druhé jako politika. Autorka se opírá o kazatelovu tvorbu pouze částečně, snažila se však popsat dobový politický kontext, kazatelův život a posoudit jeho osobnost, kterou podobně jako Hans Knapp vnímala poměrně negativně. Hlavní výtka směřovala k tomu, že luterský teolog jednal v průběhu třicetileté války konformně, účelově a neváhal své náboženské přesvědčení podříditi politickému cíli. Snaha autorky dokázat, zda se Hoë opravdu nechal finančně „uplácet“, došla tak daleko, že neváhala hledat v archivních pramenech důkaz o údajném přijetí daru ve výši deseti tisíc zlatých od císaře – který skutečně našla.¹⁹⁰ Navzdory poměrně pesimistickému názoru na charakter luterského teologa mu však neupřela uznání, že byl celý život dobrým manželem a otcem, který miloval svou rodinu, a jeho život nebyl – aspoň pokud je známo – provázen žádnými mravními excesy, dokonce ani alkoholismem.

Informace k životu a působení drážďanského vrchního dvorského kazatele v letech 1613–1645 popsal ve své dizertační práci a studii Hans-Dieter Hertrampf,¹⁹¹ podobně tak v roce 2011 učinil Wolfgang Flügel pro internetový portál *Sächsische Biografie*.¹⁹² Výhodou této internetové „příručky“ jsou odkazy na německé slovníky, mezi nimiž lze nalézt další stručné informace k životu Matyáše Hoë, například *Allgemeine Deutsche Biographie*¹⁹³ a další.¹⁹⁴ V rámci přehledu o pražských německých evangelických farářích věnoval kazateli malý medailonek Alfred

¹⁸⁹ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoënegg und seine Zeit (1580–1645)*.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 215.

¹⁹¹ HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoënegg*, s. 129–148; TÝŽ: *Der kursächsische Oberhofprediger Matthias Hoë von Hoënegg: Seine Theologie, Polemik und Kirchenpolitik 1613–1645*. Nevydaná dizertační práce obhájená na univerzitě v Lipsku v roce 1967.

¹⁹² FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*. *Sächsische Biografie*; dostupné online: [http://saebi.isgv.de/biografie/Matthias_Ho%C3%AB_von_Ho%C3%ABnegg_\(1580-1645\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Matthias_Ho%C3%AB_von_Ho%C3%ABnegg_(1580-1645)). [cit. dne 20. 6. 2019].

¹⁹³ *Hoë*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* (dále ADB). Bd. 12. Berlin 1969, s. 541–549.

¹⁹⁴ BETZ, Hans-Dieter – BROWNING, Don – JANOWSKI, Bernd – JÜNGEL, Eberhard (Hrsg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Bd. 3. Tübingen 2008, s. 398; KASPER, Wolfgang (Hrsg.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 5. Freiburg 2006, s. 413; BAUTZ, Friedrich Wilhelm – BAUTZ, Traugott (Hrsg.): *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*. Bd. 2. Hamm 1990, s. 919–921; HAUCK, Albert (Hrsg.): *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Bd. 8. Leipzig 1900, s. 172–176. Dostupné online: <https://archive.org/details/03974188.1313.emory.edu/page/n175>. [cit. dne 20. 6. 2019].

Eckert,¹⁹⁵ který eviduje také jeho děti – tedy jejich jména, data narození a úmrtí, případně sňatky. V monografii věnované tématu drážďanských dvorských kazatelů od německého církevního historika Wolfganga Sommera pojednává o luterském teologovi jedna kapitola;¹⁹⁶ Sommer zároveň analyzuje jeho několik jednotlivých kázání, které interpretuje v kontextu dějinných událostí spjatých s politikou drážďanského dvora.

Starší historiografie drážďanskému kazateli často přisuzovala obrovský vliv na rozhodování Jana Jiřího I., v některých případech byl Hoë prezentován jako „kurfiřtovo orákulum“ a saský kurfiřt jako pasivní loutka v rukou lstivého manipulátora.¹⁹⁷ Z těchto důvodů byl kazatel líčen jako bezcharakterní a sobecká osobnost, která lichotila kurfiřtovi za účelem získat výhody, neváhající přitom zradit své souvěrce. Podobný obraz „patolízalského“ Matyáše Hoë byl pěstován již za jeho života, a to v nepřátelsky laděné publicistice. Novější literatura však tyto názory výrazně relativizovala;¹⁹⁸ Frank Müller ve své monografii o kurfiřtském Sasku a jeho politice v souvislosti s českým stavovským povstáním přesvědčivě dokázal, že o zahraniční politice Saska primárně rozhodoval saský kurfiřt v úzké spolupráci s tajnou radou. Nelze popřít skutečnost, že Hoë do drážďanské politiky viděl, nicméně zasedání tajné rady se nezúčastňoval, a tedy hodnotit ho jako osobnost s výrazným, či dokonce rozhodujícím vlivem na politické rozhodování a dění je značně přehnané a zkreslené; jako pravděpodobnější vnímám tvrzení Wolfganga Sommera, že Hoë ve svých kázáních a dalších spisech „pouze“ legitimizoval již uskutečněná rozhodnutí.¹⁹⁹ Na druhou stranu nelze popřít fakt, že kazatel měl na Jana Jiřího jistý vliv; jako příklad může posloužit příhoda, kterou uvádí Johann Andreas Gleich: kurfiřtův syn August zamýšlel vyjet na nějaký čas ze země, což mu otec

¹⁹⁵ ECKERT, Alfred: *Die Prager deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit*. Kirnbach über Wolfach 1972, s. 13–14; Alfred Eckert je autorem medailonků k životům a zásadním dílům evangelických farářů pro oblast severních, východních a zejména západních Čech. TÝŽ: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Nord- und Ostböhmen*. Rappenaue-Obergimpfern 1977; TÝŽ: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. I.* Kirnbach über Wolfach 1974; TÝŽ: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. II.* Kirnbach über Wolfach 1975; TÝŽ: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. III.* Kirnbach über Wolfach 1976.

¹⁹⁶ SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden*, s. 137–165.

¹⁹⁷ Například KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoeneegg*; PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneegg und seine Zeit*; LUKÁŠEK, Josef: *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*. Praha 1913.

¹⁹⁸ MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der Böhmischer Aufstand 1618–1622*. Münster 1997; HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Der kursächsische Oberhofprediger Matthias Hoë von Hoeneegg*.

¹⁹⁹ SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden*, s. 138an.

odmítl dovolit. Mladý muž tedy napsal dopis Matyáši Hoě, aby se za něj u otce přimluvil.²⁰⁰

²⁰⁰ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 131.

6.2. Život Matyáše Hoë z Hoëneggu

V této kapitole uvádím pouze základní informace k životu Matyáše Hoë, aby čtenář získal alespoň rámcovou představu o jeho působení. Velká část informací, ze kterých čerpali autoři životopisu drážďanského kazatele, pochází z jeho vlastní autobiografie, jejíž motivací byla mimo jiné také sebe prezentace – Hoë vytvářel svůj obraz, a tedy selektoval nebo naopak zdůrazňoval to, co chtěl sdělit veřejnosti. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti a je velmi důležité odlišovat tuto informační rovinu od ověřitelných faktů. Podrobnější údaje k jednotlivým fázím jeho života a publikační aktivitě sdělím kontextuálně v následujících kapitolách, které jsou věnovány analýzám jeho kázání.

Matyáš Hoë z Hoëneggu se narodil dne 24. února 1580 ve Vídni do rodiny luterského advokáta a příslušníka nižší šlechty Leonarda Hoë z Hoëneggu († 1599), který působil jako tajný rada v císařských službách. Jeho matkou byla Helena († 1632), rozená Wollzogen. Starší životopisné práce líčí kazatelovu rodinu jako příslušníky šlechty, kteří byli řadu generací zaměstnáváni v císařských službách. Leonard a Helena přivedli na svět celkem sedm dětí – dvanáct synů a pět dcer. Malý Matyáš se údajně narodil o osm týdnů předčasně,²⁰¹ jak vyplývá z jeho autobiografie – a to je obvykle identifikováno jako důvod jeho slabé tělesné konstituce a častých nemocí, které ho provázely celý život.²⁰² Svě dětství prožil ve Vídni, již ve svých sedmi letech se začal učit pod dohledem preceptora a později navštěvoval vídeňskou školu u dómu sv. Štěpána.²⁰³ Hoë sám přiznal své tehdejší přání přestoupit ke katolické víře, jako nadaného hochy se ho ke konverzi údajně snažili přimět známý jezuitský kazatel Jiří Scherer (1540–1605) i vídeňský biskup Melchior Klesl (1552–1630). Ve svých třinácti letech byl biřmován.²⁰⁴ Jak uvádí Johann Andreas Gleich, a to na základě kazatelovy autobiografie, kazatel později svou chvilkovou touhu odprosil u Boha a děkoval, že přišel k rozumu a nenechal se

²⁰¹ HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoënegg*, s. 129–148.

²⁰² Gleich ve své práci uvádí několik případů, kdy Matyáš Hoë z Hoëneggu téměř podlehl vážné chorobě: během tzv. „zkušebního“ kázání v roce 1603 se skácel z kazatelny, v roce 1609 měl tak silnou horečku, že málem zemřel, v roce 1611 opět spadl z kazatelny a v roce 1612 „náhle onemocněl“ v kostele sv. Kříže na Starém Městě pražském. Během Velikonoc v roce 1616 opět závažně onemocněl, Hedvika, vdova po zesnulém kurfiřtovi Kristiánovi II. a kazatelova příznivkyně, k němu poslala svého osobního lékaře. GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 37, 54, 77.

²⁰³ Zeißler uvádí, že již ve svých dvanácti letech veřejně pronesl řeč, kterou koncipoval při příležitosti školní slavnosti. ZEISSLER, Gustav Ludwig: *Geschichte der sächsischen Oberhofprediger*, s. 41.

²⁰⁴ SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden*, s. 138.

svést na stranu římskokatolické církve.²⁰⁵ Druhá vlna nátlaku na mladého chlapce přišla po roce 1594, kdy ho otec poslal studovat na gymnázium do Štýrského Hradce, protože Vídeň v tomto čase čelila turecké hrozbě. Matyáš tam setrval do roku 1597; jeho pobyt však otec rázně ukončil, když se dozvěděl, že na tamním evangelickém gymnáziu se jeden preceptor staví proti „čisté“ luterské víře a v jeho věrouce se objevují prvky kalvinismu. Z obavy, že se chlapec nechá svést na „špatnou“ cestu, povolal otec Matyáše zpět do Vídně, kde krátce studoval na univerzitě,²⁰⁶ nedlouho na to však byl imatrikulován na univerzitě ve Wittenbergu jako student artistické a právnické fakulty.²⁰⁷ Tyto konstrukty byly obvyklou součástí raně novověkých biografí, které se snažily ukázat jednotlivce v co nejlepším světle – pro Matyáše Hoě jako pozdějšího luterského kazatele bylo důležité zdůraznit fakt, že odolal „svodům“ dvou hlavních konkurenčních církví – je však těžké ověřit, zda opravdu k těmto událostem došlo. Údajně již od mládí jevil Matyáš obzvláštní zájem pro studium teologie, a proto se nakonec vydal na tuto dráhu.

Na přelomu 16. a 17. století byla univerzita pod silným vlivem luterských ortodoxů; Matyáš Hoě studoval u teologických autorit, jakými byli Aegidius Hunnius (1550–1603), Salomon Gesner (1559–1605), David Runge (1564–1604) nebo Leonard Hutter (1563–1616). Mladý student se – dle svých slov uvedených v autobiografii – učil velmi pilně, během čtyř let studoval na třech fakultách a několikrát se údajně stalo, že po tři dny nejedl, protože se intenzivně učil.²⁰⁸ V lednu roku 1602 byl na několik týdnů povolán na drážďanský dvůr, kde působil po boku známého teologa Polykarpa Leysera (1552–1610).²⁰⁹ Během krátkodobého pobytu kázal v zámeckém kostele za přítomnosti saského kurfiřta Kristiána II. (1583–1611), o čtyři dny později byl povolán ke zkoušce, kde měl vyvrátit kalvínské učení. Ve zkoušce obstál a záhy nastoupil do služeb kurfiřta jako třetí dvorský kazatel. Přízeň saského kurfiřta si získal přednesem panegyriky na jeho počest, kterou vydal v roce

²⁰⁵ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 12–13.

²⁰⁶ FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*.

²⁰⁷ Hoë. In: ADB, s. 541–549.

²⁰⁸ Gleich uvádí kazatelova slova, která čerpal z jeho autobiografie: „*Werden nun meine Söhne um halben Theil so fleißig seyn, als ich gewesen, so werden sie gern lernen können.*“ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 19.

²⁰⁹ STELTE, Martin: *Lutherische Prediger in Mitteldeutschland: Lebensläufe und Wirkungsstätten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 21–27.

1601 ve Wittenbergu u tiskaře Jiřího Müllera.²¹⁰ Nadání a úspěch mladého kazatele a také jeho obliba u Hedviky, vdovy po zesnulém Kristiánovi II., vzbuzovaly závist u staršího kolegy Leysera. Aby se situace uklidnila, byl Matyáš vyslán do Plavna, aby zde zastal pozici superintendenta. První veřejné kázání pronesl v Plavnu na Nový rok 1604, dva měsíce na to byl Leonardem Hutterem jmenován doktorem teologie. V roce 1602 se oženil s Elisabeth Heidelberger (1581–1644),²¹¹ se kterou žil poklidně a ve svornosti,²¹² jak uvedl ve své autobiografii. Z jejich manželství vzešlo deset dětí, tedy šest synů a čtyři dcery. V Plavnu působil sedm let, než odjel do Prahy, kde zastal místo představitele německého luterského sboru. Doba strávená v saském městě znamenala pro kazatele šťastná léta, narodilo se mu několik dětí, s farníky vycházel velmi dobře a byl oblíbeným duchovním.²¹³ Již během těchto let rozvíjel Matyáš Hoë spisovatelskou činnost – vydal postily,²¹⁴ v nichž je shromážděna

²¹⁰ HOË: *Panegyricus, In Electoratum Et Natalem Serenissimi Ac Potentissimi Principis D. D. Christiani II., S. Rom. Imp. Archimarschalli & Ensiferis: Ducis Saxoniae*. Wittenberg 1601. VD17 12:134282Q; OTTO, Ernst: *Die Schriften*, s. 7; Flügel vnímal sepsání této básně jako stěžejní pro kazatelovu kariéru. FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*.

²¹¹ Gleich reprodukuje chválu Matyáše Hoë na svou ženu, kterou pravděpodobně opět čerpá z jeho autobiografie. Kazatel svou ženu popisoval v souladu s ctnostmi, kterými měla „ideální žena“ oplývat: „*Als ich noch zu Wittenberg gewesen, da habe ich gesehen ihre sonderliche Andacht und Gottseelichkeit, daß sie fleißig gebetet, und keine Predigt das gantze Jahr in keiner Kirche versäümet, sie war fast allezeit unter allen Frauenzimmer die erste darinnen, und die letzte wieder heraus, war auch eine züchtige, wohlgezogene, stille und sittsame Jungfrau, ein Spiegel aller schönen und einer Jungfrau geziemenden Tugenden. Weilenn denn die Conjugia fatalia seyn, so hat Gott der Allmächtige es so geschickt, daß mit Einwilligung meiner liebsten Frau Mutter und Anverwandten, ich mein liebes Ehwewib ehrlich geheyratet, und von dem Höchsten mit Beten erhalten habe. Mir sind allerley stattliche Heyrathen angetragen worden, aber diese hat mir Gott gegeben, dem weiß ichs unsterblichen Danck, und dancke ihm einen Tag und alle Tage hertzlich, und hat mich noch keinen Augenblick gereuet, denn sie mich getreulich geehret, hertzlich und inniglich geliebet, für mich treulich gebetet, auf meine Gesundheit fleißig Achtung gegeben, und was sie mir an Augen hat absehen können, das mir nur lieb und angenehm wäre, das hat sie willig und mit Begierde gethan, sie ist nebst Gott mein LebensStab, an ihr habe ich eine häußliche Saram, eine holdseelige Rebeccam, eine vernünfftige Abigail, eine rechte keusche Susannam, eine andächtige gottesfürchtige Elisabeth, eine gutthätige und barmhertzige Tabäam, ich zeuge mit Gott und höchster Wahrheit, daß ich nicht glaube, daß ich unter der Sonnen ein Weibesbild gefunden hätte, daß sich besser in meine Weise und Humeur geschickt, und mich in allen so hertzlich geliebet hätte, als eben diese.*“ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 136–137.

²¹² Elisabeth Hoë, roz. Heidelberger, zemřela dne 23. listopadu 1644, tedy 14 týdnů předtím, než skonala její manžel. Tamtéz, s. 148.

²¹³ Hoë. In: ADB, s. 541–549

²¹⁴ HOË: *Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien und vornem[b]sten Festen durchs gantze Jahr: sampt außführlicher erklärang der tröstlichen Historien des Leidens und Sterbens unsers Herrn Jesu Christi/ und des LIII. Cap. Esaiaae; Darinnen der Text nach der Richtschnur Göttliches Worts/ und den Schrifften der H. Kirchenlehrer deutlich erkläret. Theil 1.* Leipzig 1608. VD17 23:269279V; TÝŽ: *Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien/ Gehalten theils in der Dreßdnischen Churfürstlichen HoffCapell/ theils aber zu Plawen in der Pfarrkirchen. Theil 2.* Leipzig 1608. VD17 23:269283F; TÝŽ: *Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien/ Gehalten theils in der Dreßdnischen Churfürstlichen HoffCapell/ theils aber zu Plawen in der Pfarrkirchen. Theil 3.* Leipzig 1608. VD17 23:269291X; sváteční postilu vydal až v roce 1614, obsažená kázání přednášel na různých místech, včetně Prahy. TÝŽ: *Ausführliche und vielfeltig*

většina jeho kázání z tohoto období, angažoval se také v polemikách a vydával anti-kalvinistické²¹⁵ a anti-papeženecké spisy,²¹⁶ kazatel však sledoval také náboženské poměry v sousedních zemích, zřejmě to je ze spisu, v němž reagoval na rekatolizaci prováděnou v rakouských zemích a dodával tamějším luteránům v těžkých dobách útěchu.²¹⁷ Tento polemický spis se dočkal velkého ohlasu a byl opakovaně vydáván. Svou radost nad vydáním Majestátu na náboženskou svobodu projevuje v kázání vydaném v roce 1610 a předneseném téhož roku v Hernals a v Plavnu.²¹⁸ Zajímavým počinem je sbírka jeho kázání *Aller Christlicher Obrigkeit* z let 1606–1610, kterou publikoval až v roce 1617.²¹⁹ V těchto kázáních vytváří obraz „ideálního poddaného“, který má poslouchat svou vrchnost – v tomto případě městskou radu. Požadavek „poslušnosti k vrchnosti“ je rozpracován zcela v intenci luterské ortodoxie (srov. podkapitulu č. 7. 2. 3.).

V roce 1610 byli vysláni dva pověřenci pražského německého luterského sboru, aby kazatele požádali, zda by se mohl stát ředitelem jejich sboru. Hoě si nechal měsíc na rozmyšlenou, tuto věc projednal také se saským kurfiřtem, který mu odjezd do Prahy povolil. Kazatel do Prahy odjel v lednu roku 1611 a své první

begehrte Fest-Postill/ Das ist: Außlegung der Evangelien/ so auff die hohe Fest/ und alle andere Christliche Feyertage durchs gantze Jahr/ verordnet sind. Leipzig 1614. VD17 23:269319M.

²¹⁵ Například: HOË: *Eine Christliche/ Einfeltige/ Lutherische Predigt/ von dem Hochwichtigen schweren Artickel/ der Siegreichen Himmelfarth/ unsers Herrn Jesu Christi/ darinnen die Göttliche Himlische Warheit angezeiget/ und die Calvinische Lesterliche Irrthumben/ auß heiliger Schrift widerlegt werden.* Leipzig 1604. VD17 75:672438D; TÝŽ: *Kurtze und gründliche Antwort/ Auff das newlich außgesprengte Calvinische gifftige Büchlein/ dessen Titel ist: Etliche schöne und nützliche Sprüche/ aus den Schrifften Lutheri/ von sich selbst/ seinen Namen und Büchern/ und von dem heiligen Abendmahl des Herren.* Leipzig 1606. VD17 1:081965P.

²¹⁶ Například spis, který útočil na italského kardinála Roberta Bellarmina (1542–1621): HOË: *Apologeticus Contra Roberti Bellarmini Pontificae Ecclesiae Cardinalis, impium & stolidum Iudicium, pro Sancto & Orthodoxo Concordiae Libro.* Frankfurt 1605. VD17 32:699497X.

²¹⁷ HOË: *Christliches/ und in Göttes wort gegründtes Bedencken/ Wie sich die jenigen verhalten sollen/ denen heutiges tages in Osterreich und andern orten Päbstische lehr anzunehmen/ oder nur den Päbstischen Kirchenversamlungen bey zu wohnen/ wil auffferleget/ und zugemutet werden.* Leipzig 1606. VD17 12:110396H.

²¹⁸ „Darumb auch die Röm. Keys. Mayestet/ vnser aller gnädigster Herr/ ein hochlöblichstes Werck newlichst gethan/ daß jhre Keys. May. im Königreich Böheimb/ vnd im Herzogthumb Schlesien/ der Augspurgischen Confession Exercitium allergnädigst zugelassen hat/ damit allerley gefehrliche Weitleufftigkeiten vnd Vngelegenheiten verhütet werden.“ HOË: *Zwo Glückwünschungs-Danck- vnd Frewden Predigten/ uber dem seligen lauff des gnadenreichen/ heilwertigen Evangelii/ welchen der Allmächtige Gott/ aus sonderbarer Gnad vnd Barmhertzigkeit/ hewrigen Jahrs 1609 durch der Röm. Kays. Mayest. Herrn/ Herrn Rudolphi des Andern etc. vnnnd der Herrn Matthiasen des Andern/ etc. allergnädigste vnd gnädigste Concession im Königreich Boeheimb/ Hungarn/ Ertzhertzogthumb Östreich/ Hertzogthumb Schlesien/ vnd Marggraffthumb Mähren etc. vergönnet vnd bescheret hat.* Leipzig 1610, fol. BI^v. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 38.462.

²¹⁹ HOË: *Aller Christlicher Regenten und Obrigkeit; podobná argumentace se objevuje v kázání: TÝŽ: Eine Christliche Rhatspredigt/ Als auff erfolgte gnedigste Confirmation/ vom Churfürsten zu Sachsen/ und Burggraffen zu Magdeburg/ [et]c. Ein Erbar unnd Wolweiser Rhat zu Plawen/ den gewöhnlichen Christlichen Kirchgang am Sonntag Oculi gehalten.* Leipzig 1605. VD17 12:207558N.

kázání přednesl v kostele sv. Kříže na Starém Městě pražském; vzhledem k tomu, že kázal v den Obrácení sv. Pavla, věnoval svůj text, který později vyšel tiskem, popisu Pavlových ctností.²²⁰ Matyáš v Praze setrval přibližně dva roky, mezitím se angažoval také ve školství, sepsal školní řád k nově založenému *gymnasiu illustre*, byl přítomen při položení základního kamene kostela sv. Salvátora na Starém Městě pražském. Po smrti drážďanského dvorského kazatele Pavla Jenische v roce 1612 bylo Matyáši Hoě nabídnuto jeho místo, které přijal. Jako dvorský kazatel působil až do konce svého života v roce 1645, brzy po nástupu do funkce byl povýšen na pozici vrchního dvorského kazatele (Oberhofprediger), což byl titul, který žádný drážďanský duchovní dosud nezískal. Po svém povýšení se dostal do sporu s druhým dvorským kazatelem Danielem Hänichenem (1566–1619), který na mladšího kolegu žárlil; po letitém sporu byl Hänichen poslán do Prahy, kde v roce 1619 zemřel.²²¹

Přes třicet let se Matyáš objevoval po boku saského kurfiřta Jana Jiřího I.,²²² doprovázel ho při různých příležitostech i cestách, sepisoval polemiky proti kalvinistům i katolíkům, účastnil se vizitací, teologických konventů i zemských sněmů. S Janem Jiřím ho pojil poměrně blízký a přátelský vztah.²²³ Příslušníci kurfiřtovy rodiny se několikrát stali kmotry a kmotrami kazatelových dětí, on sám pokřtil pět kurfiřtových synů a dvě dcery, které později oddal. Jan Jiří I. svého důvěrného spolupracovníka navštívil ve dnech před jeho smrtí – to už kazatel ležel na smrtelné posteli. Zemřel dne 4. března 1645 ve věku šedesáti pěti let – a jak uvádí Johann Andreas Gleich – skončil ve stejný den jako jeho otec před čtyřiceti šesti lety.

²²⁰ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 47–48.

²²¹ FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*; Gleich detailně líčí pozadí sporu mezi Matyášem Hoě a Danielem Hänichenem. Konflikt mezi kazateli došel tak daleko, že Hänichen v roce 1618 opustil svůj úřad v Drážďanech. GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 83an.

²²² BLASCHKE, Karlheinz: *Johann Georg I.* In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 10. Berlin 1974, s. 525–526; *Johann Georg I.* In: *ADB*. Bd. 14. Berlin 1969, s. 376–381.

²²³ Blízký vztah dvorských kazatelů k zeměpánovi nebyl pravidlem; Martin Geier, kazatel na dvoře saského kurfiřta Jana Jiřího II., měl k vládci spíše otažitý vztah, naopak dvorský kazatel Jan Adam Krebs na dvoře saského vévody Antona Ulricha měl důležité postavení a k vévodovi měl velmi blízký a důvěrný vztah, mimo jiné také proto, že ho kazatel v dětství vychovával. Jáchym Lütke mann, dvorský kazatel v knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel, komunikoval s vévodou pomocí krátkých písemných sdělení, v roce 1651 se vévoda stal kmotrem kazatelova syna. Stejně tak se zachovaly novoroční pozdravy a přání k uzdravení se, které vévoda Lütkemannovi adresoval. WALTHER, Stefanie: *Hofprediger und ihre Rolle in dynastischen Konflikten. Beispiele aus den Fürstentümern Sachsen-Meiningen und Sachsen-Jena*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 105–122; DEUPER, Christian: *Herzog August der Jüngere von Braunschweig-Wolfenbüttel und sein Generalissimus Joachim Lütke mann*, s. 229–248; TÝŽ: *Theologe. Erbauungsschriftsteller. Hofprediger*, s. 54an.

Jeho tělo doprovázel pohřební průvod, včetně saského kurfiřta a jeho syna, do kostela sv. Sofie, kde byl Matyáš Hoë z Hoëneggu pohřben.²²⁴

²²⁴ ZEIBLER, Gustav Ludwig: *Geschichte der sächsischen Oberhofprediger*, s. 57.

7. Kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu

V následující části práce podrobím analýze kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu. Jeho „pražským pobytem“ začíná velmi zajímavé a spisovatelsky plodné období jeho života, a to včetně tištěné homiletické produkce. Kázání jsou analyzována v jednotlivých podkapitolách s ohledem na dobový konfesně-politický kontext. První tři podkapitoly se věnují převážně konfesní polemice – zahrnují jednak literárně velmi bohaté období jeho pražského pobytu v letech 1611–1613, dále potom kázání a spisy s anti-kalvinistickou tematikou, vydané v souvislosti s konverzí braniborského kurfiřta Jana Zikmunda, třetí podkapitola je věnována kázáním Matyáše Hoë vytištěným k příležitosti stého výročí luterské reformace v roce 1617. V těchto podkapitolách je ukázáno, jakým způsobem mohl kazatel v textech využívat konfesní konfrontaci, jaká témata se s tím spojovala a jak s nimi pracoval v odlišném kontextu. Druhá část práce se věnuje politickým kázáním – nelze však tvrdit, že by „konfesní aspekt“ z takových kázání zcela vymizel, v některých textech však ustupuje do pozadí ve prospěch jiných témat úzce spjatých s žánrem politického kázání. Analyzovaná politická kázání reflektují reakci na určitou politickou událost, při které Matyáš Hoë jako vrchní dvorský kazatel vystoupil a přednášel. Nejprve představím možnosti výzkumu, které žánr politického kázání nabízí; dále analyzuji dvě velmi exponované „politické“ události, s nimiž byl drážďanský kazatel konfrontován – v první řadě se jedná o jeho kázání vydaná k příležitosti postupu saského kurfiřta Jana Jiřího I. do obojí Lužice a Slezska, ve druhém případě se jedná o jeho tisky publikované v souvislosti s konáním lipského konventu. Na těchto odlišných událostech představím různorodé využití politického kázání jako zajímavého pramene, který nám sděluje, jakým způsobem se kazatel podílel na legitimizaci politického kurzu drážďanského dvora v různých obdobích třicetileté války. Dílčí závěry z analýzy jednotlivých kázání uvádím vždy v závěru příslušných podkapitol.

7.1. Pražský pobyt v letech 1611–1613 jako centrum konfesních svárů

V listopadu roku 1610 navštívili Matyáše Hoë z Hoëneggu dva starší německého luterského sboru, sídlícího na Starém Městě pražském, Jiří Hauenschild z Fürstenfeldu a Melchior Teyprecht z Prechtingen, kteří mu doručili povolávací listinu.²²⁵ Obsahem této listiny byla prosba, aby se ujal pozice ředitele luterského sboru na Starém Městě pražském. Po delší úvaze a poradě se saským kurfiřtem Kristiánem II. se rozhodl, že tuto nabídku přijme, a tak se v lednu roku 1611 vypravil do Prahy. Zde přednesl v kostele sv. Kříže kázání na den Obrácení sv. Pavla,²²⁶ brzy na to se vrátil do Plavna, aby ještě vyřídil osobní záležitosti. Jeho plánované stěhování do Prahy bylo přerušeno vpádem vojsk pasovského biskupa Leopolda, proto se se svou rodinou definitivně přestěhoval až v květnu.²²⁷

Pobyt Matyáše Hoë v Praze představuje navzdory krátkému trvání velmi zajímavou etapu jeho života. Důvodů je několik: 1, pražská města jsou z hlediska výzkumu obzvláště zajímavá kvůli specifické náboženské situaci, která se odlišovala od saského prostředí; saský kazatel působil v prostoru, v němž koexistovalo několik konfesí – a takové prostředí silně podněcovalo dynamické konfesní interakce, 2, to bylo navíc podpořeno vydáním Majestátu na náboženskou svobodu (1609), díky němuž mohli luteráni zakládat kostely a utvářet samostatné sbory, 3, v této době lze zaznamenat vydatný početní nárůst kázání Matyáše Hoë vydaných tiskem²²⁸ ve srovnání s jeho předchozí i následující kazatelskou aktivitou. Tyto tři skutečnosti dovoluují vnímat dvouleté tvůrčí období v kontextu jeho života a díla jako specifické a zároveň vybízejí k několika otázkám: jaká témata se v jeho kázáních objevovala? Jak se ve svých textech vyrovnával s konfesní pluralitou v pražských městech? Lišila se nějak jeho rétorika ve vztahu k římskokatolické církvi a k ostatním evangelíkům –

²²⁵ HREJSA, Ferdinand: *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze. (1609–1632)*. Praha 1930, s. 13.

²²⁶ HOË: *Zwo Christliche Pragerische Gruß- und Ehrenpredigten/ in der Königlichen alten HauptStadt Prag: Die eine/ am Tage Pauli Bekehrung/ in der Kirchen zum heiligen Creutz. Die andere/ den Freytag hernach/ in der Kirchen zu S. Gallen*. Leipzig 1611. HAB, sign. 509 Theol. (2). VD17 23:635394G.

²²⁷ HREJSA, Ferdinand: *U Salvátora*, s. 14.

²²⁸ Podle Amy Nelson Burnett vycházela jeho kázání tiskem v průměru dvakrát až čtyřikrát za rok. Během dvouletého „pražského období“ lze ale hovořit o více než dvaceti vydaných kázání. BURNETT NELSON, Amy: *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*, s. 132–157.

utrakvistům a jednotě bratrské? V první části této kapitoly stručně přiblížím okolnosti pražského pobytu, druhá část je věnována analýze tištěných kázání Matyáše Hoě přednesených v Praze během let 1611–1613.²²⁹

²²⁹ Kapitola vychází z mé studie publikované v roce 2018. KUBALOVÁ, Aneta: „*Der waren catholischen Kirch Gliedmaß sind wir gern: aber nicht der jetzigen Römischen.*“ *Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) a jeho kazatelská tvorba v Praze v letech 1611–1613.* *Folia Historica Bohemica*, 2018, s. 189–215.

7.1.1. Matyáš Hoě z Hoěneggu v Praze

Po vydání Majestátu na náboženskou svobodu v roce 1609²³⁰ bylo umožněno, aby si mj. také němečtí luteráni²³¹ zřídili vlastní církve, bylo jim dovoleno konat bohoslužby v němčině. Němečtí luteráni žijící v Praze neměli v té době vlastní kostel, ve kterém by mohli vykonávat bohoslužby. Před rokem 1609 se sdružovali v kostelech patřících utrakvistům; již 12. července 1609, tedy tři dny po vydání Majestátu, údajně zaznělo německé kázání v kostele sv. Kříže na Starém Městě pražském za účasti velkého množství lidí; německé bohoslužby a kázání se konaly také v kostele sv. Havla a sv. Mikuláše. Zveřejnění Majestátu na náboženskou svobodu však umožnilo postavit německé luterské kostely²³² – jednalo se o kostel Nejsvětější Trojice na Malé Straně²³³ a o kostel sv. Salvátora na Starém Městě pražském.²³⁴

²³⁰ JUST, Jiří: *Rudolfův Majestát. 9. 7. 1609. Světla a stíny náboženské svobody*. Praha 2009, s. 70an; k situaci za vlády císaře Rudolfa II. srov. EVANS, Robert: *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*. Praha 1997, s. 95an; TÝŽ: *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Praha 2003, s. 46an.

²³¹ Dějiny luteránů nejsou v české historiografii příliš zmapovány. Základní přehled podává kolektivní monografie JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha 2009; dále srov. studie Petra Hlaváčka: HLAVÁČEK, Petr: *Böhmen, Europa und Christenheit in der kirchenpolitischen Vorstellungen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*. In: DUCHHARDT, Heinz – HLAVÁČEK, Petr – EBERHARD, Winfried (eds.): *Bruncvík a víla. Přemýšlení o kulturní a politické identitě Evropy. Bruncvík und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas*. Praha 2010, s. 40–54; TÝŽ: *Ďábel z Horní Blatné aneb k budování luterské konfesní identity v raněnovověkých Čechách*. Lutheranus. K Augsburskému vyznání. Praha 2006, s. 82–96; TÝŽ: *Inkvizitor Heinrich Institoris († 1505) a jeho působení v českých zemích*. Lutheranus. Démonologie, svátosti, tradice. Praha 2015, s. 67–82; TÝŽ: *Kadaňský mír z roku 1534. Katolicko-luterský pokus o záchranu jednoty Svaté říše římské*. Lutheranus. Praha 2008, s. 138–146; TÝŽ: *Otazníky nad luteránskou kulturou v předbělohorských Čechách*. In: HORNÍČKOVÁ, Kateřina – ŠRONĚK, Michal (eds.): *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha 2010, s. 263–278; TÝŽ: *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*. Lutheranus. Praha 2010, s. 158–175; HLAVÁČEK, Petr – BENEŠ, Petr R. – STERNECK, Tomáš (eds.): *Čtrnáct mučedníků pražských. Vpád Pasovských a závěr vlády Rudolfa II.* Praha 2014; HLAVÁČEK, Petr – HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava – MUŽÍK, Zdeněk – PAVLÍČEK, Ota (eds.): *Kacířská univerzita. Osobnosti pražské utrakvistické univerzity 1417–1622*. Praha 2013.

²³² KILIÁN, Jan: *11. 22. 1617. Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*. Praha 2007, s. 37.

²³³ WENZEL, Kai: *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. 2. díl*. Pražský sborník historický, 2009, s. 7–66. Kai Wenzel popisuje dějiny obou kostelů; základní kámen pro kostel Nejsvětější Trojice byl položen v červenci roku 1611; kámen byl posvěcen farářem Tobiášem Winterem. Zásadní roli v procesu stavby sehrál Jindřich Julius Brunšvicko-Lüneburský, strýc saského kurfiřta Jana Jiřího, který stavbu finančně podporoval, zejména projekt oltáře, jehož sochařem byl Bernhard Ditterich. Oltářní obraz byl dílem Hanse von Aachen. Zajímavostí je, že oltář do Prahy nikdy nedorazil, v současnosti se nachází v kostelu Panny Marie ve Wolfenbüttelu.

²³⁴ WENZEL, Kai: *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. 1. díl*. Pražský sborník historický, 2008, s. 31–103. Jedním z výsledků Wenzelova výzkumu je tvrzení, že architektonická podoba luterských chrámů nebyla protestantsky „specifická“,

Vliv saských duchovních na utvoření a fungování německého luterského sboru u sv. Salvátora byl nesporný – vypovídá o tom mj. povolání plavenského superintendenta do čela sboru, ale také dalších duchovních, kteří se rekrutovali z řad saského duchovenstva. V průběhu necelých dvou let se Hoë výrazně angažoval jako kazatel, také se podílel na výstavbě a organizaci školy a angažoval se při pořádání sbírky na stavbu kostela sv. Salvátora.²³⁵ Dne 27. července 1611 byl položen základní kámen pro tento kostel – Matyáš Hoë k této příležitosti pronesl kázání, které později vydal tiskem a ve kterém popisuje celou ceremonii.²³⁶ Tento kostel byl však vysvěcen až v roce 1614,²³⁷ mezitím Hoë kázal zpravidla v kostele sv. Kříže na

v této době nebyly vymezeny konfesní rozdíly promítající se do stavební roviny sakrálních staveb; hlavní rozdíl však spočívá v politickém diskurzu a kazatelské aktivitě koncentrující se na okolnosti výstavby kostelů. Oba luterské kostely byly inspirovány katolickými sakrálními stavbami, v případě kostela Nejsvětější Trojice se jedná o Trinità dei Monti v Římě, kostel sv. Salvátora měl předlohu v kostele sv. Rocha, postaveného císařem Rudolfem II., což autor studie interpretuje jako gesto loajality vůči zeměpánovi.

²³⁵ K dějinám kostela srov. ČERNOHORSKÝ, Zdeněk: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 1. část.* Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 10, 1998, s. 4–7; TÝŽ: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 2. část.* Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 11, 1998, s. 5–7; TÝŽ: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 3. část.* Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 12, 1998, s. 6–9. Po vyhnání luterských kněží v roce 1622 byl kostel předán paulánům. Luteráni ho opět obsadili na krátkou dobu v roce 1631, poté opět připadl paulánům. Kostel i s klášteřem byl zrušen za josefínských reforem, poté byly budovy postoupeny pražské mincovně; provoz mincovny v kostele byl ukončen v roce 1857, až po dalších letech byl získán pro sakrální účely – v roce 1865 byl slavnostně otevřen. V současnosti kostel užívá sbor Českobratrské církve evangelické v Praze – Staré Město.

²³⁶ Kázání na třetí kapitolu knihy Ezdráš proběhlo dne 27. července 1611 při příležitosti položení základního kamene kostela. Hoë využívá starozákonních příkladů, cituje proroka Agea a komparuje současnou situaci se stavbou druhého jeruzalémského chrámu. Kázání dělí na tři části, ve kterých paralelně popisuje organizaci stavby chrámu Izraelity, svolení s návratem Izraelitů do Jeruzaléma za Kýra Velikého, povolení náboženského vyznání srovnává s milostí císaře, který Majestátem umožnil svobodně vyznávat náboženskou víru. Po kázání následuje modlitba a poté popis události, které se účastnili páni a rytíři evangelických stavů, členové konzistoře, univerzity, rady Starého Města pražského a také německá luterská obec. Ceremonie začala v kostele sv. Kříže v šest hodin ráno, k pobožnosti se shromáždil velký počet lidí. Hoë kázal na 3. kapitolu knihy Ezdráš, poté přišel k oltáři, poklekl a pomodlil se k Bohu. Uvádí také nápis na základním kameni z červeného mramoru, který byl položen na oltáři. Kámen byl poté kazatelem za asistence Tobiáše Wintera a staroměstských diaconů Davida Lippacha a Abrahama Steinstocka přenesen z oltáře do chóru, kde ho převzali Linhart Colonna z Felsu, Vilém Popel z Lobkovic, Jáchym Ondřej Šlik a Sigfried von Kollonitsch, kteří ho přenesli z kostela do vozu, potom pěšky provázeli vůz směřující do německého kostela, kde byla pobožnost ukončena společným zpěvem *Te Deum Laudamus*. K této příležitosti byla vyhotovena pamětní mince, jejíž ilustrace je vytištěna na konci kázání. HOË: *Christliche Predigt/ Bey Foundation oder Legung/ Des ersten Grundsteins/ einer Kirchen/ für die Evangelischen Teutscher Nation/ in der Königlichen alten Stadt Prag.* Leipzig 1611. HAB, sign. 416 Theol. (1). VD17 12:189921U; k luterské architektuře srov. MAI, Hartmut: *Der evangelische Kanzelaltar*; MERTEN, Klaus: *Die Altarprojekte für die beiden lutherischen Kirchen in Prag 1612–1620.* Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 2008, s. 119–127; JÜRGENSEN, Martin Wangsgaard: *The arts and the Lutheran Church decoration. Some reflections on the myth of Lutheran images and iconography.* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation.* Göttingen 2013, s. 356–380; k prezentaci konfesí na příkladu procesí, mj. také na průvodu v den položení základního kamene kostela sv. Salvátora srov. OHLIDAL, Anna: *Präsenz und Präsentation,* s. 207–218.

²³⁷ BLANCKMEISTER, Franz: *Sachsen und die Erbauung evangelischer Kirchen in Böhmen,* s. 10; ve fondu č. 63 v EvLLS v Drážďanech se dochoval seznam osobností, které měly být pozvány na

Starém Městě pražském.²³⁸ Pro stavbu kostela sv. Salvátora byla iniciována rozsáhlá finanční sbírka, na kterou významně přispěl Jáchym Ondřej Šlik (1569–1621),²³⁹ patron kostela,²⁴⁰ ale také mnoho dalších osobností, mj. anglický král Jakub I.²⁴¹ Do dalších aktivit Matyáše Hoë patřilo také založení fary a luterské školy.²⁴² Na podzim roku 1611 bylo otevřeno *gymnasium illustre*, škola u kostela sv. Salvátora, která přiléhala k zadní stěně chrámu a byla vybudována dle saského vzoru.²⁴³ Hoë z Hoëneggu působil jako „praesidens et pastor primarius“ tohoto gymnázia. Jeho účast

událost vysvěcení kostela, mezi něž patřil například Jindřich Matyáš Thurn, Jáchym Ondřej Šlik nebo Albrecht Jan Smiřický. EvLLS, Bestand 63, Böhmische Exulanten, i. č. 30; konečnému seznamu předcházela návrh na pozvání, který uváděl jména 33 pánů a 11 rytířů. EvLLS, Bestand 63, Böhmische Exulanten, i. č. 29; slavnostní řeč, která zazněla při vysvěcení chrámu, byla vydána v roce 1615 ve Freibergu. GARTH, Helwig: *Christliche Einweyhung und Glückwünschung: Der Newen Evangelischen deutschen Kirchen zum Salvator, In der Königlichen Häupt- und Alt-Stadt Prag in Böhemb.* Freiberg 1615. VD17 3:605083S.

²³⁸ Některá kázání ale byla přednesena v kostele sv. Linharta na Starém Městě pražském, například druhé kázání z cyklu *Vier Predigten*. HOË: *D. Hoe Vier Predigten/ Darinnen die gantze Lehr vom heiligen Hochwürdigem Sacrament/ des waren Leibs und Bluts Jesu Christi/ kurtz und deutlich gehandelt wird. Sampt einer Predigt/ vom Leiden und Sterben Jesu Christi.* Leipzig 1612. SLUB, sign. Theol.ev.asc.280,misc.2. VD17 23:264730F; k tomu kázání srov. ECKERT, Alfred: *Analytischer Vergleich der Abendmahlslehre bei den von Philipp Melancthon besonders beeinflussten lutherischen Theologen Johannes Mathesius – Christoph Fischer – Georg Lystenius – Hoë von Hoënegg – Helwig Garth – Zacharias Theobald.* *Communio viatorum. A theological journal*, 1999, s. 5–29, 131–154.

²³⁹ Hoë vyzdvihuje zásluhy Jáchyma Ondřeje Šlika v péči o evangelickou víru v českých zemích, a to ve sbírce kázání věnované tématu eucharistie, kterou mu dedikoval. Sbírkou byla vydána na Šlikovy náklady, jak je uvedeno v předmluvě. „*Dann wer hat Tag vnd Nacht gesorget wie das freye Exercitium der Evangelischen Lehr/ in diesem Königreich Böhem möchte allergnedigst zugelassen werde? In warheit/ neben vnd für vielen andern/ Der hochberümbte Herr Graf Joachim Andre Schlicke. Wer hat der gantzen seufftzenden Evangelischen Kirch das Wort trewlich geredet? Herr Graf Joachim Andre Schlicke. Wer hat mit gantzen beweglichen Worten/ der jüngst in Gott verschiedenen Röm. Key. Mey. Rudolpho dem Andern/ hochlöblichster gedechtnüß/ die gantze sach fürgetragen vnnnd entdecket? Herr Graf Joachim Andre Schlick.*“ HOË: *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten*, nepaginovaná předmluva.

²⁴⁰ K zásluhám Jáchyma Ondřeje Šlika v péči o německé luterský sbor srov. LUKÁŠEK, Josef: *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*, s. 89–102.

²⁴¹ Zachovala se kniha dárců, tzv. Spenderbuch, která eviduje příspěvky dobrodinců kostela seřazených dle stavovské hierarchie, v současnosti je kniha deponovaná v Evangelisch-lutherische Erlöser- und Andreas Kirchengemeinde v Drážďanech; edice knihy: SCHREIBER, Rudolf (Hrsg.): *Das Spenderbuch für den Bau der protestantischen Salvatorkirche in Prag (1610–1615)*. Freilassing 1956; BEDNAŘÍK, Karel: *Knihy sbírek na stavbu salvátorského kostela na Starém Městě pražském*. Křesťanská revue, 1984, s. 205–210; BEDNAŘÍK, Karel – PETZOLD, Helmut – BERÁNEK, Karel: *Z osudů archivu salvátorského kostela na Starém Městě pražském*. Křesťanská revue, 1983, s. 9–13.

²⁴² Podíl na založení školy připisuje sobě v tzv. rozlučkovém kázání; v tomto kázání se loučí s německou luterskou obcí. Zmiňuje založení školy, zajištění učitelů, rozdělení tříd, vytvoření školního řádu a také inspekční činnost. HOË: *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag*; ke školnímu řádu školy při kostele sv. Salvátora srov. NOVÁK, Jan Václav (Hrsg.): *Die Schulordnung des deutschen Gymnasium illustre bei St. Salvator im Prag*. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1906, s. 123–150; ECKERT, Alfred: *Evangelische Schulordnungen und „Lehrverträge“*. *Einzelheiten aus dem Schulleben der deutschen Reformation sowie pädagogische Folgerungen der Gegenreformation in Böhmen*. Bohemia, 1980, s. 41–52.

²⁴³ LUKÁŠEK, Josef: *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*, s. 92.

na otevření školy a jejím chodu dosvědčuje také dochované kázání,²⁴⁴ předcházející školnímu řádu, který sepsal. Kázání je uvedeno 127. žalmem, tematicky se věnuje otázce školství, jeho nezbytnosti a nutnosti pro správnou výchovu dětí.²⁴⁵

V roce 1613 odešel Matyáš Hoë z Prahy do Drážďan, aby nastoupil jako kazatel na dvoře saského kurfiřta. Později vydal tiskem kázání na rozloučenou,²⁴⁶ v jehož předmluvě se srdečně loučí s německým luterským sborem, ale také se vyjadřuje k nepříjemnému incidentu, který se odehrál, když Prahu opouštěl. Jednalo se o pověšení jeho podobizny na různá místa na Starém Městě pražském, včetně šibenice. Tuto událost dokonce nechal vyšetřovat vévoda Jindřich Julius Brunšvicko-Lüneburský (1564–1613),²⁴⁷ není však známo, zda byl viník dopaden. Kazatel se s touto zahanbující situací vyrovnal přirovnáním ke Kristu, který byl ukřižován mezi dvěma vrahy, a také k apoštolům, kteří se v Kristově jménu nechali uvrhnout do vězení. Zároveň poznamenal, že na neděli Quasimodogeniti vystoupil v německém kostele jezuita Ondřej Neubauer, který veřejně vyznal, že na této události nemá podíl, a vyjádřil soucit s Matyášem Hoë – ten však komentář k tomuto vystoupení uzavřel slovy: „*Ob es jhm nun/ von Herten gegangen/ oder nicht/ das weis GOtt. Es hette zwar auch keiner sonderlichen Condolenz bedorfft/ dann Jch diesen vermeinten Schimpff im geringsten Glied nicht empfunden hab.*“²⁴⁸ Trapná událost zřejmě nebyla jediným projevem konfesních rozepří, které přerostly rovinnou slovních a písemných útoků na jinověrce a infiltrovaly do sociální praxe. Kazatelův životopisec Johann

²⁴⁴ HOË: *Publicatio Et Introductio, Scholae Novae Evangelicae Pragensis. Das ist: Eröffnung und Einführung der Newen Evangelischen Schul/ In der Königlichen Alten HauptStadt Prag: Es werden allhie die Predigt, Oration, und beschreibung des gantzen Actus befunden.* Leipzig 1612. HAB, sign. 416 Theol. (3). VD17 12:131317Z.

²⁴⁵ Dobrá škola má vést děti ke správné víře, která je předpokladem jejich spásy. Hoë v tomto kázání přirovnává děti k šípům a hojně užívá militární metaforiku, v rámci níž vnímá tyto šípy jako zbraně, jimiž lze bojovat proti ďáblu. Děti jsou v tomto pojetí chápány jako hrdinové, prostředkem pro boj s ďáblem je modlitba. Analogicky jsou školy přirovnávány ke zbrojnicím. Rodiče nesou zodpovědnost za umístění dětí do „konfesně správné“ školy, která děti povede k pravé víře, což je podmínkou pro spásu duše: „*Zu erbarmen ist es/ daß manche Eltern dieses nicht wol in acht nemen/ vnd jhre Lämblein den Wölffen vertrauen mögen: Ach was hilffts/ wann in solchen Schulen ein Kind gelehrter würd als Plato, weiser als Salomon, vnd doch an der Seelen Schaden nemen/ einen Stiff in Herten bekommen/ vnd also geistlich verderben thete.*“ Tamtéž, s. 12.

²⁴⁶ HOË: *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag*; kázání bylo vydáno až v době, kdy Hoë působil jako dvorský kazatel v Drážďanech. Předmluva v tomto případě sloužila jako vyjádření se k této události a „očistění“ jeho pověsti. Mirjam Bohatcová uvádí, že předmluvy často vznikaly až po dokončení díla, v tomto případě to lze potvrdit. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Předmluva v českých předbělohorských tiscích.* In: POLIŠENSKÝ, Josef – ŠMAHEL, František (eds.): *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Sborník prací k 500. výročí českého knihtisku.* Praha 1970, s. 83–106.

²⁴⁷ HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoënegg*, s. 132–133.

²⁴⁸ HOË: *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag*, fol. B1^r.

Andreas Gleich uvádí několik případů, kdy šlo luterskému kazateli údajně o život. V této souvislosti cituje kazatelova slova z jeho autobiografie: „*Ich zweiffle nicht, daß ich bißweilen wohl etwas von Spanischen Süpplein mag gekostet haben, aber es ist auch bey mir eingetroffen, was Christus sagt: So sie etwas tödliches trincken, wirds ihnen nicht schaden.*“²⁴⁹ Gleich dokonce zmiňuje dva pokusy o atentát, které detailně nerozebírá, každopádně však Hoě vyvázl z obou událostí živý. V prvním případě o jeho život údajně usiloval vrah převlečený do ženských šatů, ve druhém případě čekali na duchovního katoličtí studenti s šavlemi před domem německého kazatele Davida Lippacha.²⁵⁰ Je otázkou, nakolik lze „pokusy o atentát“ brát vážně – a nakolik byli katoličtí studenti pouhou výstrahou luterskému kazateli nebo dokonce recesí či provokací. Podobné spory však svědčí o tom, že konfesní rozepře nelze odkázat pouze do literární a textové roviny – měly totiž své místo v každodenním životě.

Po odchodu Matyáše Hoě do Drážďan se jeho místa ujal bývalý superintendent z Freibergu Helwig Garth, který stál v čele sboru až do své smrti v roce 1619.²⁵¹ Po jeho smrti vedl komunitu diakon David Lippach, na správě sboru se podílel také Fabian Nathusius.²⁵² Další osudy salvátorského sboru byly ovlivněny událostmi dvacátých let. Po staroměstské exekuci se konaly 24. června 1621 v kostele sv. Salvátora smuteční bohoslužby za Jáchyma Ondřeje Šlika, stejně tak jako za další členy luterské komunity Jiřího Hauenschilda, Jana Jessenia a Leonarda Ruppela.²⁵³ Dne 3. června 1621 byl vydán mandát o vypovězení evangelického duchovenstva (utrakvistických kněží a duchovních jednoty bratrské), v říjnu roku 1622 byli ze země vykázáni luterští kněží – 24. října 1622 byly oba luterské kostely sv. Salvátora a Nejsvětější Trojice uzavřeny a zapečetěny.²⁵⁴ Duchovní luterských sborů společně odešli v říjnu téhož roku do Saska.²⁵⁵

²⁴⁹ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 54an.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 54–55.

²⁵¹ PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Dvě pohřební kázání od Svatého Salvátora*, s. 591–610.

²⁵² TISCHER, František: *Faráři pod obojí v Praze (1609–1620)*. Na *Starém Městě*. Časopis společnosti přátel starožitností, 1939, s. 20–25, zde s. 23.

²⁵³ PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Dvě pohřební kázání od Svatého Salvátora*, s. 595; srov. PETRÁŇ, Josef: *Staroměstská exekuce*. Praha 1996.

²⁵⁴ KOWALSKÁ, Eva: *Správa z raného období prenasledovania luteránov v Prahe (1622)*. Listy filologické, 2003, s. 85–87; Matyáš Hoě napsal v této souvislosti dopis královskému místodržícímu Karlovi z Lichtenštejna (1569–1627), ve kterém se za pražské luterány přimluvil. Znění dopisu uvádí Pavel Skála ze Zhoře ve své *Historii církevní*. SKÁLA, Pavel ze Zhoře: *Historie česká, od r. 1602 do r. 1623*. 5. díl. TIEFTRUNK, Karel (ed.): Praha 1870, s. 246–252. Dostupné online:

7.1.2. Analýza pražských kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu

Některá kázání, která Matyáš Hoë z Hoëneggu přednesl během svého pobytu v Praze, vydal až po svém návratu do Drážďan v roce 1613 a první dva texty,²⁵⁶ které jsou pozdravem německé luterské obci při jeho příchodu do Prahy, sepsal ještě v Plavnu. Pro analýzu tištěných příležitostných kázání, která zazněla v pražských kostelích, je nutné si uvědomit tři zásadní skutečnosti:

1, Matyáš Hoë z Hoëneggu byl už v této době poměrně známým a vlivným teologem, který krátce působil jako kazatel na drážďanském dvoře a později se uplatnil jako superintendent v Plavnu. Činnost saských luterských duchovních ve sborech pražských německých luteránů vypovídá o motivaci saského kurfiřta – „vůdce“ říšských luteránů – posílit tamější pozici luterské církve ve smyslu Augsburského vyznání z roku 1530. Matyáš Hoë z Hoëneggu se ve svých polemických spisech vymezoval proti kalvinistům, což nebylo u ortodoxního luterského teologa té doby nic neobvyklého: anti-kalvinistický postoj lze nejlépe chápat v kontextu historických událostí, tedy „pádu“ filipismu v Sasku v roce 1574 a zkušenosti s „kryptokalvinistickou“ vládou saského kurfiřta Kristiána I. (1560–1591),²⁵⁷ vůči níž se jeho synové a zároveň následující kurfiřti, Kristián II. a Jan Jiří I., vymezovali podporou ortodoxních luterských duchovních (srov. podkapitolu č. 7. 2. 1.). Tato skutečnost je pro následující podkapitolu zásadní zejména z hlediska

https://books.google.cz/books?id=JRNLAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ummmary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [cit. dne 23. 7. 2019].

²⁵⁵ HREJSA, Ferdinand: *U Salvátora*, s. 66–74. K exulantům směřujícím do Saska srov. František SLAVÍK, *Česká církev v Drážďanech*. Osvěta, 1887, s. 975–991; BOBKOVÁ, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pírně v letech 1621–1639*. Praha 1999.

²⁵⁶ V těchto kázáních oslavuje možnost svobodného kázání evangelického učení v českých zemích: „Diese Gnade ist nun auch newlicher zeit/ der hochlöblichsten Kron Böhem/ mit vieler tausend Menschen Heil vnd Seligkeit/ widerfahren/ in dem die Röm. Keys. Majestet/ vnser aller gnädigster Keyser/ König vnd Herr/ auff so flehentliches/ gantz sehliches vnd allervnterthänigstes ansuchen/ den löblichen Evangelischen Ständen allergnädigst zugelassen/ daß in diesem Königreich vnser Evangelische Teiche fliessen/ daß vnser reine Lehr/ in Böhmischer vnd Teutscher Sprach/ vngeschewet geprediget/ vnd also getrost gelehret würde.“ HOË: *Zwo Christliche Pragerische Gruß- und Ehrenpredigten*, s. 2.

²⁵⁷ Ernst Koch ve své studii popisuje situaci drážďanského dvora v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století za vlády kurfiřta Augusta, podává informace o pádu filipismu v roce 1574: KOCH, Ernst: *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland*, s. 60–78; TÝŽ: *Lutherische Kirche in Thüringen und Sachsen 1550–1675*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 8–20; Karlheinz Blaschke se věnuje náboženské a politické situaci na dvoře saského kurfiřta Kristiána I.: BLASCHKE, Karlheinz: *Religion und Politik in Kursachsen 1586–1591*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland*, s. 79–97.

výzkumu postojí Matyáše Hoë k příslušníkům jednoty bratrské v českých zemích. Nenávistné polemiky a nesmiřitelná argumentace luterského duchovního však nebyly směřovány pouze ke kalvinistům, terčem kritiky se stala také římskokatolická církev.

2, Dalším aspektem, který je důležité zohlednit při výzkumu daných kázání, je uvědomění si existence jakési „sounáležitosti“ německých luteránů, kteří představují v rámci náboženského života v Praze specifické „sociální těleso“ a tvoří tak případ „sui generis“. Hoë neprojevoval snahu navazovat na české nekatolické směry, jakým byl například utrakvismus, přesto se v jeho textech objevuje tendence odkázat na kontinuitu učení Martina Luthera a Jana Husa.²⁵⁸ Snaha vést náboženský dialog s českými nekatolíky v intenci vztahu Hus – Luther tedy existovala, rozhodně se však nejednalo o primární motivaci zkoumané tištěné produkce.²⁵⁹ Hoë ve své tvorbě německé luterány označuje jako „teutsche Nation“, a tím podporuje představu jakési výlučnosti této náboženské skupiny v rámci českých zemí, dále pak inklinaci k saskému prostoru a německému luterství. Hoë se často odvolával na Augsburskou konfesi z roku 1530 – tím neustále zdůrazňoval kontinuitu německých pražských luteránů s luterstvím ve Svaté říši římské, přesněji řečeno: v Sasku. Je poměrně snadné si představit, jak důležité bylo pro saského kurfiřta navázat kontakty s pražskými německými luterány, proto zde byli posíláni saští duchovní, kteří dohlíželi na správné chápání a praktikování luterské věrouky a zprostředkovali tak

²⁵⁸ Ota Halama podává doklad o paralele Jana Husa s pozdějším vystoupením Martina Luthera v produkci Matyáše Hoë; jedná se o zobrazení husy (metafora ke jménu Jana Husa), po jejímž upečení z ní vzejde labuť, která představovala Martina Luthera – jednalo se o poměrně známé husovské proroctví. Halama uvádí tento příklad z postily Matyáše Hoë z roku 1614, konkrétně se jedná o perikopu na 21. kapitulu Lukášova evangelia. HALAMA, Ota: *Svatý Jan Hus: stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku z let 1415–1620*. Praha 2015, s. 93–94. MORÉE, Peter: „*Maxime Bohemis favere et patrocinari*“. *Postoje Martina Luthera k Janu Husovi*. In: HLAVÁČEK, Petr – MORÉE, Peter – HOLETON, David R. – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Via media. Studie z českých náboženských a intelektuálních dějin*. Praha 2016, s. 74–85; Hoë ve druhém kázání ve sbírce pražských „týdenních kázání“ zmiňuje, že Bůh někdy určí vyvolené, skrze jejichž ústa mluví; za to ale tyto vyvolení nesou tíhu, protože jsou pronásledováni nepřáteli. V tomto kontextu uvádí také Jana Husa a Jeronýma Pražského: „*Solche waren etliche fürneme vom Adel in Böhmen/ vnd S. Johannes Huß/ auch M. Hieronymus Pragensis genannt/ Solche waren Churfürst Johannes zu Sachsen/ vnd Herr Doctor Luther/ zur zeit der Bápstischen verfolgung*.“ HOË: *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten*, s. 24.

²⁵⁹ Helwig Garth, který nastoupil na pozici kazatele salvátorského sboru v roce 1613, odmítl podepsat Českou konfesi. Jako německý duchovní byl vázán Augsburským vyznáním, což mu dle jeho argumentace neumožňovalo podepsat Českou konfesi, která sice z Augustany vycházela, ale v některých bodech zohledňovala české nekatolické směry, tedy utrakvismus a jednotu bratrskou. Garthovo odmítnutí se stalo překážkou pro jeho přijetí do čela luterského sboru. Saský kurfiřt Garthovi na jeho žádost vyšel vstříc a napsal defensorium, aby bylo od této podmínky v případě Helwiga Gartha upuštěno. Ve fondu EvLLS v Drážďanech se zachoval dopis Jana Jiřího I., ve kterém prosil o udělení výjimky v případě Gartha, aby nemusel podepsat Českou konfesi. EvLLS, Bestand 63, Böhmische Exulanten, i. č. 28, i. č. 32.

vazby s drážďanským dvorem a upevňovali svůj vliv v pražských německých luterských sborech.

3, V multikonfesní atmosféře pražských měst bylo pro luterského kazatele velmi důležité prezentovat „správnou“ víru, tedy vyučovat své posluchače základům luterské věrouky, proto mají jeho kázání výraznou didaktickou a pedagogickou funkci. V řadě kázání se Hoë soustředil na ujasnění teologických otázek souvisejících s „čistým“ luterstvím – tím zabraňoval infiltraci „nesprávných“ věroučných myšlenek mezi posluchače a čtenáře svých kázání, které by je mohly zmást. S představením „čisté“ víry a „ideálního“ věřícího se zároveň objevovala kritika jinověrců a poukazovalo se na „nesprávnost“ jejich víry. Hoë často používá pojem „evangelický“ pro označení luterského učení ve smyslu Augsburského vyznání z roku 1530²⁶⁰ – tento termín tedy nelze chápat tak, jak jej vnímáme v současnosti. Do pojmu „evangelická víra“ nezahrnoval příslušníky reformovaného vyznání, protože jejich víru chápal jako falešnou a nesprávnou. Slovo „evangelický“ evokovalo první apoštolskou církev, a proto ho kazatel často používal – zdůrazňoval tak kontinuitu luterské víry s učením prvních křesťanů.

Tyto tři aspekty jsou velmi důležité pro pochopení kontextu kázání Matyáše Hoë v tomto časovém období a prostoru. Hlavním terčem jeho slovních útoků je římskokatolická církev, kterou označuje jako „papeženeckou“. Mezi luterským kazatelem a příslušníky jezuitského řádu často docházelo ke sporům, o kterých se zmiňuje v předmluvách kázání, které vytváří prostor pro agresivní verbální útok a často se v nich objevují komentáře k dobovým událostem, prozrazující konfesní napětí.²⁶¹ Tyto roztržky pramenily ve věroučných rozdílech, na které ve své kazatelské tvorbě neustále upozorňuje. Matyáš Hoë z Hoëneggu je mj. také autorem polemických spisů – a tuto argumentaci přenáší do své kazatelské tvorby. Jaké tedy byly nejčastější argumenty, které Hoë užívá ve prospěch vytváření obrazu „ideálního“ příslušníka luterské církve a „falešných“ jinověrců? A na které zdroje a autority se ve svých textech odvolával?

²⁶⁰ Jan Horský poukázal na nevyjasněnost pojmu „luterství“; slovo „luterský“ nebo „luteráni“ se v dobovém diskurzu vyskytuje, a to včetně kázání Matyáše Hoë. HORSKÝ, Jan: *Příspěvek k diskuzi o luterství v Čechách v 16. a na počátku 17. století. Několik poznámek k článkům Ludomíra Kocourka. Ústecký sborník historický*, 2000, s. 224–235.

²⁶¹ Hoë se podílel také na předmluvách spisů jiných autorů, srov. BADEHORN, Sigismund: *Armatura Davidica*. Leipzig 1620. HAB, sign. 312.16 Theol. (2). VD17 23:336517M.

Luterský duchovní se ve svých kázáních opírá výlučně o Písmo svaté, na církevní autority odkazuje minimálně, výjimku však tvoří sv. Augustin, případně spisy autorů z katolického tábora, které občas cituje jako doklad „mylných“ tvrzení. Kázání jsou doslova „protkána“ starozákonními a novozákonními příklady z Písma svatého, které tvoří hlavní ideovou základnu pro zdůvodnění teologických specifik a věrouky luteránů. Písmo svaté představuje autoritu ve smyslu luterského „sola Scriptura“, kterou nelze překonat žádným jiným spisem – produktem lidské činnosti. Výraznou autoritu představuje také Martin Luther, jehož spisy, tvrzení a argumentace jsou v kázáních Matyáše Hoë často citovány. V roce 1613 bylo publikováno kázání, které bránilo osobnost Martina Luthera proti „jezuitským lžím“.²⁶² Kázání bylo předneseno na den sv. Martina v roce 1612 a představovalo reakci na hanobení Luthera jezuitů a kapucínů.²⁶³ Tato skutečnost byla impulzem pro rozhodnutí napravit Lutherovu čest a reputaci a vydat text, který by reagoval na hanlivá slova zaznělá z jezuitských a kapucínských kazatelen. V úvodu kázání krátce sumarizuje život sv. Martina, ironizuje úctu katolické církve k tomuto svěťci,²⁶⁴ poté přechází k líčení života Martina Luthera, kterého nazývá „zbrojí Boží“.²⁶⁵ Po uvedení zásadních mezníků Lutherova života následuje obhajoba jeho osobnosti a učení vzhledem ke kritickým komentářům náboženské konkurence, jejichž argumenty vyvrací. Například poukazuje na to, že i když Luther nevykonal žádný zázrak, byl Bohem vyvolený – kazatel tak neguje nutnost zázraků pro potvrzení pravé věrouky. Dále argumentuje příkladem Jana Křtitele, který nekonal zázraky – stejně tak jako

²⁶² HOË: *D. Hoe Martinalia Sacra Pragensia. Das ist: D. Hoe unvermeidliche Rettung / Der Ehr/ Person/ Lehr und Gaben/ des heiligen Thewren hocherleuchten Mannes Gottes/ Herren Doctoris Lutheri seligen/ wider allerley Jesuitische Lügen und Lesterungen.* Leipzig 1613. HAB, sign. 498.14 Theol. (4). VD17 23:270193W.

²⁶³ „Vnd solches vmb so viel desto mehr/ weil diese zeit vber der heilige Mann Gottes vbel genugsam von Jesuiten vnd Cappucinern auff öffentlichen Cantzeln ist außgerichtet/ geschendet/ vnd mit solchen Lesterungen jhrer etliche vnter den einfeltigen jrr gemacht worden. Da werden wir je gewissens halben gedrunge/ Lutheri/ ja Gottes selbst Ehr vnd Lehr gebürlichen zu retten.“ Tamtéž, s. 7.

²⁶⁴ „Vnd vermercken wir/ daß im Bapsthumb der Martinus allzusehr/ vnd zweiffels ohne/ mit vielem vngrund geehret vnd gepreiset werde. Dann der bekandte Postillator vnter jhnen/ Discipulus de Tempore schreibet in seinem zwey vnd vierzigsten Sermon/ vber die Fest/ am 284. 285. 286. Blat gar deutlich/ daß dieser Martinus sein lebenlang keine Todtsünde begangen/ daß er kein Fleisch oder andere gute Speisen/ sondern nur Kräuter vnd trocken Brod gessen/ daß er nichts anders dann eitel Wasser getruncken [...] Nun were vns zwar nicht entgegen/ daß gebürlicher weiß das Gedächtniß S. Martini begangen/ vnd seine Histori erzehlet würde: Solcher gestalt aber das Fest Martini zu halten/ wie es von beeden Postillanten begehret wird/ ziemet sich glaubigen Christen gar nicht: Es begehrt es auch S. Martinus selbst nicht/ daß er angebetet/ vnd jhm solch Göttliche Ehre erzeiget werden.“ Tamtéž, s. 3–5.

²⁶⁵ „So viel sey vom Bischoff Martino genug gesaget/ wir wollen heute vnsers geliebten Vaters vnd außserwehlten Rüstzeugs Gottes/ Herrn D. Martini Luthers/ seligen/ Gedächtniß begehen/ denn der ist eben auff den 11. Novembris Anno 1483. vnd also vor 129. Jahren auff die Welt geboren worden.“ Tamtéž, s. 6.

starozákonní proroci.²⁶⁶ Hoë však nepopírá, že reformátor byl hříšný člověk, uznává jeho prostořekost, zároveň však odkazuje na příklad Ježíše Krista a Jana Křtitele, kteří také užívali hrubých výrazů na adresu falešných učitelů.²⁶⁷ Jako argument proti „katolickému“ tvrzení, že Luther často měnil své názory,²⁶⁸ kazatel uvádí, že mezi lety 1525–1546 byl německý reformátor ve svém učení již stabilní. Vědomí Lutherovy „neomylnosti“ se projevuje také na konci kázání, kde je uvedeno, na co je třeba si dát pozor při studiu jeho spisů.²⁶⁹ Prvním bodem je tvrzení, že luteráni nejsou křtění ve jménu luterství, nejsou zodpovědni za slova Luthera, svou víru zakládají nikoliv na něm, ale na Bohu a jeho Slovu. Kazatel k dílu německého reformátora přistupuje kriticky – doporučuje studovat knihy vytištěné v Jeně s explicitně uvedeným rokem vydání, což zaručuje nejvyšší spolehlivost pravosti spisů. Úskali představují také tzv. „Tischreden“, které nejsou dílem Luthera, ale jeho přátel, jde tudíž o hovory u stolu, nikoliv o teologický traktát. Kazatel doporučuje nikoliv pouze samostatné studium spisů, ale také poradu s duchovními ve věcech víry. Patrný je všudypřítomný důraz na původnost a pravost „evangelické církve“. Hoë využívá teologickou argumentaci ve prospěch luterské církve a vytváří obraz „ideálního“ luterána jako reprezentanta pravé katolické církve, která navazuje na odkaz prvotní apoštolské církve. V tomto kontextu je římskokatolická církev vnímána jako nesprávná odnož od pravé věrouky a učení Ježíše Krista.²⁷⁰ Také Luther není v tomto smyslu novátorský – učil to, co učili všichni proroci, apoštolové a první následovníci Krista.

Myšlenka kontinuity luteránů s prvotní apoštolskou církví se vyskytuje v kázáních Matyáše Hoë obecně, nevyjímaje kázání *Gründlicher Bericht auff vier*

²⁶⁶ „Hat doch S. Johannes der Teuffer auch kein Wunder gethan/ vnd ist dennoch ein rechter Lehrer gewesen/ wie von ihm geschrieben stehet Johan. 10. Cap. Vnd welche Propheten können genennet werden/ die sonderliche Wunderzeichen gethan haben? Was hat Jeremias für Wunder gethan? Was Oseas? Was Joel? Was Amos? Was Sophonias? Was Obadias? Was Nahum? Was Haggaeus? Was Habacuc? Sind nun diese alle gleichwol erleuchte Männer vnd Propheten Gottes gewesen/ ob sie schon keine Miracul geübt/ Warumb solte dann von Luthero eben Wunderwerck gefordert werden.“ Tamtéž, s. 22–23.

²⁶⁷ „S. Johannes der Teuffer/ S. Paulus/ S. Petrus/ S. Johannes der Evangelist/ ja Christus Jesus selbst/ gebrauchen in warheit wider die falschen Lehrer auch eben scharffe Wort/ sie werffen mit Ottergezücht/ mit Hunden/ mit Teuffelslehrern/ mit Teuffelskindern vnd dergleichen vmb sich/ wie aus ihren Büchern vnd Schrifften klärlich zu sehen/ Christus heist alle/ die vor ihm etlich hundert Jahr zuvor gewesen/ eitel Dieb vnd Mörder/ Johan. 10. cap. Ein böser Grind bedarff ein scharffe Laug.“ Tamtéž, s. 25.

²⁶⁸ Luther je z tohoto důvodu jinověrci často nazýván jako „Wetterhahn“. Tamtéž, s. 26–27.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 31–36.

²⁷⁰ „Vnser Lehr ist nicht new/ sondern eben die/ die allezeit im Volck Gottes gewesen ist. [...] Wie vnser Lutherus seliger gelehret hat/ also haben gelehret alle Propheten auff einen hauffen/ alle Aposteln auff einen hauffen/ alle jhre erste reine Nachfolger auff einen hauffen.“ Tamtéž, s. 28–29.

wichtige Fragen,²⁷¹ které bylo publikováno v Lipsku v roce 1613. Již v názvu textu jsou navrženy čtyři základní otázky, o kterých text pojednává. Tyto otázky jsou reakcí na kázání, které proběhlo před osmi dny v římskokatolickém kostele – zde z kazatelny zaznělo, že evangelická církev je církví kacířskou.²⁷² Matyáš Hoë odpovídá na otázku, zda je evangelická církev pravou Boží církví, a konstatuje, že evangelická církev je jedinou pravou církví, navazuje totiž na biblickou ideu jednotné církve.²⁷³ „*Wir wissen es vnfehlbar vnd vnzweifflich/ daß wir seyn die rechtgleubigen Christen/ vnd also zur waren Catholischen Kirchen gehören/ solches beweisen wir mit dem vnwidersprechlichen Argument/ da wir also schliessen.*“²⁷⁴ Luterská církev disponuje katalogem vlastností, které přísluší pravé evangelické církvi, což je víra v trojjedinost Boha, křest, svátost eucharistie vysluhovaná pod obojí způsobou, dále víra v to, že jedinou hlavou církve je Ježíš Kristus, také odmítání odpustků a smilstva. Kazatel je konfrontován s nařčením luteránů z kacířství a reaguje tvrzením, že evangelická církev se neodvolává na koncily a spisy lidí jako římskokatolická církev, ale výlučně na Písmo svaté. V tomto kontextu Hoë radikálně popírá údajně „novotářský“ charakter luterské církve, naopak demonstuje návaznost luteránů na „katolickou“ církev apoštolské a patristické doby tím, že poukazuje na věroučné nedostatky a omyly současné římskokatolické církve, včetně instituce papežství.²⁷⁵

V souladu s těmito tvrzeními a přesvědčením o pravosti a původnosti evangelického učení jde ruku v ruce kritika katolicismu. Těžiště této kritiky spočívá

²⁷¹ HOË: *D. Hoe Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen. 1. Ob wir evangelische die rechte ware Kirche Gottes seyn. 2. Ob von der Uhralten waren reinen Kirchen wir uns gerissen. 3. Warumb mit jetziger Römischer Kirch wir nicht einstimmig seyn können. 4. Und ob die BeweisArgument des gegenheils erzwingen/ daß ihre Kirch die rechte/ unsere aber die unrechte sey.* Leipzig 1613. HAB, sign. J 124° 4 Helmst. (4). VD17 23:270180S.

²⁷² V posledním oddílu kázání Hoë neguje tvrzení opozice (v tomto případě římskokatolické církve), která zdůrazňovala nutnost zázraků pro potvrzení pravosti církve, dále svatost života (doprovázeno ironickými slovy, že luteráni neumí nic jiného, než zpívat), jednoty vyznání v rámci církve. Kazatel poukazuje na to, že jednotnou víru mají také Turci a židé, kteří jsou stejně jednotní, jako je jednotný ďábel. Na nářky na změny konfesních stanovisek odpovídá dotazem, proč tedy římskokatolická církev byla původcem mnoha koncilů a dekretů. Stejně tak požadavek apoštolské sukcese, který je v souladu s učením římskokatolické církve, odmítá Hoë s tvrzením, že luterská církev staví sukcesí na odkazu Krista a apoštolů. Tamtéž, s. 23–37.

²⁷³ „*Confiteor unam sanctam Catholicam & Apostolicam Ecclesiam? Da wird gemeldet/ die ware Kirch soll einig seyn in der Lehr/ sol heilig/ sol allgemein/ vnd Apostolisch seyn.*“ Tamtéž, s. 12.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 8.

²⁷⁵ „*Wolan das were mit wenigen der erste Punct/ daß wir Evangelische die ware reine Kirch Gottes seyn. Derowegen/ so ist vnser Tauff eine rechte Tauff: vnser Abendmal ein rechtes Abendmal: vnser Absolution/ ist daher auch recht: vnser Trost ist kräftig: vnser Beruff ist richtig/ Dann in diesem allen handelt die ware Kirch allein nach dem Wort Gottes/ wie es beschrieben in Büchern der heiligen Propheten vnd Aposteln.*“ Tamtéž, s. 14.

v projevech katolické zbožnosti a úcty,²⁷⁶ jakými jsou poutě, vigilie, mše a vzývání svatých a Panny Marie. Při příležitosti svátku Neposkvrněného početí bylo předneseno kázání²⁷⁷ na 1. kapitolu Lukášova evangelia, které v sedmi bodech shrnuje událost setkání Panny Marie s archandělem Gabrielem, dále popisuje Pannu Marii jako výjimečnou ženu, které není rovna žádná jiná žena na světě. Toto tvrzení dokládá komparací se starozákonnými ženskými postavami,²⁷⁸ které oplývaly řadou ctností, přesto se nemohly Panně Marii vyrovnat v žádném ohledu. Ve druhé části kázání konstatuje přehnanou úctu katolíků k Panně Marii a ironicky popisuje gesta příznačná pro mariánskou úctu v katolickém prostředí. Mezi ně patří nutnost celodenního opakování andělského pozdravu, neustálé „omílání“ modliteb *Ave Maria*,²⁷⁹ dále interpretace písmen jména MARIA dle její úlohy v katolické tradici: Mediatrix, Auxiliatrix, Redematrix, Illuminatrix, Advocatrix. Hoě v intenci luterského kristocentrismu poukazuje na to, že římskokatolická církev mylně připisuje Panně Marii atributy, které náleží pouze Ježíši Kristu.²⁸⁰ Argumentačním základem jeho názorů je autorita Písma svatého, ze kterého vyplývá, že v prvotní apoštolské církvi se nikdo nemodlil *Salve Regina*, ani nezpíval litanie pro Pannu Marii. Dále konstatuje absenci takové tradice ve spisech sv. Ignáce z Antiochie, sv. Atanáše a sv. Justina, naopak uvádí, že toto „modlářské uctívání“ bylo zavedeno až za pontifikátu Urbana II. před pěti sty lety. Poslední argument odkazuje k Martinu Lutherovi, který se také nemodlil k Panně Marii, ale přesto jí prokazoval úctu a nezpochybňoval její důležitost v žádném ohledu.²⁸¹

²⁷⁶ „Das sihet man bey vnzehlich vielen Personen: die gehen zu Kirchen aus gewonheit: sie fallen nider: sie beichten: sie brauchen das Abendmahl: sind doch darneben im Hertzen kalt/ arg/ böß/ leben in allerley Sünden/ schanden/ lastern vnd vntugenden/ vermeinen jhr blosses Kirchen gehen/ vnd das andere/ so sie in der Kirchen thun/ soll sie in Himmel heben: Aber weit/ weit/ weit gefehlet/ hie sagt Gott: Wann ein vnreiner Mensch was heiliges anrüret/ so verunreiniget er das/ das er angerüret hat/ Gott wil/ daß wir jhm mit reinen Herten dienen sollen/ Deut. 6. 1. Tim. 1.“ HOË: D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten, s. 93.

²⁷⁷ HOË: Ehrenpreiß Des einigen Heylands der Welt/ Jesu Christi/ Und seiner hochgelobten Mutter/ der Jungfrauen Mariae/ Geprediget in der Königlichen alten Hauptstadt Prag/ Am Tag der Empfengnis Christi. Leipzig 1612. HAB, sign. 280.57 Theol. (8). VD17 23:270720L.

²⁷⁸ Uvádí například Evu, Sáru, Rebeku, Ráchel, Leu, Miriam a Deboru.

²⁷⁹ „Im Bapstthumb helt man dafür/ es sey nötig/ daß die J. Maria alle tage mit widerholung des Englischen Grusses von vns geehret vnd gegrüset werde/ daher die Meng der Ave Maria enstehet/ daß manchmal kaum 2. oder 3. vater Vnser/ dargegen wol 10. 20. 30. vnd mehr Ave Maria gebetet werden.“ Tamtéž, s. 11–12.

²⁸⁰ „An welchem orte/ alles/ was nur von Christo kan gesagt werden/ auff die J. Mariam gezogen/ vnd derselben zugerechnet wird.“ Tamtéž, s. 12.

²⁸¹ „Man wil wol Herrn Luthero seligen allerley zu messen/ aber mit eitel vngrund/ Dann gewiß Lutherus der Jungfrauen Mariae Lob/ Ehr vnd Ruhm auff's herrlichste erkläret vnd gepreiset hat/ wie in seiner Kirchen Postill vber die Fest/ fol. 73. 74. vnd fol. 99. zu sehen ist. Aber zum anbeten hat er

Dalším tématem je zavržení monofyzitismu a nestoriánství.²⁸² Podnět ke kázání vyplývá opět z napětí mezi jezuitou a Matyášem Hoë z Hoëneggu, který vysvětluje, že před pár dny byl dotázán, zda Ježíš Kristus trpěl na kříži jako člověk nebo jako Bůh. Kazatel odpověděl, že Kristus trpěl ze své lidské, ale také božské přirozenosti, a to ve své nevinnosti. Krátce na to zazněla z jezuitských kazatelen slova o údajném tvrzení Matyáše Hoë, že byl ukřižován Bůh.²⁸³ Toto konstatování podtrhli jezuité ironickým dotazem, kde tedy vzala evangelická církev druhého Boha. Aby luterský teolog obhájil „správné“ pochopení učení o dvojí přirozenosti Ježíše Krista, rozhodl se sepsat kázání, které by recipientům tuto nauku vysvětlilo.²⁸⁴ Kazatel v sedmi bodech shrnuje, že Ježíš Kristus byl ve své přirozenosti člověkem i Bohem, případnou protiargumentaci podezřívá z nestoriánství,²⁸⁵ i když konstatuje, že stále existuje množství zbožných křesťanů, kteří neoblékli šat víry poskvrněný jezuitským a zwingliánským učením,²⁸⁶ které popírá Kristovu božskou přirozenost již od počátku početí. Tato nauka slouží jako odůvodnění spásy, která se nabízí v Ježíšově ukřižování, při němž byla nevinně prolita krev nejen člověka, ale také Boha, a skrze něž mohlo být lidstvo vykoupeno ze hříchů. V závěrečné části se kazatel

sich nicht bereden lassen/ weil kein einiger befehl/ kein einig gebot/ kein einig Exempel im gantzen Newen Testament darvon zu finden ist.“ Tamtéž, s. 17–18.

²⁸² HOË: *D. Hoe Alte Newe warhafftige/ Aber den Prägerischen Jesuiten und ihrem Anhang ungläubliche Zeitung/ Daß nur nicht die blosse Menschheit/ sondern der gantze Christus/ und also Gott selbst für uns gelidten/ und gestorben sey.* Leipzig 1613. HAB, sign. J 264.4° Helmst. (5). VD17 23:270185E.

²⁸³ „*Jch habe vor wenig Tagen/ etlichen Personen/ theils vnserm Evangelischen Glauben/ theils der Römischen Kirchen zugethan gewesen/ vnd ein gewett mit einander gehalten/ als sie zu mir kommen vnd mich gefragt/ ob allein die Menschheit Christi gelidten/ oder ob der gantze Christus/ Gott vnd Mensch gelidten/ die richtige antwort gegeben habe: Die Menschheit allein habe nicht gelidten: das Fleisch Christi allein habe nit gelidten: sondern die gantze Person/ Christus Jesus/ warer Gott vnd Mensch habe gelidten. Es sey das Leiden Christi/ nicht eines schlechten Menschen Leiden: sondern das Leiden des Sohns Gottes selbst/ Also hab ich auch newlich nicht allein/ sondern stets/ so oft die gelegenheit es gegeben allhie geprediget/ vnd sonsten in meinen offnen Schrifften/ die im druck sind/ vielfaltig gelehret: auch nimmermehr gemeinet/ daß darüber ein solches wesen vnd wüten entstehen solte. Was geschicht aber? Die Jesuiten erfahren das: die durchketzern diese Lehr auff eusserste: auff offner Cantzel: in der Schul: vnd durch etliche Plauderer auff offnen Gassen vnd Strassen: Da wird gantz Prag reg von dieser Lehr/ da wird es für die aller schrecklichste Zeitung außgesprenget/ D. Hoe vnd seine Kirch hetten einen solchen HERREN Gott/ der gestorben were. Wo wir nun ein andern HERRN Gott nemen wolten?“ Tamtéž, s. 16–17.*

²⁸⁴ O tématu Kristova narození a jeho podstatách pojednal kazatel také ve sbírce kázání vydané v roce 1609. HOË: *Erklärung Deß Hochtröstlichen fürtrefflichen Evangelii Johannis. Im Anfang war das Wort: Von des Newgebornen Königs der Ehren Christi Jesu Person/ ewigen Gottheit/ Ampt unnd Menschwerdung/ sampt anderen zweyen Predigten.* Leipzig 1609. VD17 14:679079W.

²⁸⁵ „*Ja noch vor achtzig vnd weniger Jahren/ hat die Römische Kirch nicht anderst gelehret vnd gelehret biß die Jesuiten herfür kommen vnd den Nestorianismum wider auff die Ban gebracht.“ HOË: D. Hoe Alte Newe warhafftige, s. 21.*

²⁸⁶ „*In welcher letzern Zahl viel tausent fromme Christen noch zu Prag seyn/ die das Kleid jres Glaubens mit dem Nestorianischen/ Jesuitischen vnd Zwinglischen Sawerteig noch nicht besudelt haben.“ Tamtéž, fol. BII^v–BIII^f.*

přiznává k Lutherovu odkazu, cituje jeho učení o dvojí přirozenosti Krista, kterým potvrzuje své teze.²⁸⁷

V centru teologického diskurzu jednotlivých konfesních směrů stála svátost eucharistie. Matyáš Hoë této problematice věnoval několik kázání,²⁸⁸ která měla posluchače obeznámit se základními rysy luterského učení o této svátosti. První kázání líčí užitečnost a nezbytnost Večeře Páně a děkuje Bohu za požehnání přijímat tuto svátost. Objevuje se v něm narážka na kalvinisty a zwingliány, kteří popírají reálnou přítomnost Krista v hostii, což vnímá jako „modlářské učení“.²⁸⁹ Druhé kázání na 1. kapitolu Korintským je rozděleno na dvě části. První část stručně pojednává o Ježíši Kristu jako ustanoviteli této svátosti, druhá část je obsahově obsírnější a kritizuje římskokatolické svátosti. Dále popisuje pět dalších svátostí a poukazuje na jejich nadbytečnost,²⁹⁰ nezakotvenost v Písmu svatém a také na to, že tyto svátosti neustanovil Kristus a v rámci náboženské praxe nebyly realizovány dalších tisíc let po jeho smrti.²⁹¹ Kazatel namířil kritiku také na svátek Božího těla, který byl ustanoven papežem Urbanem IV. v roce 1264, dále pak k odpírání kalicha

²⁸⁷ „Auff daß die einfeltigen/ die vnserer Evangelischen Kirchen zugethan sind/ sehen mögen/ daß ich nichts anders in diesem Punct lehre/ als was Lutherus seliger hiebevorn/ wider Zwingel/ vnd dessen Anhang/ (darmit die Jesuiten nun auch vberin kommen) gelehret vnd geschriben hat/ so wil ich zur nachrichtung etliche schöne denckwürdige Sprüch aus des hocherleuchten Mannes Gottes/ Herren Lutheri seligen Bücher/ hieher setzen.“ Tamtéž, s. 25.

²⁸⁸ HOË: D. Hoe Gründliche Anleitung/ was die Einfeltigen Christen/ von der würdigkeit des heiligen Abendmahls/ von der Gegenwart des Leibs und Bluts Jesu Christi/ von der Zal/ der sieben Sacramenten/ von der einen Gestalt/ und andern dergleichen Puncten/ halten und gleuben sollen. Leipzig 1613. HAB, sign. J 124.4° Helmst. (8). VD17 23:270190Y.

²⁸⁹ „Schließlich/ so sollen wir die angezogene vnd außgeführte herrligkeit vnd würdigkeit/ des heiligen Abendmahls mercken vnd behalten/ wider alle die jenigen/ die solche verleugnen/ vnd antasten. Inmassen dann die Zwinglianer/ Calvinisten vnd Sacramentirer für vielen andern zu thun pflegen/ als ewer Lieb vor einem Jahr außführlich gehöret/ vnd vernommen hat.“ Tamtéž, s. 17.

²⁹⁰ Tridentský koncil potvrdil sedm svátostí: křest, birmování, eucharistii, svátost pokání (zpověď), kněžské svěcení, svátost manželskou a svátost posledního pomazání. Svátosti, které protestantské církve neuznávaly, představují významný distinktivní rys mezi katolíky a nekatolickými konfesemi. ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*. Praha 2002, s. 39an.

²⁹¹ „Christus schlos das Brod in keine Monstrantz ein/ wir thun es auch nicht: wir beten es auch nit an: Wir halten keine Procession mit demselbigen: Wir opffern den Leib vnd Blut im Sacrament nicht auff: wir entziehen den Leyen den Kelch nicht. Warumben? Alles/ alles/ meine Geliebte/ darumben/ weil es ausser vnd wider Christi Ordnung vnd Stiftung lauffet/ von welcher Ordnung vns nicht gebühret ein Haarbreit zu weichen.“ HOË: D. Hoe Gründliche Anleitung/ was die Einfeltigen Christen, s. 25–26; „Sintemaln/ das gewis vnd vnfälbar/ was nicht die Sacramentales proprietates, die Sacramentlichen eigenschafften hat/ die bey der Tauff/ vnd dem heiligen Abendmal gefunden werden/ das ist kein/ proprie sic dictum, also eigentlich genandtes Sacrament. Nun aber haben die 5. Bápstische vermeinte Sacrament/ solche eigenschafften nicht/ derowegen können sie auch für rechte Sacrament des Newen Testaments durchaus nicht angenommen werden. Was sind dann das für eigenschafften/ möcht jemand fragen? vnd woher werden sie genommen? Antwort: Aus der Tauff vnd dem heiligen Abendmal/ welche beede/ von vns vnd vnserm gegentheil für Sacrament gehalten werden.“ Tamtéž, s. 36.

laikům a také k transsubstanciaci,²⁹² kterou vnímal jako „novotářskou“, protože byla zavedena až za pontifikátu Inocence III. v roce 1215. Pro tato kázání je příznačná inspirace pavlovskou teologií.²⁹³ Další výklad luterského pojetí eucharistie představuje sbírka pěti kázání,²⁹⁴ z nichž čtyři pojednávají o této svátosti, páté bylo do sbírky zařazeno dodatečně, a to z důvodu tematické příbuznosti s předchozími texty. Také v tomto cyklu kázání vysvětluje adresátům smysl svátosti eucharistie a zároveň odmítá praktiky s ní spojené, které se uplatňují v římskokatolické církvi. Kazatel ironizuje přehnanou úctu římskokatolické církve, která „zavírá chléb do pěkného domečku, tedy monstrance“,²⁹⁵ dále cituje katolické autory a uvádí jejich „absurdní“ dohady o tom, co dělat v případě, že by posvěcenou hostií pozřela myš,²⁹⁶ kritizuje také mešní oběť.²⁹⁷ Zvláštní pozornost věnuje důvodům, proč mají laici

²⁹² Luteráni odmítali transsubstanciaci, typickou pro praxi římskokatolické církve, i když na rozdíl od reformovaných uznávali reálnou přítomnost Krista v chlebu a vínu. „*Weil denn in den Testamenteworten stehet/ daß wir in Abendmal warhafftig empfahen Brodt vnd Wein: so halten wir auch darfür/ daß Brodt vnd Wein nicht verwandelt werden/ vnd wir nicht nur accidentia panis & vini, nur ein Schmach von Brodt vnd Wein/ sondern das Wesen des Brots vnd Weins selbst/ im gebrauch des Sacraments geniessen.*“; „*Nemet hin vnd esset/ das ist nicht ein Zeichen meines Leibes/ nicht mein Geist/ nicht die Krafft meines Leibes/ sondern das ist Mein Leib.*“ HOË: *Zwo Christliche Pragerische Gruß- und Ehrenpredigten*, s. 52, 54.

²⁹³ V prvním ze dvou kázání, která Hoë přednesl v Praze krátce po svém příjezdu, je rozebrána konverze apoštola Pavla. Kazatel popisuje věneček, který je vyzdoben jeho ctnostmi (například cudnost, věrnost, pracovitost) a analyzuje Pavlovy epístoly. Matyáš Hoë v intenci apoštolových spisů kritizuje mešní oběť, svátek Božího těla, odpírání kalicha laikům, naopak se hlásí ke svátosti křtu a eucharistie, solafideismu a v souladu s těmito tvrzeními prezentuje apoštola Pavla jako pravého evangelického kazatele. „*Wolan/ im Himmel vnd Erden wird hiermit offenbar/ daß wie in den andern Stücken/ also auch im Artickel von dem Abendmal Christi/ der heilige Apostel Paulus ein rechter Evangelischer Prediger gewesen/ vnd eben das/ was wir lehren vnd gleuben/ gelehret/ dargegen vnsers Gegentheils Lehr gantzlich verworffen/ vnd klärlich widerleget habe.*“ Tamtéž, s. 56.

²⁹⁴ HOË: *D. Hoe Vier Predigten/ Darinnen die gantze Lehr vom heiligen Hochwürdigem Sacrament/ des waren Leibs und Bluts Jesu Christi/ kurtz und deutlich gehandelt wird.*

²⁹⁵ „*So ist nun für Erste wißlich/ daß man im Bapsthumb ein bißlein Brods oder ein gesegnete Hosti/ wie sie genennet wird/ in ein schönes Heußlein oder Monstrantzen einzuschliessen/ vnd aufzuheben pflaget: also daß es im fall des bedörffens im vorrath sey/ vnnd vber eine gute lange weil etwann könne außgetheilet werden. Nun lesen wir nicht/ daß Christus dergleichen gethan/ daß er das gesegnete Brod auffgehoben/ vnnd auffzuheben befohlen/ sondern daß er so balden nach der segnung das Brod außgetheilet vnd zu seinen Jüngern gesagt habe/ Nemet hin vnd esset/ welches auch von den Aposteln geschehen ist.*“ Tamtéž, s. 36–37.

²⁹⁶ „*Vnd bey andern mehr zu sehen ist/ da haben sie mit einander gehadert/ wann die Mauß von seiner solchen Hosti gessen/ wie man die Mauß straffen solle/ Antonius lib. de Defectibus Missae vnd Inguen in 4. sent. q. 6. art. 4. haben gerathen/ man solle für allen dingen sehen/ ob es möglich/ daß man die Mauß fangen könne/ darnach so solle/ man die Mauß verbrennen/ vnd die Aschen bei dem Altar verwahret werden/ Antonin. part. 3. summ. Tit. 13. cap. 6. Andere haben gerathen/ man solle die Mauß aufschneiden/ man solle sie außweiden/ die Hosti heraus nehmen/ vnnd jemand darmit speisen/ Thom. De Aquin. sent. dist. 9. quaest. 2. Inguen. 4. sent. quaest. 6./ art.*“ Tamtéž, s. 38.

²⁹⁷ „*Jst noch vbrig der allerwichtigste/ Ob Christus sein Abendmal zu einem Meßopffer verordnet hab also daß man mit solchen Ceremonien/ mit Händ außbreiten/ mit Augen zuthun/ mit vielem hin vnd wider wenden/ mit Hertz klopfen/ mit heimlicher Wortsprechung/ mit küssen der hosti/ mit elevation vnnd auffhebung derselben/ das Sacrament halten/ für ein Opffer außgeben/ vnd darmit den Lebendigen vnd Todten helfen solle/ das sagen wir nein/ nein/ vnnd starck nein darzu.*“ Tamtéž, s. 46–47.

právo přijímat z kalicha²⁹⁸ – zde zmiňuje odvahu Čechů, kteří v minulosti za „kalich“ nasazovali své životy.²⁹⁹ Velmi zajímavé je čtvrté kázání, protože klade důraz na reálnou přítomnost Krista ve Večeři Páně – a v tomto kontextu poukazuje na omyly „sakramentářů“, kteří této svátosti přisuzují „pouze“ symbolický význam. Jedná se o jediné kázání, ve kterém Hoë srovnává Českou a Augsburskou konfesi – kazatel ukazuje na to, že v předmluvě se sice Česká konfese odvolává na Augsburskou konfesi, ale ve člancích č. 13 a 15, které jsou věnovány tématu svátostí a Večeři Páně, se objevuje nesoulad ve výkladu eucharistie, který není s textem Augsburské konfese z roku 1530 shodný.³⁰⁰ Tyto články kazatel vnímá jako „sakramentářské omyly“,³⁰¹ před kterými své adresáty varuje. Jedná se o jediné negativní vyjádření na adresu České konfese ve všech analyzovaných kázáních.

Obecně se však zmínky o kalvinistech v pražských kázáních Matyáše Hoë objevují minimálně – v jednom případě lze opět uvažovat o narážce na luterské pojetí eucharistie, když Hoë uvádí, že luteráni jsou protivníky označováni jako „*Fleischfresser*“, „*Blutsäuffer*“, „*Creophagos*“.³⁰² V tomto kontextu kazatel uvádí cynické dotazy jinověrců, zda luteránům po přijímání nezbyde mezi zuby kus masa. Tuto argumentaci, i když autora Hoë explicitně neuvádí, lze chápat jako narážku reformovaných na luterské pojetí eucharistie. Je velmi zajímavé, že vzhledem k nesmiřitelnosti, se kterou luterský teolog verbálně útočí v dřívějších i pozdějších polemických spisech na kalvinisty, se v jeho tvorbě z let 1611–1613 během pobytu v Praze zásadní zmínky nebo polemiky vůči nim vyskytují marginálně – s výjimkou kázání věnovaných svátosti eucharistie. Tuto skutečnost lze interpretovat jako snahu o snášenlivou a tolerantní koexistenci v rámci českých zemí s ohledem na Majestát na náboženskou svobodu, který do jisté míry privilegoval do té doby oficiálně trpěnou jednotu bratrskou, která se během poslední čtvrtiny 16. století doktrinálně

²⁹⁸ Kazatel uvádí historické příklady, aby potvrdil oprávnění laiků přijímat z kalicha. Popisuje například papeže Lva I., který žil kolem roku 450 a kritizoval manicheje, že nepřijímají z kalicha. Nejpádnější důvod je ovšem to, že neexistuje doklad v Písmu, že by laici neměli přijímat podobou způsobou. Dokonce ve spisech „papeženců“ lze najít doklady pro tuto původní praxi. Tamtéž, s. 68, 70an.

²⁹⁹ „*O wir rühmlich ist euch löblichen Böhmen/ daß jhr jederzeit so starck vber dem Kelch oder gerantzen niessung dieses Sacraments gehalten daß jhr Leib vnd Leben/ Gut vnd Blut darbey zugesetzt habt?*“ Tamtéž, s. 69.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 91–93.

³⁰¹ „*Aus diesen Worten [třináctý a patnáctý článek české konfese – pozn. AK] erscheint/ daß vnserer Böhemischen Confession zur vngebür ein Sacramentirischer Jrrthumb zugemessen wird.*“ Tamtéž, s. 93.

³⁰² HOË: *D. Hoe Gründliche Anleitung*, s. 30.

přiblížila ke kalvinismu. Jak jsem již uvedla, z kázání je patrná preference Augsburské konfese a zdůrazňování sounáležitosti pražských německých luteránů s luterstvím rozšířeným v Sasku. Přesto, na rozdíl od svého následovníka Helwiga Gartha, který odmítl při svém nástupu do funkce ředitele sboru podepsat Českou konfesi,³⁰³ ji Hoë v kázáních zmiňuje a chápe ji pozitivně jako výraz náboženské svobody v českých zemích. Navzdory tomu však ve školním řádu koncipovaném pro německou luterskou školu upozornění na Českou konfesi zcela chybí – objevuje se v něm pouze Augsburská konfese.³⁰⁴ Ocenění náboženské svobody je patrné v kázání vydaném roku 1612, které oslavovalo zvolení římského císaře Matyáše.³⁰⁵ K výčtu jeho ctností a zásluh připočítává kazatel také jeho podíl na ustanovení konfederace mezi Uhrami, rakouskými zeměmi a Moravou a jeho potvrzení Majestátu na náboženskou svobodu Čechám a Slezsku.³⁰⁶ Je možné, že také z politických důvodů se Matyáš Hoë bojovným polemikám a verbální agresi namířené na reformované záměrně vyhnul. Zajímavá je zmínka³⁰⁷ uvádějící jeden z argumentů římskokatolické církve, která samu sebe definovala na základě své „prvotnosti“ a „jednotnosti“, zatímco luterská církev se etablovala pozdě a brzy zanikne nebo bude pohlcena kalvinisty. Z této poznámky lze usuzovat na obavu z narůstajícího vlivu kalvinistů, ale také jednoty bratrské v českých zemích, která byla jejich učením ovlivněna.³⁰⁸ V

³⁰³ Srov. poznámku pod čarou č. 259.

³⁰⁴ JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej: *Luteráni v českých zemích*, s. 91–92; v edici Martiny Lisé také nalezneme odkaz na to, že Matyáš Hoë vnímal Českou konfesi jako podezřelou. LISÁ, Martina (Hrsg.): *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges*. Stuttgart 2014, s. 356–358.

³⁰⁵ HOË: *Pragerischer Geistliche Frewd und Ehrenport/ uber wol abgelauffener Keyserlicher Wahl ... Matthi[a]e des I. Erwehlten Römischen Keysers*. Leipzig 1612. HAB, sign. 498.15 Theol. (13). VD17 14:002444U.

³⁰⁶ „*Wer hat die Religions Freyheit den Hungarn/ Osterreichern vnd Mährenn gegeben? Wer hat sie dabey geschützet? Wer hat den Majestet Brieff der Cron Böhemb/ wie auch den Schlesiern bestetiget?*“ Tamtéž, s. 14.

³⁰⁷ „*Vnsere der Römischen Kirch hat nun so lang gewehret: sie wehret noch/ Ja biß an jüngsten Tag: dargegen der Lutherischen Lehr hat spät angefangen/ vnd vergehet bald da/ bald dort/ Wird von den Calvinisten bald gar veschlungen.*“ HOË: *D. Hoe Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen*, s. 33; jednalo se o obvyklé tyrzení římskokatolického tábora, které předvíдалo, že kalvinisté brzy „pohltní“ luterány. HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, s. 202an.

³⁰⁸ Jednota bratrská se po vydání Majestátu stala důležitým politickým činitelem, pronásledovaná skupina se stala privilegovanou. Na druhou stranu prožívala jednota bratrská „krizi z legality“. JUST, Jiří: *Rudolfův Majestát*, s. 125; k jednotě bratrské srov. ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957; WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Praha 2009; HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratří. 1464–1618*. Brno 2003; JUST, Jiří (ed.): „*Hned jsem k Vám dnes naschvál posílka svého vypravil.*“ *Kněžská korespondence jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*. Praha 2011; LARANGÉ, Daniel S.: *Kazatelské umění jako literární odkaz Jednoty bratrské. Jan Augusta – Jan Blahoslav – Jan Amos Komenský*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007*, s. 109–121; NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK,

rozlučkovém kázání z roku 1613 si kazatel k výčtu svých zásluh připisuje také kázání proti omylům a nepravdám sekt, které napadaly Augsburskou a Českou konfesi.³⁰⁹ Hoë vyslovuje přání, aby brzy došlo k likvidaci těchto sekt, ale nezmiňuje, které sekty má na mysli.³¹⁰

V komparaci s útočnou polemikou obsaženou v kázáních Matyáše Hoë, ve kterých není prostor pro náboženskou diskuzi či kompromis, ale jejich záměrem je potvrzení správnosti vlastní luterské víry v protipólu k mylnému učení římskokatolické církve, jsou slovní výpady adresované kalvinistům minimalizovány. Vzhledem k obecné a všudypřítomné verbální agresi ve spisech Matyáše Hoë a polemické aktivitě namířené na reformované, působí tyto dva roky jako nápadná odmlka. Tím více je patrná gradace slovních výpadů určených římskokatolické církvi, obzvláště v případě jezuitského řádu. Je zřejmé, že každodenní soužití německého luterského sboru s příslušníky ostatních konfesí (v tomto případě zejména s jezuitou) bylo provázeno mnoha nesoulady, které se projeví v rovině doktrinálních sporů, ale také v sociální praxi, o čem svědčí například zmíněný incident při odchodu luterského kazatele z Prahy, ale také řada odkazů v předmluvách, v nichž kazatel bezprostředně reagoval na slova jezuitů namířená proti luteránům. Z toho vyplývá, že se ke kazateli muselo donést, co v římskokatolických kostelích během mši zaznívalo, a proto dokázal na takovou kritiku následující bohoslužbu reagovat.

Vladimír – ŘEZNÍKOVÁ, Lenka (eds.): *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět střeoevropského protestantismu. Sborník k počtě Marty Bečkové*. Praha 2006, s. 131–148; URBÁNEK, Vladimír: *Konfesijní identity a irénické snahy. Texty a kontexty ve sporu Bratří se Samuelem Martiniem z Dražova*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007*, s. 30–46.

³⁰⁹ Česká konfese na rozdíl od Augsburské konfese, kterou ale byla inspirována, se více klonila k filipismu a bratrské teologii, patrný je také vliv husitské teologie. V jistém smyslu ji lze označit jako „nadkonfesní“ text. JUST, Jíří – ROTHKEGEL, Martin: *Confessio Bohemica. 1575/1609*. In: MÜHLING, Andreas – OPITZ, Peter (Hrsg.), *Reformierte Bekenntnisschriften*. Bd. 3. 1. 1570–1599, Neukirchen-Vluyn 2012, s. 47–176; ECKERT, Alfred (Hrsg.): *Böhmische Konfession 1575. Confessio Bohemica MDLXXV*. Kirnbach über Wolfach 1976; HREJSA, Ferdinand: *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*. Praha 1912.

³¹⁰ „Dann ich weder was die Artickel des Glaubens/ noch was das Leben betrifft/ ein blätlein für das Maul genommen habe/ sondern frewdig die Himmelische Warheit geprediget/ die Irrthumen vnd falsche Lehren aller derer Sectirer, die mit der Augspurgischen vnd Böhemischen Confession sich nicht vergleichen/ aus Gottes Wort/ jedoch mit gebührlicher bescheidenheit/ gestraffet/ vnd da von vnserem Gegenheil je zun zeiten/ vnser Lehr ein schendlicher Irrthumb zugemessen/ oder dieselbe gelestert worden/ weis E. L. daß ich ohne furcht/ so balden für die Lücken getreten/ vnd solchem Wolffsgeschrey gebührlich vnd eiferig begegnet.“ HOË: *D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag*, fol. F4^r–F4^v.

Luterský duchovní ve svých textech opomíjí slovní agresí namířenou na jednotu bratrskou, absentují však také zmínky o utrakvistech.³¹¹ Vzhledem k permanentnímu zdůrazňování „německosti“ luterského sboru je zjevná vazba na duchovní odkaz luterství tak, jak se etablovalo v Sasku. Za zmínku stojí také postoj Matyáše Hoě k židům. V kázáních se objevují nečetné zmínky o židech, které kazatel zahrnuje do výčtu nekřesťanských náboženství mezi Turky³¹² a pohany. Ve sbírce

³¹¹ K utrakvismu v českých zemích srov. DAVID, Zdeněk V.: *A Cohabitation of Convenience: The Utraquists and the Lutherans under the Letter of Majesty, 1609–1620*. In: DAVID, Zdeněk V. – HOLETON, David (eds.): *The Bohemian Reformation and Religious Practice*. Prague 2000, s. 173–214; TÝŽ.: *Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575*. Church History, 1999, s. 294–336; TÝŽ.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*. Praha 2012; HOLETON, David R.: *The Bohemian eucharistic movement in its European context*. In: TÝŽ (ed.): *Bohemian Reformation and Religious Practice*. Praha 1996, s. 23–47; TÝŽ.: *The evolution of Utraquist eucharistic liturgy: a textual study*. In: TÝŽ (ed.): *Bohemian*, s. 97–126; ČERVENKA, Radim: „*Proti kněžskému neřádu krve křesťanské vylévání, lakomství, svatokupectví, obžerství, smilství, pýše a neposluhování svátostmi*.“ *Sedmeho hříchů a utrakvisté v 16. století*. *Folia Historica Bohemica*, 2015, s. 257–277; KŮRKA, Pavel B.: *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*. Praha 2010; k náboženským poměrům na Moravě v raném novověku srov. VÁLKA, Josef: *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*. Brno 2005; TÝŽ.: *Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1995; ze starších prací srov. HREJSA: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*. ČČH, 1938, s. 296–326, s. 474–485; TÝŽ.: *O náboženství českém v l. 1619–1620*. *Naše doba*, 1921–1922, s. 523–528, 588–597; HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. ČČH, 1934, s. 265–309; TÝŽ.: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. ČČH, 1935, s. 1–40, s. 237–258; TÝŽ.: *Luterství a novoutrakvismus v českých zemích v 16. a 17. století*. ČČH, 1939, s. 31–44; HEYMANN, Frederick G.: *The Impact of Martin Luther upon Bohemia*. *Central European History*, 1968, s. 107–130.

³¹² K „turecké“ otázce vydal Hoě sbírku kázání v roce 1606, tedy v době patnáctileté války. HOĚ: *Sechs Türcken Predigten: In welchen außführlich gehandelt wird: Ob der Krieg wider den Türcken mit gutem gewissen/ von den Christen geführt werde: Warauff man die Victori gründen solle/ Was der Türck/ in/ und außwendig/ seiner Ankunfft/ Lehr/ Leben und Thun nach sey/ Woher solcher langwiriger Türckenkrieg kom[m]e/ Und wie der gantzen Christenheit wieder diesen Erb und Ertzfeind zu rathen und zu helffen stehe*. Leipzig 1606. HAB, sign. 488. 3 Theol. (2). VD17 14:079527N. K tématu srov. KUBALOVÁ, Aneta: „*Türck, ein grewlicher Tyrann, den nur nach dem jnnersten Blutstropffen der Christenheit dürstet*.“ *Obraz Turka a budování konfesijní identity v kazatelské produkci Matthiase Hoého von Hoënegg*. *Východočeské listy historické*, 2018, s. 49–59; srov. k tématu tzv. turecké literatury (Türkenliteratur) a k osmanské expanzi na přelomu 16. a 17. století HUBKOVÁ, Jana: *K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany*. In: HOP. *Historie – Otázky – Problémy*. Praha 2014, s. 197–210; SCHUNKA, Alexander: *Die Konfessionalisierung der Osmanen. Protestantische Berichte über den Orient im ausgehenden 16. Jahrhundert*. *Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit. Orientbegegnungen deutscher Protestanten in der Frühen Neuzeit*, 2012, s. 8–46; RATAJ, Tomáš: *Ve stínu pŮlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002; PÁNEK, Jaroslav: *Die Türkengefahr und die böhmische Gesellschaft im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts*. In: *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IVe Congrès AIESEE*. Praha 1979, s. 139–168; TÝŽ.: *Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost*. *Studia Comeniana et historica*, 1981, s. 53–72; TÝŽ.: *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*. *Documenta Pragensia*, 1986, s. 150–178; POLIŠENSKÝ, Josef: *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*. *Historický časopis Slovenskej akademie vied*, 1959, s. 74–103; HORÁČEK, Cyril: *Das Osmanische Reich und der böhmische Ständestaat im 16. Jahrhundert*. *Archiv orientální*, 1964, s. 104–109; KOLÁR, Jaroslav: *Dvě české noviny o tureckých válkách z přelomu 16. a 17. století*. *Časopis Matice moravské (dále ČMM)*, 1954, s. 308–314; ŠKARKA, Antonín: *Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací. Literární a tiskařská aféra z roku 1602*. ČČH, 1936, s. 1–55, 286–322, 484–520.

osmi kázání³¹³ na základě dvou kapitol knihy Ageus popisuje okolnosti stavby druhého jeruzalémského chrámu. Motiv proroka Agea se objevil také v kázání proneseném při příležitosti položení základního kamene kostela sv. Salvátora.³¹⁴ Druhý jeruzalémský chrám sloužil luterským kazatelům jako vzor vlastních stavebních podniků. V každém kázání se Matyáš Hoë vyjadřuje k nějakému tématu spojenému se stavbou chrámu; tyto texty provází četná exempla, vyzdvihovány jsou postavy Zerubábel a Jošuy, kteří se významně podíleli na stavbě chrámu. Kazatel nabádá adresáty k časté docházce do kostela, angažovanosti při výstavbě chrámu v podobě finančních prostředků, ale také k pílì a pracovitosti. Přítomna je také kritika soudobých mravů, zahálčivosti a neochoty podílet se na budování kostela jako Božího domu. V šestém kázání ve sbírce, které komentuje druhou kapitolu starozákonní knihy Ageus, se objevuje kritika židovské víry, podle které se Mesiáš už narodil, ale kvůli lidským hříchům se zatím nezjevil: *„Wann ja der Messias verstanden würde/ so seye es von jhrem Messia geredet/ der allbereit zwar geboren sey/ aber vmb des Volcks Sünde willen hab er sich noch nicht geoffenbaret: sondern er werde verborgen/ entweder im Paradiß: oder zu Rom vnter den Aussetzigen: Aber diese Fabel ist nicht werth/ daß man sie weitleuffig widerlege: dann wir wissen/ daß der ware Messias in vnnd durch die Geburt offenbaret worden: er ist erschienen/ Tit. 2.“*³¹⁵ Dále argumentuje existencí znamení při Kristově narození.³¹⁶ Toto tvrzení uvedené jako argument proti židovské nauce je v rámci kazatelské aktivity Matyáše Hoë v Praze ojedinělé, ve většině případů své slovní výpady směřuje na římskokatolickou církev – a obzvláště jezuitu.

Z rozboru kázání je zřejmé, jak silnou didaktickou funkcí disponovala – kněz seznamoval adresáty kázání se základními prvky luterské věrouky a vysvětloval jim teologické rozdíly mezi luterány a „těmi ostatními“. Katechetickou funkci analyzovaných kázání lze nahlížet – mimo obecný zájem o rozšíření pravověrného luterského učení mezi farníky – jako velmi důležitou s ohledem na konfesní pluralitu v Praze. Tímto způsobem kazatel posiloval a upevňoval identitu luterána – tato strategie vyvěrá z přesvědčení o správnosti a čistotě luterské víry, která navazuje na

³¹³ HOË: *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten*.

³¹⁴ Srov. ISAIASZ, Vera: *„Architectonica Sacra“*, s. 125–146; TÁŽ: *„Nicht ein gemein Bürgerhauß/ nicht ein Rathauß oder Cantzley.“*, s. 200–235.

³¹⁵ HOË: *D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten*, s. 74.

³¹⁶ *„Dann bey Keyser Augusto sind drey Sonnen gesehen worden zu Rom/ Es ist auff Christi Geburt ein newer Stern erschienen/ im Morgenland/ dardurch auch die Weisen commovirt vnd bewogen worden/ daß sie nach Betlehem gezogen sind.“* Tamtéž, s. 75.

odkaz prvotní apoštolské církve a v intenci „sola Scriptura“ se argumentačně opírá o Písmo svaté. V souladu s tím byla odmítána teologická a eklesiologická specifika ostatních konfesí, která byla v rozporu s luterstvím; toto zavržení věroučných „odchylek“ představuje další strategii, skrze kterou Hoë budoval profil „správného“ luterána. Primárně se kazatel vyrovnával s učením a tradicemi hlavního oponenta – římskokatolickou církví, kterou tradičně označuje jako „papeženeckou“. Názorový rozkol a z něj pramenící verbální útoky jsou zakotveny v několika rovinách: kazatel neustále zdůrazňuje primárnost a výlučnost Písma svatého, které je jediným relevantním zdrojem pro náboženskou teorii i praxi. Z toho vychází kritika katolických zvyků, svátostí a svátostin, jako příklad lze uvést odsouzení mešní oběti, vigilií, poutí, flagelantství, vzývání svatých, očistec a také víru ve spásu skrze skutky, kterou v intenci luterského solafideismu radikálně odmítá. Jak bylo ukázáno na několika příkladech, Hoë neváhá katolické zvyky ironizovat, a to na základě jejich absence v Bibli, a zároveň je jednoznačně zavrhuje jako důsledek „modlářského učení“. V několika případech jsou uvedeny a citovány spisy Martina Luthera – odkaz na něj většinou slouží jako finální argument k potvrzení kazatelových tezí, opírajících se o Písmo svaté, případně jako další argumentační „arzenál“. Pozoruhodná je absence kritiky jednoty bratrské, utrakvistů a kalvinismu. Pouze v několika zmínkách, a to zejména s ohledem na pojetí eucharistie, je na adresu reformovaných uvedeno několik proti-argumentů. Vzhledem k ostatní kazatelově polemické tvorbě, protkané anti-kalvinistickou agresivitou, je tato „mezera“ zřejmá a nápadná. V kontextu jeho kazatelské produkce lze toto krátké období pražského pobytu vnímat jako jisté specifikum. Obecně nelze tvrdit, že by ambicí luterského teologa byla snaha vést náboženský dialog s jinověrci. Oslovování luterské komunity jako „teutsche Nation“ navozuje dojem jisté „svébytnosti“ sboru, který je orientován na saský prostor, což mj. potvrzují také konexe sboru s vévodou Jindřichem Juliem Brunšvicko-Lüneburským, ale s také luterskou šlechtou, která vzájemné vztahy mezi Saskem a českými zeměmi podporovala. Vztah Matyáše Hoë z Hoëneggu k českým zemím nebyl jeho odjezdem z Prahy v roce 1613 přerušen natrvalo. V důsledku politických událostí třicetileté války se Hoë k situacím v českých zemích v několika kázáních dále vyjadřoval – toto téma je však předmětem následujících podkapitol.

7.2. Matyáš Hoë z Hoëneggu – vrchní dvorský kazatel v letech 1613–1645

7.2.1. Calvinismus – trn v oku luterského teologa

Brzy po návratu do Drážďan, kde Matyáš Hoë nastoupil jako dvorský kazatel, byl povýšen na pozici vrchního dvorského kazatele a byl prvním, komu byla v dějinách saského kazatelství udělena tato funkce. V tomto čase panovala v kurfiřtském Sasku zcela jiná konfesní situace než v Praze – saský kurfiřt jako představitel a „hlava“ luteránů stál v čele zemské církve. Jediným povoleným náboženstvím bylo luterství. V tomto ohledu se Hoë nemusel vyrovnávat s bezprostředním ohrožením pozic luteránů v této zemi – náboženská situace v Říši však nebyla v mnoha ohledech pro ortodoxní luterství příznivá.³¹⁷ Na různých územích Svaté říše římské národa německého panovaly rozdílné konfesní podmínky. V mnoha ohledech ztrácelo luterství svou sílu – hovořit lze například o kurfiřtské Falci, kde reformovaní zastávali silnou pozici.³¹⁸ Šíření reformovaného učení nahánělo luteránům četné obavy – v případě Matyáše Hoë lze dokonce hovořit o panice, která vypukla po konverzi braniborského kurfiřta Jana Zikmunda (1572–1619) ke kalvinismu na Vánoce v roce 1613. Tato událost byla v očích mnoha luteránů „alarmující“. Starší historiografie Matyáši Hoë přísně vyčítala urputnost, se kterou na kalvinisty útočil.³¹⁹ Slovní agresí namířenou na kalvinisty je možné o něco lépe pochopit, když vezmeme v potaz dobovou situaci. Hoë jako vrchní dvorský kazatel byl reprezentantem luterské ortodoxní teologie a bylo žádoucí, aby toto učení obhajoval, a činil tak ústně i písemně v mnohých vydaných spisech. V období konfesního „vymezování se“ a nejisté náboženské i politické situace bylo pro luterského teologa velmi důležité – bylo to jeho „posláním“ – aby dostatečně zdůvodnil „pravost“ luterské víry a bránil ji před slovními útoky jinověrců. Ve druhé polovině 16. století poznamenalo Sasko několik významných konfesních konfliktů, které měly také politický dosah. V první řadě se jednalo o „pád“ filipismu v roce

³¹⁷ PRESS, Volker: *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*. In: VOGLER, Günther (Hrsg.): *Wegscheiden der Reformation. Alternatives Denken vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Weimar 1994, s. 309–335.

³¹⁸ Němečtí reformovaní se odlišovali od západoevropského kalvinismu; sami se neoznačovali jako „kalvinisté“. WOLGAST, Eike: *Calvinismus und Reformiertum im Heiligen Römischen Reich*. In: DINGEL, Irene – SELDERHUIS, Herman J. (Hrsg.): *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*. Göttingen 2011, s. 23–46.

³¹⁹ Například PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*.

1574 za vlády kurfiřta Augusta (1526–1586), dále potom o tzv. „kryptokalvinistickou“ vládu kurfiřta Kristiána I. V obou případech došlo k tomu, že se reformovaná víra začala šířit, a to často na úkor luteránů.

Již za Lutherova života se v řadách luteránů objevily věroučné rozdíly,³²⁰ což začalo gradovat zejména po jeho smrti v roce 1546. V době tzv. interimové krize se vyostřily dogmatické spory mezi příznivci Filipa Melanchthona³²¹ (1497–1560) a teology v okruhu Matyáše Flacia Illyrica³²² (1520–1575) – tzv. gnezioluterány.³²³ Ačkoliv existovaly snahy o dialog mezi filipisty (je třeba rozlišovat mezi žáky v bezprostředním okruhu Melanchthona a tzv. filipisty, což byla pozdější generace narozená mezi lety 1520–1540, která byla ovlivněna Melanchthonovým učením)³²⁴ a gnezioluterány, mezi něž lze zařadit například frankfurtský reces, rozdíly se neustále prohlubovaly a zostřovaly.³²⁵ Od roku 1560 se falcký kurfiřt Fridrich III. čím dál více přikláněl ke kalvinismu a o tři roky později byl zveřejněn heidelberský katechismus.³²⁶ Centrum gnezioluterství představovala univerzita v Jeně a obzvláště Ernestinské vévodství. Vzájemné spory vygradovaly převratem v roce 1574, kdy byli zásahem kurfiřta propuštěni ze svých funkcí univerzitní a dvorní zaměstnanci z řad filipistů, což znamenalo radikální obrat dosavadní politiky. Impulsů bylo několik: z těch bezprostředních se jednalo především o podezření, že filipisté usilují o převrat v Sasku. Tyto zvěsti podpořilo mj. prohlášení wittenberského profesora a lékaře Kašpara Peucera (1525–1602), že saský kurfiřt se v budoucnosti jistě přikloní k filipismu. Mezi další podněty lze zahrnout také zahraniční události, například bartolomějskou noc z roku 1572. Konec sedmdesátých let a osmdesátá léta 16. století byla dobou, kdy se ortodoxní luteráni snažili své učení „kodifikovat“ – stalo se tak

³²⁰ JÜRGENS, Henning P.: *Innerprotestantische Streitschriften in und über Schlesien von der Mitte des 16. bis ins 17. Jahrhundert*. In: BAHLCKE, Joachim – DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Reformierten in Schlesien*, s. 115–138, zde s. 116.

³²¹ Srov. kolektivní monografii DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas*. Leipzig 2011.

³²² Srov. DINGEL, Irene – HUND, Johannes – ILIĆ, Luka (Hrsg.): *Matthias Flacius Illyricus. Biographische Kontexte, Theologische Wirkungen, Historische Rezeption*. Göttingen 2019.

³²³ GANZER, Klaus – STEIMER, Bruno (Hrsg.): *Lexikon der Reformationszeit*. Freiburg – Basel – Wien 2002, s. 288–290; KOCH, Ernst: *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*, s. 60–78.

³²⁴ KOCH, Ernst: *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*, s. 60–78.

³²⁵ LUDWIG, Ulrike: *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum. Der kursächsische Reformprozess und das Melanchthonbild in Kursachsen in den Jahren 1576 bis 1580*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Philipp Melanchthon*, s. 99–114.

³²⁶ KOCH, Ernst: *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*, s. 60–78.

v podobě Formule svornosti (1577) a Knihy svornosti (1580),³²⁷ a to velkou zásluhou saských a württemberských teologů. Do Saska byl povolán luterský teolog Jakob Andreae (1528–1590), působící na univerzitě v Tübingenu, který se podílel na vizitacích škol a univerzit, sepsal církevní a univerzitní řády a dohlížel na pravověrnost učitelů a profesorů – teologové z Wittenbergu, Jeny a Lipska byli nuceni zřít se učení ovlivněného filipismem. Ve svém kázání ze dne 28. května 1579 Andreae legitimizoval postup saského kurfiřta, ospravedlňoval jeho zásah proti filipistům a silně kritizoval vliv učení Filipa Melanchthona na univerzitě ve Wittenbergu.³²⁸ Ani to však nedokázalo postup reformovaných úplně zastavit.³²⁹

Krátká vláda saského kurfiřta Kristiána I. představuje z hlediska konfesních vztahů v Sasku velmi zajímavou kapitolu.³³⁰ Kristián již od dětství tíhl ke kalvinismu, jeho vztah k němu nezměnil ani sňatek s dcerou braniborského kurfiřta Sofií – luteránkou.³³¹ Mimořádně silný vliv na mladého kurfiřta měl tajný rada a později kancléř Nikolaus Krell (1551–1601), který usiloval o konfesní převrat ve prospěch kalvinismu. Kristián během své vlády decentralizoval zemskou církevní správu (místo horní konzistoře v Drážďanech ustanovil tři konzistoře – v Lipsku, Drážďanech a Wittenbergu),³³² snažil se zrušit exorcismus při křtu, zakázal nadávky a urážky reformovaných, které zaznívaly z kazatelen, a zrušil povinnost teologů podepsat Formuli svornosti. Proti těmto „novotám“ řada luterských teologů ostře protestovala. Situace se však změnila až po smrti Kristiána, kdy byl Krell zatčen a po deseti letech popraven. Nástupci Kristiána I. již následovali kurz ortodoxního luterství, který vylučoval jakýkoliv náznak kalvinismu.

V tomto „ovzduší“ žil a tvořil Matyáš Hoë z Hoëneggu. Již během svých studií na univerzitě ve Wittenbergu byl vyučován vlivnými luterskými ortodoxními

³²⁷ Ke Knize svornosti a Formuli svornosti srov. WERNISCH, Martin (ed.): *Knihy svornosti. Symbolické, čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. Nové české znění podle standardní německo-latinské edice, s přihlédnutím k dosavadním převodům*. Praha 2006; DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Bd. 2. Konkordienformel*. Göttingen 2013; TÁŽ: *Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Gute Ordnung*, s. 11–30.

³²⁸ LUDWIG, Ulrike: *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum*, s. 99–114; HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 25an.

³²⁹ PRESS, Volker: *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*, s. 309–335.

³³⁰ CZOK, Karl (Hrsg.): *Geschichte Sachsens*. Weimar 1989, s. 235an.

³³¹ BLASCHKE, Karlheinz: *Religion und Politik in Kursachsen 1586–1591*, s. 79–97.

³³² Tamtéž.

teology – a jako dvorský kazatel byl povinen za luterství „bojovat“ nejen v rámci Saska, ale také prostřednictvím tištěných publikací za hranicemi saského teritoria.³³³ Důvodem pro břitkou argumentaci proti kalvinismu bylo také přesvědčení, že pouze čistá a pravá víra může člověku zajistit spásu a uchránit ho před věčným zatracením. Agitaci ve prospěch luterství tedy nelze nahlížet pouze „politicky“, ale také jako snahu kněze „zachránit“ co nejvíce lidí a pomoci jim ke spáse jejich duše. Ostatně „péče o duši“ byla hlavním posláním farářů – z této perspektivy je možné pochopit zděšení vrchního dvorského kazatele nad šířícím se kalvinismem – který z jeho úhlu pohledu zabraňoval jako „nečisté učení“ spáse lidských duší. Není tedy na místě kazateli tento postup příliš vyčítat – jako dítě své doby postupoval v souladu s požadavky na něj kladenými. Ostatně již jeho starší kolega Polycarp Leyser je autorem známého vyjádření z roku 1602, ve kterém preferoval spojení luteránů s katolíky před kalvinisty.³³⁴ Po konverzi braniborského kurfiřta ke kalvinismu byl Hoë takřka okamžitě po svém nástupu do funkce dvorského kazatele nucen obhajovat luterství a vysvětlovat, proč je kalvinismus nesprávný. Stalo se tak mj. na prosbu berlínského kazatele Simona Gedicke (1551–1631), který ho poprosil o to, aby se zapojil do polemického „boje“ proti kalvinistům.³³⁵ Konverze braniborského kurfiřta vyvolala v jeho zemi napětí – v první řadě ze strany jeho manželky Anny Pruské, která byla luteránkou a po přestupu jejího manžela ke kalvinismu se stala jakousi „ochránkyní“ luterství. Konfesní nesoulad ale nepředstavovalo pouze vyznání kurfiřtovy manželky, ale celé země – reprezentanty kalvínské víry se od té doby stávali především dvorští kazatelé, kteří ale často byli v tomto ohledu „osamoceni“, protože obyvatelé země zůstali většinou věrni luterství.³³⁶ Přesto

³³³ HRUBEŠ, Jiří: *Politická polemika mezi Falcí a Saskem*, s. 38–56.

³³⁴ FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*; v roce 1620 opět vyšel spis Polykarpa Leysera z roku 1602, a to na den sv. Polykarpa, k němuž napsal dovětek Matyáš Hoë z Hoëneggu. Obsahem spisu byla komparace luterství a kalvinismu; Leyser odlišoval orientálního Antikrista – Mohameda – a západního Antikrista – tj. papeže. Kalvinismus chápal jako nauku „nakaženou“ učením orientálního Antikrista. Důvodem, proč spis vyšel v tomto roce, byla reakce drážďanského dvora na české stavovské povstání a zvolení Fridricha Falckého za krále. Podrobněji se tomuto období budu věnovat v dalších podkapitolách. LEYSER, Polycarp: *Eine wichtige/ und in diesen gefährlichen Zeiten sehr nützliche Frag: Ob/ wie/ und warumb man lieber mit den Papisten gemeinschaftt haben/ und gleichsam mehr vertrauen zu jhnen tragen solle/ denn mit/ und zu den Calvinisten/ Erörtert durch Herrn Polycarpum Leysern den Eltern*. Leipzig 1620. HAB, sign. 280.43 Theol. (3). VD17 1:082423Z.

³³⁵ FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*.

³³⁶ THADDEN, Rudolf von: *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger im 17. und 18. Jahrhundert*, s. 10an. Braniborsko již konfesní identifikační proces „absolvovalo“, proto se Janu Zikmundovi nepodařilo prosadit reformované vyznání v celé zemi. Obyvatelé se nenechali od své luterské víry odradit, proto byla tolerance ze strany braniborských a braniborsko-pruských králů

vyvolala kurfiřtova konverze reakci ze strany některých kalvinistů, kteří začali v Berlíně likvidovat interiéry kostelů,³³⁷ což vyvolalo všeobecné rozhořčení.³³⁸ Následovnou odplatou byly útoky na domy reformovaných kazatelů.³³⁹

Ernst Otto, který zpracoval bibliografii spisů Matyáše Hoë, eviduje mezi lety 1604–1621 celkem dvacet jedna polemických tisků s anti-kalvinistickou tematikou.³⁴⁰ V roce 1614 bylo vydáno pět takových spisů, v roce 1615 čtyři spisy – je zřejmé, že zvýšená publikační aktivita věnovaná polemice s kalvinisty souvisela s konverzí braniborského kurfiřta. Polemický spis *Gar kurtzer, aber Gründlicher, deutlicher und unwiedertreiblicher Beweis*³⁴¹ se údajně v roce 1614 na sněmu v Naumburgu prodal v tisícovém nákladu.³⁴² V roce 1615 publikoval kazatel spis *Triumphus calvinisticus*,³⁴³ odborné pojednání, které představovalo Lutherovo učení – Hoë v něm poukazyval na body neslučitelné s kalvinistickou věroukou. Objemné dílo, čítající 829 stran, sepsal kazatel údajně za pouhých šest týdnů.³⁴⁴ Do „polemické války“ se dostal také se známým falckým kazatelem Abrahamem Scultetem – vzájemný spor se však netýkal pouze dogmatických a věroučných rozdílů, ale mířil také na ponížení protivníka.³⁴⁵ V tomto případě Scultetus nazýval drážďanského kazatele jako „Unterhofprediger“;³⁴⁶ polemický spor vedl Hoë také se

nezbytná. PRESS, Volker: *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*, s. 309–335.

³³⁷ K ikonoklasmu srov. MICHALSKI, Sergiusz: *The Reformation and the Visual Arts. The Protestant Image Question in Western and Eastern Europe*. London – New York 1993.

³³⁸ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneß und seine Zeit (1580–1645)*, s. 154an.

³³⁹ Po konverzi Jana Zikmunda byl prvním cílem likvidace církevního umění berlínský dóm; velký krucifix byl zničen a vhozen do řeky. Takový postup velmi pohoršil luterské měšťany, kteří začali aktivně zasahovat proti útokům na kříže. HEAL, Bridget: *The Catholic Eye and the Protestant Ear*, s. 321–355.

³⁴⁰ OTTO, Ernst: *Die Schriften des ersten kursächsischen Oberhofpredigers Hoë von Hoeneß*, s. 21–24.

³⁴¹ HOË: *D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Gar kurtzer/ aber Gründlicher/ deutlicher und unwiedertreiblicher Beweis/ Was von den genandten Calvinischen Lehrern und Sacramentirern/ für grawsame Gotteslesterliche und abschewliche Reden und Puncten/ in XVII. fürnehmen HauptArtickel öffentlich fürgebracht/ und in ihren selbst eignen Büchern gelesen un[d] gefunden werden*. Leipzig 1614. VD17 39:149549H.

³⁴² HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoeneß*, s. 134.

³⁴³ HOË: *D. Matthiae Hoë ... Triumphus Calvinisticus*. Leipzig 1615. VD17 39:133848N.

³⁴⁴ HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoeneß*, s. 129–148.

³⁴⁵ Srov. BREMER, Kai: *Religionsstreitigkeiten*; KUBIŠTA, Albert: *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*. České Budějovice 2006, s. 389–408; TÝŽ: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007*, s. 3–14.

³⁴⁶ HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoeneß*, s. 129–148.

Scultetovým kolegou a heidelberským kalvinistou Pavlem Tossanem (1572–1634).³⁴⁷

V roce 1614 vyšel v Magdeburgu spis,³⁴⁸ který byl adresován luteránům v Berlíně a Braniborském markrabství a reagoval na aktuální situaci – zavádění „druhé reformace“. Text sloužil jako pomůcka pro luterány, aby byli schopni rozpoznat kalvínské „lži“ a zůstali pevní ve své víře;³⁴⁹ zároveň reagoval na vydání konfese ve Frankfurtu nad Odrou, jejíž teze vyvracel řadou argumentů. Kazatel reagoval útočně již na předmluvu této konfese, v níž jsou braniborští kurfiřti Jan Jiří (1525–1598) a Jáchym Fridrich (1546–1608) nařknuti z toho, že v církvi dovolili řadu „papeženeckých“ zvyklostí.³⁵⁰ Luterský kazatel v reakci na toto tvrzení lamentuje nad tím, že kalvinisté „všude, kam strčí svůj ošklivý nos, čichají nějakou

³⁴⁷ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 76; PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 137an.

³⁴⁸ HOË: *D. Hoe/ Churfürstl. Sächs. Ober-Hoffpredigers zu Dreßden Unvermeidliche/ und umb Gottes Ehre willen trewhertzige Erinnerung/ An alle rechte Evangelische/ eyferige Lutherische Christen/ so zu Berlin/ unnd sonst in der Chur und Marck Brandenburg sich auffhalten/ daß sie ... sich mit dem Calvinischen hochschädlichen Seelengiff/ unnd der newlichst außgegangenen Stimpel Confession, auff keinerley weiß noch weg einnemen lassen*. Magdeburg 1614. HAB, sign. J 124° 4 Helmst. (9). VD17 3:304087M.

³⁴⁹ „Weiln wir dann wissend/ vnnd leider nicht mir allein/ sondern fast nun der gantzen Christenheit wissend/ in welcher Seelengefahr jhr/ liebsten Märcker/ jetzt schwebet/ wie sehr euch von etlichen Calvinischen grimigen Wölffen vnnd Himmels Räubern/ die sich immer mehr vnd mehr einschleichen/ zugesetzt/ wie euch Lügen für Warheit Finsternis für Liecht fürgegeben werde/ wie man euch allgemach des lieben heiligen reinen Evangelischen Himmelbrodts zuberauben sich vnterstehe/ vnd daher der Hunger nach GOTTES Wort starck sich bey euch finde/ Als kan Jch nicht vnterlassen/ Ewer Christliche Lieb hiemit zu zusprecher Assistentz zu leisten/ vnd so viel durch Gottes Gnad an mir ist/ zu helffen/ darmit Ewre/ von Christo Jesu so thewer/ vnd mit seinem allerheiligsten Blut erkauffte vnnd erworbene Seelen nicht ewig verlohren vnnd verdammert werden.“ Tamtéž, s. 1; „Weiln dann ewer Lieb von denen/ die es für andern billich/ thun sollen/ gleichsam verlassen sind/ so wil mir vnd andern/ Ewer Christlichen Lieb trewen Nachbarn gebühren vnnd obliegen/ daß wir desto eyferiger vnnd fleissiger vns zur Wehr setzen/ vnnd die Tausentschilde zur Hand nehmen/ mit denselben vnsern sambtlichen GlaubensFeinden ritterlich stewren/ wehren vnnd entgegen kommen.“ Tamtéž, s. 2; „Vnd darmit jhr Christliche Herten auff allen begebenden fall nachrichtung haben möget/ so wil Ewer Lieb Jch an jetzo Pünctlein zuerkennen geben/ zuförder ist anzeigen/ wie gar viel besser vnd reiner vnser Evangelischer Lutherischer Glaube/ als der Calvinisten/ vnnd was von der newlich zu Franckfort an der Oder gedruckten Confession zu halten sey.“ Tamtéž, s. 3.

³⁵⁰ „Vnd erstlich die Vorrede betreffend/ taugt dieselbe wol nicht viel/ es mag sie auch gemacht haben Geistlich oder Weltlich/ dann die frommen hochlöblichen ChurFürsten zu Brandenburg/ Herr Johann Georg/ vnnd Herr Joachim Friedrich/ werden grawsam beschmizt/ als ob sie viel Böpstisches wesen in jhren Kirchen vnreformiret gelassen/ das Gemüt aber sonst gehabt/ folgens auff gut Calvinisch zu reformiren/ Da geschicht den lieben seligen ChurFürsten beyden hochlöblichster Gedechnis/ in der Gruben vnrecht/ hetten sie einigen Böpstischen Grewel vbrig gewust/ sie würden jhn nicht vnaußgemustert gelassen haben. Keine Calvinische Ader ist in jhrem Leib gewesen/ auff die einfeltige Göttliche Lutherische Lehr sind sie Selig gestorben/ vnnd gewiß der Seelen nach von Mund auff gen Himmel gefahren. Was für einen wunderschönen Altar hat nur ChurFürst Joachim Friedrich gebawet/ das er wol würd vnterlassen haben/ wann einiger Carlstadische Bild vnnd Altarstürmerische Gedancken jhme eingefallen weren? Es ist eine schande/ daß solche zween Hochlöbliche Marggraffen in jhrer Ruhe nicht können von den Calvinisten vnangetastet bleiben.“ Tamtéž, s. 14.

papeženeckou nečistotu.³⁵¹ Navzdory obrácení Jana Zikmunda ke kalvinismu se Hoë nijak jeho osobnosti z úcty ke světské vrchnosti nedotýká; svými argumenty však postupně vyvrací jednotlivé články konfese. V roce 1615 zaznělo v drážďanské zámecké kapli kázání, které bylo publikováno následující rok a bylo dedikováno braniborskému kurfiřtovi.³⁵² Z předmluvy je zřejmé, že Jan Zikmund byl ústnímu přednesu kázání dokonce osobně přítomen³⁵³ – motivací kazatele bylo dodat kurfiřtovi útěchu s ohledem na probíhající spory mezi „evangelíky“ – tedy luterány – a reformovanými. Zároveň kurfiřta prosí, aby se přiklonil k víře, kterou vyznával v mládí a která byla vyznáním jeho rodičů a prarodičů.³⁵⁴ Kazatel v textu kritizuje „papeženecké“ zvyklosti, a to především monstranci, mešní oběť a vzývání svatých.³⁵⁵ Mnohem větší prostor však věnuje polemice s kalvinismem.

Nejprve uvádí pět bodů, v nichž se kalvinismus liší od luterství, mezi ně patří otázka Boží všemohoucnosti, predestinace, učení o ubikvitě,³⁵⁶ svátost křtu a

³⁵¹ „Ach der liebe fromme Churfürst hat für seine Person wol von keiner Bapstischen Vnsauberkeit gewust/ wann die hocherleuchten heiligen Leute/ die Herren Calvinisten gethan hetten/ were alles wol blieben/ wie zuvor/ Aber wo diese Leute neue hinkommen/ da bringen sie eine eckele Nase mit/ da muß es jhnen alles stincken vnnnd riechen von lauter Bapstischer Vnsauberkeit/ vnd jhre Meusepulver muß riechen wie lauter Pfeffer/ Zimmet vnd Nägelin: Mercket aber/ jhr lieben Märcker/ wohin dieser Such gehe.“ Tamtéž, s. 15.

³⁵² HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-HofePredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln/ die heutiges tages im Bapstthumb/ und in der Calvinischen Lehrern Büchern augenscheinlich zu befinden sind.* Leipzig 1616. SLUB, sign. Theol.ev.asc.284,misc.8. VD17 1:076642E.

³⁵³ „Durchlauchtigster Hochgeborner Churfürst/ gnedigster Herr. Von Herten hette ich gewünscht/ gelegenheit zu haben/ Ewer Churfürstlichen Gnaden gnedigsten mündlichen vertröstung nach/ mit derselben von etlichen/ zwischen vns Evangelischen/ vnd den genandten Reformirten schwebenden Streit- vnd LehrPuncten/ außführlich zu reden. Dann mit verleihung göttlicher Hülf Ewer Churfürstlichen Gnaden Jch gewiß handgreifflich hette zeigen vnd beweisen wollen/ welche schreckliche Grewel/ in der jenigen Büchern vnd Schrifftten augenscheinlich zu befinden/ die heutiges tages für die Orthodoxos, für die Reformirten/ vnd reinesten Lehrer gehalten vnd außgeruffen/ derer Lehr auch/ weit vnserer Evangelischen Christlichen Lehr/ wil fürgezogen/ vnd nicht allein Ewer Churfürstlichen Gnaden selbst beygebracht/ sondern auch in dero Churfürstenthumb vnd Landen/ mit vnnachlessigem fleiß vnd allerley Mitteln außgebreitet werden. [...] Ewr Churfürstl. Gnaden auch solcher Predigt Persönlich beygewohnet.“ Tamtéž, fol. AII^f–AIII^f.

³⁵⁴ „Darneben vnterthenigst bittend/ Ewer Churfürst. Gn. geruhen dieses alles/ gnedigst zuvermercken/ vnd in dero Churfürstenthumb/ die Evangelische Kirch (zu welcher Lehr Ewer Churfürstl. Gn. selbst von Jugend auff/ so woln dero hochgeehrte Eltern vnd GroßEltern sich bekennet) In Gnaden jhr lassen befohlen zu seyn.“ Tamtéž, fol. AIII^f–AIII^v.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 7an.

³⁵⁶ Tématu dvojí podstaty Krista bylo věnováno také další kázání, které bylo publikováno tiskem v roce 1616. V jeho první části kazatel napadá nestoriány a kritizuje ty, kteří nevěří v Kristovu ubikvitu nebo nechápou, že božská a lidská část Krista je hluboce propojena, a tedy neoddělitelná. Právě učení o ubikvitě sloužilo jako odrazový můstek pro chápání svátosti eucharistie. Hoë útočí na kalvinisty, kteří tyto podstaty oddělují, a srovnává to s židovskou vírou nebo pohanstvím. Dalším ohniskem sváru je predestinace – Hoë kalvinistům vyčítá to, že podle nich se Kristus narodil pouze pro vyvolené, nikoliv pro nejvyšší dobro všech: „Dann die Vereinigung ist also tieff vnd genaw geschehen/ daß sie gar nicht kan getrennet vnd auffgelöset werden. So vernichten die Calvinisten diese Vereinigung auch in dem/ daß sie durch vnd durch keine Mittheilung der natürlichen

eucharistie. Kazatel cituje myšlenky z děl reformátorů Jana Kalvína³⁵⁷ (1509–1564) a Theodora Bezy (1519–1605) a uvádí jejich „mylná tvrzení“ – následně kalvínské teze neguje a uvádí vše „na pravou míru“. Zásadním nesouladem mezi oběma konfesemi je učení o ubikvitě, tedy dvojí podstatě Krista. Hoě kalvinistům vyčítá oddělení dvojí podstaty Krista, tedy božské a lidské, která je dle luterského učení propojena a nelze ji od sebe oddělit.³⁵⁸ Učení o ubikvitě úzce souvisí se svátostí eucharistie – kazatel obhajuje reálnou přítomnost Krista v této svátosti³⁵⁹ a popisuje tři způsoby přijímání: 1, přirozené – tedy požití eucharistie ústy, 2, svátostné – zde dochází ke svátostnému propojení pozemských elementů s „nebeskými“ v posvěcené eucharistii, skrze niž člověk přijímá Kristovo tělo a krev, děje se tak „nadpřirozeným, nebeským a nepochopitelným“ způsobem, 3, duchovní – které se děje pouze s pomocí víry. Víra je tedy nezbytnou podmínkou pro přijímání. Těmito argumenty kazatel vyvrací „symbolické“ chápání eucharistie, příznačné pro reformované. Dalším bodem sváru je křest – v tomto případě drážďanský teolog odmítá tvrzení Bezy, že křest neslouží k blaženosti, tedy není zárukou spásy, protože záleží na Bohu, zda vybral dotyčného člověka ke spasení, a to bez ohledu na křest. Pro luterského kazatele však křest představuje znamení a pečeť milosti Boží.

Eigenschaften zugeben wollen/ das ist/ sie gestehen nicht/ daß von dem Menschen Christo was göttlich ist/ vnd hingegen von dem Sohn Gottes was menschlich ist/ könne mit Warheit gesagt werden: Es seye dann daß es Verbaliter geschehe/ Realiter aber/ oder in der That selbst/ sagen sie/ seye es nichts. Als zum Exempel: Ein Calvinist/ der glaubt in seinem Herten/ es sey nicht möglich/ daß man warhafftig lernen könne/ daß die Jungfraw Maria/ Gottes einigen Sohn/ in der Zeit geboren habe: Sondern das seye war: Einen Menschen habe sie geboren/ vnd einen solchen Menschen/ der nur ein Sohn Gottes genennet worden/ So viel nun glaubet fast ein Türck/ ein Jüde/ vnd ein Heyde auch: Dann das ist nichts vnglaublichs/ daß ein Mensch von einem Menschen geboren werde. Wir Christen aber müssen vnd sollen den vngleubigen Völckern nicht gleich werden.“ HOË: D. Matthiae Hoe/ ... Kurtze einfeltige/ und allein auß Gottes Wort genomene gründliche anleitung Was ein jedes ChristenHertz/ von der Person/ und Ampt des new gebornen Kindleins Jesu Christi ... wissen/ und für welchen Calvinischen Hauptgreweln es sich hüten solle. Leipzig 1616, s. 20–21. SLUB, sign. Theol.ev.asc.284,misc.7. VD17 14:683028H; „Die Calvinisten aber vnd Sacramentirer/ haben auch einen sehr schädlichen vnd grawsamen Jrrthumb/ in dem sie fürgeben/ daß der HErr nicht allen Menschen zum besten geboren/ sondern nur etlichen / nur denen Außerwehlten/ nur denen/ die er von Ewigkeit her in seinem geheimen Rath zum ewigen Leben verordnet vnd erwehlet habe/ vnd ob schon der Engel hier saget: Jch verkündige euch grosse Frewd/ die allem Volck widerfahren solle/ so machen sie doch die Gloß darüber/ vnd sprechen: Ja das gestehen wir/ daß Christus allem Volck zum besten geboren/ das ist/ etlichen Personen auß allerley Völckern/ aber darauß folget nicht/ daß er allen Menschen zur Seligkeit kommen.“ Tamtéž, s. 30–31.

³⁵⁷ Srov. DINGEL, Irene – SELDERHUIS, Herman J. (Hrsg.): *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*. Göttingen 2011; HÖPFL, Harro (ed.): *Luther and Calvin on Secular Authority*. Cambridge 1991; LOUŽEK, Marek (ed.): *Jan Kalvín. Pět set let od narození*. Praha 2009.

³⁵⁸ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-HofePredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln*, s. 12–13.

³⁵⁹ „Wir tragen vnser Lehr durchauß keine schew/ weder für Gott/ noch der gantzen Christenheit/ vnd bekennen öffentlich/ daß wir glauben/ der HErr Christus gebe vns im heiligen Abendmal nicht nur Brod/ nicht nur Wein/ sondern auch seinen warhafftigen wesentlichen Leib/ vnd sein warhafftiges wesentliches Blut. Er gebe vns solche auch nicht abwesend/ sondern gegenwertig.“ Tamtéž, s. 19.

Predestinace je další velké téma, které často figurovalo ve věroučných sporech mezi luterány a kalvinisty. S tímto tématem se potýkal již Martin Luther, známý je jeho spor s Erasmem Rotterdamským (1466–1536) o (ne)svobodnou vůli.³⁶⁰ Luther přiznával člověku úplnou závislost na Boží vůli, důvodem pro ztrátu svobodné vůle člověka byl prvotní hřích; pevným kritériem, které rozhoduje o spáse, je víra.³⁶¹ V tomto ohledu saský kazatel napadá kalvinisty, kteří chápali prvotní hřích jako důsledek Boží vůle – podle Matyáše Hoë nemohl Bůh Adama a Evu k takové „bezbožnosti“ podnítit.³⁶² Dále útočí na tvrzení o omezené Boží všemohoucnosti – a v tomto případě cituje Bezovo tvrzení, že Bůh nemůže úplně vše, například „neudělá tři ze čtyř“. To Hoë chápe jako drzost, protože Bůh je všemohoucí.³⁶³

Kazatel zároveň odráží slovní útoky kalvinistů, kteří vnímali luterské zvyklosti jako „pozůstatky“ papeženectví; patří sem především exorcismus, který se konal při křtech. Hoë nevnímal exorcismus jako nezbytný,³⁶⁴ jednalo se však o obvyklou praxi v luterských církvích.³⁶⁵ Terčem kalvínské kritiky bylo také užívání kasulí při obřadech a zdobení kněžských oděvů perlami a kamením, taktéž údajně

³⁶⁰ Srov. KOLÁŘOVÁ, Lucie: *Erasmovy teologické pozice v kontextu polemiky s Lutherem*. In: NEJESCHLEBA, Tomáš – MAKOVSKÝ, Jan (eds.): *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Brno 2012, s. 168–184; ROKYTA, Jan: *K rozpravě „O svobodné vůli“ mezi Erasmem Rotterdamským a Martinem Lutherem*. *Theologická revue*, 2015, s. 118–132; TÖRÖK, Dan: *Vývoj vzájemných postojů Martina Luthera a Desideria Erasma Rotterdamského dle svědectví jejich osobní korespondence*. Lutheranus. Démonologie, svátosti, tradice. Praha 2015, s. 83–97.

³⁶¹ BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*, s. 161.

³⁶² „Heist das nicht grewlich von Gott reden? von welchem wir wissen/ daß er nicht sey ein Gott/ dem gottloß Wesen gefalle/ Psalm 5. Wie kann er dann die ersten Eltern zu solchem gottlosen beginnen verordnet haben?“ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-HofePredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln*, s. 11–12.

³⁶³ „Theodorus Beza auch schreibet: Gott kan nicht alles/ dann er kan nicht das machen/ daß drey viere seyn. Daß Petrus Martyr schreibet: Es seyen etliche Sachen/ dahin die Allmacht Gottes sich gar nicht erstrecke. Seyn das nicht Grewel/ also von Gott zu reden/ der allmechtig ist/ der groß von Rath vnd mechtig von That ist? der alles kan/ vnd vberschwenglich mehr/ als wir gedencken können/ bey welchem kein Wort vnmüglich ist?“ Tamtéž, s. 10–11.

³⁶⁴ „Der Exorcismus ist der erste/ vnd stehet forn an der Spitze/ der hat die Calvinisten jederzeit trefflich in die Augen gestochen/ vnd wissen sie in jhrem Herten gar wol/ daß wir keine leibliche Besetzung der Kinder vom Teuffel lehren/ Sie wissen gar wol/ daß wir dem Exorcismo die Krafft der heiligen Tauffe nicht zumessen/ sondern nur darmit anzeigen/ die grosse geistliche Not der Kinder/ daß sie von Natur Kinder des Zorns/ vnd daher vnter der Gewalt des leidigen Teuffels seyn. Sie wissen auch wol/ daß wir den Exorcismum nicht für ein notwendig vnvermeidlich vnd wesentlich Stück der heiligen Tauff halten/ sondern nur für ein freyes Mittelding/ so in etlichen Evangelischen Kirchen gebrauchlich/ in etlichen auch nicht gebrauchlich ist.“ Tamtéž, s. 26.

³⁶⁵ Téma kazatel otevírá také v kázáních k příležitosti křtu a v jednom případě narození kurfiřtových synů (Jana Jiřího, Augusta a Kristiána). V druhém kázání ve sbírce zdůrazňuje nezbytnost křtu a útočí na kalvinisty (zejména na Theodora Bezu), kteří vnímají dítě po narození jako „čisté“ a z přirozenosti „svaté“. Tomu kazatel oponuje a poukazuje na prvotní hřích. HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen OberHofePredigern zu Dreßden/ Vier Christliche Tauff- und GlückwünschungsPredigten*. Leipzig 1616. HAB, sign. Gm 4044 (1), Gm 4044 (2), Gm 4044 (3), Gm 4044 (4); zde Gm 4044 (2), s. 13–14. VD17 23:27111H.

vzývání svatých.³⁶⁶ V tomto případě luterský duchovní ukazuje na příkladu starozákonní postavy Árona, že on byl také krásně ozdoben; zároveň však zdůrazňuje, že luteráni nenosí oblečení, jaké používají „papeženci“.³⁶⁷ Je důležité si uvědomit, že ačkoliv luteráni, a to převážně v prvních generacích, často útočili na „papeženecké“ zvyky a tradice a snažili se je vymýtit, ne vždy se tyto změny uplatnily natrvalo – často docházelo k návratu k římskokatolickým zvyklostem. Badatelka Bridget Heal poukázala na „přežívání“ těchto římskokatolických zvyklostí a tradic v luterském poreformačním období – například krucifix tvořil běžnou součást luterských kostelů.³⁶⁸ Také obrazy v kostelech nebyly pouhou didaktickou pomůckou, ale často sloužily jako stimulatory náboženské kontemplace.³⁶⁹ Častou výhradou z opozičního tábora bylo nařčení luteránů z modlářství – tedy vzývání obrazů. Hoë na základě této výtky vysvětluje rozdíl mezi obrazy a modlami a zdůrazňuje, že v luterských církvích se nikdo k obrazům nemodlí – slouží pouze jako názorná pomůcka – stejně jako knihy, mince nebo sochy.³⁷⁰ Ve druhém díle kázání uvádí čtyři body, v nichž adresátům radí, jak se „kalvínským ohavnostem“ vyhnout: jednak je důležité správně vidět a uvědomit si rozdíl mezi čistým a nečistým učením, dále studovat Písmo svaté, vyhýbat se duchovnímu nebezpečí – přesněji řečeno: utíkat před ním, dále doporučuje modlitby a prosby o vytrvalost a stálost ve víře.³⁷¹

Z roku 1614 pochází další dvě kázání,³⁷² jejichž podnětem k sepsání byla událost „dědičného“ sbratření mezi kurfiřtským Saskem, Braniborskem a Hesenskem, která se udála téhož roku. Účelem setkání bylo utužení a posílení vzájemných vazeb a kontaktů mezi jednotlivými zeměmi. Ani na této události vrchní dvorský kazatel Matyáš Hoë nechyběl a svými kázáními celou akci, která trvala

³⁶⁶ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-Hofepredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln*, s. 25.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 34–35.

³⁶⁸ HEAL, Bridget: *The Catholic Eye and the Protestant Ear*, s. 321–355.

³⁶⁹ HEAL, Bridget: *Seeing Christ: Visual Piety in Saxony's Erzgebirge*, s. 43–60.

³⁷⁰ „Es ist keine Gefahr mehr vorhanden/ daß die Bilder so in vnsern Kirchen stehen zur Abgötterey mißgebraucht würden. Niemand betet ein Bild des Salvators an/ Niemand nimmet seyn vertrauen zu einem Crucifix.“ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-Hofepredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln*, s. 31; „Sonsten/ vnnd wo alle Bilder/ ohn einige Bedingung/ ein Grewel vor Gott wären/ so müssen sie auch in Häusern ein Grewel seyn/ sie müssen in Büchern ein Grewel seyn/ sie müssen auff allen Müntzen ein Grewel seyn/ sie müssen an allen Wänden/ an allen Tapezereyen ein Grewel seyn/ die MahlerKunst/ vnnd Bildschnitzerey müsten ebnermassen lauter Grewel für Gott seyn/ da wir doch hingegen lesen/ daß Gott selbst Bilder an der Hütten des Stiffishabe zu machen angeordnet/ vnd den Künstlern Weißheit vnd Verstandt zu jhren Wercken gegeben/ in andern Buch Mosis am 26. vnd 27. Cap.“ Tamtéž, s. 31–32.

³⁷¹ Tamtéž, s. 37–40.

³⁷² HOË: *Naumburgische Fried und Frewdenport*.

několik dní, zahájil i ukončil. Hlavním tématem prvního kázání je bratrská láska a svornost, které panují ve vzájemných vztazích mezi třemi „domy“.³⁷³ Hoě apeluje na jednotu, která je velmi důležitá pro mír v zemi, a na starozákonních příkladech ukazuje, jaký význam měla jednotu pro apoštoly, patriarchy a proroky. Druhé kázání je věnováno radosti a poděkování Bohu nejen za dobrý průběh události, ale také za jeho ochranu.³⁷⁴ Navzdory tomu, že kázání bylo vydáno v době, kdy Hoě často ve svých textech útočil na kalvinisty v Braniborsku, na společném setkání, jemuž byl přítomen také braniborský kurfiřt Jan Zikmund, se ke konfesním rozdílům v rámci analyzovaných tištěných kázání nevyjádřil. Texty provází myšlenka, že všechny tři země jsou nábožensky jednotné, tedy vyznávají nezměněnou Augsburskou konfesi z roku 1530.³⁷⁵ Pro konfrontace a sváry nebyl v těchto kázáních vytvořen žádný prostor, naopak bylo zdůrazňováno bratrství a vzájemnost všech zúčastněných. Důvod je prostý: v rámci události „sbratření“, jehož účelem bylo posílení vzájemných vztahů, by bylo nevhodné probírat konfesní rozdíly a útočit na jinověrce, proto kazatel tato témata ze svých textů úplně vypustil a místo toho oslavoval jednotu a svornost mezi těmito třemi zeměmi, což podpořilo účel setkání. Vzájemnou pospolitost podtrhl důrazem na jednotnou konfesi, tedy Augsburské vyznání z roku 1530, a to bez ohledu na nedávné změny konfesních poměrů v Braniborsku. Nelze si však toto „upozadění“ konfesních rozdílů vysvětlovat jako vstřícný krok luterského

³⁷³ „Vnd/ darüber vnd billich in dem HErrn vns frewen/ so befinden sie sich noch auff heutigen Tag/ ja eben auff/ diese gegenwertige Stund hieiges Orts. Dann nach dem der Durchlauchtigste Hochgeborne Fürst vnd Herr/ Herr Johannes Georg/ Hertzog zu Sachsen/ Gülich/ Cleve vnd Berg/ des heiligen Römischen Reichs Ertzmarschall vnd Churfürst/ etc. vnser gnedigster Herr/ aus angeborner Friedszuneigung vor kurtzer zeit einen Fürstentag hieher angesetzt/ darzu die drey höchst vnd hochgedachten Häuser/ Sachsen/ Brandenburg vnd Hessen/ Freundvetterlich eingeladen vnd beschrieben: Befinden wir allerseits/ daß die fürnembsten Chur- vnd Fürstlichen Personen/ gar bereit vnd willig zu solchem fürhaben sich erzeiget/ vnd daher sich Persönlich anhero sich begeben haben/ also daß wir nun allenhalben keine Furias, sondern die anmutigen drey Charites, das ist/ die drey mit dem gülden Band des Friedes verknüpffft vnd Erbverbrüderete Fürstliche Häuser sehen können.“ Tamtéž, s. 4.

³⁷⁴ „Hierüber nun ist es billich/ daß wir heute mit Gott vnd in Gott vnser Laetere vnd Frewden Sontag halten. [...] Dann zu frewen haben wir vns/ nicht allein nach anleitung gegenwertiger zeit/ daß Gott der HErr seinen Sohn des Creutzes Pein lassen leiden/ sondern auch daß er vnser Gebet erhöret/ Glück vnd Heil zu der hochansehligen Chur- vnd Fürsten Zusammenkunfft gegeben/ vnd alles zum guten Ende gebracht vnd befördert hat.“ Tamtéž, s. 29.

³⁷⁵ „Für eins/ meine Geliebte/ zu rechter vertrawlicher Erbverbrüderung/ ist für allen dingen ein Hochwichtiges vnd hochgewünschtes mittel/ Spiritualis in fide unitas, die Geistliche Eintrechtigkeit/ wann die/ die beysam vertrawlich zu wohnen im Sinn haben/ in Glaubens vnd Religions sachen/ das ist/ im Geist/ im HErrn/ Brüder vnd rechtschaffene aufrichtige Brüder seyn/ die in allen vnd jeden Artickeln vnd Lehrpunckten durchaus eintrechtig glauben/ vnd nicht einer so/ der ander anderst/ darvon halten vnd vrtheilen/ solche Brüder sind die rechtvollkommenen Brüder.“ Tamtéž, s. 19–20; „Dann hiebevorn diese drey Häuser einer einigen Augspurgischen vngenderten Confession/ wie die Kayser Carln dem fünfften Hochlöblichster Gedechniß/ Anno dreissig/ auff dem grossen Reichstag vbergeben worden/ zugethan gewesen/ Dahero auch zwischen jhnen die liebliche einträchtigkeit vnd beysam wohnung viel Jahr desto brünstiger vnd jnniger gegrundet hat.“ Tamtéž, s. 20.

kazatele ke kalvinistům – po návratu domů se nadále věnoval sepisování anti-kalvinistických textů.

Hlavní výtkou luteránů adresovanou kalvinistům bylo odlišné chápání svátosti eucharistie a pojetí predestinace;³⁷⁶ luteráni se často potýkali s kritikou směřující na přežitky římskokatolických „zvyklostí“, které kalvinisté vnímali jako nadbytečné; jednalo se především o exorcismus, přítomnost uměleckých předmětů a obrazů v kostelech nebo užívání zdobených kněžských oděvů – tyto zvyky a tradice se snažili ortodoxní luteráni obhájit a zároveň se vymezit proti nařčení z „papeženectví“. Důvodem četných konfrontací saských luterských teologů s kalvinismem byly konfesní sváry, které Sasko ve druhé polovině 16. století postihly a které přesahovaly také do politické roviny, dále pak šíření a narůstající vliv kalvinismu na počátku 17. století, související se založením protestantské Unie – v jejímž čele stál falcký kurfiřt – kalvinista. Stimulem pro kvantitativní nárůst polemických spisů Matyáše Hoë byla konverze braniborského kurfiřta, dále potom události související s českým stavovským povstáním a třicetiletou válkou, které jsou předmětem následujících podkapitol.

³⁷⁶ Mezi další rozdíly mezi luterány a kalvinisty patřilo „fractio panis“ (tedy způsob lámání chleba), kalvinisté preferovali místo oltáře obyčejný stůl, odmítali zpověď a v duchu apoštolské jednoduchosti nepoužívali v kostele varhany. WOLGAST, Eike: *Calvinismus und Reformiertum*, s. 23–46.

7.2.2 Výročí reformace v roce 1617

Rok 1617 s sebou mimo četné politické zvraty přinesl také oslavy stoletého výročí reformace.³⁷⁷ 31. říjen 1517 byl den, kdy německý reformátor Martin Luther poslal mohučskému a magdeburskému arcibiskupovi Albrechtovi Braniborskému svých 95 tezí.³⁷⁸ Tyto teze údajně přibil na dveře kostela ve Wittenbergu. Právě zveřejnění tezí se stalo hlavním podnětem k oslavám výročí luterské reformace, představovalo totiž její symbolický začátek. O sto let později, téměř na prahu třicetileté války, se naskytla příležitost stoleté jubileum náležitě oslavit a připomenout si tak život a význam díla Martina Luthera, což se v konfesně napjatém ovzduší Svaté říše římské jevílo jako skvělá příležitost, jak zdůraznit důležitost a přínos luterské reformace.

Důležitým pramenem pro výzkum stoletého výročí reformace jsou kázání, která podávají informace o argumentaci, kterou kazatelé hojně využívali, aby připomenuli Lutherovy zásluhy, zároveň však odhalují agresivní rétoriku a silný konfliktní potenciál. Prameny k výzkumu výročních oslav se zdaleka neomezují pouze na kazatelskou aktivitu a literární počiny duchovních – lze mezi ně zahrnout korespondenci, letáky, drama,³⁷⁹ plakáty,³⁸⁰ ale také hudbu, která provázela bohoslužby v Drážďanech po celé tři dny³⁸¹ – významnou ikonou dobové

³⁷⁷ Kapitola vychází z mé studie, která bude publikována v kolektivní monografii v roce 2019. KUBALOVÁ, Aneta: *Heute sind es hundert Jahr/ daß dem Römischen Goliath/ dem Bapst/ ein Schleuderstein an seine Stirn geworffen worden.* „Oslavy výročí reformace a kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu. In: BRTÁŇOVÁ, Erika – SOUKUP, Daniel (eds.): *Z dějin káznovej prózy* (v tisku).

³⁷⁸ O sporu mezi Martinem Lutherem a Albrechtem Braniborským: HEIDBRINK, Gregor (Hrsg.): *„Ey, küß mich aufs Heiligtum!“ Luthers Predigten in Halle, nebst seinen Briefen und einer Einführung.* Halle (Saale) 2011; BIELA, Adriána – NICÁK, Maroš – BATKA, Lubomír (eds.): *95 výpovedí dr. Martina Luthera. Malý spis – velké zmeny.* Praha 2015.

³⁷⁹ Katell Lavéant poukázala na důležitost dramatu v protestantském prostředí v Nizozemí – kázání zde byla často předváděna na divadelním jevišti. LAVÉANT, Katell: *Une pièce de théâtre peut-elle être un prêche? Le sermon dans une pièce protestante et sa représentation (1533–1563).* In: BOUHAÏK-GIRONÈS, Marie – POLO DE BEAULIEU, Marie Anne (ed.): *Prédication et performance du XIIe au XVIe siècle.* Paris 2013, s. 251–272.

³⁸⁰ KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede*, s. 10–11.

³⁸¹ FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum. Zur Institutionalisierung der lutherischen Gedenkkultur in Sachsen 1617–1830.* Leipzig 2005; HERBST, Wolfgang: *Das religiöse und das politische Gewissen. Bemerkungen zu den Festpredigten anlässlich der Einhundertjahrfeier der Reformation im Kurfürstentum Sachsen.* Schütz-Jahrbuch, 1996, s. 25–37; SCHÖNSTADT, Hans-Jürgen: *Antichrist, Weltheilsgeschehen und Gottes Werkzeug. Römische Kirche, Reformation und Luther im Spiegel des Reformationsjubiläum 1617.* Wiesbaden 1978; TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie.* Leipzig 2012; SCHEITLER, Irmgard: *Lutherus redivivus. Das Reformationsjubiläum 1617. Mit einem Ausblick auf das Jubiläum 1717.* Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 2016, s. 174–215; SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden*, s. 141–146; LEPPIN, Volker: *„...das der Römische*

orchestrální hudby byl skladatel a varhaník Jindřich Schütz (1585–1672). Téma výročních oslav v luterském prostředí není na poli německé historiografie novinkou. Důležitou prací je monografie Hanse-Jürgena Schönstadta z roku 1978,³⁸² která upozornila na možnosti náhledu na reformační jubileum; jedná se o klíčovou práci na tomto poli výzkumu. Zajímavým počinem je dizertační práce Wolfganga Flügela,³⁸³ která analyzuje výroční oslavy v saském prostoru v letech 1617–1830. Flügel upozorňuje na institucionální mechanismus oslav tohoto typu, kdy opakování určité události je klíčem k vytváření vlastních dějin. Rytmizace určitých událostí a připomínek vede k postupné stabilizaci historických jubileí a k jejich vzájemné kontinuitě. Mimo tyto aspekty má jubileum schopnost oživit skrze subjektivní prožívání jednotlivých aktivních i pasivních aktérů oslav pocit sounáležitosti, který účastníkům vtiskuje kolektivní identitu. V tomto duchu Flügel pomocí rozsáhlé pramenné základny analyzuje jednotlivá jubilea spjatá s reformací ve vymezeném časovém období. Další práce ke zkoumané problematice většinou představují dílčí studie,³⁸⁴ které komentují dění spjaté s oslavami nejen v Drážďanech, ale také například ve Wittenbergu.³⁸⁵

Podnět k oslavě stoletého jubilea nevzešel – možná kupodivu – z prostředí saského kurfiřtského dvora, ale z univerzity ve Wittenbergu.³⁸⁶ Univerzita již v roce 1602 slavila výročí sto let od svého založení, tamější akademičtí učenci se tedy rozhodli připomenout si také sté výročí symbolického začátku luterské reformace.³⁸⁷ Dne 22. dubna 1617 obdrželi příslušníci horní konzistoře v Drážďanech dopis

Antichrist offenbaret und das helle Liecht des Heiligen Evangelii wiederumb angezündet. “*Memoria und Aggression im Reformationsjubiläum 1617.* In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Konfessioneller Fundamentalismus*, s. 115–131; HAMMERSTEIN, Helga Robinson: *Sächsische Jubelfreude.* In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*, s. 460–494; k výročí luterské reformace v roce 1717 srov. COUFALOVÁ, Iveta: *Lutherovo jubileum (1717) a konverze na saském kurfiřtském dvoře: východiska a možnosti výzkumu.* *Theatrum historiae*, 2017, s. 157–173.

³⁸² SCHÖNSTADT, Hans-Jürgen: *Antichrist, Weltheilsgeschehen und Gottes Werkzeug.*

³⁸³ FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum.*

³⁸⁴ FUCHS, Thomas: *Reformation als Erinnerungsrevolution. Erinnerungsstrategien der reformatorischen Bewegung.* In: TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte*, s. 15–28.

³⁸⁵ LIGNIEZ, Annina: *Legitimation durch Geschichte. Das erste Reformationsjubiläum 1617 in Wittenberg.* In: TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte*, s. 53–66; autorka analyzovala tři slavnostní řeči z univerzitního prostředí ve Wittenbergu pronesené při příležitosti oslavy reformace v roce 1617, jejichž autory byli Fridrich Balduin (1575–1627), Wolfgang Franz (1564–1628) a Baltazar Meisner (1587–1626). V textech je prezentováno město Wittenberg jako nový Jeruzalém, nový Sion. Tato metafora má kořeny v chápání Wittenbergu jako „genia loci“ luterské reformace.

³⁸⁶ FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum*, s. 25–31.

³⁸⁷ Oslavy spjaté s osobností Luthera a jeho životními mezníky nebyly ojedinělé, například ve městě Eisleben, které bylo Lutherovým rodištěm, ale také místem úmrtí, se pravidelně slavil den 18. únor jako vzpomínka na den jeho smrti. Tamtéž, s. 25.

z wittenberské univerzity, ve kterém byla formulována prosba o povolení oslav stoletého výročí luterské reformace.³⁸⁸ Toto psaní bylo postoupeno saskému kurfiřtovi Janu Jiřímu I. až 15. května. Reakce saského kurfiřta – na rozdíl od reakce horní konzistoře – byla okamžitá. Jan Jiří I. vydal instrukci, ve které byla předepsána ideální podoba oslav, jejichž hlavním dějištěm se staly Drážďany, centrum kurfiřtského Saska, vnímaného jako bašta luterství. Role hlavního kazatele při příležitosti výročí se ujal Matyáš Hoë z Hoëneggu a vydal sbírku vzorových kázání,³⁸⁹ která vyšla tiskem dne 1. října 1617.

V kurfiřtově instrukci byly mimo jiné předepsány konkrétní biblické kapitoly a perikopy,³⁹⁰ na které se mělo po dobu třídních oslav kázat v celé zemi. Pro drážďanského kazatele představovala tato sbírka, jejíž pět exemplářů obdržel každý superintendent v Sasku, možnost, jak poukázat na témata spjatá s luterskou reformací, která mohla sloužit jako inspirace pro kázání, ale také k indoktrinaci saského kléru. Téhož roku vydal rozsáhlou sbírku deseti kázání věnovaných osobnosti a oslavě díla a činů Martina Luthera,³⁹¹ která poprvé vyšla tiskem již v roce 1610.³⁹² Samotná kázání zazněla v Drážďanech v roce 1602, jak vyplývá z tištěných marginálních poznámek ve sbírce, přesto byl konvolut poprvé vydán až o osm let později. Oslavy luterské reformace byly skvělou příležitostí pro druhé vydání této sbírky, která připomínala záslužnost Lutherova veřejného

³⁸⁸ HERBST, Wolfgang: *Das religiöse und das politische Gewissen*, s. 25–37.

³⁸⁹ HOË: *Parasceue ad Solemnitatem Iubilaeam Evangelicam. Das ist: Christliche und aus Gottes Wort genommene Anleitung/ wie das instehende Evangelische Jubelfest/ recht und nützlich solle begangen/ Insonderheit aber/ daß vor hundert Jahren/ von dem Allerhöchsten/ durch Herrn D. Mart. Luther seligen/ angefangene/ und hernach glücklich vollbrachte Reformationswerck/ heilsamlich betrachtet werden.* Leipzig 1617. VD17 32:698278B.

³⁹⁰ Jednalo se o 46. žalm, 48. žalm, 76. žalm, 87. žalm, Daniel 11, Daniel 12, 2. Mojžíšova 13, 2. Mojžíšova 14, Zjevení Janovo 14, Zjevení Janovo 17–18. Na výběru těchto kapitol z Písma svatého se podílela horní konzistoř v Drážďanech.

³⁹¹ HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus. Das ist: Bericht von dem heiligen Wundermanne/ und wieder das Bapsthumb/ auch andere Rotten und Secten/ Triumphierenden Rüstzeug Gottes/ Herren D. Martino Luthero.* Leipzig 1617. HAB, sign. 231. 188 Theol. (1). VD17 23:327755K; Hoë vydal také další kázání, která popisovala působení a přínos Martina Luthera. Sbírkou pěti kázání byla vydána v roce 1604, v roce 1613 bylo publikováno tiskem kázání *Martinalia Sacra Pragensia*, ve kterém odkazoval na své předešlé texty věnované osobnosti Luthera. TÝŽ: *Christliches Geburt und Lobgedächtnis/ Des Hoherleuchten/ Thewren/ Werthen Mannes Gottes/ Herren D. Martini Lutheri seeliger.../ In fünf Predigten gehalten/ in der Churfürstlichen Sächssischen Schloßkirchen zu Dreßden/ unnd in Druck verfertiget/ Durch Matthias Hoe,... Hoffprediger zu Dreßden.* Leipzig 1604. HAB, sign. 918. 11 Theol. (2). VD17 23:644668H; TÝŽ: *D. Hoe Martinalia Sacra Pragensia.*

³⁹² HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus. Das ist: Bericht von dem heiligen Wundermanne/ und wieder das Bapsthumb/ auch andere Rotten und Secten/ Triumphierenden Rüstzeug Gottes/ Herren D. Martino Luthero.* Leipzig 1610. HAB, sign. J 264.4° Helmst. (1). VD17 23:270716Z. V této podkapitole pracuji s vydáním z roku 1617.

vystoupení. Samotná oslava stoletého jubilea byla stanovena na pátek 31. října a měla trvat do neděle 2. listopadu.³⁹³ Již ve čtvrtek 30. října probíhaly zpovědi, následující dny se kázalo ráno a odpoledne, konaly se bohoslužby a vysluhovala se svátost eucharistie. Samotné oslavy se nevyznačovaly pompézností či opulentností příznačnou například pro dvorské či sakrální barokní slavnosti;³⁹⁴ úmyslem organizátorů byla prostá bohoslužba a poděkování Bohu. Matyáš Hoë ve svém kázání explicitně zdůrazňuje záměrnou „jednoduchost“ oslav – důvodem bylo „ostentativní“ přihlášení se k odkazu apoštolské církve. Následovně uvádí kritiku římskokatolických svátečních, často vizuálně velmi bohatých praktik,³⁹⁵ a tím poukazuje na kontrast mezi luterským a římskatolickým pojetím oslavy. Po této třídní události byla vydána další sbírka drážďanského kazatele,³⁹⁶ obsahující šest kázání, z nichž tři zazněla jako tzv. přípravná kázání (Vorbereitungspredigten), další tři byla realizována v každý jeden den po dobu oslav. Čtenář těchto textů si tak může komparací všech výše uvedených sbírek vytvořit představu, jak taková kázání vůbec vypadala, jaká témata se s nimi spojovala, zda právě příležitost oslav reformace vytvářela nějaký prostor pro nová témata, která v běžných kázáních nebyla akcentována.

Při výzkumu kazatelských sbírek je důležité se ptát, komu byly určeny. Posluchačská obec kolem teologa Matyáše Hoë se utvářela především v prostředí drážďanského dvora, čtenářská základna však pravděpodobně zahrnovala mnohem širší okruh recipientů. Skutečnost, že sbírka vzorových kázání byla vydána před

³⁹³ K oficiálnímu zavedení svátku reformace na den 31. října došlo až za vlády saského kurfiřta Jana Jiřího II. v roce 1667. HERBST, Wolfgang: *Das religiöse und das politische Gewissen*, s. 28.

³⁹⁴ Srov. BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice 2000.

³⁹⁵ „Damit es aber alles fein zierlich/ ordentlich vnd erbawlich hergehe/ so wollen wir nicht sonderlich auff eusserliche gepräng vns befeissigen/ dann wir begehren deßwegen keine neue Altär auffzurichten/ keine Processiones vnd Vmbgäñg/ mit Fackeln/ mit Fahnen/ oder mit vmbtragung höltzener Götzen/ anzuordnen/ keine Wallfarten in die ferne anzustellen/ keinen Ablaß außzubieten/ sondern wir wollen in spiritu, im Geist dieses Fest begehren/ wir wollen reden vnter einander von Psalmen/ von Lobgesängen/ von geistlichen Liedern: Wir wollen singen vnd spielen dem HERRN in vnserm Herten: Wir wollen dancksagen für alles/ Gott/ vnd dem Vater vnser HERRN Jesu Christi.“ HOË: *Parasceue*, s. 3; „So müsten wir demnach die vndanckbarsten Leute seyn auff Erden/ wann nicht auch wir diesen Schatz thewer vnd werth achten/ wann nicht auch wir in vnserm Evangelischen Jubel Jahr vnserm HERRN Gott Lob vnd Danck dafür sagen/ wann nicht auch wir ausruffen wolten: Gott ist in Sachsen bekandt/ in Deutschland ist sein Name herrlich/ zu Dreßden ist sein Gezelt/ vnd seine Wohnung an vielen Orten.“ Tamtéž, s. 38.

³⁹⁶ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde: In der Churfürstlichen Sächsischen SchloßKirchen zu Dreßden/ theils vor/ theils bey wehrendem/ angestalten Jubelfest/ neben andern Solenniteten, auch mit Christlichen Predigten gehalten*. Leipzig 1617. NK ČR, sign. 34 C000264. VD17 23:245823A.

oslavou, jejíž náklad byl záhy expandován do celého Saska, svědčí o snaze disciplinovat saský klérus, který musel během kázání dodržovat kurfirtem schválené perikopy a alespoň rámcově v kázáních dodržovat narativní linii navrženou vrchním dvorským kazatelem. Jaké argumenty kazatel využíval pro propagaci luterství? Jaká témata byla s ohledem na stoleté výročí luterské reformace probírána? A vychylovala se nějak tato témata z jeho obvyklé rétoriky v kontextu celé jeho kazatelské tvorby?

Sbírka vzorových kázání *Parasceue ad Solennitatem Iubilaeam Evangelicam* je konvolut čtyř kázání, jehož součástí je také Lutherův výklad na 11. a 12. kapitoly knihy Daniel.³⁹⁷ Kázání jsou sepsána – v souladu s instrukcí kurfirta – na 76. žalm, 87. žalm, 11. a 12. kapitoly knihy Daniel a 14. kapitoly knihy Zjevení Janovo.³⁹⁸ Drážďanský kazatel představuje osobnost Martina Luthera jako „nástroje Božího“ a do opozice k němu staví papeže – Antikrista. Motiv Antikrista se prolíná všemi kázáními a je velmi výrazný a všudypřítomný. Výklad částí apokalyptických biblických veršů, vypovídajících o existenci Antikrista, falešného pastýře, který svede na scesti mnoho věrných křesťanů, umožňuje kazateli identifikovat Antikrista právě s papežem.³⁹⁹ Matyáš Hoë pracuje s metaforou tmy a temnoty (tedy papežstvím) a světla, které přinesl do této temnoty Martin Luther jako třetí Eliáš. Veškerá úcta a zásluha náleží Lutherovi za odhalení Antikrista, který uvrhl mnoho tisíc duší do věčného zatracení. Stejně tak další dvě sbírky hojně operují s postavou Antikrista jako nepřítele Božího.

Sbírka *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*⁴⁰⁰ obsahuje celkem šest kázání, která byla sepsána 15. prosince 1617, tudíž přibližně šest týdnů po oslavách

³⁹⁷ Tento výklad, který Hoë uvádí na stranách 79–109, je opis z Lutherova výkladu 11. a 12. kapitoly knihy Daniel, která má prorocký význam. Luther interpretuje papežství jako hříšný úřad, poukazuje na omyly „papeženců“ a předvídá jejich zánik. Zmiňován je také Jan Hus jako předchůdce Luthera, který svým vystoupením uštědřil papežství tvrdou ránu. Luther ale uvádí mylný rok Husova úmrtí 1416 – Jan Hus byl upálen o rok dříve. Srov. LUTHER, Martin: *Vorrede über den Propheten nebst der Auslegung des eilften und zwölften Kapitels Daniels*. PFIZER, Gustav (Hrsg.): Die Werke Martin Luthers. Frankfurt am Main 1840, s. 1387–1402.

³⁹⁸ Zejména 14. kapitola knihy Zjevení Janovo je podrobně analyzována ve *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*.

³⁹⁹ Ve třetím kázání uvádí šest důvodů, proč je papež Antikrist. Tyto důvody čerpá z 2. kapitoly 2. listu Tesalonickým a 12. kapitoly knihy Daniel: 1, Antikrist si dělá, co chce, 2, povyšuje se nad Boha a také nad Bohem ustanovenou vrchnost, 3, vydává se za samotného Boha, 4, provází ho štěstí, Bůh ho poslal na lidstvo jako trest za spáchané hříchy, 5, Antikrist je Božím nepřítelem, ale prohlašuje se za následovníka apoštolů, 6, bude ctít jiného Boha (kazatel odkazuje na „papeženecké“ modlářství, které má spíše úctu ke zlatu a stříbru, než k Bohu). HOË: *Parasceue*, s. 53–61.

⁴⁰⁰ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*.

reformace. V předmluvě sbírky Hoë popisuje průběh slavnosti,⁴⁰¹ první tři kázání se věnují exegezi 27. žalmu; každé toto kázání zaznělo postupně jednu neděli před oslavami. Jejich hlavním tématem je popis zbožnosti, činů a víry krále Davida. Čtvrté až šesté kázání jsou texty, které zazněly během výročních oslav a barvitě popisují Antikrista – papeže. Drážďanský kazatel věnuje výraznou pozornost komparaci příběhu ze starozákonní knihy Exodus o izraelském lidu sužovaném faraonem s dobovou situací – praví křesťané představují izraelský lid, papež odpovídá roli faraona. Z babylonského zajetí⁴⁰² byli věrní křesťané osvobozeni vystoupením Martina Luthera a přijetím jeho učení, které je osvobozeno od „papeženeckých“ omylů. Výrazné kritice podrobuje milostivá léta iniciovaná nařízením papeže.⁴⁰³ Milostivé neboli svaté roky spjaté s udílením odpustků a odpouštěním dluhů a trestů za spáchané hříchy vnímá jako „modlářské“ – naopak výročí reformace slouží pouze k uctění Boha a poděkování. Jedním z důvodů pro výraznou kritiku milostivých let je skutečnost, že právě v roce 1617 byl papežem nařízen milostivý rok – jednalo se pravděpodobně o reakci na stoleté výročí luterské reformace. Ironie celé situace spočívá v tom, že milostivý rok spjatý s udílením odpustků byl určen na stejný rok, kdy se slavilo výročí luterské reformace, která započala kritikou odpustkové praxe.⁴⁰⁴ Slovní útoky na papeže tvoří páteř všech kázání, platformu pro vyjádření anti-papalistickeho postoje představují zejména perikopy s apokalyptickým významem. Časté je přirovnání Říma, papežova sídla,

⁴⁰¹ Ve čtvrtek před oslavami bylo jubileum oznámeno odbíjením zvonů, které svolávaly ke zpovědi. V drážďanském zámeckém kostele se ke zpovědi dostavil saský kurfiřt a fraucimor. V pátek po 6. hodině ranní zazněly výstřely z kanónu; všechny tři sváteční dny probíhala dopoledne i odpoledne kázání, včetně hudebního doprovodu. Udílela se také svátost eucharistie. Tamtéž, fol. BI^r–BIII^v.

⁴⁰² „Heute sind es hundert Jahr/ daß die Erlösung aus der Babylonischen geistlichen Gefängnis angegangen hat.“ Tamtéž, s. 50.

⁴⁰³ „Solche Bapstische Jubelfest/ sind rechte Teufelsfest/ die nit Gott zu ehren/ sondern zu vnehren gereichen. Dann da wird verkleinert die Ehre Gottes/ es wird verkleinert das Verdienst Jesu Christi/ Es wird dem HERRN in sein Ampt gegriffen/ es wird schreckliche Abgötterey getrieben/ dergleichen keines aber wir begehen/ noch begehren/ Sondern ein Evangelisches Jubelfest halten/ an dem wir nichts anders fürnemen/ als was dem Allerhöchsten/ vnd seinem heiligen Wort gemeß ist. Diß vnser Fest gereicht zur heiligung des Namens Gottes/ es gereicht den Menschen zur bestetigung in jhrem Glauben/ Es gereicht jhnen zur besterckung/ jhrer Seelen Heyls vnd Seligkeit.“ Tamtéž, s. 55; Matyáš Hoë zmiňuje také nelibost pražských jezuitů k tomuto výročí, a to z toho důvodu, že oslavu nenařídil papež, ale saský kurfiřt: „Vnsere Nachbarn zwar/ die Herren Jesuiten zu Prag/ sind sehr vnwillig auff dieses Fest/ zumal/ weil es von einem weltlichen Fürsten/ vnserm gnädigsten Churfürsten vnd Herren/ angeordnet seye/ vermeynen/ es gehöre ein solches allein dem Bapst zu Rom.“ Tamtéž, s. 55–56; Hoë přirovnává oslavy výročí reformace k události přenesení archy úmluvy do Jeruzaléma za vlády krále Davida, který se během toho veselil a radoval. Tento jásoť byl vysmíván Saulovou dcerou Míkal, která byla Bohem za své „opovržení“ potrestána neplodností. Její výsměch je přirovnáván k výsměchu jezuitů a kalvinistů. TÝŽ: *Parasceue*, s. 3.

⁴⁰⁴ DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Náboženství, magie, osvícenství. III.* Praha 2006, s. 44an.

k Babylonu,⁴⁰⁵ obvinění papeže z „obrácení“ učení Ježíše Krista,⁴⁰⁶ přiřknutí hříchů sodomie, cizoložství a krvesmilstva papežům, s čím úzce souvisí kritika kněžského celibátu a argumentace ve prospěch uzavírání kněžských sňatků.⁴⁰⁷

Obdobně se sbírka deseti kázání *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus* nese v duchu nepřátelské rétoriky a nesmiřitelné argumentace namířené proti římskokatolické církvi. Slovní souboje a polemiky mezi příslušníky římskokatolické církve a luterány nebyly v této době ničím zvláštním, ale právě rok 1617, kdy se slavilo výročí reformace, představoval skvělou příležitost pro zdůraznění konfliktů mezi oběma konfesemi, které se projevovaly ve věroučné rovině – ta zahrnuje kritiku papežského modlářství a relikvií,⁴⁰⁸ úctu ke svatým, prostor je věnován také kritice mešní oběti, papežského nemravného chování, apoštolské sukcese⁴⁰⁹ a v neposlední řadě kritice odpustků, kterým byla zejména

⁴⁰⁵ „Man hat die Leute gezwungen/ daß sie die Römische Kirche für die Mutter aller Kirchen/ für die wahre Apostolische/ Catholische Kirche halten/ ehren/ erkennen/ allen/ allen jhren Satzungen vnd Ordnungen nachkommen/ vnd von jhr glauben solten/ daß diese Kirche/ die den Bapst zum Häupt hat/ nicht jrren könne/ vngeacht mitten im Bapsthumb/ geistliche vnd weltliche/ die Römische Kirche/ als eine rechte Babel/ eine rechte Sodom vnd Gomorrhamb/ einen Sitz vnd Thron des Antichrists/ eine Wohnung der vnsaubern Geister befunden/ vnd dafür öffentlich ausgeruffen haben. Dann Rom freylich eine rechte Cloac gewesen/ darinnen lauter Schande/ Vnzucht/ Sodomitisch wesen/ Blutschande/ Hurerey/ Ehebruch/ Simoney/ Mord/ Raub/ vnd anders im schwang gegangen/ Noch solte Rom für den Sitz des Stadthalters Christi geachtet werden? Ist das nicht Blindheit?“ HOË: *Parasceue*, s. 9.

⁴⁰⁶ „Der Bapst giebt sich für einen Gott aus/ der alles thun könne/ was Gott thut/ dessen Macht vnd Gewalt absoluta, allgemein vnd vollständig seye: Der Bapst nennet sich das Häupt der Christlichen Kirchen: Er nennet sich den allgemeinen Hirten der Christenheit: Er nennet sich den Bräutigam der Christenheit. Er vnterstehet sich Sünden zu erlauben/ Ablas außzuteilen/ das Testament Jesu Christi gantz vmbzukehren/ die Wort des HERRN hindan zu setzen/ das heist ja gewlich reden vnd thun/ wider den Gott aller Götter. Seine gantze Theologia ist monstrosa, ist gewlich/ wie sie Daniel hie beschreibet/ sie ist Gotteslesterlich/ sie ist vbermütig/ beruhet bloß auff der verordnung des Bapsts/ vnd seinen hauffen: Seine Lehr ist intricat, ist verworffen/ ist seltzam/ ist sonderlich/ ist wunderlich/ denn dieses alles deutet das Hebreische wörtlein an/ das Daniel gebrauchet. Man sehe nur an die Articul von der Rechtfertigung des Menschen für Gott/ von der wahren Kirch/ von der Anruffung/ vom Ampt des HERRN Christi/ vom heiligen Abendmal/ da wird sich finden ein wust gewel/ ein vnsägliche menge gewlicher lesterlicher reden/ wider den Gott aller Götter.“ Tamtéz, s. 53–54.

⁴⁰⁷ „Anno 1552 hat man auff dem Concilio zu Trient nachfrag gehalten/ wie viel Bälz zu Rom dem Bapst Zins geben/ hat sichs befunden, daß dazumal nicht mehr dann 24 000 gewesen sind. Des Viehes ist nun heutiges tages noch vielmehr zu Rom/ vnd müssen dem Bapst/ Cardinälen vnd andern mit jhrer Vnzucht dienen: Es schreiben auch die Papisten/ es sey besser/ daß ein Priester hundert Huren habe/ succesivè, als ein einig Eheweib: Was die Bapst selbst für Hurer/ Blutschander/ Sodomiter gewesen/ das haben wir im dritten Capitel vnsers Commentarii vber die offenbarung ausgefüret.“ HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, fol. CIII^v.

⁴⁰⁸ „In der falschen abgöttischen Kirche wird elend ding geprediget/ von Götzen/ von stummen/ von Tauben/ von lahmen/ von leblosen Götzen. Solch elend schlecht ding ward geprediget in der Kirchen vieler Jüden vnd Heyden: Solch elend schlecht ding predigte man vorzeiten in den Bapstischen Kirchen/ von allerley Bildern/ von der Jungfraw Mariae Kamm von jren Haaren/ von Josephs Hosen/ von Josephs Schuhen/ von Wallfarten/ von Meß hören/ von verehrung der Heilighümben/ von verbotenen Speisen/ von dem Bapst/ von den sonderlichen fällen/ die sich mit einer consecrirten Hosti begeben könnten/ vnd dergleichen mehr.“ HOË: *Parasceue*, s. 116.

⁴⁰⁹ Tamtéz, s. 66an.

v souvislosti s výročím reformace věnována mimořádná pozornost. Matyáš Hoë vytváří narativní linii, která se v jeho kázáních často opakuje, v následujícím pořadí: do papežské temnoty zasvítí světlem pravdy Martin Luther, který dokázal odvážně – a s Boží pomocí – čelit Antikristu. Z Lutherova života⁴¹⁰ je vyzdvihována zejména jeho statečnost projevená na sněmech v Augsburgu (1518) a ve Wormsu (1521).⁴¹¹ K této ustálené struktuře, která se v těchto kázáních opakuje ve stejném sledu, se připojuje zevrubné líčení odpustkové aféry, která počíná aktivitou dominikána Jana Tetzela a následujícím zakročením Luthera, které spustilo řetězec dalších událostí.⁴¹² Lutherův život po roce 1521 obvykle nebývá podrobně rozebírán, příležitostně je odkázáno na jeho podíl při sepsání Augsburské konfese, také na jeho překlad Bible do němčiny, sepsání katechismů a zpěvníků. Luther je v rámci exegeze 14. kapitoly Zjevení Janova interpretován jako letící anděl,⁴¹³ který hlásá pravé evangelium. Výklad této kapitoly slouží pro legitimizaci luterské reformace – interpretace Luthera jako letícího anděla a papeže jako Antikrista odpovídá dle výkladu Matyáše Hoë proroctvím uvedeným v Bibli – není tudíž pochyb o tom, že přijetí luterské víry je jediná možná cesta, která vede ke spáse. Argumentem k potvrzení pravosti luterského učení je myšlenka návaznosti na apoštolskou církev. Toto tvrzení obvykle užívá, aby vyvrátil výroky opozice, že luterství je „novotářské“; chybějící aspekt „starobylosti“ luterství byl pro římskokatolickou opozici jedním z důvodů pro jeho zavržení.⁴¹⁴ Jak správně uvádí ve své studii Irmgard Scheitler – samo jubileum nebylo věnováno připomínce něčeho „nového“, co započalo před sto lety, jednalo se spíše o „znovuobjevení“ pravého křesťanství skrze Martina Luthera.⁴¹⁵

Matyáš Hoë ve svých textech nehledá společné věroučné body mezi luterstvím a ostatními církvemi a konfesemi. Jakékoliv odchylky od luterské věrouky jsou jednoznačně popřeny a následovně je vysvětleno správné pojetí daného

⁴¹⁰ K Lutherovu životu: HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 2–25; srov. SCOTT, Dixon C.: *Martin Luther and the German Nation: The Reformation and the Roots of Nationalism*. In: DOLEŽALOVÁ, Eva – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Confession and Nation in the Era of Reformations*. Praha 2011, s. 123–138.

⁴¹¹ HOË: *Parasceue*, s. 12an; TÝŽ: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 88; TÝŽ: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 81–93, 148.

⁴¹² HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 65an.

⁴¹³ „Dieser Lutherus ist der Engel/ der mitten durch den Himmel geflogen/ der das Ewige Evangelion verkündiget/ der da gesaget/ Fürchtet Gott/ vnd gebet jhm die Ehre/ Apoc. 14.“ Tamtéž, s. 73. Tento výklad má kořeny v pohřebním kázání Jana Bugenhagena nad Lutherem v roce 1546. SCHEITLER, Irmgard: *Lutherus redivivus*, s. 174–215.

⁴¹⁴ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 90–97; TÝŽ: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 163.

⁴¹⁵ SCHEITLER, Irmgard: *Lutherus redivivus*, s. 174–215.

konfliktu dle výkladu luteránů⁴¹⁶ – jedná se o postup běžně uplatňovaný ve spisech luterských ortodoxů. Minimální prostor věnuje kazatel polemice s reformovanými, jejich pranýřování se však zcela nevyhýbá, zmiňuje ho zejména v souvislosti se snahou Luthera komunikovat s Huldrychem Zwinglim (1484–1531) v Marburgu v roce 1529.⁴¹⁷ Neúspěch této diskuze, která nenalezla společnou věroučnou platformu, vnímá jako důvod k zavržení kalvinismu a „sakramentářství“. Primární pozornost je však věnována démonizaci papeže, odsouzení kalvinistů a zwingliánů se v analyzovaných sbírkách posouvá až na druhé místo. Důvodem byla potřeba devalvovat význam papežství – to představovalo ústřední téma v souvislosti s oslavami reformačního jubilea.

Zajímavým a důležitým aspektem analyzovaných sbírek je jejich politický podtext – oslava saského kurfiřta Jana Jiřího I., kterého kazatel představuje jako judského krále Jóšijáše, který se snažil vymýtit pohanské kultury a zavést jediný kult jeruzalémského Boha.⁴¹⁸ Pro svou zbožnost a víru je kurfiřt přirovnáván také ke králi Davidovi;⁴¹⁹ oslavy reformačního jubilea jsou komparovány se slavností přenesení

⁴¹⁶ „Hingegen/ Gott lob/ jetzo es in vnsern Evangelischen Kirchen heisset/ Herrliche ding werden in dir geprediget/ du Stadt Gottes/ Sela. Herrliche ding sind die Zehen Gebot vnser Gottes: Herrliche ding sind die Glaubens-Articul/ von der heiligen hochgelobten Dreyeinigkeit/ von der Schöpfung/ von der Erlösung/ von der Heiligung/ von der Person vnd Mittler vnser Heylandes/ von seiner ewigen Geburt/ von seiner Menschwerdung/ von seiner Empfengnis/ Geburt/ Beschneidung/ Tauff/ von seinen Wunderwercken/ von seinen Predigten/ von seinem Leiden/ Sterben/ Begräbnüß/ von seiner Hellefarth/ Aufferstehung/ Himmelfarth/ von seinem sitzen zur Rechten Gottes/ von der rechten gemeinschaft der Heiligen/ von gnadenreicher vergebung der Sünden/ von Aufferstehung vnser Fleisches/ vom ewigen Leben: Herrliche ding werden in vnsern Kirchen geprediget/ von der weiß vnd krafft zu beten/ von der H. Tauff/ von der heiligen Absolution/ vom H. Abendmahl vnd so fort an.“ HOË: *Parasceue*, s. 117.

⁴¹⁷ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 118; TÝŽ: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 39.

⁴¹⁸ HOË: *Parasceue*, fol. BI^r–BI^v.

⁴¹⁹ Žalmy připisované králi Davidovi často Matyáši Hoë sloužily jako rezervoár pro exempla. Izraelský král je v textech obvykle využíván jako identifikační vzor pro saského kurfiřta Jana Jiřího. Matyáš Hoë je autorem několika sbírek kázání, v nichž exegeticky vyložil jednotlivé žalmy. HOË: *Der Gerechten Art/ und glücklicher Zustand: Beschrieben im Ersten Psalm des heiligen Königs und Propheten Davids*. Leipzig 1625. VD17 23:647063A; TÝŽ: *Der Gerechten Unerschrockener frewdiger Heldenmuth/ und Hertzensfrewd: Beschrieben im dritten und vierdten Psalm des heiligen/ Geistreichen Königs und Propheten Davids*. Leipzig 1627. VD17 23:647082F; TÝŽ: *Christliches Bet- und Bußglöcklein Davids/ Das ist: Einfeltige Erklärung des fünfften und sechsten Psalms des heiligen Geistreichen Königs Propheten Davids*. Leipzig 1626. VD17 23:282746F; TÝŽ: *Der unüberwindliche/ großmächtige Kirchen-Patron und Schutzherr der Gerechten Jesus Christus/ Der von Gott eingesetzte König auff dem heiligen Berg Zion*. Leipzig 1626. VD17 23:647080R; TÝŽ: *Der Gerechten und Gott bekindte Unschuld/ und ihr höchster Trost/ Der Herr unser Herrscher: Beschrieben im siebenden und achten Psalm/ des heiligen Königs und Propheten Davids/ und in der Churfürstlichen Sächsischen Schloßkirchen zu Dresden in öffentlichen Predigten erkläret*. Leipzig 1632. VD17 39:142854N; TÝŽ: *Der schönen Jugend/ Oder Kirchen Gottes/ und ihres abgesagten Feindes/ des AntiChristis Beschreibung: Aus dem Neundten/ und Zehenden Psalm/ des Heiligen Geistreichen Königs und Propheten Davids/ in sechzehn Predigten/ in Churf. Durchl. zu Sachsen/*

archy úmluvy do Jeruzaléma, na které se král David radoval a jásal.⁴²⁰ Hoě svá kázání dedikuje saskému kurfiřtovi, oslavuje ho jako křesťanského vládce a vyznavače pravé víry – luterství. Představení saského kurfiřta jako obránce luterství podporuje odkazem na rodovou linii saských kurfiřtů, počínaje Fridrichem III., za jehož života Luther poprvé veřejně vystoupil s kritikou odpustků. Jednotliví saští kurfiřti⁴²¹ od Fridricha III. (1486–1525) po Jana Jiřího I. jsou představeni jako luterští vládcí – věrní své víře – a to bez ohledu na dynastickou výměnu mezi albertinskou a ernestinskou rodovou linií v roce 1547, která je v kázáních opomenuta. Připomínka „rodové tradice“ je důležitým pilířem pro podporu Jana Jiřího I., který je dalším vládcem v pořadí – navazuje tedy na luterskou víru svých předků, která má pevné kořeny v saských dějinách. Je zajímavé, že kazatel nekomentuje události spjaté s „míšeňským Jidášem“, tedy saským kurfiřtem Mořicem (1521–1553), který během šmalkaldské války podporoval císaře⁴²² a bojoval proti souvěrcům. Také kurfiřt Kristián I., známý svou inklinací ke kalvinismu, je prezentován jako obránce luterství. Úsměvně působí vyprávění o tom, jak našel v komnatách fraucimoru kalvínský katechismus, který hodil do ohně.⁴²³ Kazatel zdůrazňuje luterskou víru Kristiána I. a vypráví, jak často tento kurfiřt mluvil

Schloß-Kirchen zu Dresden/ ausgeführet/ und auff Begehren Christlicher Herten/ in den Druck gegeben. Leipzig 1642. VD17 39:142848M.

⁴²⁰ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, fol. AIII^v.

⁴²¹ Hoě uvádí jména saských kurfiřtů v marginální poznámce vedle epigramu věnovanému Janu Jiřímu I. v následujícím pořadí: Fridrich III., Jan Zbožný, Jan Fridrich, Mořic, August, Kristián I., Kristián II., Jan Jiří I. Tamtéž, nepaginovaná předmluva; „*Neben dem/ daß Gott der HERR durch trewe Theologen diese Lehr hat vertheidigen lassen/ so ist es auch geschehen von der Weltlichen Obrigkeit/ von den Chur vnd Fürsten/ von den Ständen vnd Städten/ des Heiligen Römischen Reichs.*“ Tamtéž, s. 75; „*Vnsere Christliche Oberkeit muß das jhre auch darbey thun/ sie mus den Sohn Gottes küssen/ Psal. 2. sie mus die Pforten weit auffmachen/ Psal. 24. dem heiligen Evangelio Kirchen einreumen/ der Evangelischen Diener pflegen/ Esa. 49. also wird der HErr sehr erhöhet bey den Schilden auff Erden/ Psal. 47. wie solches gethan haben die Gottseligen Potentaten/ David/ Ezechias/ Josias/ Josaphat/ Asa/ Constantinus/ Theodosius/ vnd andere/ insonderheit auch die löblichen Chur- vnd Fürsten zu Sachsen/ Friedericus der Dritte/ welcher manche Nacht nicht geschlaffen hat für lauter sorgen, daß das ewige Evangelium in seinem Lande bliebe. Churfürst Johannes der Fromme/ welcher mit grossem Eyffer den lauff des heiligen Evangelij befördert hat. Churfürst Johannes Friederich/ welcher mit Leibes vnd Lebensgefahr/ das ewige Evangelium zu Ausgurg auff dem Reichstag Anno 1530. öffentlich bekennet hat. Also thaten Hertzog Heinricus/ Mauritius/ Augustus/ hochlöblichster gedechtnuß/ die hielten steiff vnd fest vber dem ewigen Evangelio/ die liessen jhnen dasselbe auffs höchste angelegen seyn.*“ TÝŽ: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 168–169.

⁴²² „*Hierzu gehören alle vnsere löblichste Churfürsten nach einander/ die sampt vnd sonders mit gutem fug Assertores, Vertreter und vertheidiger der Evangelischen Lehr können geheissen werden/ Als insonderheit Churfürst Moritz/ Churfürst Augustus/ Churfürst Christian der Erste/ vnd andere/ Alle höchstlöblichster gedächtnis.*“ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 76.

⁴²³ „*Darumb haben seine Churfürstl. Gn.[Kristián I. – pozn. AK] den Calvinischen Catechismum/ als sie denselben im Frawenzimmer gefunden/ genommen/ vnd selbst ins Feuer geworffen.*“ HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 169.

o evangeliu, na které kázal Martin Luther; na smrtelné posteli měl mít údajně modlitební knížku sestavenou z Lutherových slov.⁴²⁴ Matyáš Hoë tedy představuje všechny saské kurfiřty jako luterány, a to bez ohledu na skutečné okolnosti. K legitimizaci Jana Jiřího I. jako ochránce luterství při příležitosti výročních oslav však neslouží pouze žánr kázání, ale také letáky, na kterých byla znázorněna ilustrace, zobrazující kontinuitu saského rodu: na jedné straně stál Fridrich III., na druhé straně Jan Jiří I. a mezi jejich postavami byli vyobrazeni němečtí reformátoři – Martin Luther a Filip Melancthon. K příležitosti oslav reformačního jubilea byla zhotovena pamětní mince, na níž byl znázorněn Fridrich III. a Jan Jiří I.⁴²⁵ Na rubu této mince je vyobrazen Martin Luther s andělem, oba zapalující světlo – světlo pravdy a evangelia.

Drážďanský kazatel se ve svých textech opírá o významné mezníky saských dějin, které souvisely s prosazováním luterské reformace. Tyto události, ke kterým řadí šmalkaldskou válku, období augsburského interimu, konflikty s kalvinisty, „sakramentáři“ a v neposlední řadě s papežem, vytvářejí vědomí „společných dějin“ luterství, které bylo provázáno řadou příkoří, přesto však tyto „d'áblový zkoušky“ ustálo.⁴²⁶ Sasko, kolébka luterství, je epicentrem, ze kterého se luterství šíří do

⁴²⁴ „Das that der thewre Churfürst Christian der Erste/ hochlöblichster gedechtnüß/ der hatte seine frewd vnd lust an dem ewigen Evangelio/ welches Herr Lutherus geprediget/ darumb er auch offft gesprochen/ es sey lauter Geist/ lauter Krafft vnd Safft in den Büchern Herren Lutheri/ darumb hat er auch/ an seinem Todtbette/ ein Betbüchlein machen lassen/ aus den Geistreichen Worten Herren Lutheri/ darumb haben seine Churfürstl. Gn. der jungen Herrschafft Praeceptoru gesaget/ Der Teuffel werde jhn holen/ wann er jhrer Churfürstl. Gn. Kinder ein andern Catechismum/ als Herren Lutheri lehren würde.“ Tamtéž, s. 169; umírání na „smrtelné posteli“ a poslední chvíle umírajícího jsou důležitým prvkem pohřebních kázání – často jsou zdrojem konfesních rozepří s ohledem na spásu umírajícího. Více k této problematice: PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti*.

⁴²⁵ FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum*, s. 59; BURKHARDT, Johannes: *Der Dreißigjährige Krieg und die sächsische Politik*. In: BAHLCHE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002, s. 221–230.

⁴²⁶ „Nicht anders hat es gegangen dem Chur vnd Fürstlichen Hause Sachsen: dem ist der Teuffel gefehr vnd gehäß gewesen eine lange geraume Zeit/ auch noch vor der seligen reformation des Bapsthumbs. O wie gern/ wie gern hette er dasselbe vorlengsten mit Stumpff vnd stiel außgerottet! wie viel Feinde hat er erwecket/ die sich an Sachsen gerieben/ vnd die löblichsten Chur- vnd Fürsten/ nach eusserstem vermögen verfolget haben. Was war der Schmalkaldische Krieg/ Anno 1547. Woher entstund derselbige/ als fürnemlich vmb der Prediger Bekendtnüß des Evangelii willen? Was war des bösen Geistes Hoffnung? Freilich nicht anders/ denn Sachsen vnd das Evangelium solten miteinander vertilget werden.“ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 9–10; „Aber dennoch ist diese Lehr nicht außgerottet worden/ sondern stehet noch/ vnd wird stehen/ wider des Teuffels danck/ biß an den Jüngsten Tag. O welch eine vnverhoffte Erhaltung ist diese! Es hat der Teuffel gebraucht Violentiam, die gewaltsamsten Mittel/ die er erdencken können/ vnd zwar vielfältig. Er hat Anno 1547 einen Krieg in Deutschland erreget/ zu dem ende/ daß die Evangelische Lehr/ mit strumpff vnd stiel/ außgerottet würde. Er hat gebraucht Fraudulentiam, allerley Betrug/ insonderheit durch das Interim/ durch die Sacramentiter vnd Calvinisten/ vnter dem schein/ als ob wir noch besser solten reformiret werden/ dennoch aber hat Gott die edle Beylag seines Worts erhalten/ vnd gnädiglich alles vbel

ostatních zemí – Sasko a luterství byly svorníky, které spojovaly saského kurfiřta s poddanými a pomáhaly vytvořit pocit jakési „sounáležitosti“, z tohoto důvodu kazatel tyto motivy hojně využívá. Interpretace dějinných událostí je v kázáních v mnohých případech využívána tendenčně – jako příklad lze uvést důraz na luterství Kristiána I. V textech je také tematizován spor mezi světskou a duchovní mocí. Hoë uvádí příklady z dějin, kdy došlo ke střetu mezi oběma složkami moci, prezentovanými na jedné straně císařem, na druhé straně papežem. Papež je jednoznačně odsouzen za svou troufalost povyšovat se nad Bohem ustanovenou vrchnost.⁴²⁷ Zmiňováno je například pokoření císaře Jindřicha IV. v boji o investituru, které Hoë líčí téměř pateticky.⁴²⁸ Ožehavé téma „jinověrectví“ císaře kazatel nezmiňuje, ale naopak vytváří dojem, že Martin Luther byl císařem před papežem chráněn. V souladu s touto strategií navozuje iluzi, že luterství má plnou podporu císaře, dokonce uvádí, že císař Karel V. zemřel blaženou smrtí – na smrtelné posteli totiž uznal luterský solafideismus a popřel nutnost katolických skutků pro spásu.⁴²⁹ Stejně tak je konstatována náklonnost císaře Ferdinanda I. k luterství,⁴³⁰ augsburský interim je označen nikoliv jako císařský, ale papežský.⁴³¹

abgewendet.“ Tamtéž, s. 78; ke šmalkaldské válce srov. JANÁČEK, Josef: *České dějiny. Doba předbělohorská. 1526–1547.* Praha 1984.

⁴²⁷ „*Er erhub sich wider die Obrigkeiten/ die in heiliger Schrift Götter genennet werden/ Psal. 82. [...] Er trat sie mit Füßen/ Er verfolgte vnd verbannte sie/ nach seinem willen vnd wolgefallen.*“ HOË: *Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde*, s. 61.

⁴²⁸ „*Was haben doch die frommen löblichen Keyser Henrici, insonderheit der vierdte/ von den Bapsten leiden müssen? Jetzt gemeldten Keyser/ hat der Bapst in Bann gethan/ vnd vmb die Keyserliche Kron gar gebracht/ darob der fromme Keyser sich auffmachte/ dem Bapst vber 40. meil weges im kaltesten Winter nachzeucht/ vnd sich einem Fußfall zu thun/ erbieten thut/ damit er nur ausgesöhnet würde/ Aber höret nur wie es jhm gangen/ da der Keyser vor der Pforten des Bapstlichen Schlosses sich angab/ vnd audientz begerete/ hat er bis in dritten tag im kalten Winter auffwarten vor der Pforten/ vnd endlichen/ weil der Bapst so viel mit Hurenhändeln zu thun hatte/ vngehört vnd vnversöhnt wieder zurück mit spott vnd schimpff ziehen müssen. Der Bapst ließ auch nicht nach/ jhn zu verfolgen/ biß er seinen Son anhetzete/ daß er den Vater/ den Keyser in ein hart stinckend Gefengnis auff des Bapsts befehl setzen/ vnd darinnen jhn vor kummer vnd stanck sterben lassen solle/ welches auch geschehen.*“ HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, fol. BIII^r.

⁴²⁹ „*Am Todtbette bekam Keyser Carl auch einen guten Evangelischen Beichvater/ der jhn lehrete allein auff Christum sein vertragen setzen: Da sprach der Keyser: Er halte vnd achte gantz für recht der Lutherischen Lehr von der Justification vnd Seligkeit, daß der Mensch allein aus gnaden/ ohn verdienst der Werck/ durch den Glauben an Christum Jesum selig werde/ vnd in solchem bekenntnis verscheidet Keyser Carl seliglich/ den 10. Septembris im Jahr Christi 1558. Welches die Bapstler vnaussprechlich sehr verdrossen hat: dann da sie erfahren/ daß dieser Großmechtige Keyser Carol der Fünffte/ nicht Bapstisch/ sondern gut Lutherisch gestorben sey/ da greiffen sie bald nach dem letzten Beichtvater/ verbrennen in zu Aschen/ der Bapst wil jm keine Exequias noch Todten begengnis vergönnen: Die Mönche wolten den Todten Körper aus der Erden haben/ vnd jhr mütlein daran külen. Sehst jhr Geliebte/ also war Keyser Carol der Lehr Lutheri noch dermassen gewogen/ daß er auch darauff sein Leben beschlossen hat.*“ Tamtéž, s. 97–98.

⁴³⁰ „*Von Keyser Ferdinando ist wißlich/ wie er sich auch noch vor seinem ende wegen Lutheri Lehr erkläret [...] Er hat auch noch vor seinem ende vergönnen/ das Sacrament in beyderley gestalt zu administriren, vnd einen solchen anfang gemacht/ mit erzeigung der affection gegen vnser Lehr/ daß*

Z kázání lze vycítit snahu „získat císaře na svou stranu“ – a vytvořit tak jakýsi „mocenský blok“ v protikladu k instituci papežství. Nakolik je papež za pronásledování luteránů demonizován, natolik jsou jakékoliv represe císaře proti protestantům „opomenuty“, případně připsány papeži.

Sbírkou kázání, které vzešly z pera drážďanského dvorského kazatele, odhalují neustálé opakování topoi, vyskytujících se v luterské homiletice – centrální místo zaujal v nenávislné rétorice především Antikrist – papež. Lze předpokládat, že slovní výpady a urážky byly voleny záměrně tak, aby působily na emoce a city adresátů. Vypovídá o tom mj. výběr biblických pasáží, které ve své instrukci uvedl saský kurfiřt Jan Jiří I. V kontextu kazatelské tvorby Matyáše Hoë je v textech vydaných k této příležitosti anti-papalistská tematika vystupňovaná, hlavním terčem útoků je tedy papež a dále praktiky a zvyky římskokatolické církve, které jsou zesměšňovány. Celá událost ale nebyla pouze příležitostí pro agresivní konfesní polemiku – měla také politický dosah. Nedílnou součástí tisků je totiž glorifikace saského kurfiřta, který pojal jubileum jako výraz své moci, jinými slovy: stoleté výročí reformace sloužilo jako dobrá příležitost pro legitimizaci jeho moci a role „obránce luterství“.⁴³² Propaganda a mediální kampaň spjatá s výročím luterské reformace oslovovala adresáty nejen prostřednictvím homiletiky, ale také prostřednictvím letáků, pamfletů a hudby. Důležitým aspektem oslav bylo navození dojmu „sounáležitosti“ všech zúčastněných a důraz na jejich společné dějiny – především od doby vystoupení Martina Luthera. Radikální slovní výpady mířily také na reformované, i když v mnohem menší míře. Také falcký kurfiřt a kalvinisté měli zájem oslavovat reformační jubileum, ve kterém viděli příležitost poukázat na kontinuitu s luterstvím a ze své pozice „trpěné“ konfese, která nebyla potvrzena augsburským mírem, projevit svůj nárok na uznání kalvinismu jako legální konfese, která má s luterstvím společné kořeny v osobě Martina Luthera. Saský kurfiřt však neprojevil zájem o spojení s kalvinisty (srov. podkapitolu č. 7. 2. 1.) a bránil se jakémukoliv spojení s nimi, stejně tak odmítl společný projekt výročních oslav. Účelem analyzované homiletiky bylo především poukázat na římskokatolického

hernach sein Sohn/ Keyser Maximilianus der ander/ vrsach gefunden/ gleicher gestalt in seinen Erblanden vnd Fürstenthumben der Augspurgischen Confession eine offene Thür zu verstaten.“
HOË: *Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus*, s. 98.

⁴³¹ Tamtéž, s. 111.

⁴³² K této události nechal pro své čtyři syny (Jana Jiřího, Augusta, Kristiána a Mořice) vyhotovit zlaté poháry, které byly vyzdobeny mincemi a medailemi. V současnosti lze poháry spatřit v rezidenčním zámku v Drážďanech, které slouží v současnosti jako muzeum.

„nepřítele“, se kterým „bojoval“ Martin Luther. Výroční oslavy v roce 1617 však nebyly jedinými v životě Matyáše Hoë z Hoëneggu. Rok 1630 nabídl možnost oslavit stoleté výročí zveřejnění a odevzdání Augsburské konfese římskému císaři Karlovi V. Také v tomto případě se kazatel aktivně angažoval – zejména polemickou činností, která se odehrávala na pozadí aktuálních politických událostí, tedy vydání restitučního ediktu a uspořádání lipského konventu. Z důvodu chronologické návaznosti pojednám o okolnostech tohoto jubilea v podkapitole č. 7. 2. 3. 2.

7.2.3. Politické kázání a jeho role v tvorbě Matyáše Hoë z Hoëneggu

Kázání farářů nesloužila pouze ke konfesním konfrontacím; často v textech podávali obraz ideálního společenského řádu, tedy nastavovali zrcadlo – jakousi mravní „normu“, které by měli adresáti kázání konvenovat. Pojednávali například o rozdělení společnosti na jednotlivé stavy, o úlohách manželů v domácnosti a o povinnostech a právech křesťana s ohledem na jeho místo v sociálním řádu. V textech kazatelů působících na panovnických dvorech, které mj. sloužily jako důležitá centra politické komunikace,⁴³³ se často objevovalo téma světské vrchnosti – kazatel vymezil její práva a povinnosti a upozorňoval na to, jak je důležité vrchnost respektovat a ctít. Tato kázání zpravidla zaznívala během politicky důležitých událostí a většinou legitimizovala nárok panovníka na moc. V tomto ohledu je možné dvorské kazatele vnímat do jisté míry jako „mluvčí“ své vrchnosti; existují však případy, kdy svou vrchnost veřejně, tedy prostřednictvím kázání, kritizovali – a ne vždy vrchnost tuto kritiku tolerovala, v některých případech byli kazatelé dokonce propuštěni nebo vypovězeni ze země (srov. kapitolu č. 5.). Politická kázání se od ostatních příležitostných kázání odlišují zejména tematickou náplní (srov. podkapitolu č. 4. 3.);⁴³⁴ tyto texty je nutné studovat s ohledem na aktuální dobovou situaci, tedy na politické poměry dané země v určitém časovém období, je třeba také zohlednit osobní vztah kazatele k panovníkovi.

S otázkou „světské vrchnosti“ a její rolí ve společnosti byl konfrontován již Martin Luther. Pro německého reformátora byla podpora světské vrchnosti nesmírně důležitá – během jeho života se na trůně vystřídal tři saští kurfiřti,⁴³⁵ kteří ho před

⁴³³ MEINHARDT, Matthias: *Von Zeichen und Leichen. Die Residenzstadt Dresden als Darstellungsraum von Fürsten und Höfen im 16. Jahrhundert*. In: DEUTSCHLÄNDER, Gerrit – HÖH, Marc von den – RANFT, Andreas (Hrsg.): *Symbolische Interaktion in der Residenzstadt des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*. Berlin 2013, s. 171–197.

⁴³⁴ LEPPIN, Volker: *Politische Predigten und ihr biblischer Resonanzhorizont. Eine exemplarische Lektüre*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen*, s. 32–36.

⁴³⁵ SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 16, 64–70; ŘEZNÍK, Miloš: *Sasko*. Praha 2005, s. 50; BÜNZ, Enno: *Die Reformation im Meißen. Zum Zusammenhang von Stadt- und Fürstenreformation im Herzogtum Sachsen*. In: BAHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung*, s. 263–286; BLASCHKE, Karlheinz: *Sachsen im Zeitalter der Reformation*. Gütersloh 1970, s. 100an; srov. katalog k výstavě, která se konala v květnu 2015 v Torgavě a v Drážďanech: SYNDRAM, Dirk – WIRTH, Yvonne – ZERBE, Doreen (Hrsg.): *Luther und die Fürsten. Selbstdarstellung und Selbstverständnis des Herrschers im Zeitalter der Reformation*. Dresden 2015.

papežem a císařem chránili – jejich podpora vytvořila dobré podmínky pro rozšíření luterské reformace. Luther se v několika spisech k tématu světské vrchnosti vyjádřil,⁴³⁶ žádný spis však nepředstavuje komplexní politickou teorii – nelze zapomínat na to, že autor byl v první řadě teolog, nikoliv politik. Obecně známý je jeho odmítavý postoj k německé selské válce ve dvacátých letech 16. století, kterou vnímal jako výraz náboženského radikalismu. Ve svém učení vycházel ze spisů sv. Augustina, které mu posloužily mj. jako inspirace při promyšlení společenského řádu. Lutherova nauka, kterou lze vyčíst z několika jeho spisů,⁴³⁷ je v odborné literatuře označována jako „učení o dvou říších“ (Zwei-Reiche-Lehre); tento pojem však německý reformátor nikdy nepoužil – jedná se o produkt historiografické diskuze z první poloviny 20. století.⁴³⁸ Luther odděloval Boží říši a světskou říši – v první jsou přítomni praví, tj. opravdu věřící křesťané, ve druhé „ostatní“ lidé, proto zde převládá chaos; aby byl zachován pořádek, ustanovil Bůh světskou vrchnost, která měla na společnost dohlížet a vykonávat „světskou spravedlnost“. Světská říše však podléhala ještě dalšímu dělení na dva regimenty: na duchovní a světský.⁴³⁹ Luther chápal oba regimenty jako nutné zřízení, které má fungovat ve vzájemném oboustranném vztahu. V rámci tohoto rozdělení byly vymezeny kompetence příslušníků obou regimentů, které se neměly překrývat nebo do sebe zasahovat, ale vzájemně se doplňovat;⁴⁴⁰ obzvláště duchovní neměli participovat na světské moci.⁴⁴¹ Toto vymezení úkolů a práv obou regimentů se však v praxi důsledně neuplatnilo – model byl sice do jisté míry flexibilní, ale také produkoval napětí⁴⁴² a vedl k „politizaci“ náboženství, případně „teologizaci“ politiky.⁴⁴³ Jako příklad lze uvést systém zemských církví v protestantských částech Svaté říše římské národa německého, ve kterých zeměpán nahrazoval pozici římskokatolického biskupa – jako „summus episcopus“ představoval jakéhosi „svrchního“ biskupa.⁴⁴⁴ Summepiskopát se v Říši udržel velmi dlouho až do roku 1918. Často však zaznívala otázka, zda se

⁴³⁶ LOEWENICH, Walther von: *Luthers Stellung zur Obrigkeit*. In: FUCHS, Walther Peter (Hrsg.): *Staat und Kirche im Wandel der Jahrhunderte*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1966, s. 53–68.

⁴³⁷ Například *Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei* (1523), dále jeho výklad na 101. žalm. SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 10an.

⁴³⁸ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther*, s. 87–103.

⁴³⁹ K bližšímu pohledu na politické uvažování Martina Luthera srov. monografie: WERNISCH, Martin: *Politické myšlení evropské reformace*. Praha 2011; SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*.

⁴⁴⁰ SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 30an.

⁴⁴¹ HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 236–237.

⁴⁴² WEIß, Matthias: „...weltliche hendel werden geistlich.“, s. 109–124.

⁴⁴³ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther*, s. 87–103.

⁴⁴⁴ WERNISCH, Martin: *Politické myšlení*, s. 90an.

nejedná o přílišné zasahování zeměpánů do duchovní oblasti – kumulace světské i duchovní moci v rukou zeměpána jako představitele zemské církve zavedla příčinu ke kritice tohoto systému – v některých případech byla dokonce vyřčena obvinění z tzv. „césaropapismu“. Ve spisech teologů poreformačních generací, jako byli Martin Geier nebo Jan Arndt, lze pozorovat, že učení o dvou regimentech postupně ztrácelo svou platnost. Ačkoliv zeměpán představoval vrchní článek zemské církve, vlastní správa církevních záležitostí v praxi často podléhala konzistoři, případně dalším církevním úřadům.⁴⁴⁵

V souladu s Lutherovým dělením regimentů na světský a duchovní se ve spisech luterských teologů a právníků objevovalo učení o třech stavech.⁴⁴⁶ Tuto nauku, dobře známou již ve středověku, rozpracovali a zahrnuli do svých textů – často se s ní lze setkat právě v politických kázáních. V rámci tohoto učení byla společnost rozdělena na tři skupiny: status ecclesiasticus, status politicus a status oeconomicus.⁴⁴⁷ Každý tento stav disponoval určitými právy a povinnostmi, které garantovaly reciprocitu, a tím byl zajištěn řád a harmonie v každodenním životě. Z výzkumů německých badatelů vyplývá,⁴⁴⁸ že učení o třech stavech silně ovlivňovalo také sociální praxi. V průběhu raného novověku byly vydávány církevní⁴⁴⁹ i vrchnostenské řády namířené proti přehnanému luxusu a přepychu, oděvní řády se snažily podnitit poddané, aby se oblékali a chovali v souladu se stavem, do kterého náleží.⁴⁵⁰ Ve prospěch těchto vrchnostenských nařízení často

⁴⁴⁵ Dvorský kazatel ve Wolfenbüttelu Basilius Sattler měl poměrně široké pole působnosti a dalekosáhlé kompetence, protože vévoda Jindřich Julius Brunšvicko-Lüneburský často cestoval a ve své vlasti většinou nepobýval. Sattler kumuloval církevní úřady a jeho vliv v knížectví Braunschweig-Wolfenbüttel byl velmi výrazný. MEINHARDT, Matthias: *Machtvoll predigen*, s. 75–95.

⁴⁴⁶ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Kommunikation über Herrschaft*, s. 71–108.

⁴⁴⁷ WEIß, Matthias: „...weltliche hendel werden geistlich.“, s. 109–124.

⁴⁴⁸ Srov. podkapitulu č. 4. 4.

⁴⁴⁹ AREND, Sabine: „Lassets alles züchtiglich vnd ordentlich zugehen.“ *Vorstellungen von „guter Ordnung“ in den evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin – STRÄTER, Udo (Hrsg.): *Gute Ordnung*, s. 31–48.

⁴⁵⁰ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey*; HAAG, Norbert: *Predigt und Gesellschaft*; DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Vesnice a město. II*. Praha 2006, s. 181an; přísné požadavky formulované v kázáních nebyly v praxi často dodržovány – luterští duchovní ve svých textech kritizovali opulentní svatební hostiny, sami však při svatbách vlastních dětí na výdajích rozhodně nešetřili. Požadavek „zůstat ve stavu“ („im Stand bleiben“) nepodporoval sociální mobilitu a vyžadoval, aby člověk žil v souladu se stavem, do kterého se narodil. To však odporovalo přirozené touze poddaných postoupit v sociálním žebříčku nahoru; Matyáš Hoë svou kritiku vůči přepychu a nadbytku vyjadřuje zejména v jednom ze svých posledních tištěných kázání, vydanému k příležitosti konání zemského sněmu v roce 1640. Obecně se však nedá tvrdit, že by kritika luxusu, odívání nebo sexuálních mravů byla častým tématem jeho homiletiky. Dokonce ani dvorské prostředí v Drážďanech nepodnitilo kazatele k výrazné kritice tamních mravů, jak tomu bylo často zvykem u ostatních dvorských kazatelů. V následujícím úryvku zaznívá kritika

kázali také duchovní, kteří prostřednictvím svých ústně přednesených nebo tištěných textů nabádali posluchače a čtenáře k disciplíně a dodržování řádu.

Vrchní dvorský kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu je autorem několika politických kázání, která přednášel a publikoval k různým příležitostem. Pro tyto texty jsou příznačná specifická témata, se kterými kazatel pracoval různým způsobem s ohledem na konkrétní politický kontext. Pro analýzu jeho politických kázání je žádoucí tato témata nejprve obecně přiblížit:

1, Nedílnou součástí politických kázání Matyáše Hoë byla propagace učení o třech stavech jako ideálního společenského řádu. Úkolem příslušníků každého stavu je chování a konání v souladu s jejich zařazením ve společnosti, což platí také pro vrchnost. Jako příklad lze uvést kázání *Abermahlige Landtagspredigt*,⁴⁵¹ které zaznělo v červnu roku 1631 v zámecké kapli v Drážďanech a ve kterém je učení o třech stavech vysvětleno. Na prvním místě kazatel popisuje duchovní stav, který je zodpovědný za to, aby pečoval o svěšené „ovečky“.⁴⁵² V tomto kontextu se často

velkoleposti svatebních hostin, je však známo, že Hoë oplýval značným majetkem a často pořádal opulentní hostiny: „*Hingegen/ wann die Ehe zwischen zweyen Verlobten solle vollzogen werden/ so müssen die Hochzeiten drey/ vier/ fünff/ sechs Tag vnd länger/ auch bey gemeinen Leuten manchmal/ wären/ da müssen sechs/ sieben/ acht/ neun/ zehen vnd mehr Tische gespeiset/ da muß ein Vberfluß in Speiß vnd Tranck verspüret werden/ da müssen die Hälse vnd Hände voller Ketten/ voller Perlen/ voller Edelgesteinen hengen/ da müssen die Kränzte von Gold starren/ vnd es muß nicht bey vergülten Kränzten bleiben/ es müssen Perlen/ Goldrosen/ Steinstückchen darbey seyn/ auch bey bürgerlichen Stande/ es müssen die Zöpff mit Perlen umbwunden werden/ es muß der prächtigste/ thewreste Zeug zu den Kleidern gebraucht: Es muß bey den Kindtäuffen/ ja auch bey den Leichbegängnissen ein solches pancketiren getrieben werden/ daß zehen/ zwanzig/ dreissig/ viertzig/ funffzig mal mehr austräget/ als wann man der löblichen Herrschafft etwas beytragen/ vnd in jhrem drangseligen Zustand aushelffen solte.“ HOË: *Christliche Predigt/ Als der Durchlauchtigste Churfürst zu Sachsen/ [et]c. Einen Allgemeinen LandTag/ auff den 30. Augusti, Anno 1640. Zu Dreßden außgeschrieben/ und angestellt/ auch die Löbliche Landschafft in grosser Anzahl versamlet gewesen.* Leipzig 1640, fol. D2^r–D2^v. VD17 14:009040X.*

⁴⁵¹ „*Gott hat den Lehrern/ den Regenten vnd den Eltern jedem in seinem Stand/ Schäflein vertrawet: vnd vns allerseits zu Hirten vber vnsere Schafe vnd Heerde verordnet.*“ HOË: *Abermahlige Landtagspredigt/ Als die Churfürstliche Durchlauchtigkeit zu Sachsen/ [et]c. einen allgemeinen Landtag ... angestellt.* Leipzig 1632, s. 6. SLUB Dresden, sign. Hist. Saxon. I. 123, 5.s. VD17 14:015498Y.

⁴⁵² Hoë dodává, jak je velmi obtížné být duchovním pastýřem, protože se mu nevrací vděčnost, naopak musí prožívat a vydržet řadu „hadích bodnutí“: „*Vom Geistlichen Stand kan zur andern Zeit geredet werden/ wie hoch jhnen oblige/ daß sie acht haben auff jhre Schafe/ vnd jrer Heerde sich annemen: Darmit dieselbe nicht auff Jrrweg/ vnd dardurch dem höllischen Beerwolff in den Rachen gerathen. Es ist zwar kein Himmelhonig/ meine Geliebte/ dieses acht haben vnd annemen der Schafe. Es verdienen die Geistlichen Hirten wenig Danck darmit: man wird jhnen gemeinlich drumb gram vnd auffsetzig: man ist grausam hinter jhnen her: sie müssen manchen Scorpions vnd Schlangenschich ausstehen/ vnd erfahren: Man sehe manchmal lieber/ sie liessen die Schaf vnd Heerde gehen nach jhren eigen willen/ vnd gefallen/ oder geben die Schafe in die Rapuse/ schwingen jimmer still zu allem Thun/ es möchten die Schafe in Seelengefahr gestürzt werden oder nicht. Das kan aber nicht seyn. Vnser HERre Gott hat sie zu Wächtern gesetzt/ vnd hat jhnen anbefohlen in seinem heiligen Wort/ acht zu haben auff die Schafe/ vnd jhrer Heerde sich anzunemen. Was nun Gottliebende Herten seyn*

objevuje metafora „vlka a oveček“, která podtrhuje důležitost pastýřské role duchovního, jehož úloha péče o spásu farníků byla ve věku konfesní plurality obzvláště velkou „výzvou“. Úkolem světské vrchnosti je chránit poddané a svou zemi před nepřáteli. Tato myšlenka úzce souvisí s Lutherovým výkladem světského regimentu: ustanovení vrchnosti je chápáno jako „nouzový režim“; hlavním úkolem světské vrchnosti je dbát na pořádek – úkolem panovníka je tedy vykonávání spravedlnosti pomocí meče (Schwertamt). Povinností vrchnosti je také dohled nad církví (custodia utriusque tabulae)⁴⁵³ a ochrana čistého učení a bohoslužby. Kazatel upozorňuje na aktuální válečný stav v Říši, během něhož je obzvláště důležité, aby světský stav vykonával své povinnosti v podobě obrany čistého učení a Slova,⁴⁵⁴ formulován je tedy požadavek na „cura religionis“ panovníka.⁴⁵⁵ V tomto kontextu je oceňována zásluha saského kurfiřta Jana Jiřího I. za péči o evangelickou církev a za ochranu lidu a země – tyto úkoly jsou ostatně povinností vrchnosti k Bohu výměnou za to, že jí svěřil tento úřad.⁴⁵⁶ Krátký prostor je věnován také „domácímu“ stavu,⁴⁵⁷

die solten auch billich jhren Hirten es dancken/ daß dieselben für sie sorgen/ vnd achtung auff sie geben theten. Darvon aber zu anderer Zeit ein mehrers.“ Tamtéž, s. 11–12.

⁴⁵³ Kazatel často uvádí příklady starozákonních panovníků, kteří slouží jako vzor pro ideální vrchnost: „*Das ist/ sie sollen acht haben/ daß die Kirch an Geistlichen Proviand nicht Mangel leide/ darauff haben alle gottselige Regenten vnd Potentaten allzeit jhr gröstes absehen gehabt/ das haben jnen Moses/ Josua/ Samuel/ David/ Ezechias/ Josias/ Assa/ Josaphat vnd andere lassen höchlich angelegen seyn. Nicht ohne Vrsach gabe auch der Hohepriester Jojada dem König Joas bey seiner Krönung das Buch des Gesetzes/ oder die H. Bibel in die Hand/ darmit er nemlichen erinnert wurde/ ob der reinen göttlichen Lehr/ die Zeit seiner Regierung/ steiff vnd fest zu halten/ 2. Reg. 11. cap.“* Tamtéž, s. 14–15.

⁴⁵⁴ „*Wolan Meine Geliebte im HErrn/ in was höchsten Nöten vnd Gefährlichkeiten jetzo die Schafe dieses Churfürstenthumbs aller Orten schweben/ wie die Gefahr von Tag zu Tag nicht ab/ sondern nur immer fort vnd fort zunehme/ vnd wie es vmb diese Lande nie gefährlicher gestanden/ die gantze Zeit der entstandenen Vnruhe im H. Römischen Reich/ wie die Gefahr nicht nur Leib/ Gut vnd Blut/ sondern auch das allerhöchste Kleinot der Seelen/ den grösten Schatz/ den wir auff Erden haben/ die reine Lehr göttliches Worts/ den rechten Gebrauch der hochwürdigen Sacramenten/ die Christliche Gewissensfreyheit belange vnd betreffe/ das ist Jungen vnd Alten/ Kleinen vnd grossen/ Herren vnd Knechten/ mehr als zu viel bekannt.“* Tamtéž, s. 20.

⁴⁵⁵ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey*, s. 96an.

⁴⁵⁶ „*Das hat auch bißhero bestes Vermögens gethan/ der Durchlauchtiste Fürst vnnnd Herr/ Herr Johan Georg Hertzog zu Sachsen [...] Dessen Churfürstl. Durchl. wie hiebevorn/ also auch die sechs Monat vber/ dieses lauffenden Jahrs/ weit weit mehr gewacht/ als geschlaffen: vnd so wol für das Anligen der gantzen Evangelischen waren Kirche/ als für jhre Land vnd Leute Sorge getragen: sich jhrer Schuldigkeit gegen jhrem wolthätigen Gott/ jhres Ambts gegen jhre Land vnd Leute/ ja auch der Christlichen Liebe gegen jhre sämptliche Glaubensgenossen erinnert: vnd nicht allein vor etlichen Monaten mit den Evangelischen vnd protestirenden Chur-Fürsten vnd Ständen sich zusammen betaget: heilsamen reiffen Rath gehalten vnd gepflogen/ wie die Schafe des HErrn/ bey der guten Weyde des H. göttlichen Worts/ vnd bey jhrer Gewissensfreyheit/ wie Land vnd Leute/ bey Fried vnd Ruhe/ vnd bey erträglichem Zustand erhalten werden möchten. Wie weh jhre Churfüstliche Durchl. jhr vber solchen Sorgen gethan/ wie sie jhrer so gar nicht geschonet: wie sie keine Mühe vnd Arbeit Tag noch Nacht gesparet: wie hoch sie sich selber angegriffen/ das ist Gott/ vnd vielen vnter den löblichen Land Ständen wol bewust.“* HOË: *Abermahlige Landtagspredigt*, s. 20–21.

⁴⁵⁷ K domácnosti v raném novověku srov. DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Dům a jeho lidé. I. Praha 1999.

do něhož patří všichni příslušníci rodiny včetně čeledě. Rozdělení tří stavů ve společnosti a řádné plnění jim stanovených povinností zaručuje vzájemnou prospěšnost a funkčnost: duchovní stav má dohlížet na své farníky, úkolem vrchnosti je kontrola poddaných a země, rodiče hlídají své děti a páni a dámy své služebníky.⁴⁵⁸

2, Do žánru politických kázání patří kázání, která zaznívala při příležitosti narozenin kurfiřta⁴⁵⁹ nebo během zemských sněmů⁴⁶⁰ – jednalo se o skvělou příležitost, jak představit panovníka před ostatními zemskými stavy jako nositele všech důležitých ctností. V případě textů Matyáše Hoë byl na pomyslný „piedestal“ postaven Jan Jiří I., představovaný jako „sloup Říše“. Vědomí nadřazenosti saského kurfiřta ostatním stavům je v kázáních pronesených při zahájení zemského sněmu výrazně přítomné – kurfiřt je oslovován jako „otec země“ (Landesvater),⁴⁶¹ kterému mají ostatní projevovat svou poddanost. Kázání mohlo sloužit (a často sloužilo) jako výkladní skříň kurfiřtových ctností; jako příklad lze uvést tisk *ChurSächsischer Edler Feigenbawm*⁴⁶² a text sepsaný k příležitosti kurfiřtových narozenin⁴⁶³ – oba texty zazněly na zemském sněmu v Torgavě a byly vytištěny v roce 1622. Společným prvkem obou kázání je oslava vrchnosti; vladaři jsou nazýváni jako

⁴⁵⁸ „Zumal aber/ hat es Gott also verordnet/ daß Lehrer vnd Seelsorger sich jhrer anvertrauen Gemeine: Regenten vnd Obrigkeiten jhrer Land/ Leute vnd Vnterthanen: Eltern jhrer Kinder: Herren vnd Frawen jhrer Dienstboten sich nach höchster möglichkeit annemen sollen.“ HOË: *Abermahlige Landtagspredigt*, s. 11.

⁴⁵⁹ HOË: *Der fünffte Martii 1624. An welchem vor 39. Jahren/ Anno 1585. Der ... Herr Johann Georg, Hertzog zu Sachsen ... und Churfürst ... glücklich zur Welt geboren worden.* Leipzig 1624. HAB, sign. 393.13 Theol. (9). VD17 14:009267Z; TÝŽ: *Der zwey und vierzigste Geburtstag Des ... Herrn Johans Georgens/ Hertzogs zu Sachsen.* Leipzig 1627. VD17 547:675013U.

⁴⁶⁰ Ke komunikaci na říšském sněmu srov. HEIL, Dietmar: *Der Reichstag des 16. Jahrhunderts als politisches Kommunikationszentrum.* In: BURKHARDT, Johannes – WERKSTETTER, Christine (Hrsg.): *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit.* München 2005, s. 249–265.

⁴⁶¹ „Dergleichen rechte Väterliche Trew/ vnd Fürsorg/ lest sich auch mercken/ an vnserm gnedigsten Chur- vnd LandesFürsten/ Hertzog Johanne Georgio [...] dieser höchstermeldter vnser Landes Vater/ weis/ daß die herbeywachsende Jugend bedörfffig/ fleissiger vnterweisung/ in reiner Lehr/ in freyen Künsten/ in Christlichem Leben vnd Wandel/ Dahero sorgen jhre Churf. Gn. nicht vnbillich/ noch heutiges Tages/ darmit der Teuffel nicht jämmerlich die Landes Kinder mit bösen eingebungen/ mit verführungen quele vnd plage/ wie insonderheit die Academien vnd Schulen in flore mögen erhalten werden.“ HOË: *D. Matthiae Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofePredigers zu Dreßden/ Christliche Leipzigsche GrußPredigt/ Von dem schweren Kampf Christi und der Cananeischen Frawen/ so wohn dem EhrenKränzlin/ welches der Herr Jesus/ der Kämpfferin und Überwinderin auffgesetzt hat.* Leipzig 1615, s. 13–14. HAB, sign. 317.55 Theol. (8). VD17 39:105325Y.

⁴⁶² HOË: *ChurSächsischer Edler Feigenbawm: Auff dem den 18. Februarii 1622. zu Torgaw angenehem LandTag/ In der Schloßkirchen daselbst erkläret.* Wittenberg 1622. HAB, sign. Xb 8249 (9). VD17 14:009020K.

⁴⁶³ HOË: *Des Durchläuchtigsten Churfürsten zu Sachsen Glücklicher Geburtstag: Auff dem Landtag zu Torgaw in beyseyn der löblichen Landtschafft des gantzen Churfürstenthumbs Sachsen.* Leipzig 1622. VD17 14:008999T.

„velcí“, „magnáti“, „andělé Boží“, „spasitelé“ nebo „otcové.“⁴⁶⁴ Vrchnost je přirovnávána k ušlechtilému fíkovníku, který byl stvořen Bohem v ráji, což opět potvrzuje neustálý důraz na ustanovení vrchnosti Bohem⁴⁶⁵ a na důležitost tohoto stavu pro zachování pořádku⁴⁶⁶ – bez něj by vládl ve světě chaos,⁴⁶⁷ jinými slovy: bez opatření a zásahů vrchnosti by nemohla „řádně“ fungovat lidská společnost. Součástí kázání je poučení o tom, čím jsou poddaní – v tomto případě zemští stavové – povinni svému pánovi – saskému kurfiřtovi. Úkolem poddaných je vladaře respektovat, ctít, a to se může dít třemi prostředky: modlitbou,⁴⁶⁸ dobrým smýšlením o vrchnosti a loajalitou.⁴⁶⁹ Kazatel konstatuje, že Bůh byl k Sasku tak milostivý, že mu nenadělil „trnitý keř“, ale fíkovník s nejkrásnějšími lístky a líbeznými plody, tedy saského kurfiřta jako vládce.⁴⁷⁰ Text demonstruje nadřazenost kurfiřta nad ostatními zemskými stavy, prezentuje ho jako ochránce země a čisté víry, zároveň však požaduje po poddaných loajalitu ke svému panovníkovi, který jejich zemi ochraňuje.

⁴⁶⁴ „Wer weiß nicht vnter vns/ das die Obrigkeiten genennet werden/ die Grossen/ die Magnates [...] Engel Gottes/ [...] Heylande [...] Väter.“ HOË: *ChurSächsischer Edler Feigenbawm*, fol. A4^r.

⁴⁶⁵ „Vom Feigenbawm schreiben die Naturkündiger/ ficus de coelo non tangitur: GOTT schonet des Feigenbawms/ vnd lasst jhn nicht leichtlich vom Himmel auß durch einen Donner/ oder Blitz niedergeschlagen werden. Dessen haben sich Christliche ordentliche Regenten auch zugetrösten/ zumal/ wann sie sich in jhrem Gewissen befinden/ vnd bescheiden/ das sie nicht aus/ vnd von sich selbst/ sondern von vnd auß GOTTES Gnaden/ in diesen Orden kommen seyen.“ Tamtéž, fol. B2^r.

⁴⁶⁶ „Daher der hocherleuchte Mann Gottes/ Herr Lutherus/ recht vnd wol gesaget: Politia est necessarium remedium corruptae naturae. Der Standt Weltlicher Obrigkeit seye ein nötige vnvermeidliche Artzney/ bey dieser verderbten Menschlichen Natur/ vnd hat der weise Heyd Cicero schön geschrieben: Ohne Obrigkeit sey es vnmöglich/ das ein Hauß/ das eine Stadt/ oder Volck/ oder das Menschliche Geschlecht bestehen/ ja es sey vnmöglich/ das die Welt bleiben könne.“ Tamtéž, fol. C1^r.

⁴⁶⁷ „Weil aber/ als die Menschliche Gesellschaften allenthalben angerichtet/ leider die Menschen ärger/ als die vnvernünftigen Thier gewesen/ haben einander angefangen zu neiden/ anzufeinden/ zuverfolgen/ zuermorden/ Auffruhr zu erregen/ einander zu bestelen/ zu berauben/ zu lestern/ zu schänden/ zu schmähen/ So hat man vor das fünffte für höchst nothwendig gehalten/ das man Gesetz machte/ vnd Oberkeiten ordnete/ dardurch die bösen/ muhtwilligen/ auffrührischen Leute gezüchtiget/ gestraffet/ Dargegen die frommen/ bey gleich vnd Recht geschützet/ vnd gehandhabt würden.“ Tamtéž, fol. B4^r.

⁴⁶⁸ V kázání k příležitosti narozenin Jana Jiřího I. bylo vydáno více tisků oslavujících panovníka. Častým motivem těchto textů je rozprava o dlouhém životě, který může Bůh nadělit. Tento dar lze podpořit střídavým životním stylem a modlitbami – jak modlitbami panovníka, tak modlitbami poddaných za to, aby panovník žil dlouho. Kazatel popisuje, co vše poddaní ztratí, když země vládce, a v této souvislosti uvádí staré rabínské přísloví: „Wehe dem Lande/ welches seinen Herren begräbt.“ HOË: *Des Durchläuchtigsten Churfürsten zu Sachsen Glücklicher Geburtstag*, fol. B1^v.

⁴⁶⁹ HOË: *ChurSächsischer Edler Feigenbawm*, fol. D1^r–D1^v; „Sie sollen jhren Feigenbawm vnd Herren bewahren. Sie sollen vber jhren Feigenbawm steiff vnd fest halten/ jhren Feigenbawm in acht nemen/ jhn nicht abstreiffen/ noch viel weniger gantz verderben lassen/ Sondern auff alle Mittel vnd Wege gedencken/ wie er möge erhalten vnd bewahret werden.“ Tamtéž, fol. C3^v.

⁴⁷⁰ „Vnser HERR vnd GOTT hat diesen Landen eine geraume Zeit her gegeben/ nicht Dornbüsche/ sondern recht Edle Feigenbäume/ die die schönsten Blätter gehabt/ vnd die lieblichsten Früchte getragen haben.“ HOË: *ChurSächsischer Edler Feigenbawm*, fol. D3^r; často se lze setkat také s přirovnáním Jana Jiřího I. k pelikánovi, tradičnímu symbolu oběti Krista za lidstvo. Tamtéž, fol. D3^v.

Důležitým prvkem politických kázání je označení vladaře jako „Landesvater“;⁴⁷¹ touto metaforou je implikován otcovský vztah panovníka k jeho poddaným. Navození dojmu „familiárního“ vztahu prostřednictvím tohoto slovního spojení podněcuje k důvěře a lásce k panovníkovi jako ke svému otci. V souvislosti s tím Hoë odkazuje na čtvrté Boží přikázání,⁴⁷² které musí poddaní, označovaní jako „Landeskinder“, dodržovat – tudíž ctít panovníka jako svého otce.

3, V kontextu luterského pojetí vrchnosti je důležité zmínit tezi o „luterské“ poslušnosti k vrchnosti, vyzdvihovanou zejména starší historiografií (srov. podkapitulu č. 3. 2.), která luteránům přílišnou pasivitu a „slepu“ poslušnost k vrchnosti vyčítala. V říšských dějinách však docházelo ke konfliktům mezi světskou a duchovní mocí, jak přesvědčivě popsala německá badatelka Luise Schorn-Schütte⁴⁷³ – hovořit o „slepé“ poslušnosti luteránů tedy není oprávněné. Schorn-Schütte poukázala na řadu případů, kdy se luterští teologové cítili příliš omezeni ve svých kompetencích či vnímali „svobodné“ vykonávání svého náboženství jako ohrožené, a proto neváhali svůj nesouhlas v některých případech vyjádřit různými formami odporu – právo kritizovat vrchnost se slučovalo s úřadem duchovního v souladu s učením o třech stavech. Argumentace proti politice tzv. interimu byl formulována ve spisech Justa Menia (1499–1558) nebo Jiřího Majora (1502–1574), zástupců první reformační generace. Proti Melanchthonovi a jeho „liberálnímu“ nahlížení na „interim“ se vymezil také Nikolaus von Amsdorf (1483–1565), teolog pocházející z úzkého okruhu wittenberské reformace. Jako další příklad může posloužit magdeburská konfese, sepsaná v roce 1550 luterskými teology, kteří

⁴⁷¹ Srov. HAHN, Philip: *Die politische Sprache lutherischer Hofprediger im regionalen Kontext*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik*, s. 393–411.

⁴⁷² „*Im vierdten Gebot ist eben der Name der Obrigkeit gegeben/ vnd sind vnser Regenten doselbsten [sic!] vnter dem Titul Vater ohn einigen Zweifel begriffen worden.*“ HOË: *Des ChurFürstenthumbs Sachsen hochlöblichster LandesVater: Außgeführt in einer Predigt bey allgemeinem Landtag zu Torgaw/ den 18. Februarii, Anno 1628*. Leipzig 1628, fol. B1^r. SLUB, sign. Hist.Sax.C.874. VD17 14:009261D.

⁴⁷³ Srov. poznámku pod čarou č. 29; jako příklad lze také uvést jáchymovského duchovního Jana Mathesia (1504–1565), který ve svém kázání odmítl bojovat se souvěrci ve šmalkaldské válce. Svou argumentaci podpořil tvrzením, že je nutné poslouchat Boha – zodpovědnost k němu má přednost před nařízením člověka (v tomto kontextu krále). Za svůj proslov byl povolán ke králi, později napsal apologii, v níž svůj čin litoval a ospravedlnil se tím, že chápal tuto válku jako náboženský, nikoliv politický konflikt. Po audienci se vrátil zpět do Jáchymova, ale výrazně již do události souvisejících s dalším dějinným a náboženským vývojem nezasahoval. WERNISCH, Martin: „*Ein glimpflich sich benehmender Nachbar und Untertan.*“ *Johannes Mathesius als deutscher evangelisch-lutherischer Pfarrer und Theologe in Böhmen*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Johannes Mathesius (1504–1565): Rezeption und Verbreitung der Wittenberger Reformation durch Predigt und Exegese*. Leipzig 2017, s. 105–143. Děkuji panu docentovi Wernischovi za poskytnutí jeho textu.

odmítli poslušnost katolické vrchnosti. Odpor se však neprojevoval pouze ve vztahu k vyšší vrchnosti, ke střetům docházelo také mezi teology a městskou radou, která představovala vrchnost v prostoru města. Ve slavnostním kázání z roku 1632 odsoudil farář z Göttingenu⁴⁷⁴ uvedení nového radního do úřadu a ze své pozice, chápané jako „dohližitelství“ (Wächteramt), si nárokoval právo kritizovat nekřesťanskou vrchnost nebo pochybné mravy vládnoucí vrstvy.⁴⁷⁵ Na tomto místě je důležité předznamenat, že se nedá tento postoj k vrchnosti či dokonce formulace práva na odboj proti panovníkovi, ohrožujícího náboženství své země, chápat plošně – což ukáží v následujících podkapitolách věnovaných analýzám politických kázání Matyáše Hoě z Hoěneggu. Jakákoliv snaha kategorizovat či zobecňovat luterské chápání vrchnosti naráží na nesnáze – je totiž nutné vzít v potaz různě „odstupňované“ politické myšlení jednotlivých teologů s ohledem na jejich sociální postavení, teritorium, prostředí, ve kterém působili, na jejich vztah k panovníkovi a mnohé další aspekty. Politická komunikace prostřednictvím tištěných spisů nespádala výlučně do kompetence teologů, ale také právníků,⁴⁷⁶ kteří často s duchovními spolupracovali. Jako příklad může sloužit spis Basilia Monnera (1500–1566),⁴⁷⁷ který byl publikován pod pseudonymem ve třicátých letech 16. století a který se zabýval tématem poslušnosti k vrchnosti. Monner navázal úzké kontakty s gnezio Lutherány a spolupracoval s Justem Meniem a v roce 1539 se stal členem konzistoře ve Wittenbergu. Zejména pro druhou polovinu 16. století je příznačná politicko-sociální komunikace utvářená mezi gnezio Lutherány, měšťany vzdělanými v oblasti práva a šlechtou.⁴⁷⁸

4, Při výzkumu (nejen) politických kázání je důležité si uvědomit, že tyto texty mohly vznikat a také často vznikaly za „spolupráce“ vrchnosti a církve –

⁴⁷⁴ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Obrigkeitskritik im Luthertum?*, s. 253–270.

⁴⁷⁵ Slavné kázání, tzv. „Regentenpredigt“, přednesl Jáchym Lütkebaum v roce 1655 ve wolfenbüttelském kostele. V tištěném kázání velmi důrazně kritizuje vrchnost, jeho tón je ostrý a postupně nabírá na intenzitě. Terčem jeho kritiky byla posilující zeměpanská vláda. Luise Schorn-Schütte však poznamenává, že redukce poradenské funkce a intenzifikace napomínání ve druhé polovině 17. století neznamenalo ústup dvorských kazatelů z politické sféry, právě v této kritické instanci ke dvorskému životu je „politická funkce“ implicitně přítomná. SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Prediger an protestantischen Höfen der Frühneuzeit*, s. 275–336; Wolfgang Sommer poukázal na skutečnost, že ačkoliv Luther rozpracoval myšlenku „poslušnosti k vrchnosti“, její nesprávné chování neschvaloval a dokázal se v takovém případě „ozvat“. SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit*, s. 73an.

⁴⁷⁶ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Obrigkeitskritik und Widerstandsrecht*, s. 195–232.

⁴⁷⁷ MONNER, Basilius: *Quod defensio Sit Ex Lege Naturali. Von der Defension und Gegenwehr/ Ob man sich wieder der Obrigkeit Tyranny und unrechte Gewalt wehren und Gewalt mit Gewalt (Iure) vertreiben müge.* [s. l.] 1632. VD17 14:004876K.

⁴⁷⁸ SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Kommunikation über Herrschaft*, s. 71–108.

kazatelé jejich prostřednictvím disciplinovali posluchače, kterým představovali ideální řád. Jako příklad lze uvést ulmského superintendenta Konráda Dietericha, který byl ve své kazatelské aktivitě výrazně usměřňován městskou radou, která měla v říšském městě Ulm silnou mocenskou pozici.⁴⁷⁹ V některých případech byl dokonce text kázání farářům předepsán, běžnou praxí bylo, že faráři odevzdávali rukopis kázání k posouzení městské radě – někdy docházelo také k cenzuře. Farář z Tübingenu Tobiáš Wagner (1598–1680) byl magistrátem říšského města Esslingen požádán, aby v kázáních vyložil nutnost výběru desátků. Ve svém textu tedy pojednal o výběru daní, které jsou nezbytné pro stavbu škol a silnic.⁴⁸⁰ Z kapitoly věnované výročním oslavám luterské reformace v roce 1617 (srov. podkapitulu č. 7. 2. 2.) vyplývá, že jménem saského kurfiřta byly oficiálně pro tuto událost stanoveny konkrétní biblické pasáže, na které se mělo v celém Sasku kázat. V případě Matyáše Hoë je obtížné posoudit míru zásahů „třetí strany“ do jeho tisků – vzhledem k jeho vysokému postavení a loajalitě k saskému kurfiřtovi se dá předpokládat, že jeho texty nebyly cenzurovány či jinak názorově korigovány. Kázání luterských teologů obvykle reflektovala „shora“ řízenou politiku a stávala se tak médiem, které požadavky vrchnosti legitimizovalo z náboženského hlediska a uvádělo je v širší známost mezi posluchače a čtenáře, a tímto způsobem se podílelo na jejich disciplinaci.

Všechny čtyři uvedené skutečnosti se promítají do politických kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu – zároveň se jedná o jakousi „množinu“ témat, motivů, argumentů a topoi, kterou ve svých textech luterští duchovní běžně využívali. Texty vrchního dvorského kazatele se však dostanou do jiného světla, když je nahlížíme s ohledem na konkrétní politickou situaci. Následující podkapitoly představují náhled na dvě zásadní události v průběhu třicetileté války, s nimiž byl Matyáš Hoë konfrontován. V prvním případě se jedná o reakci na české stavovské povstání a pro-císařskou politiku drážďanského dvora ve dvacátých letech 17. století. Druhá podkapitola je věnována politicky výrazně exponované události – vydání restitučního ediktu a uspořádání lipského konventu. Předmětem dvou následujících podkapitol bude sledování proměny kazatelovy rétoriky a argumentace uplatněné v žánru politického kázání, která vznikala v odlišném konfesně-politickém kontextu.

⁴⁷⁹ HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policey*, s. 23an.

⁴⁸⁰ HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag*, s. 249.

7.2.3.1. Lužická a slezská kázání ve dvacátých a třicátých letech 17. století

Na den sv. Michala⁴⁸¹ v roce 1620 vystoupil v kurfiřtském polním táboře před Budyšínem Matyáš Hoë, aby přednesl své kázání,⁴⁸² které zaznělo po dobytí tohoto hornolužického města saským kurfiřtem Janem Jiřím I., konajícím tak v souladu s dohodou, kterou uzavřel s císařem. Ve druhé části kázání je popsán apokalyptický souboj archanděla Michaela s drakem, kterého kazatel interpretuje jako ďábla. Ďábel je prezentován jako pokušitel, který se snaží svést zbožné křesťany k hříchu. Mezi hlavní tři body, které Hoë vyzdvihuje jako pilíře, na které ďábel útočí, patří evangelické učení a zákon (*contra legem*), Boží lid a nevinní křesťané (*contra gregem*) a vrchnost (*contra regem*).⁴⁸³ Satanovo podvracování vrchnosti spočívá v podněcování poddaných ke vzpourám proti vládnoucí vrstvě a v ignoraci poslušnosti k vrchnosti. V souvislosti s tím je uveden konkrétní příklad z dějin Svaté říše římské – německá selská válka z dvacátých let 16. století. Kazatel označuje sedláky jako „rebely“, jejichž cílem byla likvidace vrchnosti.⁴⁸⁴

V letech 1621–1622 publikoval Matyáš Hoë tiskem několik kázání, která byla vydána v souvislosti s vojenským postupem Jana Jiřího I. v Horní Lužici, Dolní Lužici a ve Slezsku. Při těchto taženích byl luterský kazatel osobně přítomen, kázal tedy během různých příležitostí a tyto texty nechal vydat tiskem. Dvě kázání zazněla v roce 1637 a byla publikována o rok později, a to v souvislosti s přijetím dědičného holdu od hornolužických a dolnolužických stavů – v důsledku pražského míru z roku 1635 byla totiž saskému kurfiřtovi postoupena obě markrabství Horní a Dolní Lužice jako dědičné léno. Z důvodu tematické příbuznosti jsem se rozhodla obě tato kázání

⁴⁸¹ Den sv. Michala připadá na 29. září. *Michael*. In: WIMMER, Otto – MELZER, Hartmann (Hrsg.): *Lexikon der Namen und Heiligen*. Hamburg 2002, s. 586–589.

⁴⁸² HOË: *D. Matthiae Hoe, Churfürstl. Sächs. Oberhofepredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt/ Als wegen glücklicher/ und ritterlicher eröberung/ der Königlichen Haupt-Stadt Budissin/ im Marggraffthumb Oberlauffnitz*. Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (3). VD17 14:015063U.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 20.

⁴⁸⁴ „*Des Teuffels Engel lassen sich gebrauchen/ 2. Contra Regem, wider die Obrigkeit/ Dann der Stand selbst vnd alle Ordnung ist jhm hefftig zu wider. Wo er nun kan auffwigung anrichten/ da thut er es/ vnd findet Leute/ die vergessen jhr Eyd vnd Pflicht/ Sie vergessen alle Gebot vnd Verbot Gottes/ Wie dann solche Werckzeug waren die Bawren/ Anno 1525. die sich zusammen rottirten/ vnd alle Obrigkeit vertilgen wolten. Dergleichen Auffwigerische vnd Rebellische Leute noch heutiges Tages sich hin vnd wieder ereignen.*“ Tamtéž, s. 20.

zařadit ke zkoumanému vzorku pramenů, i když je mezi nimi výrazná časová prodleva.⁴⁸⁵

Pro pochopení účelu těchto kázání je nutné učinit alespoň stručný vhléd do saské politiky před počátkem třicetileté války a ve dvacátých letech 17. století.⁴⁸⁶ Saský kurfiřt Jan Jiří I., v říšském prostoru chápaný jako „reprezentant a obránce“ luterské víry, se v duchu pro-císařské politiky přidržel loajálního postoje k císaři již od počátku své vlády. Navzdory svému luterskému vyznání se distancoval od protestantské Unie, což v rámci říšského mocenského uskupení výrazně oslabovalo postavení protestantů.⁴⁸⁷ Několikeré výzvy protestantských stavů saskému kurfiřtovi, aby přistoupil k protestantské Unii, zůstaly opomenuty. Sasko se snažilo zastávat roli „interponenta“ – mezi říšskými protestantskými stavy a císařem – a odvolávalo se na nutnost udržení míru v Sasku a v celé Svaté říši římské. Ačkoliv se Drážďany snažily svou neúčastí v říšských spolicích dát najevo politickou neutralitu a jakousi „distanci“ od politicky polarizované situace,⁴⁸⁸ neznamenal to v praxi stejný odstup od obou nepřátelených stran – saský kurfiřt byl politicky blíže právě císaři.

K odmítavému vztahu Jana Jiřího I. k Unii přispělo také zvolení falckého kurfiřta Fridricha V. za českého krále.⁴⁸⁹ Po českém stavovském povstání byla zahájena jednání o volbě příštího českého krále. Existovalo několik návrhů, kdo by mohl usednout na trůn jako český král; v hledáčku českých stavů byl také Jan Jiří I.

⁴⁸⁵ Kapitola vychází z mé studie, která bude publikována v roce 2019. KUBALOVÁ, Aneta: „*Aller Menschen Ordnung seye man gehorsam zu leisten schuldig.*“ *Matthias Hoë von Hoënegg und seine lausitzischen und schlesischen Predigten in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges.* Acta Comeniana (v tisku).

⁴⁸⁶ Podrobný přehled drážďanské politiky v letech 1618–1622 podal Frank Müller: MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, s. 37an.

⁴⁸⁷ GOTTHARD, Axel: „*Politice seint wir bapstisch*“: *Kursachsen und der deutsche Protestantismus im frühen 17. Jahrhundert.* Zeitschrift für Historische Forschung, 1993, s. 275–319.

⁴⁸⁸ K napjaté konfesní situaci ve Svaté říši římské ve druhé polovině 16. století a první polovině 17. století srov. texty Axela Gottharda: GOTTHARD, Axel: *Die Vorgeschichte des Dreißigjährigen Kriegs. Ursachen, Anlässe und Zuspitzungen.* In: HARTMANN, Peter C. – SCHULLER, Florian (Hrsg.): *Der Dreißigjährige Krieg. Facetten einer folgenreichen Epoche.* Regensburg 2010, s. 23–45; TÝŽ: *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619. Ein Resultat gestörter politischer Kommunikation.* Historisches Jahrbuch, 2002, s. 141–172; TÝŽ: *Eine feste Burg ist vnser vnnd der Böhmen Gott. Der böhmische Aufstand 1618/19 in der Wahrnehmung des evangelischen Deutschland.* In: BRENDLE, Franz – SCHINDLING, Anton (Hrsg.): *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa.* Münster 2006, s. 135–162; dále srov. NEUHAUS, Helmut: *Europa um 1600. Das Heilige Römische Reich und die europäische Mächtelkonstellation.* In: HARTMANN, Peter C. – SCHULLER, Florian (Hrsg.): *Der Dreißigjährige Krieg*, s. 10–22.

⁴⁸⁹ K možnosti kandidatury saského kurfiřta Jana Jiřího I. na český trůn: BARTEČEK, Ivo: *Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618–srpen 1619).* Sborník historický, 1984, s. 5–47; TÝŽ: *Vyhličky saské kandidatury na český trůn roku 1619.* Folia Historica Bohemica, 1985, s. 89–101.

Hrabě Jáchym Ondřej Šlik se snažil jeho nástupnictví vyjednat, komunikoval s drážďanským dvorem a také s vrchním dvorským kazatelem, se kterým možnost volby diskutoval.⁴⁹⁰ Navzdory jeho snahám však k volbě nedošlo – Jan Jiří I. se k možnosti svého zvolení otevřeně nevyjádřil a v době, kdy Šlik zrovna pobýval v Drážďanech, byl jako český král zvolen Fridrich Falcký – kalvinista, který byl korunován v listopadu roku 1619. Tato volba byla pro drážďanský dvůr překvapením a vzhledem k tamějšímu „anti-kalvinistickému“ postoji vzbudila v saském kurfiřtovi rozhořčení. Skutečnost, že na trůn usedl panovník reformovaného vyznání, byla chápána jako předzvěst, že se tato víra začne šířit také v českých zemích. Součástí Fridrichova dvora byl také kazatel Abraham Scultetus, který spolu s ním přijel do Prahy a který vedl polemickou „válku“ s Matyášem Hoě. Během krátké Fridrichovy vlády došlo také k „vyplenění“ katedrály sv. Víta, které vzbudilo emoce u řady obyvatel českých zemí a které mnozí současníci vnímali jako útok na jejich domácí tradici.⁴⁹¹

Zklamání z vývoje v českých zemích lze vyčíst také ve spisech Matyáše Hoě, který se v jednáních o českou korunu angažoval a vedl hovory se Šlikem. Volba českého krále – kalvinisty nebyla luterskému duchovnímu příjemná, a proto velmi podrážděně na Šlika zaútočil v korespondenci. Tento dopis ze dne 2. září 1619 byl však zveřejněn a stal se rozbuškou dalších polemik a slovních přestřelek, protože vzbudil nevoli českých stavů.⁴⁹² V letech 1618–1620 publikoval drážďanský kazatel

⁴⁹⁰ LUKÁŠEK, Josef: *Jáchym Ondřej hrabě*, s. 139–140, 153an, 204; Lukášek ve své práci přičítá Matyáši Hoě vinu za Šlikovu popravu v roce 1621; Stefanie Prochaska-Weigl vnímá vydání Šlika císaři jako „skvrnu“ na saské panovnické dynastii. PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 215an.

⁴⁹¹ Srov. KRAMÁŘ, Vincenc: *Zpustošení Chrámu sv. Víta v roce 1619*. Praha 1998; HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, s. 189an.

⁴⁹² Tento spor je zaznamenán v konvolutu *Fasciculus ex Bohemia* (1619), který obsahuje pět textů týkajících se této roztržky. Hoě v dopise Šlikovi vyčítal, že ho do Drážďan poslali „kalvinské lišky“, aby mohl být mezitím zvolen falcký kurfiřt za krále. Dále také uvádí, že kalvinismus je mnohem horší než „papeženectví“. Spis *Fasciculus ex Bohemia* obsahuje zveřejněný dopis Matyáše Hoě, také následovnou reakci kalvinistů, která byla publikována pod pseudonymem Erasmus Trewlich. Třetí díl fasciklu pojednává o tom, jak Luther spolupracoval ve shodě s kalvinisty a schválil jejich švýcarské vyznání. Poslední dva díly představují dogmatické pojednání a úvahu o svornosti protestantských konfesí. Tyto spisy jsou produkty kalvínského prostředí. Hoě pověřil sepsáním apologie Jana Mylia, sám však k tomuto spisu koncipoval předmluvu, ve které poukazuje na to, že Martin Luther nechtěl mít se zwingliány a kalvinisty nic společného. *Fasciculus Ex Bohemia*. Hanau 1619. VD17 14:006901Q; MYLIUS, Johann: *Viel und längst gewünschter gründlicher warhafftiger Bericht/ Ob/ was/ woher/ und wiefern/ der Churfürstliche Sächsische Oberhoffprediger Herr D. Hoe/ mit der Böhmischen Sach/ und sonderlich der fürgegangenen Wahl/ eines neuen Königs in Böhmen/ zu thun gehabt/ und wie es umb das von ihme an den Herrn Grafen Joachim Andre Schlicker/ gethane Schreiben bewandt seye*. Leipzig 1620. VD17 7:675216C; PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 188–193; KNAPP, Hans: *Matthias Hoe*

několik spisů,⁴⁹³ namířených proti kalvinistům a opětovně vydal spis Polykarpa Leysera z roku 1602 a napsal k němu předmluvu. Tento spis lze označit jako „výkladní skříň“ tradiční saské pro-císařské politiky; kazatel v něm odmítal spojení s kalvinisty a přiklonil se na stranu císaře.⁴⁹⁴ Ještě před bělohorskou bitvou vstoupil Jan Jiří I. do aliance s císařem Ferdinandem II. (1578–1637), nedbaje přitom na odlišné vyznání. Solidarita Jana Jiřího I. se souvěrci se však projevila, a to v podpoře luterských exulantů, kteří našli své nové domovy v Sasku.⁴⁹⁵ Navzdory pobělohorským „událostem“ v českých zemích, kdy docházelo k rekatolizaci,⁴⁹⁶ a tedy také k potlačování nekatolické víry, si Jan Jiří I. udržel svůj pro-císařský politický kurz,⁴⁹⁷ a to téměř po celou dobu třicetileté války, s výjimkou cézury související s vydáním restitučního ediktu v roce 1629 a následovné alianci se Švédy. Nejednalo se však o „vrtoch“, politika drážďanského dvora byla do velké míry určována říšskými zájmy, přesněji řečeno: zájmem o zachování míru v Říši.⁴⁹⁸

V březnu roku 1620 byl saský kurfiřt během jednání v Mülhausenu⁴⁹⁹ přesvědčen k aktivní spolupráci s císařem. Ferdinand II. vydáním exekučního patentu

von Hoeneff, s. 14an; české stavovské povstání bylo velkým tématem dobové publicistiky, srov. GEBAUER, Johannes Heinrich: *Die Publizistik über den böhmischen Aufstand von 1618*. Halle 1892; GOTTHARD, Axel: *Eine feste Burg ist vnser vnnd der Böhmen* Gott, s. 135–162; HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*; TÁŽ: *Náboženská svoboda a vztahy mezi konfesemi v stavovské a česko-falcké letákové publicistice let 1618–1620*. *Studia Comeniana et historica*, 2009, s. 226–248.

⁴⁹³ Ernst Otto eviduje v těchto letech pět vydaných polemických spisů. Mezi ně patří také polemický spis napadající Václava Budovce z Budova (1551–1621) a Abrahama Sculteta. HOË: *Tractatus luculentus Anti-Calvinisticus*. Leipzig 1618. VD17 1:088242V; TÝŽ: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Trewhertzige Warnung/ Für der JubelfestsPredigt/ so im vergangenen Jahr den 2. Novembr. zu Heydelberg/ von Abraham Sculteto, Churfürstl. Pfälztischen Hofeprediger daselbst/ gehalten*. Leipzig 1618. VD17 1:081879V; OTTO, Ernst: *Die Schriften des ersten kursächsischen Oberhofpredigers Hoë von Hoëneff*, s. 24.

⁴⁹⁴ LEYSER, Polycarp: *Eine wichtige/ und in diesen gefährlichen Zeiten sehr nützliche Frag*; Hoë dále vydal anti-kalvinistický spis *Augenscheinliche Prob*. HOË: *D. Matthiae Hoe. Augenscheinliche Prob/ Wie die Calvinisten in Neun und Neuntzig Puncten mit Arrianern und Türcken ubereinstimmen*. Leipzig 1621. VD17 12:113808E.

⁴⁹⁵ SLAVÍK, František Augustin: *Česká církev v Drážďanech*, s. 975–991.

⁴⁹⁶ Srov. LOUTHAN, Howard: *Obrácení Čech na víru. Aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011; MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*. Praha 2005; TÝŽ: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013; CATALANO, Alessandro: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008; FEJTOVÁ, Olga: „*Já pevně věřím a vyznávám...*“; k tématu náboženského násilí srov. BÄHLCKE, Joachim – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – MIKULEC, Jiří (eds.): *Religious Violence, Confessional Conflicts and Models for Violence Prevention in Central Europe (15th–18th Centuries)*. *Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert)*. Praha – Stuttgart 2017.

⁴⁹⁷ BURKHARDT, Johannes: *Der Dreißigjährige Krieg und die sächsische Politik*, s. 221–230.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 221–230.

⁴⁹⁹ Jednání se zúčastnili také zástupci měst Mohuč, Kolín a Hessen-Darmstadt. SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden*, s. 152–153; MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der*

oprávnil Jana Jiřího I. z pozice „císařského komisaře“ k postupu do obojí Lužice a Slezska a zároveň pro tato území slíbil náboženskou svobodu; v červnu roku 1620 bylo opět potvrzeno, že luteráni nebudou na těchto územích pronásledováni.⁵⁰⁰ Dne 31. srpna 1620 vpadly vojenské jednotky saského kurfiřta Jana Jiřího I. na území Horní Lužice.⁵⁰¹ Důvodem vpádu bylo zabránění území ve prospěch císaře a přivedení „rebelujících“ stavů k poslušnosti a k opětovnému uznání Ferdinanda II. jako českého krále. Horní Lužice se totiž pod vidinou Majestátu na náboženskou svobodu a přijetí do unie českých a slezských stavů připojila po rozhodnutí zemského sněmu v březnu 1619 k českému stavovskému povstání.⁵⁰² Později tak učinila také Dolní Lužice a dne 31. července 1619 byla vydána ústava České konfederace, jejíž součástí byly obě Lužice, ale také Slezsko.⁵⁰³ Situace během postupu v Horní Lužici byla pro

Böhmische Aufstand 1618–1622, s. 333–356; Matyáš Hoě se po sněmu v Mülhausenu začal plně angažovat v podpoře císaře, o správnosti takového postupu přesvědčoval také luterské profesory z Wittenbergu. Krátce na to vydal Hoě anti-kalvinistickou brožuru *Calvinistarum Vera, viva, & genuina Descriptio*, ve které poukazoval na to, že luteráni se spřahují s kacířskými kalvinisty ve spolcích, zatímco by měli plně důvěřovat císaři. HOĚ: *Calvinistarum Vera, viva, & genuina Descriptio*. Leipzig 1620. VD17 3:020532A; další anti-kalvinistický spis vydal v témže roce: TÝŽ: *D. Matthiae Hoe/ Auff die Newlichst von den Calvinisten außgesprengte Delineation, oder kurtzen Abriß/ der fūhabenden grossen/ deutlichen/ und vollstendigen widerlegung/ etlicher seiner vorlengst außgegangenen schriftten*. Leipzig 1620. VD17 12:111035Z.

⁵⁰⁰ KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoeneegg*, s. 22–23; JUNKER, Maria: *Der Aufstand in Böhmen 1618–1620 im Rahmen der internationalen Beziehungen*. Prague Papers on the History of International Relations, 1998, s. 110–160.

⁵⁰¹ K dějinám Horní a Dolní Lužice srov. BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Horní a Dolní Lužice*. Praha 2008; BOBKOVÁ, Lenka (ed.): *Česká koruna na rozcestí: K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526)*. Praha 2010; BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (Hrsg.): *Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen*. Praha 2013; pozornost lužickému prostoru věnovali v německé historiografii Karlheinz Blaschke a Joachim Bahlcke. Joachim Bahlcke poukázal na převládající tendenci bohemocentrismu v české historiografii, která vedlejší země Koruny české v rámci výkladu českých dějin marginalizovala. BAHLCHE, Joachim (Hrsg.): *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Leipzig 2001; BAHLCHE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002; BAHLCHE, Joachim: *Horní Lužice. Historický prostor, zemské citění a dějepisectví*. ČMM, 2005, s. 463–498.

⁵⁰² Horní Lužice a Dolní Lužice byly do alianční politiky zapojeny již v roce 1609 a toto spojení se stalo základem pro unii z roku 1619. Bahlcke poukazuje na to, že snahou Horní Lužice nebylo odtržení od České koruny, ale emancipace v rámci politického systému. Například lužický vyslanec a luterán Hans Fabian Ponickau byl přesvědčen, že úspěch lužické politiky je závislý na úspěchu České koruny. BAHLCHE, Joachim: „*Einen gar considerablen Platz in denen merckwürdigen Geschichten Teutschlandes und des Königreiches Böhmen*“. *Die Stellung der Oberlausitz im politischen System der Böhmischen Krone*. In: BAHLCHE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist*, s. 73–88.

⁵⁰³ Dokument *Confoederatio Bohemica* byl výsledkem spolupráce pražského direktoria. Důvody vedlejších zemí pro spoluúčast na konfederaci se lišily v pohledu na obranu, emancipaci a aktivní podíl na společných konfesně-politických cílech české stavovské opozice. Cílem konfederace bylo zachování náboženské svobody a prostřednictvím obranných mechanismů zajištění lepší správy zemí. Joachim Bahlcke poukázal na to, že rychlý rozpad konfederace po bělohorském neúspěchu zastínil její pravou podstatu, do níž lze zahrnout vyzrálost politické teorie, právo na odboj a právo prosazení se.

Jana Jiřího I. zkomplikována aktivitou slezského vévody Jana Jiřího Krnovského (1577–1624),⁵⁰⁴ jehož vojsko obsadilo Budyšín. Saský kurfiřt se svou armádou dobýval Budyšín tři dny, než posádka v říjnu 1620 kapitulovala.⁵⁰⁵ Během obsazování Horní Lužice dorazila v listopadu ke kurfiřtovi zpráva o událostech na Bílé hoře. Tato informace změnila situaci ve prospěch Jana Jiřího I. – koncem února roku 1621 opustil Jan Jiří Krnovský Zhořelec a saskému kurfiřtovi se tedy podařilo zabrat obě Lužice.⁵⁰⁶ Dle dohody s císařem přijal Jan Jiří I. v červenci roku 1621 jako císařský komisař hold hornolužických a dolnolužických stavů. Výhodou plynoucí z nastalé situace byla pro lužické stavy garance povolení luterské víry a zachování privilegií – navzdory jejich přítomnosti v České konfederaci. Později z důvodu neschopnosti císaře uhradit válečné výdaje saskému kurfiřtovi za jeho výpravu do Lužic a Slezska byly obě Lužice zastaveny Janu Jiřímu I., který se s císařem domluvil na podmínkách předání obou markrabství v roce 1623. Tradičním recesem v roce 1635 byly saskému kurfiřtovi postoupeny obě Lužice, které mu byly předány dědičně jako léno v mužské linii, nejvyšším lenním pánem však stále zůstával český král. Vestfálským mírem v roce 1648 byl tento stav potvrzen. Dle dohody s císařem postupoval saský kurfiřt obdobně také ve Slezsku – drážďanským akordem ze dne 28. února 1621 se slezští stavové vzdali,⁵⁰⁷ Jan Jiří I. jako císařský komisař jim za předpokladu uznání Ferdinanda II. jako právoplatného českého krále a slezského velkovévody a zaplacení nemalé finanční částky potvrdil stavovská privilegia a také „náboženskou svobodu“. Ferdinand II. tento akord schválil dne 17. dubna 1621.⁵⁰⁸

BAHLCKE, Joachim: *Durch „starke Konföderation wohl stabilisiert und versichert“*. *Ständische Defension und politisches Denken in der habsburgischen Ländergruppe am Anfang des 17. Jahrhunderts*. In: TÝŽ: *Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit*. Marburg 2015, s. 68–84; srov. další studie v monografii TÝŽ: *Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit*. Marburg 2015.

⁵⁰⁴ K osobnosti Jana Jiřího Krnovského srov. FUKALA, Radek: *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*. České Budějovice 2005.

⁵⁰⁵ BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Horní a Dolní Lužice*, s. 151.

⁵⁰⁶ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*, s. 40.

⁵⁰⁷ Slezsko se k českému stavovskému povstání připojilo dne 1. října 1618 na základě česko-slezského spojení z roku 1609. JUNKER, Maria: *Der Aufstand in Böhmen*, s. 110–160.

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 110–160; MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, s. 411an; dle znění drážďanského akordu a pražského míru se Slezsko oddálilo od Čech, důraz byl kladen na staletí trvající vazbu a orientaci na Svatou říši římskou, zejména na říšské protestantské stavy. Také výsledek vestfálského míru přinesl Slezsku „konfesní výjimku“ a potvrdil tak předchozí dohody slezských stavů s císařem a saským kurfiřtem. Pražský mír tedy představoval privilegium pro slezské protestanství, které bylo zaštitěno nikoliv českým, ale říšským právem. BAHLCCKE, Joachim:

V důsledku těchto událostí zaznívala kázání Matyáše Hoë při významných příležitostech jakými byly například holdování nebo návrat Jana Jiřího I. do Drážďan z Lužic a ze Slezska. Tyto texty jsou důležitým pramenem, který může sdělit, jakým způsobem byla prezentována politika saského kurfiřta v různém prostředí – jednak v prostředí hornolužických, dolnolužických a slezských stavů, jejichž členové byli přítomni při kázáních jako posluchači, ale také v prostředí drážďanského dvora, kdy bylo v zámeckém kostele předneseno děkovné kázání za kurfiřtův návrat domů. Argumentace kázání se nesla v duchu podpory politických kroků a rozhodnutí saského kurfiřta a představovala tak jeden z nástrojů agitace, ale také disciplinace stavů, kteří museli složit hold a slíbit císaři věrnost. Jakým způsobem a jakými argumenty se kazatel podílel v tomto typu média na prezentaci obrazu saského kurfiřta jako zeměpána a dobrého vládce? Jak obhájuje svůj politický postoj k České konfederaci a k českým stavům, které s Janem Jiřím I. spojovala evangelická víra?

První tři zkoumaná kázání⁵⁰⁹ jsou spojena s městem Budyšínem, které kurfiřt krátce obléhal a ve kterém několik týdnů setrval. První z nich, představené již v úvodu této podkapitoly, přednesl Hoë v polním táboře před městem. Druhé kázání *Budissinische HuldigungsPredigt* zaznělo v říjnu roku 1620 při příležitosti přísahy věrnosti císaři, který byl zastoupen saským kurfiřtem. Třetí kázání *Budissinische AbzugsPredigt* zaznělo 14. neděli po sv. Trojici před kurfiřtovým návratem do

Religionsfreiheit und Reichsbewußtsein. Deutungen des Augsburger Religionsfriedens im böhmisch-schlesischen Raum. In: TÝŽ: *Gegenkräfte*, s. 190–214, zde s. 209; v kázání věnovaném drážďanskému akordu je na závěr připojeno vysvětlení událostí spojených se slezskými stavů: HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Christliche Frewdenpredigt/ Uber dem Accordo.* Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (7). VD17 14:015069Q; Pavel Skála ze Zhoře ve své *Historii církevní* popisuje průběh tohoto kázání. SKÁLA, Pavel ze Zhoře: *Historie česká*, 5. díl. TIEFTRUNK, Karel (ed.): Praha 1870, s. 45. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=JRNLAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [cit. dne 23. 7. 2019].

⁵⁰⁹ HOË: *D. Matthiae Hoe, Churfürstl. Sächs. Oberhofepredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt/ Als wegen glücklicher/ und ritterlicher eröberung/ der Königlichen Haupt-Stadt Budissin/ im Marggraffthumb Oberlaußnitz*; TÝŽ: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen Oberhofepredigers Budissinische HuldigungsPredigt.* Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (4). VD17 3:002953V; toto kázání bylo kázáno na 8. kapitulu knihy Kazatel, konkrétně na verš: „*Jch halte das Wort des Königes/ vnd den Eyd Gottes.*“ Tamtéž, fol. AII^r; TÝŽ: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Budissinische AbzugsPredigt.* Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (5). VD17 39:103414F; kázání je uvedeno 3. až 6. veršem ze žalmu 60, je děleno na tři části: v první se vypráví o příkořích a neštěstích izraelského lidu, ve druhé o Božích milosrdenstvích pro tento lid, poslední část odkazuje na útěchu, kterou lze u Boha nalézt. Budyšínští jsou přirovnáváni k Izraelitům – také zakusili válečné strasti, ale milost Boží se projevila v podobě přítomnosti saského kurfiřta Jana Jiřího, který do města vtáhl.

Drážďan. Také příjezd Jana Jiřího I. domů byl oslaven děkovným kázáním⁵¹⁰ za šťastný návrat do rezidence. Kázání bylo předneseno na první adventní neděli. Symbolický návrat kurfiřta v tuto dobu podnítil luterského teologa ke komparaci příjezdu Jana Jiřího I. do Drážďan s Ježíšem Kristem přijíždějícím do Jeruzaléma. Tato metafora poskytovala adresátům kázání prostor pro pochopení naznačené paralely mezi Ježíšem – spasitelem lidstva a Janem Jiřím I., který svým „spásonosným“ postupem v Horní a Dolní Lužici pomohl udržet a zachovat mír. Další dvě kázání⁵¹¹ byla spjata s událostí holdování a konáním zemského sněmu – pro hornolužické stavy ve městě Kamenci 13. července 1621 a pro dolnolužické stavy 19. července 1621. Tato událost se konala za přítomnosti saského kurfiřta – císařského komisaře a byla velmi důležitá pro potvrzení opětovného uznání Ferdinanda II. jako českého krále – poprvé mu lužické stavy vzdaly hold ještě za vlády Matyáše v říjnu 1617, ale vzhledem k jejich připojení se k České konfederaci a přítomnosti při volbě Fridricha Falckého za krále bylo nutné holdování realizovat podruhé. Poslední dva texty ze souboru „lužických“ kázání⁵¹² dělí od ostatních analyzovaných pramenů časová propast – oba byly publikovány v roce 1638 v souvislosti se získáním obou zemí jako dědičného léna Jana Jiřího I. tradičním recesem v roce 1635. Událost, kterou kázání provázela, byla spojena s dědičným holdem, který přijal Jan Jiří I. od lužických stavů.

Pět dalších analyzovaných textů je spjata převážně se slezským prostředím a souvisí s výše uvedenými událostmi v roce 1621. První kázání⁵¹³ zaznělo v Drážďanech na počest uzavření drážďanského akordu v únoru roku 1621. Kázání⁵¹⁴ na 85. žalm z listopadu téhož roku bylo předneseno ve Vratislavi v kostele sv. Alžběty při holdování slezských knížat a stavů, kteří měli tuto povinnost, stejně jako stavové obojí Lužice, obnovit. Akt holdování proběhl ve městě Javor dne 26.

⁵¹⁰ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu Dreßden/ Christliche Glückwünsch- und Dancksagungs Predigt.* Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (6). VD17 14:003002L.

⁵¹¹ HOË: *Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt.* Leipzig 1621. HAB, sign. 252.32 Theol. (8). VD17 39:103418M; TÝŽ: *Niederlaußnitzische Huldigungs und Landtagspredigt.* Leipzig 1621. VD17 39:103420G.

⁵¹² HOË: *Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt.* Leipzig 1638. SLUB, sign. Hist.Germ.C.398,1. VD17 14:053086K; TÝŽ: *NiederLaußnitzische Erbhuldigungs-Predigt.* Leipzig 1638. VD17 14:053089G.

⁵¹³ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Christliche Frewdenpredigt/ Uber dem Accordo.*

⁵¹⁴ HOË: *Schlesische Huldigungs Predigt.* Breßlaw 1621. HAB, sign. 393.13 Theol. (3). VD17 14:007643U.

listopadu 1621,⁵¹⁵ této události se účastnila knížata ze Svidnice a Javoru a také saský kurfiřt, opět v roli císařského komisaře. Na 24. neděli po sv. Trojici 1621 bylo předneseno kázání⁵¹⁶ v kostele sv. Alžběty ve Vratislavi. Toto kázání bylo vydáno k příležitosti odchodu Jana Jiřího I. ze Slezska. Návrat saského kurfiřta do Drážďan završil jeho vrchní dvorský kazatel děkovným kázáním nad radostným a šťastným návratem saského zeměpána domů.⁵¹⁷

Všechny tyto texty byly předneseny při významných politických aktech, prostřednictvím kterých Matyáš Hoë z Hoëneggu ze své pozice vrchního dvorského kazatele představil a zároveň zdůvodnil politický kurz saského kurfiřta. Jan Jiří I., který ačkoliv luterán, tak zároveň pro-císařsky smýšlející politik, si tímto postojem vysloužil kritiku z řad nejen saských luteránů. Odmítnutí pomoci souvěrcům v českých zemích a podpora císaře – katolíka byla mnohými soudobými pozorovateli chápána jako velká rána uštědřená luterství. Skutečnost, že saský kurfiřt byl chápán jako „obránce luterství“ (což dosvědčují také mnohé prosby říšských protestantů o jeho účast v Unii, která by tento spolek významně posílila) a že Sasko bylo kolébkou luterství, nebyly v jeho politickém postupu ve dvacátých letech 17. století příliš reflektovány (vyjma zájmu o garanci náboženské tolerance v Lužicích a ve Slezsku a podpory exulantů), stejně jako snaha vyjádřit solidaritu s protestantskými českými stavy. Rozpačitost luterských kněží nad tímto postojem výstižně vyjadřuje teolog Jan Gerhard v dopise wittenberskému profesorovi Baltazarovi Meisnerovi: „*Traurig ist es freilich, dass wir mit unseren Waffen die Religion derjenigen verteidigen müssen, die wir in unseren Schriften bekämpfen.*“⁵¹⁸ Čím více zněly hlasy proti počínání kurfiřta, tím více bylo potřeba, aby jeho politická rozhodnutí vrchní dvorský kazatel legitimizoval.⁵¹⁹ Ostatně Matyáš Hoë se aktivně podílel na propagaci pro-císařské

⁵¹⁵ HOË: *Schlesische Jawrische HuldigungsPredigt*. Leipzig 1621. VD17 39:103425V; kázání je děleno na dvě části, které popisují dobrou cestu, kterou mohou křesťané kráčet, a špatnou cestu, která je stezkou bezbožných vrahů mířících do pekla.

⁵¹⁶ HOË: *Breßlische AbzugsPredigt*. Leipzig 1622. VD17 14:009028V.

⁵¹⁷ HOË: *Christliche Dancksagungs Predigt Für die Chursächsische fröliche und glückliche widerkunfft aus Schlesien*. Leipzig 1622. SLUB, sign. 7.A.1870,angeb.12. VD17 14:009023G.

⁵¹⁸ Cit. dle PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*, s. 202.

⁵¹⁹ Badatelka Jana Hubková ve své studii rozebírá letákovou produkci z let 1618–1635. V textu se zaměřila na autory z obojí Lužice a Slezska, a to jednak jako tvůrce letáků, ale také jako terč opoziční rétoriky. Zajímavý je výzkum emblémů a letáků spojených s produkcí konfedačních stavů. Na vyobrazeních je znázorněno pět paží prezentujících pět zemí Koruny české (Čechy, Morava, Slezsko, obojí Lužice), které společně drží korunu. Tento motiv se objevil také na mincích, letácích a medailích. Později v souladu s politickými událostmi se rétorika letákové produkce změnila s ohledem

politiky, a to nikoliv pouze v textové rovině, ale také v praxi – v roce 1620 udělil císař kazateli za jeho „zásluhy“ titul „Comitus Palatinus Caesarus“ a také vysokou finanční odměnu.⁵²⁰

Mezi argumenty a témata, která využíval v kázáních, aby vysvětlil politiku saského kurfiřta v příznivém světle, lze zahrnout klíčovou myšlenku poslušnosti k vrchnosti, která vylučovala právo na odboj, dále představení ideálu dobré vrchnosti, prezentaci dějin rodu panovníka, který ve svém počínání navazuje na rodovou tradici, ale také představení saského kurfiřta Jana Jiřího I. jako obránce pravé evangelické víry, který se zasloužil o zachování luterství v obou Lužicích i ve Slezsku. Prostřednictvím těchto témat Hoë vytvářel obraz saského kurfiřta jako politika, který je věrný císaři a veškeré jeho konání je v souladu s Písmem svatým. Kázání, která zazněla při politických událostech za přítomnosti lužických a slezských stavů, ale také drážďanského dvora, se stala výtečnou příležitostí pro ospravedlnění kurfiřtovy politiky a agitaci ve prospěch jeho postupu. Texty byly následovně vydány tiskem a expandovány v říšském prostoru, ovlivňovaly tak veřejné mínění a prezentovaly politický program saského kurfiřta, který byl legitimizován vysokou duchovní autoritou své doby – Matyášem Hoë z Hoëneggu.

Analyzovaná kázání se zpravidla skládají z jedné až dvou tematických částí a jsou ukončena modlitbou a také doslovem, ve kterém Hoë ozřejmuje celou situaci a popisuje, jak se Jan Jiří I. zachoval k lužickým a slezským stavům. Hlavní myšlenka, která texty prolíná, je poslušnost k vrchnosti, která rezonovala ve spisech ortodoxních luteránů poměrně silně a vyjadřovala jejich filozofii a vztah ke světské moci. V kázáních je zřejmé vědomí hierarchického rozdělení vrchnosti na vyšší a nižší – císař jako hlava Svaté říše římské národa německého je chápán jako představitel nejvyšší světské moci, zatímco saský kurfiřt je císaři podřízený. Kazatel vyjmenovává tři stavy, které byly ustanoveny Bohem – vrchnost je stav Bohem ustanovený a přestupek proti vrchnosti je chápán jako narušení Božího řádu.⁵²¹

na zájmy jednotlivých stran. HUBKOVÁ, Jana: *Lausitz und Schlesien im Spiegel der Flugblattpropaganda*, s. 250–271.

⁵²⁰ GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici*, s. 87; PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*, s. 215–216.

⁵²¹ „Also da die Kinder Jsrael sich einsmals vnterstunden/ jhren rechten Herrn/ vnd ordentliche Obrigkeit/ den Samuel zu verwerffen/ vnd abzusetzen/ jhnen hingegen einen neuen König zu wehlen/ vnd auffzuwerffen/ sprach der HERR zu Samuel: Sie haben nicht dich/ sondern mich verworffen/ im ersten Buch Samuelis am achten Capitel.“ HOË: *Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt*, s. 35; vrchnost jako stav byla ustanovena Bohem, je to starý stav: „*Meine Geliebte vnd Andächtige in*

Nutnost loajality k císaři je zakotvena ve 22. kapitole Matoušova evangelia ve výroku Ježíše Krista: „*Dejte tedy císaři, co je císařovo, a Bohu, co je Boží*“ a ve 13. kapitole listu Římanům dle slov sv. Pavla, kterými určil vladaře jako Boží služebníky, kteří v rukou třímají meč. Podřízení se vrchnosti je velmi důležité pro správné fungování Božího řádu – avšak pouze v případě, že se jedná o Bohem řádně ustanovenou vrchnost.⁵²² Tato myšlenka rezonuje v analyzovaných pramenech velmi výrazně. Císař Svaté říše římské národa německého je představen jako Bohem vyvolený panovník, jehož právoplatný majestát byl ohrožen českým stavovským povstáním.⁵²³ Kazatel prezentuje císaře a saského kurfiřta v roli císařského komisaře jako ochránce poddaných, kteří jim jsou na oplátku povinni poslušností, vděčností a věrností.⁵²⁴ Matyáš Hoë v kázáních, která zazněla během holdování, využívá této rétoriky, aby napomenul hornolužické, dolnolužické a slezské stavy k poslušnosti a aby je přivedl k uvědomění si jejich prohřešku, když se přidaly k českému stavovskému povstání, a navzdory své přísaze věrnosti Ferdinandovi II. z roku 1617 se proti jeho vládě později vzbouřily a zvolily za krále Fridricha Falckého.⁵²⁵

dem HErrn Jesu Christo/ Nicht ein newer/ sondern ein vhralter Stand/ ist der löbliche Regentenstand/ der nun in die sechsthalb tausendt Jahr auff dem Erdboden gewesen. Grimmig feind ist zwar solchem Stande der hellische Geist/ vnd hette jhn gerne vorlängst gantz vertilget vnd außgerottet.“ TÝŽ: Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt, fol. A3^r.

⁵²² „*Dann/ wie Ewer Christliche Lieb weis/ so sind nicht alle Könige/ nach Gottes Willen vnd Ordnung/ vnnnd durch einen rechten Beruff in jhrem Königlichen Stand/ Sondern eins theils kommen zu solchen digniteten, wider Gottes Willen/ wie also Abimelech/ wie also Saul darzu kam.“ HOË: Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt, s. 28.*

⁵²³ „*Ewer Christliche Lieb weis/ Nach dem die Böhmische Vnruhe entstanden/ vnd das damals angegangene Feuer je lenger je mehr sich außgebreitet/ also/ daß ein gänzliche Ruin vnd verderbung des Edlen Königreichs Böhmen/ vnnnd der incorporirten Länder zu besorgen gewesen.“ HOË: D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Christliche Frewdenpredigt/ Uber dem Accordo, fol. C4^v.*

⁵²⁴ „*Was wir Gott den HERRN gebeten/ vnd warumb wir jhn so hertzlich ersuchet haben/ Nemlichen/ der in der Cron Böhem gehörigen Länder/ Herten vnnnd Sinn zu lencken/ vnd jhnen das Gemüth zu geben/ daß sie die angebotene Keyserliche Gnad vnd Churfürstliche habende bemühung/ mit schuldigem Danck erkennen/ vnd aufnehmen/ Jngleichen/ daß den Edlen Ländern Fried vnd Ruhe von dem Allerhöchsten möge verschaffet werden.“ Tamtéž, fol. C4^v.*

⁵²⁵ „*Ist eben ein solcher Eyd/ als wann heutiges Tages solche Personen/ die jhrer Obrigkeit verpflichtet sind/ sich wider dieselb zusam verschwören/ oder eine vnchristliche/ vngöttliche confoederation beschwören/ oder dergleichen.“ HOË: D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen Oberhofepredigers Budissinische HuldigungsPredigt, s. 25; „Ein grosses Zeichen der Gnaden Gottes ist/ daß diese Stadt/ vnd der gröste theil des Marggraffthumbs nunmehr erlediget worden/ von der schrecklichen Confoederation, krafft welcher endlichen diese herrliche Länder/ dem Erb- vnd Ertzfeind in die Hände weren gespielet worden. Gott kan sich vber dergleichen Bündnissen hefftig erzürnen/ da man sich mit vngläubigen Völckern verknüpfet/ vnd dieselbe zu Protectorn, vnd Schutzherrn annimmt vnd erkieset/ wie hin vnd wieder zu lesen ist.“ TÝŽ: D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Budissinische AbzugsPredigt, fol. D2^v; „*Sintemaln offenbar und am Tage/ solche Excess [pražská defenestrace – pozn. AK] vnd Empörungen wider die ordentliche hohe Obrigkeit/ dem heiligen Evangelio/ vnd der Lehr vnsers HERRN vnd Gottes/ gantz vnd gar zu entgegen seye.“ TÝŽ: D. Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu**

V důsledku událostí v letech 1620–1621, kdy Jan Jiří I. tato území obsadil ve prospěch císaře, se těmto stavům dostalo „obzvláštní milosti“,⁵²⁶ v rámci níž byla za finanční obnos a uznání Ferdinanda II. jako císaře potvrzena stavovská privilegia a garantována náboženská svoboda luteránům. Horní a Dolní Lužice, stejně jako Slezsko, byly země s výrazným zastoupením luteránů.⁵²⁷ Tímto privilegiem jim byla údajně poskytnuta příležitost, které se protestantským stavům v Čechách a na Moravě nedostalo.⁵²⁸ Kazatel využívá motivu čtvrtého Božího přikázání, které paralelně přirovnává k poslušnosti k vrchnosti – saský kurfiřt Jan Jiří I. je představen jako „Landesvater“, kterého je nutné poslouchat, a to navzdory jakémukoliv nepříznivému dění. Vrchní dvorský kazatel popírá možnost jakéhokoliv odporu k Bohem ustanovené vrchnosti, a to také v případě, že se vládce chová jako tyran. Pro názornost odkazuje na ranou křesťanskou církev, ve které se mučedníci modlili za svou tyranskou vrchnost až do okamžiku své násilné smrti.⁵²⁹ Také v pohanském

Dresden/ Christliche Glückwünsch- und Dancksagungs Predigt, s. 37; v kázání ze slezského města Javor užívá pro označení českých nepokojů pojem „pomýlené cesty“: „*Es ist Ewer Christlichen Liebe wissend/ auff was Irrwege durch die Böhmische Vnruehe/ auch diese edle Länder gerathen/ vnd in welch Vnglück sie weiter hetten kommen können/ wenn jhnen nicht bey zeiten were die hülfliche Hand gebotten/ vnd alle besorgende Gefahr abgewendet worden.*“ TÝŽ: *Schlesische Jawrische HuldigungsPredigt*, fol. D4^r.

⁵²⁶ Například vratislavské kázání: „*Durch dieses hochberühmbtesten Churfürstens trewhertzige Intervention, vnd hohe bemühung/ hat je das Land Schlesien auch seine Clinodia, vnnnd Herrligkeiten/ alle seine geist- vnd weltliche Privilegia, vnnnd Freyheiten.*“ HOË: *Breßliche AbzugsPredigt*, fol. C3^r; příklad z děkovného kázání za kurfiřtův návrat ze Slezska: „*Es ist diese Reyß/ ferner/ eine billiche vnd nützliche Reyse gewesen. Sie ist auch geschehen/ wie Davids Reyse/ pro Lege, vnserer Evangelischen Religion zum besten. Es haben die Herren Fürsten vnd Stände/ es haben viel viel tausendt Evangelische Christen in Schlesien ängstiglich gewartet/ daß sie der freyen vbung der Evangelischen Lehr/ wie solche in der ersten vngeenderten Augspurgischen Confession begrieffen ist/ von der jetzigen Römischen Keyserlichen Majestät allernädigst versichert werden möchten.*“ TÝŽ: *Christliche Dancksagungs Predigt Für die Chursächsische fröliche und glückliche widerkunfft aus Schlesien*, fol. C4^v–D1^r; „*Dergestalt auch diese Churfürstliche Länder/ nechst Gott/ mehrers gesichert/ vnd vor feindlicher Gewalt verwahret worden. Daß also die Schlesische Reyse/ gewiß eine nöthige/ vnd in viel weiß vnd wege/ hochnützliche Reyß gewesen ist.*“ Tamtéž, fol. D2^r.

⁵²⁷ BÄHLCKE, Joachim: *Religionsfreiheit und Reichsbewußtsein*, s. 190–214; BLASCHKE, Karlheinz – SEIFERT, Siegfried: *Reformation und Konfessionalisierung in der Oberlausitz*. In: BÄHLCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist*, s. 121–128.

⁵²⁸ Luterští duchovní působili v Budyšině od roku 1523. Od roku 1543 byl tamní kostel sv. Petra využíván jako simultánní pro katolíky i protestanty. Reformace byla v hornolužickém prostoru záležitostí především městského stavu a byla velmi dobře zavedena, kolem roku 1620 bylo z 200 kostelů pouze 13 kostelů katolických (7,5 %). BLASCHKE, Karlheinz – SEIFERT, Siegfried: *Reformation und Konfessionalisierung in der Oberlausitz*. In: BÄHLCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist*, s. 121–128; TÝŽ: *Verfassung und Gesellschaft in der Oberlausitz zwischen 1526 und 1635*. In: BÄHLCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist*, s. 89–96; KERSKEN, Norbert: *Konfessionelle Behauptung und Koexistenz – Simultankirchen im 16. Jahrhundert*. In: BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung*, s. 287–302.

⁵²⁹ „*In der ersten Kirchen waren die Christen so eyferig im Gebet/ für jhre Regenten/ ob sie schon die größten Tyrannen zum theil gewesen/ vnd den Christen die aller erschrecklichste/ grausamste Marter auff Erden angethan/ oder anzuthun befohlen/ daß sie dennoch jhr Leben mit hertzlichem beten für*

prostředí hledá doklady věrnosti poddaných svým pánům, jako příklad je uveden perský šlechtic Zopyrus, který se zmrzačil proto, aby pomohl perskému králi Dareiovi k vítězství.⁵³⁰ Jako další exempla slouží příklady z Písma svatého, odkazující nejčastěji na Abrahama⁵³¹ a Mojžíše,⁵³² který představoval „vrchnost“ pro izraelský lid. Stejně tak se Hoë odvolává na Mojžíšova následovníka Jozua.⁵³³ Neposlušnost k vrchnosti je stíhána Božím trestem,⁵³⁴ Bůh se dle kazatelova výkladu hněvá na spolky, jakými jsou konfederace. Česká konfederace, jejíž součástí byly také obě Lužice a Slezsko, jsou dle jeho rétoriky výrazem svévole a nikoliv poslušnosti k vrchnosti. Dále kritizuje, že se stavové vydali špatnou cestou, když se rozhodli přidat k České konfederaci a k českému stavovskému povstání. Kazatel ve svých textech hovoří ke stavům jako k viníkům, kteří se prohřešili proti Božímu řádu, ale přesto jim byla poskytnuta milost prostřednictvím císaře a saského kurfiřta, aby tuto chybu napravili tím, že obnoví slib věrnosti císaři Ferdinandovi II. a budou ho ctít a poslouchat.

Myšlenka loajality k vrchnosti se v luterské ortodoxii objevovala běžně; obzvláště výrazně však rezonovala v textech dvorských kazatelů, kteří svou tvorbou prezentovali své vládce. Přesto nalezneme v dějinách příklady, kdy také mezi

jhre Keyser vnd Obern geschlossen vnd geendet haben.“ HOË: *Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt*, fol. B3^r.

⁵³⁰ „Zopyrus ließ sich schlagen/ vnd vbel zurichten/ Er ließ sich Nasen/ Ohren vnd Lippen abschneiden/ nur darumb/ damit er die Babylonier/ die von seinem Keyser Dario abgefallen waren/ wieder zum Gehorsam bringen thete/ vnd den Namen darvon brächte/ daß er treulich vnd redlich bey seinem Keyser vnnnd Herrn gestanden/ darüber auch so viel vngemachs vber sich ergehen lassen hette.“ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen Oberhofepredigers Budissinische HuldigungsPredigt*, s. 6.

⁵³¹ „Als wann die Menschen zu vermahren sind/ vnsers HERRN Gottes Gebot folge zu leisten/ Es komme jhnen süß oder sawer für/ so ist kein besser Mittel/ als das Exempel des heiligen Abrahams/ der that alles/ alles/ alles williglich/ was jhm nur befohlen worden. Er gieng vnd zog aus seinem Vaterland/ er verließ alles/ dann Gott der HERR hieß es jhm/ im ersten Buch Mosis am 12. Capitel. Er beschnitte sich/ vnd alles was Männlich war/ in seinem Hauß/ Dann Gott der HERR hiesse jhm/ im ersten Buch Mosis am 17. Capitel. Er war bereit seinen eignen einigen Sohn den Isaac auch zu schlachten vnd auffzuopffern/ dann der HERR hieß es jhne/ im ersten Buch Mosis am 22. Capitel.“ Tamtéz, s. 8–9.

⁵³² „Wie wir sehen an dem Mose/ welchen Gott zum Hertzog vber sein Volck geordnet. Exod. 3. 4. cap. dem der Teuffel sein Regenten-Ampt so blutsawer gemacht/ daß er auff Erden dermassen gekränkert worden/ daß er der allergeplagtteste Mensch gewesen/ wie von jhm gesaget wird Numer. 12. cap.“ HOË: *Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt*, fol. A3^v.

⁵³³ „Dem Josua gieng es nicht anderst: wider den erweckte der hellische Geist allerley grimmige Feinde/ die jhm auch mit aller Macht zugesetzt hatten/ wie wir lesen Jos. 8. 9. 10. vnd in den folgenden Capitel.“ Tamtéz, fol. A3^v.

⁵³⁴ „Nötig ists fürs Dritte/ der Obrigkeit zu gehorsamen/ vnd getrew zu bleiben/ vmb der Straff vnd Schadens willen/ so sonsten auff den Vngehorsam vnd Vntrew/ oder Abfall erfolget. Gott rechnets hoch/ vnnnd nicht anders/ als ob es jhm selbsten widerführe. Wer sich wider die Obrigkeit setzet/ der widerstebet GOTtes Ordnung/ schreibet S. Paulus zun Römern am dreyzehenden Capitel.“ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen Oberhofepredigers Budissinische HuldigungsPredigt*, s. 16.

luterány došlo k propagaci práva na odboj k vrchnosti, jako příklad lze uvést období augsburského interimu (srov. podkapitulu č. 7. 2. 3.) – interim byl v roce 1548 vyhlášen císařem Karlem V. a představoval jakési prozatímní řešení náboženských záležitostí také pro říšské protestanty. Vrchnosti, která přijala podmínky interimu, někteří kněží vyčítali, že porušila první Boží přikázání a nevyhověla podmínkám na ni kladeným – tedy provinila se vůči roli obránce pravé víry a bohoslužby. Stejně tak jako se kněží, kteří byli odpůrci interimu, odvolávali na učení o třech stavech, které mají vymezená svá práva, ale také povinnosti, které musí dodržovat, také Matyáš Hoë operuje s touto teorií, ale nikoliv ve prospěch podpory práva na odboj, ale jeho zavržení. Prohřešek proti vrchnosti je prohřeškem proti samotnému Bohu a poddaní jsou povinni modlit se za svou vrchnost.⁵³⁵ „Reptání“ proti vrchnosti odpovídá v přímé úměře „reptání“ proti samotnému Bohu,⁵³⁶ protože on ze své vůle vyvolil vladaře. Kazatel upozorňuje a zdůrazňuje, že bezmezná loajalita k vrchnosti platí pouze v případě, že vládce není „samozvaný“, ale byl ustanoven řádně a z Boží vůle.⁵³⁷

Velmi zajímavým a argumentačně nejvíce uceleným textem je děkovné kázání,⁵³⁸ které Matyáš Hoë přednesl při příležitosti kurfiřtova návratu do Drážďan z budyšínského tažení. Kazatel nepronesl tento text v prostředí pokořených stavů, kterým se dostala milost od „Boha, císaře a také kurfiřta“, ale na drážďanském dvoře, kde lze očekávat odlišné zastoupení posluchačů kázání, než v případě „pokořených“ lužických a slezských stavů. Zdaleka ne všichni saští luterští duchovní byli smíření s kurfiřtovou podporou císaře, proto byl na vrchního dvorského kazatele kladen nárok, aby politickou strategii Jana Jiřího I. patřičně legitimizoval. Domnívám se tak z toho důvodu, že kázání je kvantitativně obsáhlejší ve srovnání s dalšími texty ze

⁵³⁵ „Fürs dritte/ so ehren wir die Obrigkeit/ wann wir jhr alles gutes gönnen/ vnd wünschen/ wann wir fleissig für sie bitten vnd beten.“ HOË: *Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt*, s. 41.

⁵³⁶ Například kázání při příležitosti odjezdu saského kurfiřta z Vratislavi: „So gar/ daß wenn man sich an der Oberkeit vergreiffet/ so veründiget man sich nicht nur an jhr/ sondern an Gott dem HErrn selbst/ das bezeuget Moses der erste Hertzog in Jsrael/ als das Vnlck [sic!] wider jhn gemurret/ sprach er zu jhnen/ Der HErr hat ewer murren gehört/ daß jhr wider jhn gemurret habt. Denn was sind wir? Ewer Murren tut [písmena jsou špatně otištěna – pozn. AK] nicht wider vns/ sondern wider den HErrn. Im andern Buch Mosis am sechtzehenden Capitel.“ HOË: *Breßlische AbzugsPredigt*, fol. C4^v–D1^r.

⁵³⁷ Hoë tak naznačuje, že volba Fridricha Falckého za českého krále neproběhla řádnými prostředky, protože byl zvolen „rebelujícími stavy“; „Vnd in Summa/ gewiß/ gewiß/ haltet vnd waltet GOtt vber der rechten ordentlichen Obrigkeit/ den Gehorsam gegen jhr belohnet er/ den Vngehorsam aber nicht/ wie die tägliche Erfahrung genugsam bezeuget.“ HOË: *Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt*, s. 33–34.

⁵³⁸ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu Dreßden/ Christliche Glückwünsch- und Dancksagungs Predigt*.

zkoumaného souboru, ale také je strukturně a koncepčně pečlivěji propracováno. V úvodu textu kazatel vyjmenovává jednotlivé saské kurfiřty v dynastii – ta počíná saským vévodou Widukindem, který je označen jako král, a končí Janem Jiřím I. Od Widukinda († 785) odvozuje Hoë původ saského rodu, který se odedávna těšil přízni římských císařů. Dalším v pořadí je míšeňský markrabě a saský kurfiřt Fridrich I. Bojovný (1369–1428), u kterého je vyzdvihována pomoc císaři Zikmundovi v boji proti jeho nepřátelům a českým stavům.⁵³⁹ Třetím uvedeným vévodou a kurfiřtem je Fridrich II. Dobrotivý (1428–1464), následuje Arnošt (1464–1486), zakladatel ernestinské rodové větve, Fridrich III. Moudrý, Jan Vytrvalý (1468–1532), Mořic Saský, August, Kristián I., Kristián II. a nakonec Jan Jiří I.

Tato strategie budování saské rodové paměti se objevuje také v jiných kázáních Matyáše Hoë, v některých je ale operováno s odlišným „tmelem“ této vládnoucí dynastie – s luterským vyznáním.⁵⁴⁰ V případě děkovného kázání je však stěžejním motivem tvrzení, že všichni kurfiřti vždy věrně stáli po boku císaře. Kazatel tuto rodovou linii popisuje bez ohledu na dynastickou výměnu v roce 1547 a v případě Mořice Saského⁵⁴¹ vyzdvihuje jeho věrnost císaři.⁵⁴² Mořic je představován jako zeměpán, který raději stál na straně císaře, než souvěrce a příbuzného Jana

⁵³⁹ Hoë využívá dějinného motivu boje Zikmunda proti českým stavům, kteří ho přijali za krále, ale později ho zavrhlí a zvolili si jiného krále. Tato situace vytvořila „precedens“ k soudobé situaci – české stavy zavrhlí císaře Ferdinanda II. a zvolily jako českého krále Fridricha Falckého. „*Es hat solches Churfürst Fridrich der Erste/ Bellicosus oder der Streitbare genandt/ der leistete beystand dem Römischen Keyser Sigismundo, nicht nur wider vielerley andere seine Feinde/ Sondern auch wider die Stände in Böheimb/ welche jhn zu jhrem König vnd Herrn angenommen/ beruffen/ gekrönet/ publiciret, vnd mit Pflichten sich jhme verbunden/ hernach aber jhn wieder abgesetzt/ verworffen/ vnd nach einem andern König vnd Haupt getrachtet hatten.*“ Tamtéž, fol. AIV^v–BI^r.

⁵⁴⁰ V takových případech je dynastická linie vedena od Fridricha III. Moudrého po Jana Jiřího I. Jedná se především o kázání vydaná k příležitosti výročí reformace v roce 1617 (srov. podkapitulu č. 7. 2. 2.).

⁵⁴¹ Obraz Mořice Saského, prezentovaného jako „míšeňského Jidáše“, byl utvářen po roce 1547 jeho opozicí, zejména Ernestinci, kteří ztratili kurfiřtskou hodnost v jeho prospěch. FLÜGEL, Wolfgang: *Bildpropaganda zum Übergang der sächsischen Kurwürde von den Ernestinern auf die Alberiner*. Neues Archiv für sächsische Geschichte, 1996, s. 71–96.

⁵⁴² „*Was wil ich erst sagen von Churfürst Mauricio dem grossen/ vnd Churfürsten Augusto dem Gottfürchtigen/ da ists je aller Welt wissend/ wie Sie beyde bey Jhrem Keyser vnverrücket gestanden/ wie sie Jhrer Keyserlichen Majestät/ Carolo dem fünfften/ nicht nur wider die Türcken vnd Frantzosen/ Sondern auch wider jhren Glaubensgenossen/ vnd nechsten Anverwandten/ Churfürst Johann Friederichen (weil die Sache darnach war) zugezogen seyen?*“ HOË, D. *Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu Dreßden/ Christliche Glückwünsch- und Dancksagungs Predigt*, fol. BII^v; „*Mich wunderte auch/ wann Ewer Christliche Liebe sich nicht erinnerte des Kriegs/ welchen Hertzog Moritz zu Sachsen/ hernach Churfürst/ wieder seinen Leiblichen Vetteren vnd Religionsverwandte Evangelische Beystände geführet/ damit dieselben zum schuldigen Gehorsam gegen die Röm. Keys. Mayst. gebracht würden. Schwerlich soll oder wird auch jemand diesen Zug des hochlöblichsten Churfürsten für vnrecht halten/ oder außruffen dörfen.*“ Tamtéž, s. 43.

Fridricha (1503–1554),⁵⁴³ což Hoë hodnotí kladně. O pozdějším obratu Mořice od císaře však mlčí – naopak jeho postoj k císaři popisuje jako „vytrvalý“.⁵⁴⁴ Výčet saských kurfiřtů slouží k obhajobě válečného postupu Jana Jiřího I.,⁵⁴⁵ který navazuje na tradici svých předků tím, že neochvějně podporuje císaře v souladu s požadavkem poslušnosti k vrchnosti – a to navzdory odlišné konfesi. Je patrné, že kazatelova schopnost zdatného využití slovní ekvilibristiky mu pomohla v různých situacích, ať už v případě, že bylo potřeba prezentovat saského kurfiřta jako „obránce luterství“, nebo jako neochvějného podporovatele císařské strany (anebo také v obou rolích zároveň). Matyáš Hoë v děkovném kázání sice představuje saského kurfiřta jako ochránce pravé víry, přesto je konfesní otázka v tomto žánru kázání marginalizována a téma císařovy odlišné konfese je zcela opomenuto. V textu jsou shrnuty čtyři důvody, které Jana Jiřího I. přiměly k tažení do Horní Lužice. Prvním důvodem je hrozba narušení náboženského a světského míru, dále vyhovění císařově prosbě o pomoc, povinnost ke Svaté říši římské a potvrzení privilegií lužickým stavům, včetně garance vykonávání evangelického náboženství.⁵⁴⁶ Správnost kurfiřtova jednání je potvrzena Božím požehnáním, které celé tažení provázelo.⁵⁴⁷

Ve druhé části kázání kazatel shrnuje důvody, proč bylo nutné vojensky zasáhnout proti souvěrcům. Je zajímavé, že toto téma v kázáních pronesených mimo Drážďany příliš nerezonuje. V nich jsou totiž lužičtí a slezští stavové kladeni do role viníků, kterým se navzdory jejich nesprávnému konání dostala milost v podobě náboženské tolerance a potvrzení stavovských privilegií – „povstání“ bylo vnímáno

⁵⁴³ Za povšimnutí stojí, že kazatel kurfiřta Jana Fridricha vynechává také ve svém popisu dynastie saských kurfiřtů – po Janovi Vytrvalém je uveden Mořic Saský, bez ohledu na předchozí vládu Jana Fridricha. Domnívám se, že důvodem je vyzdvížení paralely mezi politickou strategií Mořice Saského a současného kurfiřta Jana Jiřího I., tedy podpory císaře ve válečných aktivitách, jinými slovy: uvedení Jana Fridricha, který byl během války poražen a zajat, se kazateli „nehodilo“, proto ho nezminil.

⁵⁴⁴ Postava Mořice Saského se stala námětem letákové produkce, která obhajovala také protestantskou stranu. Ta prezentovala Mořice jako konvertitu a Jidáše. Jeho postava tvořila jedno z dobových publicistických klišé, která zaplavila české země i Říši v době českého stavovského povstání. GOTTHARD, Axel: *Eine feste Burg*, s. 135–162.

⁵⁴⁵ „*Welches alles Jch zu dem ende erzehle/ auff daß E. Churf. Durchl. sehen/ daß dero hochgeehrteste Vorfahren eben so wol/ als Sie/ ein Aug auff jhr Haupt vnd Keyser gehabt/ vnd derowegen kein Ehrlicher Mann/ mit fug/ es E. Churf. Durchl. mißdeuten könne/ daß sie bey jetzigen Läuufften/ Gott vnd jhrem Keyser trew geblieben sind.*“ HOË, D. *Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu Dreßden/ Christliche Glückwüdsch- und Dancksagungs Predigt*, fol. BIII^v.

⁵⁴⁶ Tyto důvody shrnuje na stranách 19–25. Tamtéž, s. 19–25.

⁵⁴⁷ Legitimizace kurfiřtova tažení je podložena tvrzením o „Boží válce“, kterou kurfiřt vedl: „*Sie ist einmal Göttlich/ vnd der Krieg/ den vnser Gnädigster Churfürst vnd Herr geführt/ ist ein Göttlicher Krieg/ ist des HERRN Krieg gewesen/ wie Abigail des Davids Krieg nennet/ I. Sam. 25.*“ Tamtéž, s. 44.

jako politicky motivovaná rebelie neposlušných poddaných. Ožehavá otázka spoločnej víry Jana Jiřího I. a „rebelujících“ stavů není důkladně rozebírána; kazatel odkazuje na to, že Jan Jiří I. je obránce evanjelické víry v tom smyslu, že zajistil po dohode s cisárom stavům náboženskú svobodu. Naopak v dekovnom kázaní, prednesenom v Drážďanech, je analýze dôvodů boje proti souvěrcům věnován velký prostor.

V dekovnom kázaní Matyáš Hoě vykládá Pavlovy epištoly. Poslušnost k vrchnosti je velmi důležitá a slučuje se s evanjelickou vírou.⁵⁴⁸ Kazatel rozebírá výraz „poslušnost“ a vysvětluje jeho význam v korelaci s respektováním Božího řádu. Praví souvěrci musí dodržovat poslušnost ke svému „pánovi“ – pravý evanjelík je evanjelík nejen slovem, ale také skutkem. Čeští stavové, kteří tuto poslušnost vládci neprojevili, nebyli evanjelíci skutkem. Takto kazatel objasňuje, proč saský kurfiřt Jan Jiří I. nepomohl souvěrcům. Dále vykládá evanjelíka jako člověka, který má žít „evanjelicky“ – dát císaři, co je císařovo, a dát Bohu, co je Boží – v souladu s poselstvím 22. kapitoly Matoušova evanjelia.⁵⁴⁹ Evanjelickou víru je možné bránit pouze správnými a řádnými prostředky, což však neznamená odepřít poslušnost vrchnosti. Čeští stavové jsou nazýváni jako „takzvaní evanjelíci“.⁵⁵⁰ Pro srovnání s českým stavovským povstáním udává příklad ze Starého zákona a popisuje osud Miriam, Mojžíšovy sestry, která proti němu „reptala“, za což byla potrestána malomocenstvím.⁵⁵¹ Obhajoba oprávněnosti boje proti souvěrcům a rodině je podložena příběhem krále Davida, který bojoval proti svému tchánovi Saulovi.⁵⁵²

⁵⁴⁸ „Darnach so werden Evangelische vnd wahre Glaubensgenossen/ abusivè, vnnd vnrecht genennet/ die da eusserlich zur Göttlichen Lehr sich bekennen/ mit denen Evangelischen einerley Kirchen besuchen/ einerley Abendmal gebrauchen/ vnd vber der freyen öffentlichen vbung der Evangelischen Religion eifern/ Aber der Lehr des Evangelij keinen Gehorsam leisten/ Wie S. Paulus vber solchen Vngehorsam klaget/ in der andern Epistel an die Thessalonischer am ersten Capitel.“ Tamtéž, s. 30.

⁵⁴⁹ „Dann so Evangelische Glaubensgenossen nicht nur zur wahren Evangelischen Lehr sich eusserlich bekennen/ sondern auch das thun/ gegen Gott im Himmel/ vnd gegen die Menschen auff Erden/ so sie dem Evangelio nach würdiglich leben/ vnd also dem Keyser geben/ was des Keyser ist/ vnd Gott/ was Gottes ist/ wie Christus im Evangelio befihlet/ Matth. am 22. Cap.“ Tamtéž, s. 31.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 37.

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 39.

⁵⁵² „Noch stritte David wider das Hauß Saul/ er bekriegte seine eigene Verwandten/ vnd Religionsgenossen/ nemlichen/ den Jßboseth/ vnd die Kinder Jsrael/ die es mit dem Jßboseth hielten. Wider dieselben zogen aus die vom Hause Juda/ so auff Davids seiten sich befunden/ 2. Sam. 5. Niemand kan sagen/ das David vnrecht gethan/ das er der gestalt wieder die Rechtgläubigen Jsraeliten/ ja wieder seiner Gemahlin Blutsfreunde gekrieget.“ Tamtéž, s. 42.

Kurfirštův vojenský postup v Lužicích a ve Slezsku je vykládán jako „milost Boží“ – argumentem pro obhajobu tažení je garance luterství, což mělo v těchto zemích velký význam. V případě lužických kázání je pozoruhodná snaha prezentovat Lužice jako součást Saska.⁵⁵³ Tento motiv se objevuje především v kázáních z roku 1638. Potřeba definovat Lužici jako součást saského prostoru má praktické opodstatnění – v roce 1635 byly tradičním recesem obě Lužice předány Sasku.⁵⁵⁴ V kázání *Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt* je saský kurfiřt postaven do role „dobrodince“, kterému byla postoupena obě markrabství. Péče kurfiřta o tyto země spočívá zejména v ochraně pravé víry.⁵⁵⁵ Stejně tak v kázání *NiederLaufnitzische Erbhuldigungs-Predigt* se kazatel snaží dokázat příslušnost obojí Lužice k Sasku, proto uvádí, že před sedmi sty lety založil markrabství Jindřich Ptáčník.⁵⁵⁶ Jako další argument slouží tvrzení, že lužická markrabata často pocházela ze saského rodu.⁵⁵⁷ V tomto textu je saský kurfiřt nazván jako „Landesvater“ a v souvislosti s tímto označením je nutné ho ctít jako otce své země a zároveň svou vrchnost.⁵⁵⁸ Motiv vztahu vrchnosti k poddaným je často podložen metaforou familiárního vztahu otce

⁵⁵³ V kázáních z let 1621–1622 je obvykle užíván termín „inkorporované země Koruny české“.

⁵⁵⁴ Joachim Bahlcke poukázal na živé vědomí příslušnosti markrabství Horní Lužice k České koruně v lužickém dějepisectví (autoři spisů Christoph Manlius, Martin Boregk). Toto povědomí přetrvávalo také po roce 1635 (kronika Heinricha Rocha), ale již ve druhé polovině 17. století je v lužické historiografii patrná výraznější orientace na Sasko. BAHLCHE, Joachim: *Der verhinderte Unionstaat. Der böhmische Länderverband des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit aus der Sicht des Markgraftums Oberlausitz*. In: TÝŽ: *Gegenkräfte*, s. 145–167; TÝŽ: *Horní Lužice*, s. 463–498.

⁵⁵⁵ Text má čtyři části, které popisují vrchnost. V první části je uvedeno, že vrchnost má svůj počátek v Božím zřízení, tento stav nebyl vymyšlen člověkem nebo andělem, ale Bohem: „*Aus denselben wolle E. Christliche Lieb in gute acht nehmen/ für das Erste/ originis Magistratus divinam dignitatem, daß der Stand der Obrigkeit seinen Vrsprung von Gottes stiftung habe. Nicht ist es darmit beschaffen/ daß er etwa von sich selb entsprungen vnnnd herkommen were; Nicht haben jhn Menschen/ nicht haben jhn Engel außgesonnen/ sondern Gott/ Gott der HERR hat das Regiment auff Erden gegründet/ Er ist des Standes der Regenten vnd Obrigkeiten Stiffter vnd Vhrheber.*“ HOË: *Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt*, fol. B1^r; ve druhé části uvádí kazatel starozákonní exempla, která slouží jako důkaz Boží milosti určené pro vrchnost, třetí pasáž popisuje užitečnost vrchností, která se stará o církev Boží a dohlíží na bohoslužbu, poslední oddíl popisuje zdatného vládce, který je moudrý, rozumný, spravedlivý a milostivý. Markrabství získalo v osobě saského kurfiřta právě takového dobrého a ctnostného vládce.

⁵⁵⁶ HOË: *NiederLaufnitzische Erbhuldigungs-Predigt*, fol. A4^r–A4^v.

⁵⁵⁷ „*Er es den Herren Marggraffen zu Meissen dazumal geeignet: denen jenigen Herrn Marggraffen/ so auff des Witikindi/ des Königs der Sachsen Stamm entsprossen waren/ aus welchen auch vnser gnädigster Churfürst vnd Herr/ den Vrsprung hat.*“ Tamtéž, fol. A4^r.

⁵⁵⁸ „*Jederman spricht Er/ vnd deutet an/ daß weder Weltliche noch Geistliche sich des schuldigen Gehorsams entbrechen können/ wie es der Herr Chrysostomus erkläret/ vnd außleget: also/ daß der Gehorsam eines Landes/ gegen seinem Herrn/ nicht nur ist iuris positivi, ein solch Werck/ das etwan von den Menschen herrühret/ vnd das nur Menschen gut befunden/ vnd gestiffet haben/ sondern vielmehr iuris divini, das ist/ ein solch Werck/ daß GOTT selb geboten/ theils im vierdten Gebot/ du solt deinen Vater ehren/ darunter die LandesVäter ebnermassen begriffen seyn/ Exod. 20. Cap. theils sonst mit deutlichen Worten.*“ Tamtéž, fol. B3^r.

k dítěti.⁵⁵⁹ Objevuje se například ve *Schlesische Huldigungs Predigt*, ve kterém Hoë shrnuje povinnosti poddaných k vrchnosti, mezi něž patří poslušnost, odvod daní, úcta, věrnost a trpělivost.⁵⁶⁰

V analyzovaných kázáních absentují výrazné zmínky o konfesní rivalitě, stejně jako rozbor teologických otázek, což je typické zejména pro texty konfrontačního charakteru. Do popředí se dostává disciplinační funkce kazatelských textů, která má poddané poučit o respektování vrchnosti a o jejich povinnostech vůči ní. Pro konfesní polemiku je v kázáních vymezen žádný nebo minimální prostor, jako jeden z mála příkladů lze uvést kázání *Budissinische AbzugsPredigt*, ve kterém kazatel projevuje radost nad potlačením kalvinismu v Horní Lužici. Tento krok k vymýcení kalvinismu vnímá jako „velké milostivé znamení“.⁵⁶¹ Slovní agrese namířená na římskokatolickou církev a papeže nejsou v tomto typu kázání přítomny – s ohledem na alianci saského kurfiřta s císařem by rétorika v tomto „duchu“ nebyla žádoucí.

Třináct analyzovaných kázání nenabízí pouze rozbor „politické“ argumentace drážďanského vrchního dvorského kazatele, ale ukazuje, do jaké míry se angažoval jako „mluvčí“ saského kurfiřta Jana Jiřího I. V textech legitimizuje politickou strategii saského kurfiřta, a to bez ohledu na to, že stál na straně císaře – jinovërce.

⁵⁵⁹ „Einem Kind gehöret gegen seinem Vater Trew zu bleiben/ Regenten sind auch Väter/ sind Stadtväter/ sind Landesväter/ darumb gebühret sich gegen sie auch Trew zu sein/ vnnd zu verbleiben.“ HOË: *Schlesische Huldigungs Predigt*, fol. D3^f.

⁵⁶⁰ Hoë často přirovnává Jana Jiřího I. ke králi Davidovi. Postava krále Davida je v luterské homiletice často užívána jako předobraz pro ideálního panovníka, stejně tak jako král Šalamoun. Tito starozákonní králové byli přirovnáváni k soudobým vládcům, u kterých tímto byly zdůrazněny jejich ctnosti a dobré vlastnosti. Kazatel v textu kritizuje válku a její útrapy a píše o míru, který dělí na 1, mír vnitřní (pax interna), 2, mír vnější (pax externa), 3, mír věčný (pax aeterna). Druhou část kázání věnuje popisu mírových časů, které jsou požehnáním pro lid a celou zemi. Tamtéž, fol. B2^f–C3^v. Také děkované kázání za kurfiřtův návrat ze Slezska prolíná přirovnání krále Davida k Janu Jiřímu I. Osou textu je verš z 2. knihy Samuelovy: „Der HErr halff David/ wo er hinzog.“ HOË: *Christliche Dancksagungs Predigt Für die Chursächsische fröliche und glückliche widerkunfft aus Schlesien*, fol. B1^v. Ve druhé části kázání upravuje tento biblický verš následovně: „Der HERR halff vnserm gnädigsten Churfürsten/ wo er hinzog.“ Tamtéž, fol. C3^v.

⁵⁶¹ „Ein grosses Gnadenzeichen ist/ daß jhr eben durch diese hochansehliche Commission erlediget seydt/ von der besorglichen Gefahr/ der Calvinischen Grewel/ die da gewiß mitler weil weren durch allerley Practicken böser, schädlicher Leute/ fuderweis eingeführet worden. Hat man doch schon bey der Regiments verenderung verboten/ daß man die heiligen Leute/ die Herren Calvinisten/ mit jhrer Lehr nicht mehr öffentlich nennen/ viel weniger jhre Jrrthumb eyferig straffen solte. Das war der erste Staffel/ vnd ein rechter griff drauff/ daß die Calvinisterey ist künfftig solt erhoben werden.“ HOË: *D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Budissinische AbzugsPredigt*, fol. D2^v; „Jetzo darff man ja den Calvinischen Wolff mit seinen lebendigen Farben wol beschreiben/ vnd anschreyen.“ Tamtéž, fol. D3^f; „Solte doch gemeine Stadt diese einige Wolthat/ daß man/ ob Gott wil/ hinfüro der Calvinisterey sich nicht also zu befahren hat/ höher/ als viel Tonnen Goldes schätzen.“ Tamtéž, fol. D3^f.

Saský kurfiřt je prezentován jako „mírotvorce“, a to zejména v kázáních, která zazněla na územích Horní a Dolní Lužice a Slezska – kazatel zdůrazňoval podíl Jana Jiřího I. na povolení luterského vyznání v těchto oblastech. V této rovině se Jan Jiří I. projevil jako luterán – politik, v jehož zájmu je podpora luterského náboženství na těchto územích. Kazatel však nebyl pouhou pasivní „loutkou“ v rukou saského kurfiřta, jeho texty odrážely jeho vnitřní přesvědčení – Stefanie Prochaska-Weigl analyzovala část korespondence Matyáše Hoë, z níž usoudila, že skutečně podporoval pro-císařskou politiku a odlišnou konfesi císařské strany v praxi příliš nezohledňoval.⁵⁶² Stavové jsou označeni jako viníci, protože participovali na České konfederaci, zavrhli Ferdinanda II. jako českého krále a zvolili místo něj Fridricha Falckého. Matyáš Hoë ve svých kázáních přistupuje k pokořeným lužickým a slezským stavům jako k lidem, kteří se provinili proti Bohem ustanovené vrchnosti. Otázka protestantského vyznání stavů České konfederace a pocit solidarity se souvěrci ustupuje do pozadí, osou všech analyzovaných textů je myšlenka poslušnosti k vrchnosti, kterou však stavové svým jednáním porušili. Legitimizaci českého stavovského povstání skrze náboženské hledisko není – logicky – vymezen prostor, stavové jsou prezentováni jako ti, kteří porušili Boží řád svou neúctou k císaři. Poslušností k vládci dokazuje evangelík svou pravověrnost, jedná se totiž o nařízení ustanovené v Písmu svatém, a to zejména ve 22. kapitole Matoušova evangelia a epištolách sv. Pavla. Neposlušnost k vrchnosti je závažným prohřeškem, kterého se stavy České konfederace dopustily a který popírá „opravdovost“ jejich evangelické víry. Tato argumentace kazateli posloužila jako odrazový můstek pro to, aby mohl obhájit postup saského kurfiřta, který jedná v souladu s nařízeními Písma svatého, tedy: ctí řádně – jako pravý křesťan – svou vrchnost, proto je jeho povinností podpořit císaře, který ho požádal o pomoc. Matyáš Hoë ve svých textech pracuje s myšlenkou starobylosti a tradice saské kurfiřtské dynastie, která vždy neochvějně stála na straně císaře a těšila se jeho přízni. V této rodové tradici pokračuje také Jan Jiří I.

V kázáních absentují slovní útoky na „papežence“, což je v kontextu celé tvorby Matyáše Hoë pozoruhodné, ale zároveň logické – agitace ve prospěch kurfiřtovy pro-císařské orientace nevytvořila pro konfrontační rétoriku prostor. To

⁵⁶² PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 215an.

ale neznamená, že by se drážďanský kazatel ve svých konfesně-polemických soubojích odmlčel, své spisy proti „bludnému papeženeckému učení“ vydával stále – příkladem mohou být jeho spisy *Epistula Vere Aurea* nebo *Velitatio Epistularis Theologica*⁵⁶³ a další spisy, které vydával, a to obzvláště poté, co si uvědomil důsledky císařova postupu v Čechách, které se dotkly také luteránů – především se jednalo o vyhnání luterských kněží a zavření luterských kostelů; v politických kázáních se však od tohoto tématu distancuje. Narážky na kalvinisty se příležitostně objevují v lužických kázáních a pramení v radosti kazatele nad vymýcením kalvinismu v Horní Lužici, kde byly otevřeny dveře pro „pravou luterskou víru“. Ústup konfesní konfrontace z politických kázání je dán jejich charakterem a programem – v zájmu kazatele nebyla polemika s ostatními konfesemi nebo náboženskými sektami, cílem bylo v uších posluchačů a v očích čtenářů zdůvodnit a obhájit kurfírtovu podporu císaře – katolíka.

⁵⁶³ HOË: *Chryseion Dōron sive Epistula Vere Aurea*. [s. l.] 1620. VD17 23:233525N; TÝŽ: *Velitatio Epistularis Theologica*. Wittenberg 1623. VD17 3:013053D.

7.2.3.2 Lipský konvent a jeho reflexe v kázáních

Na konci dvacátých let 17. století začala tradiční drážďanská pro-císařská politika dostávat „trhliny“. Prvním impulsem byla rekatolizace, ke které docházelo v zemích podmaněných císařem a která postihla také německé luterány v českých zemích.⁵⁶⁴ Další podnět se objevil dne 6. března 1629, kdy byl císařem vydán restituční edikt, který revidoval pasovskou dohodu z roku 1552, uzavřenou mezi císařem Karlem V. a protestantskými říšskými knížaty pod vedením saského kurfiřta Mořice. Účelem restitučního ediktu bylo navrácení duchovních statků nacházejících se ve vlastnictví protestantských knížat, které byly zabráný na základě dohody z roku 1552, zpátky do rukou katolické vrchnosti.⁵⁶⁵ Tento postup ohrozil zájmy saského kurfiřta, kterému by v důsledku uplatnění ediktu hrozila ztráta panství v Míšni, Naumburgu a Merseburgu, zároveň byly ohroženy jeho ambice vůči městu Magdeburg. V červenci téhož roku vstoupila na říšská území vojska vedená švédským králem Gustavem II. Adolfem (1594–1632), který usiloval o spojení s protestantskými knížaty, především se saským a braniborským kurfiřtem. V této době odmítl saský kurfiřt Jan Jiří I. spolupráci se švédským monarchou a realizoval se v uspořádání lipského konventu, který se konal v únoru až dubnu roku 1631.

Dne 8. ledna 1631 nechal Jan Jiří I. rozeslat 160 pozvánek na zamýšlený konvent v Lipsku,⁵⁶⁶ jehož primárním účelem bylo projednat otázku restitučního ediktu; také zde během téměř dvouměsíčního jednání usiloval o udržení politiky „třetí strany“ – mezi císařem Ferdinandem II. a Gustavem II. Adolfem. Ještě 24. února 1631 napsal saský kurfiřt dopis císaři, ve kterém ho ujišťoval o své věrnosti.⁵⁶⁷ Během zasedání proběhly mj. teologické rozpravy mezi saskými luterskými, braniborskými a hesenskými reformovanými duchovními. Tyto hovory probíhaly v soukromí, organizovány byly Matyášem Hoě, účastnil se jich také Jindřich Höpfner, Polykarp Leyser ml., braniborský dvorský kazatel Jan Berg a hesenští

⁵⁶⁴ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 43.

⁵⁶⁵ MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, s. 18–20.

⁵⁶⁶ Jednání na konventu v Lipsku se účastnili například Vilém a Bernard ze Sasko-Weimar, Jan Kazimír ze Sasko-Coburg, Jan Filip ze Sasko-Altenburg, Vilém z Hesenska-Kasselska, Kristián z Braniborsko-Bayreuth, Jiří Vilém z Braniborska a další knížata a zástupci říšských stavů. PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoeneck und seine Zeit (1580–1645)*, s. 50an.

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 60.

teologové Jan Crocius z Marburgu a Teofil Neuberger z Kasselu.⁵⁶⁸ Teologické rozdíly mezi duchovními nepřinesly žádný konsenzus, spory a diference mezi jednotlivými konfesemi, především v otázce chápání eucharistie, přetrvávaly i navzdory snaze o spojení se proti katolíkům. Ve světle dřívějších spisů a kázání Matyáše Hoě, obsahujících nenávistnou rétoriku namířenou proti kalvinistům, lze snahu o komunikaci s reformovanými teology chápat jako výrazný posun. Tuto proměnu je však důležité vnímat v korelaci se změnou politického kurzu drážďanské tajné rady a saského kurfiřta – produkty kazatelova spisovatelského úsilí tak lze interpretovat jako „služebníky“ jejich politických cílů. Výsledkem zasedání lipského konventu byl tzv. lipský manifest, tedy společné usnesení většiny zúčastněných. Tento manifest poslal Jan Jiří I. císaři dne 4. dubna 1631, neznamenal však přímý útok na císaře, nýbrž prezentoval politiku „třetí strany“; odmítl však oprávněnost a platnost restitučního ediktu. Dne 21. dubna 1631 byl ustanoven spolek mezi signatáři lipského manifestu.

Odpověď na politiku lipského konventu na sebe nenechala příliš dlouho čekat – Gustav II. Adolf, který doufal v podporu protestantských knížat, oblehl braniborské pevnosti, císařská strana pod vedením Jana Tserclaese Tillyho (1559–1632) nechala dobýt a vyplenit Magdeburg v květnu roku 1631.⁵⁶⁹ Katastrofa, která se udála ve městě, se vzápětí dočkala mohutné propagandistické odezvy, které využil mj. švédský král, aby podnítil Sasko ke spojení. Vyplenění Magdeburgu donutilo saského kurfiřta vzdát se neutrální politiky a na popud saského polního maršála Jana

⁵⁶⁸ Tamtéž s. 60an; váhavá taktika lipského konventu byla zesměšňována v písničkách a básních a dobové publicistice; Stefanie Prochaska-Weigl cituje text výsměšné básně, která je produktem katolického tábora: „*Auch die armen lutherischen Hündlein, halten zu Leipzig ein Conventlein! Wer war dabei? Anderthalb Fürstlein. Was wollen sie machen? Ein kleines Krieglein. Wer soll ihn führen? Das schwedische Königlein. Wer soll Geld dazu geben? Das sächsische Jägerlein. Wer wird sich dieses freuen? Das pfälzische Fürstlein. Warum ist ihm zu tun? Um sein Heidelberger Nestlein.*“ Tamtéž, s. 60–61.

⁵⁶⁹ Události související s dobytím Magdeburgu vyvolaly bouřlivou letákovou explozi. Řada autorů textů vinila ze zkázy města právě evangelíky, zejména účastníky lipského konventu, a vyzývala je k pokání. Město bylo představováno jako panna či nevěsta (souvisí to s názvem města a jeho erbem, který zobrazoval pannu). Katolická publicistika tuto událost popisovala jako „úspěšné námluvy“; motiv panny nebo nevěsty využíval také protestantský tábor, který poukazoval na „nežádoucího“ a „nechtěného“ ženicha Tillyho, který se nevěsty zmocnil násilím. Jako pravý ženich je představen buď Ježíš Kristus, nebo Gustav II. Adolf, který je zároveň mstitelem zneuctěné nevěsty. Využitý topos signalizuje mj. sexuální zneužívání žen, které bylo v raném novověku ve válce obvyklé. Téma znásilňování se často objevuje ve zprávách v období třicetileté války. TSCHOPP, Silvia Serena: *Rhetorik des Bildes*, s. 79–103; TÁŽ: *Heilsgeschichtliche Deutungsmuster*, s. 30an; Thomas Kaufmann uvádí přibližně tři sta publikovaných letáků věnovaných tématu vyplenění Magdeburgu. KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede*, s. 35.

Jiřího z Arnimu (1583–1641)⁵⁷⁰ došlo ke spojení saských a švédských sil, které bylo zpečetěno dne 11. září 1631 smlouvou v Coswigu. Na podzim roku 1631 zamířilo do Prahy vojsko vedené Janem Jiřím z Arnimu. Přibližně půlroční pobyt saských vojsk v pražských městech vzbudil naděje mnohých exulantů. Několik týdnů pobýval v Praze také Jan Jiří I. Nenašla jsem však žádný doklad o tom, že by Matyáš Hoë z Hoëneggu k těmto událostem vydal kázání nebo jiný spis – databáze žádný takový tisk nenevidují, také životopisná literatura o tom mlčí. Jisté však je, že během krátkého pobytu saské armády v Praze se opět konaly luterské bohoslužby v kostele sv. Salvátora na Starém Městě pražském, jako kazatel aktivně vystupoval luterský kněz a exulant Samuel Martinius z Dražova (1593–1639),⁵⁷¹ který promluvil také během příležitosti pohřbívání hlav popravených pánů z roku 1621 v kostele Panny Marie před Týnem, které exulanti sundali z Mostecké věže.

V září roku 1631 proběhla bitva u Breitenfeldu, kde došlo k vítězství švédsko-saské strany.⁵⁷² Švédsko-saské spojení pokračovalo několik let, krátký čas také po smrti Gustava II. Adolfa, který zahynul v bitvě u Lützeny v roce 1632. K této příležitosti Matyáš Hoë z Hoëneggu zkoncipoval, přednesl a tiskem vydal pohřební kázání nad švédským králem, které však nebylo jediné svého druhu; odhaduje se, že v Sasku bylo vydáno více než třicet pohřebních kázání věnovaných švédskému panovníkovi vzešlých z per luterských teologů. Politický kurz drážďanského dvora se po neúspěšné bitvě u Nördlingenu v roce 1634 opět přiklonil k císařské straně a mírová jednání vyvrcholila pražským mírem v roce 1635.

Úkolem této podkapitoly bude zaměřit se na toto období, ve kterém drážďanský kazatel potřeboval politiku saského kurfiřta obhájit, potvrdit správnost takového konání a ze své role teologa ji legitimizovat v souladu s luterskou vírou.⁵⁷³ Jakým způsobem tak učinil? Odklonil se nějak od své dřívější argumentační

⁵⁷⁰ KORTUS, Oldřich: *Počátky saského vpádu do Čech v roce 1631*. In: BŘEZINA, Luděk – KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan (eds.): *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 155–168; TÝŽ: *Praha za saského vpádu v letech 1631–1632*. Pražský sborník historický, 2008, s. 105–183.

⁵⁷¹ BOBKOVÁ, Lenka: *Exulanti z Prahy*, s. 34an.

⁵⁷² Bitva u Breitenfeldu, která proběhla několik měsíců po vyplnění Magdeburgu, se dočkala velkého mediálního ohlasu. Dochovalo se přibližně osmdesát různých letáků, v nichž byla často tematizována myšlenka, že vítězství evangelíků v této bitvě je odplatou katolíkům za dobytí a vypálení města Magdeburgu. Zranění, která utrpěl Tilly, byla chápána jako Boží trest. TSCHOPP, Silvia Serena: *Heilsgeschichtliche Deutungsmuster*, s. 41an.

⁵⁷³ Kapitola vychází z mé studie, která bude publikována v roce 2019. KUBALOVÁ, Aneta: *Odras politiky lipského konventu v kázáních luterského teologa*. *Studia Comeniana et historica* (v tisku).

základny, která hovořila jednoznačně ve prospěch císařského dvora – jak je patrné z jeho kázání ze dvacátých let 17. století? A jakou roli sehrála v těchto kázáních konfesní polemika? V průběhu let 1630–1632 vydal Matyáš Hoë několik kázání,⁵⁷⁴ která reagovala na změnu politiky drážďanského dvora. Mezi prvky typické pro tato kázání lze zařadit především: neustálý a všudypřítomný apel na vzájemnost a svornost evangelických stavů, a to včetně reformovaných, dále gradace konfesní polemiky s „papeženci“, eliminace slovních útoků na kalvinisty, důraz na důležitost říšského míru a zachování pořádku ve Svaté říši římské, téma vztahu k vrchnosti v intenci luterské ortodoxie a v neposlední řadě pojednání o vztahu mezi duchovní a světskou mocí, které jsou prezentovány na jedné straně císařem, na druhé straně papežem.

Dalším významným podnětem, který podpořil rétoriku ve prospěch evangelické svornosti a jednoty, bylo sté výročí předání Augsburské konfese císaři Karlovi V.⁵⁷⁵ Tato událost kazateli poskytla výtečnou příležitost, aby jubileum připomenul a zároveň mohl reagovat na politiku císaře, který vydáním restitučního ediktu ohrožoval zájmy saského kurfiřta. V roce 1628 byl ve velkém nákladu (údajně patnáct tisíc exemplářů)⁵⁷⁶ poprvé vydán spis *Nothwendige Vertheidigung*,⁵⁷⁷ který byl opakovaně publikován v letech 1629–1630 a také po kazatelově smrti v roce

⁵⁷⁴ HOË: *Der drey und achtzigste Psalm*; TÝŽ: *Leipzigische Schluß-Predigt/ Von der Fürsten guten Fürstlichen Gedancken/ Als der von Churfürstlicher Durchl. zu Sachsen/ Herrn Herrn Johann Georgen/ [et]c. angestellte Hochansehnliche Convent der Hochlöblichsten/ und Löblichen Evangelischen und Protestirenden Chur-Fürsten und Stände glücklich geschlossen und geendet worden.* [s. l.] [1631]. HAB, sign. 459.17 Theol. (3). VD17 14:004273D; TÝŽ: *Christliche Predigt/ Uber das Evangelion am Sontag Oculi.* Leipzig 1630. HAB, sign. Xb 9992. VD17 3122:718939X; TÝŽ: *Christlicher Sermon/ Bey abermaliger öffentlicher Begehung Deß Durchlächtigsten ChurFürsten zu Sachsen ... Johann Georgens/ et[c]. Glücklichen Geburtstages.* [s. l.] 1631. SLUB, sign. Hist.Germ.C.549,72. VD17 14:009967N; TÝŽ: *Pabstumb hüte dich: Der drey und achtzigste Psalm; Bey dem von Churfürstlicher Durchleuchtigkeit zu Sachsen/ [et]c. [et]c. [et]c. außgeschriebenen Convent, der Evangelischen und Protestirenden Chur-Fürsten und Stände/ In der Kirchen zu S. Thomas/ in Leipzig/ Den 10. Februarii/ Anno 1631. Bey Hochansehnlicher/ und Volckreicher Versammlung erkläret.* Leipzig 1631. HAB, sign. 352.2 Theol. (9). VD17 23:628139E; TÝŽ: *Klag-Predigt Uber den tödtlichen Hintritt/ Deß Durchlechtigsten/ Großmächtigsten Fürsten und Herrn/ Herrn Gustavi Adolphi, Der Reiche Schweden/ Gothen/ und Wenden/ Königs.* [s. l.] [1633]. HAB, sign. 317.15 Theol. (10). VD17 3:005191A; TÝŽ: *Zwo Christliche Predigten/ Auff dem Chur-Fürstentage zu Mülhausen/ in sehr grosser/ volckreicher und ansehlicher Versammlung/ in der Hauptkirchen daselbst ... gehalten.* Leipzig 1627. VD17 14:003663Q.

⁵⁷⁵ Matyáš Hoë z Hoëneggu se podobně jako při reformačním jubileu v roce 1617 angažoval v oslavách výročí augsburské konfese. K této příležitosti vydal příručku *Manuale Iubilaeum Evangelicum*, která shrnovala program a náplň oslav, probíhajících ve dnech 25.–27. června 1630. HOË: *Manuale Iubilaeum Evangelicum Oder Evangelisches JubelfestBüchlin.* Leipzig 1630. VD17 14:008997C; srov. FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum*, s. 51–77.

⁵⁷⁶ PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*, s. 224.

⁵⁷⁷ HOË: *Nothwendige Vertheidigung/ Deß heiligen Römischen Reichs Evangelischer Chur-Fürsten und Stände Aug-Apffels.* [s. l.] 1628. VD17 1:084000A.

1673.⁵⁷⁸ V tomto spisu Hoë obhajuje Augsburskou konfesi z roku 1530 a agituje za zachování náboženského míru v Říši.⁵⁷⁹ Kritika je namířena zejména na římskokatolickou církev a jezuity. Podobnou argumentaci lze sledovat již v kázáních z roku 1617, ve kterých se ostře vymezoval proti papeži, vnímanému jako Antikrist. Situace související jednak s císařovou netolerancí vůči protestantům, dále s vydáním restitučního ediktu, podpořila agresivní a nenávistnou rétoriku luterského kazatele, namířenou proti „papežencům“. Tento spis se dočkal výrazné polemické odezvy z řad jezuitských spisovatelů, kteří proklamovali, že náboženský mír z roku 1555 není platný, jelikož byl na císaři vynucen⁵⁸⁰ a údajně byl anulován tridentským koncilem. Obvyklým tématem katolické argumentace byla výčitka protestantům za jejich „nejednotnost“ a rozkoly mezi jednotlivými protestanty. V reakci na tyto polemiky vydal Hoë ve spolupráci s dalšími luterskými teology rozsáhlý spis *Nochmalige unvermeidliche und gründliche HauptVertheidigung Des Heiligen Römischen Reichs Evangelischer Chur-Fürsten und Stände hochwerthesten Aug-Apffels*;⁵⁸¹ „Aug-Apffel“ v tomto kontextu představovalo synonymum používané pro Augsburskou konfesi z roku 1530. V tomto spise kazatel odráží jezuitské argumenty tvrzením, že náboženský mír je výsledkem dlouholetého vyjednávání a úsilí, zároveň

⁵⁷⁸ HOË: *Des Evangelischen Aug-Apffels/ Oder Der wahren/ reinen/ unveränderten Augspurgischen Confession Vertheidigung Und Haupt-Vertheidigung*. Leipzig 1673. VD17 3:605356M.

⁵⁷⁹ Srov. GOTTHARD, Axel: *Der Religionsfrieden und das politische System des Reiches*. In: SCHILLING, Heinz – SMOLINSKY, Heribert (Hrsg.): *Der Augsburger Religionsfrieden 1555*. Wissenschaftliches Symposium aus Anlaß des 450. Jahrestages des Friedensschlusses, Augsburg 21. bis 25. September 2005. Heidelberg 2007, s. 43–58; jako ten, jehož úkol je přinést Říši mír, byl představen saský kurfiřt Jan Jiří I. (spolu s dalšími přítomnými kurfiřty) na kurfiřtském sněmu v Mülhausenu v roce 1627. Obě kázání ze dne 14. října 1627 se nesla v duchu podpory císaře. Zároveň však kazatel zdůraznil, že poslušnost k císaři a vrchnosti musí být v souladu s Božím nařízením, dále kritizoval nátlak na prosazování náboženství: „*Demnach des heiligen Römischen Reichs sämtliche Churfürsten einer Zusammenkunfft vnd Churfürstlichen Collegialtages nach Mülhausen sich verglichen/ dahin der Durchleuchtigste Churfürst zu Sachsen [...] auch sich erhoben/ zu dem ende/ ob mit hülffe des Allerhöchsten/ Jhre Churfürstl. Durchleuchtigkeit/ neben den andern Herren Churfürsten/ die bißhero gewesene grosse Vnruehe vnd trübseligen Zustand abwenden/ den heiligen Frieden wiederbringen/ vnd hinfüro nicht weniger/ als bißhero jhr beharrliches/ friedliebendes Gemüth der gantzen Christenheit an Tag geben möchten.*“; „*Daraus zu sehen/ daß der Gehorsam gegen Keyser vnd aller Obrigkeit nicht weiter gehe/ als so fern der Befehl mit Gottes wort vberein stimme/ vnd nicht wider das Gewissen lauffe.*“ HOË: *Zwo Christliche Predigten/ Auff dem Chur-Fürstentage zu Mülhausen*, fol. D1^r–D1^v, s. 24; „*Mit gutem Willen solle die rechte Religion angenommen werden/ vnd nicht durch Zwang. [...] Aber bey vielen gehet es heutiges Tages gar anderst her: da erfahret man bißweilen die allergraumsamsten/ erschrecklichsten Zwangmittel/ durch welche die Leute sollen vnd pflegen zur Religion genötiget zu werden. Das ist vnrecht/ das ist gegen Gott vnverantwortlich/ es geschehe von wem es wolle/ vnd vnter was Praetext geschehen mag.*“ Tamtéž, fol. C3^v.

⁵⁸⁰ KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoeneegg*, s. 32an.

⁵⁸¹ HOË: *Nochmalige unvermeidliche und gründliche HauptVertheidigung Des Heiligen Römischen Reichs Evangelischer Chur-Fürsten und Stände hochwerthesten AugApffels/ und thewren Kleinods/ nemlich der wahren reinen unveränderten Augspurgischen Confession, und des darauff gerichteten hochverpönten Religion-Friedens*. Leipzig 1630. VD17 12:113413B.

obhajuje Augsburské vyznání z roku 1530. Kazatelův boj za „evangelickou věc“ byl opravdu urputný, kupředu ho poháněla představa, že luteráni dokážou čelit převaze katolických mocností pouze za předpokladu, že se spojí s reformovanými. V následujících kázáních analyzuji rétoriku a argumentaci vrchního dvorského kazatele související se změnou politického kurzu drážďanského dvora na přelomu dvacátých a třicátých let 17. století.

Christliche Predigt Uber das Evangelion am Sontag Oculi.

Kázání, které zaznělo v drážďanské zámecké kapli na 3. postní neděli v roce 1630, je uvozeno perikopou z 11. kapitoly Lukášova evangelia. Nejdříve je citována příslušná perikopa, kterou kazatel následovně exegeticky vykládá. Tématem kázání je příběh o tom, jak Ježíš Kristus vyhnal z němého člověka ďábla. Představa ďábla a jeho útoků na lidstvo se stává páteří celého spisu, který je dělen na tři části.⁵⁸² Kazatel ďábla identifikuje s římskokatolickou církví,⁵⁸³ kritizuje jezuitský řád a útočí na falešnost a modlářství „papeženců“, kteří ukazují „nepravý obraz“ Ježíše Krista.

⁵⁸² První část se zabývá tím, kdo je nepřítelem lidstva, ve druhé pasáži je popisována nenávisť a nepřátelství, které se lidem děje pomocí tohoto nepřítele, poslední oddíl představuje způsoby, jakými lze nepříteli odporovat.

⁵⁸³ „*Were es ohn dieses blenden/ viel 100000. Menschen würden sehen vnd erkennen Romanae Ecclesiae falsitatem, daß die Röm. Päpstische Kirch/ die falsche Kirche sey/ in welcher so viel Aberglauben/ so viel Handgreiffliche Abgötterey getrieben/ in welcher die H. Schrift verachtet vnd vernichtet einer Wächsernen Nasen/ ja den Fabuln Aesopi, gleich geschätzt/ in welcher das Testament Jesu Christi in viel Weiß vnnnd Wege verfälschet wird.*“; „*Was für Lästerungen speyet der Geist heutiges Tages auß wider Christum/ wider seine Lehr vnd Kirche? was für grausame Lästerschriefften fliegen nur von den Jesuiten/ Mönchen vnd Pfaffen heuffig auß? die alle von der Schmeißfliegen vom bösen Feind herrühren/ der vnsaubere böse Geist hat das Lermenblaserische auffrührische Buch dictirt, Compositio Pacis genant: der Geist hat alle Lästerwort eingeblasen dem Stirn vnnnd Gewissenslosen Mönch zu Prag/ Georg Landherrn/ in seinem Buch das runde scharpffe Aug genant/ darinnen die Augspurgische vngeenderte Confession, vnd alle derselben Zugethane/ hohes vnd niedriges Standes/ Geist- vnd Weltliche auff aller grausamste geschändet/ gelästert/ auch zum theil dem Hencker gar zugetheilet werden: Vnnnd was ist heutiges tages im Papstumb gemeines, als dz Begehren der Zeichen von vns? immer fort vnd fort begehrt man solche von den Euangelischen vnnnd jhrer Lehr.*“; „*O HErr Jesu Christe/ wie häfftig hat der böse Feind bißher rumort vnd gerobet den Einigen Erlöser vnd Heyland erkennet/ gelästert vnnnd geschmähet? wie hat er mit seinem Anhang so manche einmüthige schädliche Anschläge zum Abbruch deines Reichs gehalten? wie embsig hat er seine falsche jrrige Lehr außzubreiten sich bemühet? wie vnauffhörlich hat er sich in die Häuser/ in die Kirchen vnd Klöster/ in die Länder/ Stätte vnnnd Dörffer/ auß denen er/ vnnnd seine Abgötterey vor längsten außgetrieben/ wiederumb mit Gewalt eingedrungen? wie schrecklich hat er viel 1000. Christen durch seinen Anhang zerstreuet? was für eine Mänge hat er verblindet/ daß sie die Jrrthumb der Antichristischen Päpstischen Lehr nit sehen/ daß sie die Finsternis mehr dann das Liecht der Evangelischen Lehr lieben?*“ HOË: *Christliche Predigt/ Uber das Evangelion am Sontag Oculi*, s. 9, 10–11, s. 21–22.

Evangelická víra je prezentována jako jediná správná⁵⁸⁴ a je kazatelem intenzivně obhajována. Papež je v tomto tisku chápán jako Antikrist⁵⁸⁵ sídlící v Římě, d'ábovým nástrojem je klérus.⁵⁸⁶ Pranýřován je rovněž klášterní život, „papeženecké“ modlářství a „zbytečnost“ katolických zázraků. Mezi možnosti boje s d'áblem je zahrnuto vyhnání d'ábla, síla a účinnost kazatelského textu, svornost mezi souvěrci a jednota mezi nimi, pevná důvěra v Boha a „duchovní meč“ Božího slova. Výrazný konfesní náboj a úderná polemika, která se v některých jiných politických kázáních neobjevuje v příliš velké míře (srov. podkapitulu č. 7. 2. 3. 1.), sleduje hlavní cíl: zdůraznit svornost evangelických stavů, a to navzdory teologickým diferencím mezi luterány a reformovanými. Kazatel připomíná Zlatou bulu Karla IV.,⁵⁸⁷ která nabádala ke svornosti jako základnímu předpokladu míru. V souladu se zdůrazňováním důležitosti jednoty v církvi je připomínán odkaz prvních křesťanů. Do centra kázání je postavena myšlenka, že pouze jednotná říše může porazit d'ábla. Konec kázání je koncipován jako volání k Bohu o pomoc v časech, které jsou čím dál více nebezpečné, proto prosí kazatel Boha o zachování jednoty: *„Ist der böse Feind mit seinem Hauffen einig/ so gib O HErr Jesu Christe*

⁵⁸⁴ Dokladem pravosti evangelické víry je její rychlá expanze: *„Vngeachtet dessen allen/ vngeachtet/ daß Jüden vnd Heyden mit Miraculn vnnd Wundern prangen/ vngeachtet/ daß S. Johannes der Täufer ein rechte Lehr geführt/ vnd doch kein Zeichen gethan/ Ioh. 20. c. dringt man gleichwohl außeyngeben deß bösen Geistes in vns Euangelische/ wir wollen Zeichen vnnd Wunder thun/ vnd darmit vnser Lehre bestättigen/ Da ist man vnersättlich an den Miraculn/ die Gott an vnser Lehr/ vnd mit vnser Lehr allbereit Augenscheinlich gethan hat/ daß er dieselbe so schnell in so viel Königreich/ Chur- vnd Fürstenthumb/ Provincien vnnd Lande außgebreitet/ vnnd daß er dardurch ohne äusserliche Gewalt vnd Waffen/ dem Reich deß Papsts einen solchen harten vnd vnverwundlichen Stoß gegeben hat.“* Tamtéž, s. 11–12.

⁵⁸⁵ Téma papeže jako Antikrista obzvláště silně rezonuje v kázáních vydaných k příležitosti stoletého jubilea luterské reformace. Mezi lety 1610–1640 vyšlo 8 dílů komentáře Matyáše Hoë k Apokalypse (Zjevení Janovo) v latině. Téma apokalypsy se v kazatelově exegezi často spojuje s výpady proti „papežencům“ a s útoky na papeže, interpretovaného jako Antikrista. Johannes Wallman označil toto rozsáhlé kompendium za hlavní dílo luterské ortodoxie v době třicetileté války. WALLMANN, Johannes: *Lutherische Konfessionalisierung – ein Überblick*, s. 33–53.

⁵⁸⁶ *„Zu solchen Zerstreungen hilfft der böse Feindt durch seine Werckzeuge/ den Papst vnd seine Clerisey mit aller Macht. Vnd welch einen Fleiß wendet der Beelzebub an/ in Bewahrung seines Pallasts? Dz ist sein aula, sein Pallast oder Hoff/ an dem er solchen Pracht vnd Stoltz führet/ an dem er seine Freude hat? Freylich zuförderist ists der Röm. Pöpstische Hoff vnd Pallast/ oder das Römische Anti-Christische Papsthumb/ das ist sein Thron. Apoc. 3. das ist sein Reich/ das ist der Prächtige Stuhl deß Thiers/ Apoc. 16.“* HOË: *Christliche Predigt/ Uber das Evangelion am Sontag Oculi*, s. 12.

⁵⁸⁷ *„So kan vnd soll dem Höllischen Feindt Widerstandt geschehen/ Animorum & Consiliorum bonitate & vnitate, Der HErr sagt ein grosses Wort: Omne Regnum inter se diuisum, desolabitur. Ein jedes Reich/ das mit sich selbst vneins ist/ das wird würeste vnd ein Hauß fällt vber das andere. Diese Wort führet der Hochlöbliche Kayser Carl IV. eyn/ im anfang der Gülden Bull. Der guten Rathschläge Zweck aber/ soll einträchtiglich gerichtet seyn/ auff salutem publicam, auff die allgemeine Wolfahrt der hochbeträngten Kirchen Gottes/ vnnd deß gantzen Vatterlandtes/ daß man da Alle/ Alle privat-sachen vnnd privat praesentionen, auß den Augen setze, daß man eynig vnd allein dahin ziehe/ damit in vnserm Vatterlandt Ehre wohne/ Ps. 85.“* Tamtéž, s. 15–16.

*auch du vns Einigkeit: Hilff auch/ dz wir einig seyen im Geist/ eynig in der Lehr/ einig in gutem hailsamen Rhatschlägen/ einig in wahrer Buß/ eynig im Gebett/ eynig im Hoffnung: laß vns alle einträchtig dahin dencken/ daß dein Name geheyliget/ dein Reich vermehret/ vnd deß Teuffels Reich abbruch gethan/ dz die öffentliche Verkündigung deines Worts biß auff deine letzte Majestätische Zukunfft bey vns vnd vnsern Nachkommen erhalten werde.*⁵⁸⁸

Der drey und achtzigste Psalm.

Matyáš Hoë z Hoëneggu představoval na lipském konventu teologickou autoritu a jeho kázání, které zaznělo v kostele sv. Tomáše na úvod celé události, vzbudilo ohlas v řadách říšských protestantů a zároveň vyvolalo polemickou odezvu a nepřátelské reakce.⁵⁸⁹ Konventu se účastnili kromě saského a braniborského kurfiřta také další říšská knížata a šlechta, přítomni byli také teologové z řad luteránů a reformovaných. Analyzovaný text je uvozen 83. žalmem, který je následovně exegeticky rozebírán. Centrální postavou se stává Gedeon, který pomohl izraelskému lidu, utiskovanému nepřátelskými Midiánci.⁵⁹⁰ Kazatel aplikuje starozákonní příběh na soudobou situaci a vyvolený izraelský národ přirovnává k „pravé“ evangelické

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 23.

⁵⁸⁹ Silvia Serena Tschopp analyzovala polemický spor mezi Matyášem Hoë a jezuitou Johannem Reinhardem Zieglerem (1569–1636). Tři dny po publikování kázání drážďanského duchovního se objevila zpráva z katolického tábora, která napadala jeho argumentaci. Její autor chápal toto kázání jako militantní a útočné. Tschopp vnímá kázání na 83. žalm jako text, ve kterém Hoë obrátil tradiční směr pro-císařské politiky drážďanského dvora. TSCHOPP, Silvia Serena: *Politik in theologischem Gewand*, s. 31–55; SOMMER, Wolfgang: *Konfessionelle Legitimierung*, s. 37–44; Thomas Kaufmann poukázal na kázání braniborského dvorského kazatele Jana Berga, který rovněž kázal při příležitosti konání lipského konventu a ve svém textu avizoval téma svornosti a jednoty evangeliků a jejich spojenectví proti „papežencům“. KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede*, s. 46.

⁵⁹⁰ Na s. 16–17 udává kazatel výčet dalších starozákonních nepřátel izraelského lidu. Patří mezi ně Amonité, Amalekité nebo Syřané; dále vyzdvihuje jako velké příkoří zavření evangelických kostelů a znemožnění kázání Božího slova: „*Absonderlich heist es bey der Päpstischen Clerisey: daß sie sagen/ wir wollen die Häuser Gottes einnehmen: Mit grossem heulen vnd wehklagen haben solches die Evangelische an vielen Orten allbereit erfahren/ daß sie jhnen haben jhre Gotteshäuser müssen einziehen/ wegnemen/ zuschliessen/ vnd vmb die Predigt deß Göttlichen Worts sich bringen lassen. Die Gotteshäuser/ darinnen man nichts anderst gethan/ als daß man Gottes Wort rein gelehret vnd geredet: Darinnen man die hochwürdigen Sacramenta außgetheilet/ eben wie sie Christus selbst gestiftet vnd eingesetzt/ also daß man nichts darzu/ vnd nichts darvon gethan hat. Die Gottes Häuser/ in denen man dem HErrn Ehre vnd Stärcke/ in denen man jhme Ehre seines H. Namens gebracht hat: Psal. 19. In denen man jhn angeruffen/ vnd gepreiset/ wie er befohlen/ Psal. 50. in denen man jhn gelobet/ als in seinem Heilighumb: Psal. 150. In denen man gebetet für deß H. Römischen Reichs höchstgeehrtes OberHaupt/ die Röm. Käys. Mäy. für andere Christliche Könige vnd alle Obrigkeit/ daß wir vnter jhnen ein geruhiges vnd stilles Leben führen möchten/ in aller Gottseligkeit vnd Erbarkeit/ I. Tim. 2.*“ HOË: *Der drey und achtzigste Psalm*, s. 44–45.

církvi, zatímco nepřátelské Midiánce identifikuje s odpůrci protestantů – římskokatolickou církví. Celý text je rozdělen na dvě části,⁵⁹¹ ve kterých zaznívá výzva ke spojení společných protestantských sil.⁵⁹² Funkcí textu je identifikace nepřítele a spojení se proti němu⁵⁹³ – nepřátelé pravé Boží církve nenávidí Boha, jsou domýšliví a vzdorovití, jejich zájmem je likvidace Božího lidu;⁵⁹⁴ k tomu patří zavírání a zabírání kostelů a zákaz provozování evangelického školství. Kázání má agitační charakter a ukazuje na věroučné odchylky od Písma svatého, praktikované římskokatolickou církví. Tyto odchylky nejsou zevrubně rozebírány, jedná se spíše o jejich stručný výčet; patří mezi ně: preference Panny Marie a dalších svatých před samotným Bohem, mešní oběť, poutě a vigilie. Také papež jako hlava římskokatolické církve je pranýřován, vyčítáno je upřednostňování jeho slova před slovem Božím.⁵⁹⁵ V kázání „prošpikovaném“ útoky na jinověrce,⁵⁹⁶ zdůrazněním

⁵⁹¹ První část je věnována prosbám sužované evangelické církve za zmírnění příkoří, druhá pasáž poukazuje na záměry nepřátel, jejichž cílem je vymýcení pravé Boží církve.

⁵⁹² „Solche Vneyngkeit ist fundi calamitas, vnd das gröste Vnglück der waren Kirchen allezeit bißhero gewesen/ [...] oder einmütiglich zusammen gehalten/ wie Glieder eines Leibes zusammen halten sollen/ 1. Cor. 12. Cap. Die Feinde GOTTes aber thun es/ saget hier der Psalmist: Der vereinigen sich mit einander/ die machen einen Bund zusammen/ eine veste ligam: Die vermehren/ die erneuern sie/ so oft sie wollen/ so oft es die Noht erfordert. Da schweren sie sich zusammen/ da ist aller vnd jeder Bundsgenossen Will ein Will/ aller Beutel ein Beutel: Da lassen sie über jhrer liga Leib vnd Leben/ Gut vnd Blut. Das ist die siebende Eygenschaft.“ HOË: Der drey und achtzigste Psalm, s. 38.

⁵⁹³ Podnět vychází z toho, že katolíci se také spojují ve spolky. „Sie haben sich mit einander vereyniget/ vnd einen Bund wider dich gemacht: Sie haben sich mit einander verknüpfft/ vnd zusammen geschworen/ daß sie alle für einen Mann stehen/ daß sie alle beysammen halten/ daß sie Leib vnd Leben/ Gut vnd Blut/ Land vnd Leute dran setzen wollen/ Jhr intent zu werck zu richten: vnd den Bund haben sie wider dich/ O HERre GOTT/ selbst gemacht. Denn was wider dein Volck geschicht/ das geschicht wider dich selbst. Wer sie ängstiget/ der ängstiget dich/ Esa. 64. Wer sie antastet/ der rühret deinen Augapffel an/ Zachar. 2. Cap.“ Tamtéz, s. 22–23.

⁵⁹⁴ „Nun dann die Feinde/ nicht vnsere Feinde allein sind/ sondern zufferst seine Feinde/ vnd nun sie gegen das still seyn Gottes/ also wüten/ toben/ vnd den Kopff über sich tragen/ so bittet die Kirch/ Gott wolle desto ehe sie vertilgen vnd dempffen.“ Tamtéz, s. 20; „Das ist eine grimmige/ grausame intention vnd fürhaben der Feinde GOTTes/ wider sein Volck/ daß sie dasselbe gantz außrotten/ ja auch den Namen allerdings außtilgen wollen.“ Tamtéz, s. 22; „In diesem fall sind die Feinde GOTTes viel klüger/ als die Gliedmassen der wahren Kirch vnd Volckes GOTTes: bey denen billich solte seyn eine Zusammensetzung/ vnd einigkeit der Gemühter/ der intentionen, der Rahtschläge/ vnd dergleichen: weil es heist; Unita virtus valet: Item, Coniunctos fasces frangere nemo potest. Eine dreyfache Schnur reisset nicht leichlich/ Eccles. 4. David spricht auch: Siehe/ wie fein vnd lieblich ist daß Brüder einträchtig bey einander wohnen/ da verheisset der HErr Segen jmmer vnd ewiglich/ Psal. 133.“ Tamtéz, s. 37.

⁵⁹⁵ „GOTTes Wort ist jhnen nicht hell vnd klar genug: nicht vollkommen genug: nicht deutlich genug: nicht vest vnd gewiß genug: Es muß einem todten Buchstaben/ vnd einer Wächsern Nase verglichen/ vnd deß Bapsts Wort/ Gottes Wort fürgezogen werden: das heisset ja den HERren hassen.“ Tamtéz, s. 41.

⁵⁹⁶ Naznačeny jsou také „Isti jezuitů“, kteří se ve dne i v noci snaží přemoci evangelíky: „Die Jesuiten haben Tag vnd Nacht getrachtet vnd gedichtet/ wie sie vns Evangelische überwältigen vnd mit List den Garauß vns machen könten: Die tausend Künstler lassen noch an jhrer List nichts erwinden. Die Rahtschläge werden ebnermassen fleissig gehalten: Das Concilium Rotae, das Consilium de fide propaganda, vnd von außrottung der Ketzter/ muß continuiren zu Rom/ vnd an andern Orten/ alle Tag. Solte vns Gott die Augen vnd Ohren öffnen/ daß wir sehen vnd hören könten/ wie vielerley

konfesního nesouladu a zvoláním ke spojení evangelických sil jsou – pochopitelně – věroučné rozdíly mezi luterskou a reformovanou konfesí vynechány.⁵⁹⁷ Matyáš Hoë tak představuje hlavní cíl konventu – formaci protestantské fronty jako mocenského bloku v říši.⁵⁹⁸ Skutečnost, že předmětem kritiky nebyl císař jako hlava Svaté říše římské, je dána důrazem na nutnost poslušnosti k němu. Císař je vnímán jako nejvyšší panovník na světě,⁵⁹⁹ nad ním je „pouze“ Bůh. Respekt a podřízenost hlavě Říše je přiznána bez ohledu na skutečnost, že hlavní příčinou svolání konventu bylo vydání restitučního ediktu císařem. Kritika však neulpívá na jeho osobě, hlavním viníkem a terčem slovních útoků je papež.⁶⁰⁰ Papežství je zatracováno a ironizováno, kazatel obšírně popisuje spory mezi světskou a církevní mocí, tedy mezi císařem a papežem. Představuje například roztržky římských císařů Fridricha I., Fridricha II., Jindřicha IV., Ludvíka IV. a také císařů ottonské dynastie s papeži.⁶⁰¹ Závěr kázání

böse gefährliche Rahtschläge im Pabstthumb über vnd wider die von jhnen genannte Vncatholische gehalten würden/ nur eine Wochen/ zu geschweigen so viel Wochen/ ja so viel Jahr/ so würden wir vns entsetzen müssen. Jhr intention vnd fürsatz ist auch vnverborgen: Last vns sie außrotten/ daß sie kein Volck mehr seyn/ vnd daß deß Namens Jsrael nit mehr gedacht werde. O wir müssen dz Römische Reich gantz außfegen/ sprechen sie/ von allem Sauerteig der Evangelischen.“ Tamtéž, s. 42.

⁵⁹⁷ Za povšimnutí stojí časté užívání slova „evangelische“, které v tomto textu kazatel chápe ve smyslu „protestantství“; v ostatních kázáních (srov. podkapitoly č. 7. 1. 2., 7. 2. 1., 7. 2. 2., 7. 2. 3. 1.) rozumí Hoë pod pojmem „evangelische“ výlučně luterány, kteří uznávají Augsburskou konfesi z roku 1530. Užití tohoto slova v odlišném kontextu zcela odpovídá účelu kázání, které apelovalo na spojení protestantských sil.

⁵⁹⁸ V rukopisné pozůstalosti Matyáše Hoë se zachoval koncept modlitby, určené pro lipský konvent. V ní je rovněž požadována jednota a svornost evangelických stavů: „So bitten wir dich, o getrewer barmhertziger Gott, von grund unserer Herzen [...] deinen heiligen guten Geist, den Geist der Weisheit, des Verstandts, der Einigkeit und der Stärke verleihen, damit das innige einträchtiglich und weisslich berathschlaget beschloßen und nachmaln glücklich zu werck gerichtet werde.“ SUB, Hoeana. Nachlass von Matthias Hoë von Hoënegg. Bd. 5, sign. 2 Cod. Ms. hist. 189, fol. 217^r–217^v.

⁵⁹⁹ „In hohem Respect ist billich zu halten/ ein Römischer Kayser: Wie Ignatius der Eltisten Kirchenlehrer einer/ schön darvon schreibet: Honorare oportet Regem: Nec enim Rege quisquam praestantior, aut quisquam Ei similis, in rebus omnibus creatis: Das ist/ man muß den König ehren: Dann es ist niemand höher dann er/ Ja es ist jhm vnter allen Creaturen auff Erden keiner gleich. Aber dennoch ist Gott der HErr noch höher/ vnd bleibet der Höchste in aller Welt.“ HOË: *Der drey und achtzigste Psalm*, s. 52–53.

⁶⁰⁰ „Der Höhest will seyn in aller Welt/ der Papst zu Rom: viel viel höher als alle Könige auff Erden: viel viel höher als ein Römischer Käyser selbst. Der mast sich an der grösten Heiligkeit/ der grösten Macht vnnnd Gewalt/ im Himmel/ auff Erden/ in der Hölle/ vnd im Fegfeuer. Der will so grosse Gewalt haben als Gott/ ja noch grössere als Gott selbst: der ändert die Sacrament deß HERren: der macht auß dem Abendmahl ein abschewliches Meßopffer/ in welchem Christus täglich auffß newe gecreutziget/ vnd gar verbeten wird/ daß Gott den Leib vnd Blut Christi wolle zu Gnaden auffnehmen/ wie er das Opffer Abels an- vnd auffgenommen habe. Eine solche Hoheit reumet GOtt der HErr dem Antichrist zu Rom nicht ein: Er will allein HErr heissen/ vnd der Höhest seyn in aller Welt. Das bleibt auch Gott wol.“ Tamtéž, s. 53.

⁶⁰¹ „Gleich als ob in vor zeiten vnter dem Pabstthumb nicht die allergrösten Krieg vnnnd Zwyspält/ von den Päpsten selbst/ wider die Römischen Käyser wären erreget worden. Wie man lieset von Käyser Friderico dem I., Friderico dem II., Käyser Heinrich dem IV. vnd dem V. Käyser Ludwig dem IV. den Käysern Ottonibus, vnd dergleichen. Vnd gleich als ob nit die Jesuiten die rechten Feuerbläser vnnnd Mordbrenner wären/ welche als die vnreinen Geister außgehen in alle Welt/ die Könige vnd Fürsten zu versambeln vnnnd zu verhetzen zum Streit.“ Tamtéž, s. 43.

se nese v duchu útěchy, kterou kazatel podává v těchto základních bodech: představení evangelického lidu jako Božího lidu, který doufá v Boží milost a pomoc, dále v identifikaci nepřítele, který není pouze nepřítelem evangelíků, ale také Boha; jako útěcha mohou sloužit také starozákonní příběhy a exempla, v nichž lze nalézt paralelu k současnosti.

Kázání na 83. žalm ve své době zaplavilo prostor Svaté říše římské – význam textu odhalí náhled do německojazyčných databází,⁶⁰² které evidují velké množství zachovaných exemplářů; v porovnání s ostatními spisy vrchního dvorského kazatele, které se zpravidla dočkaly pouze jednoho vydání, se jedná o naprostý „bestseller“. Zajímavé je také druhé vydání tohoto kázání, které bylo publikováno taktéž v roce 1631 a které neslo název *Pastbumb hüte dich*.⁶⁰³ Jedná se o text, který je obsahově shodný s prvním vydáním, na rozdíl od něj jsou v tomto tisku uvedeny tištěné marginální poznámky, které shrnují komentáře katolíků k prvnímu vydání. Tyto krátké poznámky negují tvrzení Matyáše Hoë, popírají pravost evangelické církve a prezentují římskokatolickou církev jako jedinou pravou a správnou.⁶⁰⁴ Autorem kázání je Matyáš Hoë – nabízí se tedy otázka, z jakého důvodu publikoval text, který v marginálních poznámkách shrnoval kritické komentáře příslušníků římskokatolické církve. Důvodem může být to, že chtěl poukázat na „absurdnost“ takových komentářů a měl v úmyslu ukázat čtenářům kázání, které argumenty jsou skutečně správné.

Leipzigische Schluß-Predigt.

Stejně tak jako byl lipský konvent zahájen kázáním na 83. žalm, také při ukončení zasedání bylo předneseno závěrečné kázání, které bylo vydáno v Lipsku v roce 1631 u tiskaře Řehoře Ritzsche.⁶⁰⁵ Text je koncipován jako poděkování Bohu,

⁶⁰² Dostupné online: www.vd17.de, <http://opac.lbs-braunschweig.gbv.de/DB=2/>.

⁶⁰³ HOË: *Pabstumb hüte dich*.

⁶⁰⁴ V poznámkách je odkazováno na původnost a prvotnost katolické církve, evangelickým církvím je vyčítána nejednotnost, jako obrana na založení katolické Ligy jsou užit argumenty, ukazující na existenci protestantských spolků, mezi nimi spojenectví s Nizozemci, Švédy a „gábority“ (tj. stoupenci Gábora Bethlena). Martin Luther je označován jako narušitel míru a kazatel Hoë z Hoëneggu je představen jako nepřítel jezuitů.

⁶⁰⁵ K závěru kázání je připojena odpověď na polemiky vztahující se ke kázání na 83. žalm. Hned v úvodu je uvedena obrana knihtiskaře Ritzsche, protože se objevil tisk namířený proti Matyáši Hoë, v němž byl jako tiskař uveden právě Ritzsch. „*Drumb Leute zu mir kamen/ Auch diese Tage noch ob ich das Ding gedruckt/ Ich sprach: Sehts doch recht an/ der Author hats verruckt: Das geschicht auß*

který udržoval po dobu osmi týdnů konání konventu protestantské kurfirty a říšské stavy v jednotě a ve zdraví. Na úvodních stranách kazatel konstatuje nerovnost mezi jednotlivými stavy a vyzdvihuje úlohu knížat, která mají ostatní lidi převyšovat nejen lepším jídlem a radostným životem, ale především péčí nad svěřenými zeměmi a lidmi.⁶⁰⁶ Matyáš Hoë v tomto tisku vychází z učení o třech stavech a na jeho základě definuje práva a povinnosti světské vrchnosti. Kázání na 133. žalm je rozděleno do tří úseků,⁶⁰⁷ ve kterých kazatel zcela v intenci ortodoxního luterského učení o vrchnosti rozpracovává model ideálního vládce. Vládnoucí stav je definován jako Bohem ustanovený,⁶⁰⁸ což je kritérium, které legitimizuje vrchnost k vykonávání spravedlnosti nad poddanými. V souladu s touto argumentací je uvedena také kritika novokřtěnců⁶⁰⁹ a „papeženců“,⁶¹⁰ kteří vrchnost neuznávají a pohrdají jí – takové jednání znamená překročení Božího řádu a nerespektování Boží vůle. Kazatel se nevyhýbá pranýřování papežů a římskokatolického kléru, který si nárokuje moc neprávem – světská vrchnost však není podřízena papeži, ale Bohu. Náplní úřadu

einem Neid/ er wolt mich gern gefähren/ Weil widers Pabstumb ich/ hab meinem Gott zu Ehren/ Bißher so viel gedruckt: Kein auffrichtiger Mann Der redliches Gemühts/ mich darumb schelten kan.“ HOË: *Leipzigische Schluß-Predigt*, s. 4; „*Meins Namens halben zwar darff ich nicht Wort verlieren/ Jch bleib doch wer ich bin/ sie mögen sehen zu/ Daß jhr Gewissen böß nicht kom in groß Vnruh.“* Tamtéž, s. 6.

⁶⁰⁶ „*Gestalt Er dann gewolt/ daß auch Fürsten/ das ist solche Personen seyn solten/ die da weit/ weit andern gemeinen Leuten fürgezogen würden: nicht aber darumb/ daß sie nur mehr vnd besser zu essen/ oder daß sie nur frölicher vnnnd lustiger zu leben hetten/ sondern auff daß sie jhren anvertrawten Landen vnd Leuten fürstehen/ vnd für seyn/ vnd Jhre hohe grosse Verrichtungen auff Erden haben solten.“* Tamtéž, s. 9.

⁶⁰⁷ První část je věnována popisu „vládnoucího“ stavu, v druhé pasáži vysvětluje, jak by měly vypadat myšlenky knížat, v posledním oddílu zdůrazňuje zodpovědnost knížat za dobré smýšlení a rozhodování.

⁶⁰⁸ „*Solcher Stand nun der Fürsten vnd Herrn/ ist für eins/ ein Göttlicher Standt/ ein solcher Standt/ den nicht die Menschen erdichtet vnd außgesonnen/ sondern den GOtt selbst gestiftet hat. Dann da heists mit Warheit. Es ist keine Oberkeit ohne von Gott/ Rom. 13.“* HOË: *Leipzigische Schluß-Predigt*, s. 10; „*Der Fürstenstand ist auch ein hochnöttiger vnd hochnützlicher Standt. Fürsten vnd Herrn heissen diejenigen/ derer man im gemeinen Leben gantz nicht entrahten noch entberen kan: Zumal nach dem kläglichen Sündenfall/ seyn die Fürsten vnnnd hohe Häupter/ ja so nöhtig als die Luft/ oder das Liecht dem Menschen nöhtig seyn mag. O wie vbel gieng es zu/ zu der Zeit/ da das Volck keine Fürsten vnd Richter gehabt/ da that ein jedes wz [sic!] im selbst gefiele/ Jud. 17.“* Tamtéž, s. 13–14.

⁶⁰⁹ K novokřtěncům srov. VLNAS, Vít: *Novokřtěnci v Münsteru*. Praha 2002.

⁶¹⁰ Kritika novokřtěnců a „papeženců“ v souvislosti s „odmítáním“ světské vrchnosti nebo nedostatečným doceněním tohoto stavu se objevuje běžně v kázáních Matyáše Hoë, například také zde: „*Also wirdt offenbar/ wie vbel nicht allein die Widertäuffer lehren/ wann sie alle Regenten vnd Fürsten verwerffen/ sondern auch/ Welch ein erschröckliche Lehr vnd Art im Antichristischen Bapstumb im Schwang gehe: daß nemblich/ kein Fürst in seinem Fürstenstandt Gott gefallen/ oder Hoffnung zum ewigen Leben haben könne: Daher sie etliche Käyser vnnnd andere Potentaten vberredet/ daß sie jhres Standes sich begeben/ in die Klöster sich gewendet/ vnd Mönche oder Nonnen worden seyn. Dann sie haben wolehermalen öffentlich gesagt; Fürsten vnd Herrn köndten bey jrem Standt nicht in Himmel kommen/ sie stürben dann in der Wiegen: so baldt sie auffß Pferdt kämen/ da ritten sie Sporenstreichs zur Höllen zu. Das sey ferne/ Meine Geliebte/ da seye Gott für: das heisset die Herrschaffien verachten/ das heisset die Majestäten lästern/ wie Gott der HErr vom Bapstumb geweißaget hat/ 2. Pet. 2.“* HOË: *Leipzigische Schluß-Predigt*, s. 11.

panovníka je především křesťanská péče o zbožnost poddaných (*cura verae pietatis*), dále svoboda, která se neslučuje s nátlakem v otázkách víry (*cura conservandae aerae libertatis*). Na tomto místě se kazatel nevyhýbá odmítání římskokatolických praktik, mezi něž zahrnuje především „modlářství“. Třetím význačným úkolem světské vrchnosti je péče o obecné blaho a mír⁶¹¹ (*cura publicae salutis et tranquillitas*). Vrchnost je v souvislosti se čtvrtým Božím přikázáním přirovnávána k otci, který pečuje o blaho svých dětí – stejně jako světský panovník pečuje o blaho svých poddaných. Důraz je kladen na stálost v rozhodnutích světské vrchnosti. Vládnoucí stav je hierarchizován, na prvním místě je ustanoven císař jako hlava Svaté říše římské národa německého, kterého je třeba ctít.⁶¹² V závěru kázání je opět kladen důraz na jednotnost a svornost jednotlivých evangelických knížat, která se účastnila lipského konventu.⁶¹³ Stylizace vládce, který je „štitem“ na zemi a pečuje o církev, je využita také v kázání k příležitosti kurfiřtových narozenin, které zaznělo rovněž během konventu.⁶¹⁴ Krátký tisk je mimo exegezi 15. kapitoly Matoušova evangelia věnován oslavě saského kurfiřta jako dobrého vládce. Takový panovník je metaforicky přirovnán ke štítu na zemi, k otci, opevnění, sloupu nebo horám. Jedním z jeho úkolů je poskytnutí ochrany a útočiště poddaným, obzvláště v dobách nebezpečí, což bylo vzhledem k aktuální válečné situaci velmi důležité. Jan Jiří I. je oslavován jako hlavní sloup Svaté říše římské a celého pravověrného křesťanstva – a

⁶¹¹ „Der größten Pflicht eine ist/ daß Christliche Fürsten jhnen die gemeine Wolfahrt vnd Ruhe angelegen seyn lassen: darmit Friede sey zu jren Zeiten/ wie König Ezechias dahin getrachtet vnd also geredet hat/ im andern Buch der Chronicken am 20. Capit.“ Tamtéž, s. 23; „Sie heissen darumb die Grundseulen vnd Grundfesten der Erden/ Esa. 40. Mich. 6. weil nechst GOtt auff jhrer trewen Fürsorg/ das Heil deß Landes gleichsamb beruhet/ vnd bestehet.“ Tamtéž, s. 24; „Also lesen wir/ daß Samuel selbst alle Recht deß Königreichs beschrieben/ vnd das Buch für den HERRn gelegt habe/ 1. Reg. 10. anzuzeigen/ daß man am sichersten gehe/ wann man die Gedancken den Fundamental Gesetzen gemäß führet: Da kan die gemeine Wolfahrt am sichersten vnd besten erhalten vnd widerbracht werden. Es gehören zu solchem Zweck auch/ Friedliebende/ gedultige/ vnd sanfftmütige Herten: die den allgemeinen Wol- vnd Friedenstandt hoch schätzen/ die da auß Lieb/ etwas vertragen vnd verschmerzen/ 1. Corinth. 13.“ Tamtéž, s. 25–26.

⁶¹² „Kein Zweifel ist/ Meine Geliebte/ es haben die Hochlöbliche vnd Hochlöbliche Chur-Fürsten vnd Stände/ die 8. Wochen vber/ viel gute Fürstliche/ Christliche/ Löbliche/ vnd der gemeinen Wolfahrt vortrügliche/ nützliche Gedancken vnd Anschläge gehabt/ vnd geführt/ jhre Gedancken haben sie gerichtet/ zuförderst dem Allerhöchsten/ zu Lob/ Ehr vnd Preiß: Zu Außbreitung vnd Erhaltung seines heiligen vnd alleinseligmachenden Göttlichen Worts: Zu schuldigem beharrlichem respect vnd devotion, gegen die Röm. Kays. May. als des Höchstgeehrtesten Oberhaupts: zu Ruhe vnd bestem des H. Römischen Reichs: zu Erquickung der hochbetrangten vnd hochbetrübtten Evangelischen Kirchen: zur Abwendung der so lang außgestandenen vnerträglichen pressuren vnd Beschwerden: zu wider an- vnd Auffrichtung deß hochverpönten Religion vnd Prophanfriedens: vnd der gesampften werthen Christenheit zur Erfreueung.“ Tamtéž, s. 29–30.

⁶¹³ „Er hat jhnen verliehen die höchstgewünschte Einträchtigkeit der Gemüter: vnd Einigkeit in den Rathschlägen: das ist nicht ein geringes. Vnita virtus valet: So lang die Einigkeit vnter den löblichen Ständen bleibet/ so lang wird/ ob Gott wil/ das Vatterland noch bey erträglichem Zustand/ durch die Hülffe des Höchsten verbleiben.“ Tamtéž, s. 33.

⁶¹⁴ HOË: *Christlicher Sermon*.

tím je implicitně naznačeno význačné postavení kurfiřta mezi ostatními říšskými knížaty.⁶¹⁵

Klag-Predigt Uber den tödtlichen Hintritt Deß Durchleuchtigsten Großmächtigsten Fürsten und Herrn Herrn Gustavi Adolphi.

Pohřební kázání nad švédským králem Gustavem II. Adolfem rozhodně nebylo ve své době ojedinělým počinem.⁶¹⁶ Také drážďanský vrchní dvorský kazatel koncipoval, přednesl a tiskem vydal kázání nad zesnulým panovníkem, se kterým Sasko uzavřelo spojení. Kázání proběhlo několik dní po smrti krále v listopadu roku 1632 v drážďanské zámecké kapli. Téma textu vychází ze starozákonního příběhu o králi Jóšijáši, který byl rovněž jako Gustav II. Adolf raněn v boji a na následky tohoto zranění zemřel. V tisku absentuje oddíl biografie, který pro funerální homiletiku bývá příznačný a tvoří její důležitou součást, ať už se jedná o katolickou nebo protestantskou provenienci.⁶¹⁷ Celý text je strukturován do dvou celků, z nichž první pojednává o králi Jóšijašovi a jeho smrti, druhá část se věnuje tomu, jak byla jeho smrt oplakávána. Paralela švédského panovníka a starozákonního krále proniká do celého spisu. Král Gustav II. Adolf je prezentován již na titulní straně jako bojovník za čisté a pravé evangelické náboženství a za německou svobodu⁶¹⁸ – a v tomto duchu se nese celý spis. Rozpaky nad nenadálou smrtí krále, která odporovala představě o „blažené smrti“,⁶¹⁹ jsou kompenzovány obhajobou takové smrti, která sice byla nešťastná, ale nepoškodila dobré jméno a blaženost duše zesnulého.⁶²⁰ Tato smrt je vykládána jako Boží milost, protože uchránila zemřelého

⁶¹⁵ „Wie vielmehr sollen wir/ Meine Geliebte/ für vnsern gnädigsten Churfürsten vnd Herrn/ als eine so hochlöblichste Hauptseule deß heiligen Römischen Reichs/ vnd der gantzen rechtgläubigen Christenheit/ hertzlich vnd jnniglich beten.“ Tamtéž, fol. C1^v.

⁶¹⁶ Silvia Serena Tschopp uvádí více než tři tucty pohřebních kázání vydaných po smrti Gustava II. Adolfa. Některá z nich vznikla až rok po jeho smrti, k výročí jeho památky. TSCHOPP, Silvia Serena: *Heilsgeschichtliche Deutungsmuster*, s. 63–64; TÁŽ: *Erbauliche Vor-Bilder*, s. 397–413.

⁶¹⁷ To ale nemuselo znamenat, že při ústním přednesu životopisné údaje nezazněly. Matyáš Hoë byl z politických aspirací švédského krále údajně „naven“, přesto je toto kázání výstavou panovníkových ctností, na základě zdůraznění panovníkovy luterské konfese podpořil kazatel ideu Saska jako luterské země. NIEKUS MOORE, Cornelia: *Das erzählte Leben*, s. 3–32.

⁶¹⁸ „...für die reine waare Evangelische Religion/ vnnnd die Teutsche Libertet Ritterlich gestritten.“ HOË: *Klag-Predigt Uber den tödtlichen Hintritt*, titulní list.

⁶¹⁹ K tématu „dobré smrti“ a pohřebních kázání srov. PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti*.

⁶²⁰ „...daß es nicht newes sey/ daß vnser HErr Gott über seine thewre werthe Rüst- vnd Werckzeuge Vnglücksfälle verhängt/ die jnen aber weder an jhren guten Namen/ noch an jhrer Seelen Seligkeit schädlich seyn.“ HOË: *Klag-Predigt Uber den tödtlichen Hintritt*, fol. B1^v.

před horším osudem – uváděny jsou další starozákonní příklady nešťastných úmrtí hrdinů, mezi něž se řadí princ Jonatán a Juda Makabejský. Kazatel při popisu udatnosti švédského krále nešetří superlativy a prezentuje ho jako patrona evangelického válečného loďstva. Smrt krále je vysvětlována jako důsledek Božího hněvu, jehož příčinou jsou lidské hříchy. V návaznosti na tato tvrzení kazatel apeluje na nutnost pokání a nápravy mravů. Důraz je kladen také na spojenectví Saska a Švédska, což je podtrženo tvrzením, že zesnulý dva dny před osudnou bitvou u Lützeniu prohlásil: „*Ehe ich ChurSachsen lasse/ ehe wil ich mein Leben lassen.*“⁶²¹ Důležitým bodem kázání je představení zesnulého jako dobrého evangelíka,⁶²² zdůrazněno je jeho souvřectví, které je chápáno jako hlavní tmel v rámci sasko-švédského spojenectví.

Poté, co Albrecht z Valdštejna nabídl saskému kurfiřtovi mírová jednání, chopil se Jan Jiří I. okamžitě této příležitosti a navrhl třicet bodů mírových jednání, většina z nich však nebyla opozicí přijata. Během jednání o pražský mír došlo k opětovnému zhoršení vztahů mezi saským kurfiřtem a kalvinistickými knížaty, což se ukázalo také na konventu ve Frankfurtu v roce 1634.⁶²³ Během jednání na konventu došlo – pravděpodobně nedopatřením – ke zveřejnění stanoviska Matyáše Hoë, který opět začal podporovat pro-císařskou politiku a od svých myšlenek na spojení se s kalvinisty, které propagoval v průběhu lipského konventu, se odklonil. Dobová publicistika tento opětovný „obrat“ kurfiřta k císařské straně vyčítala Matyáši Hoë, který měl být údajně podplacen, aby k tomuto kroku Jana Jiřího

⁶²¹ Tamtéž, fol. C2^v; k alianci Saska a Švédska: „*Gehabt hat dazumal an Jhrer Kön. Maj. vnser gnädigster ChurFürst vnd Herr/ einen trewen Freund/ der die auffgerichtete Allianz nit nur in zuführung seiner Armee/ sondern auch mit darsetzung vnd zusetzung seines Koniglichen Bluts/ ja mit verliering seines Leibs vnd Lebens/ bekräftiget/ vnnd trewlich gehalten hat.*“ Tamtéž, fol. C2^v; „*Schließlich/ Meine Geliebte/ so ist offenbahr/ daß an dem seligsten König vnser gnädigster ChurFürst vnd Herr einen vberauß grossen vnd trewen Freund vnd Gehülffē verlohren Einen solchen Freund/ der mit Jhrer Churf. Durchl. nicht allein sonsten in dem allgemeinen Christlichen/ vnnd zu beförderung gemeiner Wolfahrt gerichteten Zweck/ vnd intention, sondern auch zu förderist in der waaren Evangelischen Lutherischen Religion/ gantz vnd gar/ ohne einigen Außzug/ einig gewesen.*“ Tamtéž, fol. C4^v.

⁶²² „*Sie sind in der reinen Evangelischen Lehr vber die massen eyferig/ vnd weder dem Pabstumb/ noch dem Calvinismo/ noch andern Jrrthumen im geringsten zugethan gewesen. O welch ein fleissiger andächtiger Zuhörer Göttliches Worts war der löblichste König/ O welch ein inbrünstiger Better war der löblichste König/ wie lagen Jhre Maj. so inbrünstig auff jren Knien/ so wol in Jhrer Cammer/ als im freyen Feldt/ vnnd in Jhren Getzelten/ wann sie Jhr Gebet zu Gott verrichteten.*“ Tamtéž, fol. C1^v.

⁶²³ Letáky a letákové spisy k pražskému míru byly vydávány v masovém měřítku. HUBKOVÁ, Jana: *Pražský mír v letákové publicistice*. Děkuji paní doktorce Hubkové za poskytnutí rukopisu textu.

přiměl.⁶²⁴ Na svou obhajobu vydal kazatel v roce 1635 spis *Unvermeidliche Rettung*, ve kterém se proti těmto pomluvám bránil.⁶²⁵ Po jednání s císařskou stranou došlo k uzavření pražského míru dne 30. května 1635 mezi císařem Ferdinandem II. a saským kurfiřtem. Po několikaleté odmlce se tedy Jan Jiří I. opět připojil na stranu císaře – a v tomto politickém kurzu pokračoval až do konce třicetileté války. Vyznění pražského míru však nesplňovalo představy saského kurfiřta v úplnosti, proto si vrchní dvorský kazatel agitaci ve prospěch císaře později vyčítal.⁶²⁶ V lednu roku 1635 přednesl v drážďanské zámecké kapli kázání, a to k příležitosti konání zemského sněmu.⁶²⁷ V tomto textu lze rozpoznat únavu z válečných časů,⁶²⁸ které srovnává s útrapami Izraelitů. Příčinu války vnímá v lidském chování, které je hříšné, a proto je válka adekvátní reakcí Boha.⁶²⁹ Kazatel rekapituluje válečné „úspěchy“ Jana Jiřího, mezi nimi vyzdvihuje zejména budyšínské tažení a bitvu u Breitenfeldu,⁶³⁰ dále zmiňuje znamení „Boží milosti“,

⁶²⁴ Anonymní spis vzešel z kalvínského prostředí v roce 1634 pod názvem *Oraculum Dodonaeum. Oraculum Dodonaeum Non Iophonis Arte, Sed veritatis Magisterio resolutum*. Frankfurt am Main 1634. VD17 14:005240R.

⁶²⁵ HOË: *Unvermeidliche Rettung Churfürstl. Durchl. zu Sachsen gethaner Gewissens-Frag/ und darauff erfolgter Antwort/ Ob die Evangelischen/ dem Calvinismo zum besten/ die Waffen ergreifen/ und in omnem eventum, allein/ umb des Calvinismi willen/ den hochnöthigen Frieden/ im H. Röm. Reich außschlagen/ hingegen mit den blutigen Waffen fortfahren können/ und sollen*. Leipzig 1635. VD17 12:116714P.

⁶²⁶ HUBKOVÁ, Jana: *Pražský mír v letákové publicistice*.

⁶²⁷ HOË: *LandtagsPredigt/ Auß dem Anfang des Sechzigsten Psalms/ gehalten*. Dresden 1635. HAB, sign. 235.26 Theol. (12). VD17 14:008983R.

⁶²⁸ „Wann wir nun den Zustand der Kirchen/ vnd des Volcks Gottes jetziger Zeit ansehen/ so befinden wir/ daß er eben also/ wie Vorzeiten beschaffen/ vnd wir auch in die recht mißlichsten/ ärgsten / vnd höchstgefährlichsten Zeiten gerathen seyen.“ Tamtéž, s. 20; „Fürs andere so sollen wir auch vns bemühen/ vmb die Heiligung des Landes/ daß die Brüche des Landes geheilet werden. Heile die Brüche der Erden/ saget David/ die so zerschellet ist Vnd hilff vns mit deiner Rechten/ vnd erhöre vns. Die Starcken bedörfften des Artztes nicht/ sondern die Krancken. saget der HERR JESus/ Matth. 9. cap. Das liebe VaterLand ist leider sehr kranck/ Es ist todtkranck. Es lieget gleichsam in agone, vnd in den letzten zügen.“ Tamtéž, s. 49.

⁶²⁹ „Den Namen Gottes ehren/ oder denselben lästern/ bey den Allerheiligsten Wunden JESu Christi/ bey den Hochwürdigen Sacramenten/ Stern voll/ Stadgräben voll/ Galleen von Fluchen/ ist alles eins gewesen/ Gottes Wort hören/ oder versäumen hat gleich goltten. Vngehorsam/ Zanck/ Hader/ Vnvorsöhnlichkeit/ Mord/ Todtschlag/ Fressen/ Sauffen/ Hurerey/ Vnzucht/ Ehebruch/ Blutschand/ Rauben/ Stelen/ Plündern/ Placken/ Schinden/ Schaben/ Liegen/ Triegen/ Afterreden/ ist vngeschewet im schwang gegangen. Welch eine Vnmenschliche Hoffart ist nur allenthalben getrieben worden? An stat wir in Sack vnd AschenBuß haben thun sollen/ ist ein solcher Stoltz getrieben worden/ auch noch bey jetzigen betriebten Zeiten/ ja auch wol von denen/ die das Vnglück gleich selb betroffen/ daß es eine schande gewesen zuerfahren/ vnd zusehen. Was ist dann nun wunder/ das vnser HERR GOTT seinen Zorn vnd Grimm vber vns außgeschüttet/ vnd so einen herben Kelch gereicht vnd gegeben hat.“ Tamtéž, s. 24; tato argumentace byla ve spisech luterských ortodoxů běžná – za své hříchy na sebe lidstvo přivolalo Boží hněv v podobě války – jedinou nápravou může být pokání, srov. BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*, s. 170an, 215an.

⁶³⁰ „Welche mächtige Vorteil nun die Feinde mit allem Volck/ mit langwiriger Bereitung/ mit gutem Wind/ mit dem Platz der höhe/ vnd dergleichen/ den 7. Septembris Anno 1631. vor vns/ bey Breitenfeldt gehabt/ die wir Jhnen/ meistentheils mit lauter neugeworbenen vnd vnversuchten Volck entgegen ziehen musten/ das ist vnverborgen.“ Tamtéž, s. 34.

kteřá byla celému Sasku dopřána; mezi tyto milosti patří skvělí váleční poradci, dostatek potravin pro vojáky i pro lid a v neposlední řadě zdraví saského kurfiřta a jeho rodiny.⁶³¹ Hoě, pravděpodobně motivován vizí ukončení války a uzavření míru, podává v poslední části kázání útěchu a prosí o uzdravení země a pomoc a podporu pro lid Boží.

Analyzované texty, které zazněly v souvislosti s konáním lipského konventu, představují z větší části politická kázání (v jednom případě pohřební kázání) – a tomu je odpovídajícím způsobem podřízena tematická náplň těchto tisků. Již bylo zmíněno, jakou úlohu sehrál Matyáš Hoě v prezentaci drážďanské politiky – jeho kázání legitimizovala před posluchači a čtenáři válečné a diplomatické kroky saského kurfiřta. V takovém případě se ve zkoumaných textech uplatňuje náboženská principializace politických konfliktů a konfesní polemika je využívána účelově – v analyzovaných kázáních se jednalo o vypuštění polemiky s reformovanými, naopak útoky na „papežence“ a jezuity gradovaly. V kontextu literárního úsilí Matyáše Hoě lze podobné strategie pozorovat v různých konfliktech třicetileté války s ohledem na cíl, který ve své produkci sleduje. Příkladem může být soubor jeho kázání při postupu do Horní a Dolní Lužice a Slezska (srov. podkapitolu č. 7. 2. 3. 1.), v nichž byla konfesní polemika téměř eliminována a do popředí vystoupilo „odmítnutí“ českého stavovského povstání, prezentovaného jako politický konflikt. Otázka „souvěrectví“ byla podřízena konceptu „poslušnosti k vrchnosti“ – pravý evangelík má řádně ctít svou vrchnost a v případě vzbouřenců lze o pravosti jejich vyznání pochybovat. Učení o třech stavech, které tvoří jádro kazatelových výkladů o poslušnosti k vrchnosti a zároveň popisuje úkoly a práva jednotlivých stavů, získává v politických kázáních významné místo. Osobnost saského kurfiřta je chápána jako „hlavní sloup“ říše, což signalizuje snahu zdůraznit jeho přednostní postavení mezi ostatními říšskými knížaty – světská vrchnost je hierarchizovaná a toto vědomí se rovněž v kázáních odráží. Ani události spjaté s vydáním restitučního ediktu totiž kazateli nezabránily deklarovat úctu a poslušnost k císaři jako hlavě Svaté říše římské a nejvyššímu reprezentantovi světské moci. Tento postoj reflektoval váhavou politiku drážďanského dvora, který se otevřenému sporu s císařem bránil a do spolku se Švédy vstoupil až s ohledem na další vývoj válečné situace. Proklamovaná úcta k císaři odpovídá učení o poslušnosti k vrchnosti, které bylo ve spisech luterských

⁶³¹ Tamtéž, s. 35–39.

teologů často rozebíráno; přesto nelze v praxi vždy o důsledném dodržování tohoto učení hovořit (srov. podkapitulu č. 7. 2. 3.). Politická kázání vykazují agitační a disciplinační funkci, jejichž smyslem je vyložit politické požadavky vrchnosti „nábožensky“ a uvést je do vědomí posluchačů a čtenářů. K tomuto účelu sloužila myšlenka poslušnosti k vrchnosti velmi dobře. Velké množství kázání podléhalo silné stylizaci a stereotypizaci, které lze sledovat například v pohřebním kázání nad Gustavem II. Adolfem. Pro srovnání lze uvést příklad, kdy po bitvě u Breitenfeldu z roku 1631, která skončila vítězstvím švédsko-saských vojenských sil, zaplavila Sasko vlna letákové literatury, která glorifikovala vojenské úspěchy Saska a oslavovala osobu Jana Jiřího I. Skutečnost, že podíl na vítězství náležel především švédskému vojsku, protože část saské armády z boje utekla, není v pramenech propagandistické povahy příliš reflektována.

V rámci politiky lipského konventu byla v kázáních Matyáše Hoë z Hoëneggu veškerá verbalizovaná nenávist namířena na římskokatolickou církev, především na papeže a jezuity, v tomto ohledu se kazatel vůči nim vymezoval jednak nábožensky, a to kritikou liturgických praktik a teologických rozdílů, ale také politicky – odpor luterského kazatele si vysloužilo například vytvoření Ligy. Kazatel kladl důraz na evangelickou svornost a vzájemnost, na spolupráci protestantských stavů, které tak mohou představovat novou mocenskou složku namířenou proti císařské politice restitučního ediktu. Tento postoj lze chápat jako „novátorský“ vzhledem ke kazatelovým předešlým výpadům adresovaným reformovaným. Dlouho však vrchnímu dvorskému kazateli jeho „nadšení“ pro společný protestantský projekt nevydrželo; se změnou politického kurzu drážďanského dvora, který se po smrti Gustava II. Adolfa přiklonil na stranu císaře a vyvrcholil pražským mírem, se změnila také argumentace Matyáše Hoë – a to zcela v souladu s politikou saského kurfiřta a tajné rady.

8. Závěr

Matyáš Hoë z Hoëneggu vydal za svůj život velké množství různých spisů, a to včetně kázání. Až s příchodem do Prahy v roce 1611 se však jeho kazatelská aktivita „rozmohla“ naplno, to však neznámá, že by předtím nekázal – během svého pobytu v Plavnu vydal tři díly postily, proti-turecká kázání a také anti-kalvinistické a anti-papeženecké spisy. V době pražského pobytu však začal svá kázání vydávat intenzivněji a opravdový „boom“ nastal s jeho nástupem na pozici vrchního dvorského kazatele v Drážďanech. Z analýzy kazatelovy rozsáhlé homiletické aktivity lze vyvodit následující závěry:

1, Cílem podkapitol (7. 1. až 7. 2. 2.) souvisejících s pobytem Matyáše Hoë v Praze, anti-kalvinistickými kázáními a výročím luterské reformace v roce 1617 bylo poukázat na podoby a možnosti, jakým způsobem ředitel německého luterského sboru a posléze vrchní dvorský kazatel využíval konfesní polemiku a konfrontaci v různém kontextu. Jeho kázání bezprostředně reagovala na aktuální události – během pobytu v Praze v letech 1611–1613, kde byla konfesní situace heterogenní, se Matyáš Hoë vymezoval primárně vůči jezuitům, zatímco jeho polemika s kalvinisty výrazně ustoupila do pozadí – v prostoru pražských měst se jednalo zejména o jednotu bratrskou, která byla ideově blízká kalvinismu. V jeho kázáních jsou útoky na kalvinisty marginalizovány, k utrakvismu a jednotě bratrské se nevyjadřuje vůbec – což lze chápat jako snahu o koexistenci v rámci konfesně-pluralitního prostoru. Němečtí luteráni inklinovali k Augsburské konfesi, což saský kazatel často zdůrazňuje, na několika místech zmiňuje také Českou konfesi jako výraz náboženské tolerance – je ostatně zřejmé, že teprve Majestátem na náboženskou svobodu bylo německým luteránům umožněno legálně si postavit vlastní kostely. Na druhou stranu je známo, že saští luteráni s Českou konfesí polemizovali – ta sice z Augsburské konfese z roku 1530 vycházela, nebyla s ní však identická, a to zejména v článcích týkajících se svátostí a eucharistie. Přesto se kazatel slovním výpadům adresovaným českým nekatolíkům vyhýbal.

Po návratu do Drážďan, kde nastoupil jako dvorský kazatel a krátce na to byl povýšen na vrchního dvorského kazatele, vstoupil do „konfesně“ jiného prostředí. V roce 1613, kdy opět pobýval v Drážďanech, konvertoval braniborský kurfiřt ke

kalvinismu, a tak se luterský kazatel aktivně věnoval sepisování anti-kalvinistických polemik a kázání, v nichž byla nepřátelská rétorika velice intenzivní. Ačkoliv může být dnešnímu člověku množství dochovaných polemik nebo slovních soubojů zachycených v kázáních cizí a dokonce nepochopitelné či snad zbytečné, je třeba si uvědomit, jak důležité bylo pro faráře v době konfesního „vymezování se“ poukázat na odlišnosti a „chyby“ jinověrců. Zdaleka nešlo pouze o „slovní souboj“ nebo hru – primárním posláním faráře byla především péče o spásu duší. V tomto kontextu je zřejmé, že kazatel vynaložil velké úsilí, aby prezentoval svou víru jako jedinou správnou, a tím konstruoval na jedné straně obraz „ideálního“ luterána, na druhé straně vytvářel obraz „konfesního“ nepřítele. Tato opozice „my“ a „oni“, která je rozpoznatelná ve většině kázání, je klíčová pro to, aby si adresáti kázání uvědomili hranice své konfese. Nelze však zapomínat na to, že kázání nejsou teologický traktát, proto je farář přizpůsoboval svému publiku, a tedy nerozebíral teologické diference příliš detailně, soustředil se však na hlavní distinktivní rysy, prostřednictvím nichž mohl posluchač/čtenář srozumitelně pochopit, „jak to je a jak to není správně“.

2, Navzdory tomu, že byl Matyáš Hoë z Hoëneggu kněz, a tedy byla jeho primární úlohou „péče o duši“, nelze zapomínat na to, že zastával pozici vrchního dvorského kazatele, a tedy na něj byly kladeny zcela jiné nároky než na městského nebo snad vesnického faráře. Jeho úkoly se tedy nesoustředily výlučně na duchovní činnost, ale také na politickou sféru. V textech luterských duchovních je často reflektována spolupráce s vrchností (v tomto případě to byl saský kurfiřt) – Matyáš Hoë byl s Janem Jiřím I. v poměrně blízkém a přátelském vztahu, v jeho zájmu a také s ohledem na funkci, kterou zastával, bylo podporovat kurfiřtova rozhodnutí – a dělalo se tak mj. prostřednictvím kázání. Tato situace produkovala jisté napětí: na jednu stranu bylo úlohou dvorského teologa propagovat vlastní konfesi, na druhou stranu bylo nezbytné, aby teologicky „principializoval“ politickou situaci: jeho úkolem tedy bylo, aby zdůvodnil a obhájil, a to především z náboženského hlediska, politiku drážďanského dvora – což bylo žádoucí a naléhavé s ohledem na třicetiletou válku. Bylo velmi důležité, aby vrchní dvorský kazatel prezentoval saského kurfiřta jako obránce a hlavu luterství v Říši, a to i navzdory tomu, že ve válečném konfliktu většinou stál na straně císaře. Za tímto účelem používal Matyáš Hoë z Hoëneggu různou rétoriku a často si pomáhal slovní ekvilibristikou. Hlavním argumentem, o který se opíral, byla teorie tří stavů – tou si však pomáhali i duchovní, kteří naopak

legitimizovali právo poddaných na odboj vůči vrchnosti; Matyáš Hoë však právo na odboj ve svých kázáních rezolutně popírá v souvislosti s „poslušností k vrchnosti“. V případě českého stavovského povstání označil české stavy za viníky – konflikt vnímal politicky, nikoliv nábožensky (ačkoliv samotní stavové se snažili konflikt ospravedlnit především nábožensky, po pražské defenestraci k tomu sloužila např. vydaná Apologie). Vzpouza vůči císaři odporovala konceptu „poslušnosti vrchnosti“ v intenci luterské ortodoxie, a proto vrchní dvorský kazatel tento argument naplno využil a poukázal na to, že postoj kurfiřta (ačkoliv „obránce luterství“) k českému stavovskému povstání je správný, a to navzdory tomu, že čeští stavové jsou protestanti. I v tomto případě si však Hoë pomohl pádným argumentem – a to tak, že devalvoval „pravost“ evangelické víry českých stavů: pravý evangelík by se totiž nikdy nepostavil proti císaři.

3, Luterány však nelze s „poslušností k vrchnosti“ spojovat výlučně (srov. podkapitolu č. 7. 2. 3., především výzkumy badatelky Luise Schorn-Schütte, ale také rakouského historika Arna Strohmeyera); drážďanskému kazateli však tento koncept skvěle posloužil, aby obhájil správnost kurfiřtova pro-císařského postoje. Jiná situace však nastala s vydáním restitučního ediktu anebo císařova postupu vůči nekatolíkům v rakouských i českých zemích; v souvislosti s konáním lipského konventu v roce 1631 a změnou politického kurzu po událostech přelomu dvacátých a třicátých let 17. století měl Matyáš Hoë jiný úkol: obhájit spojení luterského Saska s reformovanými. V analyzovaných kázáních tedy absentuje jakákoliv konfesní rozepře namířená proti reformovaným, naopak do popředí se dostává apel na svornost a jednotu protestantů. Tento motiv se objevil již v kázání z roku 1613, které bylo předneseno v Naumburgu a vytištěno o rok později a které provázelo „bratrské“ setkání říšských kurfiřtů a knížat – v tomto případě především saského, braniborského kurfiřta a hesenského landkraběte. Navzdory nedávné konverzi braniborského kurfiřta ke kalvinismu drážďanský kazatel poukázal na „společné“ vyznání, tedy Augsburskou konfesi z roku 1530; tentýž rok však vydal několik anti-kalvinistických spisů a kázání.

4, Kázání Matyáše Hoë byla často psána „účelově“, jinými slovy: kazatel sledoval určitý cíl, který se snažil prosadit ve svých textech různou argumentací, a dokázal manévrovat v mnohdy ošemetných situacích; když bylo potřeba, odůvodnil postup kurfiřta v pozici „císařského komisaře“ v obojí Lužici a ve Slezsku, o pár let

později však agitoval za spojení se s kalvinisty, dokonce se účastnil kolokvia s braniborskými reformovanými teology. Tato „účelovost“ je v jeho kázáních velmi silná, jednoduše řečeno: dvorský kazatel mnohdy záměrně selektoval – nebo naopak zdůraznil – informace, které se mu v dané situaci skvěle „hodily“.

5, Příkladem lze být používání slova „evangelický“ – Matyáš Hoë ho většinou chápal jako synonymum pro luterány, kteří se přiklánějí k Augsburské konfesi z roku 1530. V případě textů z počátku třicátých let 17. století, kdy propagoval spojení protestantských sil v Říši, získává tento termín zcela jiný nádech – „evangelický“ bylo v tomto kontextu chápáno jako spojení luteránů a reformovaných, slovo tedy s sebou neslo vědomí protestantské sounáležitosti a společných cílů v budoucnosti. Hlavním nepřitelem se tedy stal papež a jezuité. Strach z jezuitů je topos, který se v raně novověké protestantské literatuře objevuje běžně – obraz „černých vrahů“ se neomezoval pouze na prostor Svaté říše římské, ale fungoval také v ostatních zemích Evropy. Verbalizovaná nenávist drážďanského kazatele ke katolíkům byla primárně určena odporem k jezuitům a k papeži – obzvláště viditelné je to v kázáních vydaných k příležitosti výročí luterské reformace v roce 1617 a jubilea předání Augsburské konfese římskému císaři v roce 1630. Osou těchto textů se stává vyhraněný anti-papalismus. Veškeré konflikty a napětí mezi světskou a duchovní mocí, a to včetně císařských zásahů proti říšským luteránům (příkladem může být interimová krize), jsou připsány papeži – císař zůstává slovně nedotknut – ba naopak, v řadě případů Matyáš Hoë skutečnost „upravuje“. Jako příklad poslouží historika, že saský kurfiřt Kristián I., inklinující ke kalvinismu, nalezl v komnatě kalvínský katechismus a hodil ho do ohně; dle kazatele císař Karel V. přijal na smrtelné posteli luterskou víru – tato účelová manipulace s historickou pamětí se v kázáních drážďanského teologa vyskytuje velmi často. Kazatel si byl vědom hierarchie světské vrchnosti a také ji náležitě respektoval – v případě vydání restitučního ediktu a v souvislosti s politikou lipského konventu pranýřoval ve svých tiscích zejména římskokatolickou církev (v čele s papežem a jezuitu), osoba císaře však zůstává nedotknuta.

6, Z analýzy kázání vyplývá, jak se pohybovala jejich argumentační a tematická rovina s ohledem na komunikační kontext, ve kterém Matyáš Hoë svá kázání přednesl a vydal tiskem. Lze se ptát, do jaké míry byly jeho texty čteny, v některých případech byla jeho politická kázání vydávána ve velkém nákladu, či

dokonce opakovaně (např. slavné kázání na 83. žalm) – směrodatná je v tomto ohledu skutečnost, jakou reakci vzbuzovaly kazatelovy spisy u jinověrců. Je však nesporné, že Matyáš Hoě z Hoěneggu byl jednou z největších autorit (ne-li největší) na poli luterské ortodoxní teologie v první polovině 17. století, a tedy lze předpokládat zvýšenou míru čtenářského zájmu o jeho tisky. Tato dizertační práce představuje „sondu“ do žánru kázání a jejím úkolem bylo na příkladu tvorby Matyáše Hoě ukázat, jak lze s tisky kázání pracovat a co nám mohou sdělit v různých komunikačních kontextech na odlišném konfesně-politickém pozadí.

9. Seznam pramenů

Spisy Matyáše Hoë z Hoëneggu:

(řazeno chronologicky)

Eine Trost und Leichpredigt/ Bey dem Begrebnüs deß Christlichen Kindleins Conradi/ dess...Herrn Magistri Conradi Blatten/ Churfürstlichen Sächsischen...Hoffpredigers/ seligen Sönleins. Dreßden 1603. VD17 1:024803X.

Christliches Geburt und Lobgedächtnis/ Des Hoherleuchten/ Thewren/ Werthen Mannes Gottes/ Herren D. Martini Lutheri seeliger.../ In fünf Predigten gehalten/ in der Churfürstlichen Sächssischen Schloßkirchen zu Dreßden/ unnd in Druck verfertiget/ Durch Matthias Hoe, ... Hoffprediger zu Dreßden. Leipzig 1604. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 918. 11 Theol. (2). VD17 23:644668H.

Eine Christliche/ Einfeltige/ Lutherische Predigt/ von dem Hochwichtigen schweren Artickel/ der Siegreichen Himmelfarth/ unsers Herrn Jesu Christi/ darinnen die Göttliche Himlische Warheit angezeigt/ und die Calvinische Lesterliche Irrthumben/ auß heiliger Schrift widerlegt werden. Leipzig 1604. VD17 75:672438D.

Eine Christliche Rhatspredigt/ Als auff erfolgte gnedigste Confirmation/ vom Churfürsten zu Sachsen/ und Burggraffen zu Magdeburg/ [et]c. Ein Erbar unnd Wolweiser Rhat zu Plawen/ den gewöhnlichen Christlichen Kirchgang am Sontag Oculi gehalten. Leipzig 1605. VD17 12:207558N.

Apologeticus Contra Roberti Bellarmini Pontificae Ecclesiae Cardinalis, impium & stolidum Iudicium, pro Sancto & Orthodoxo Concordiae Libro. Frankfurt 1605. VD17 32:699497X.

Christliches/ und in Göttes wort gegründtes Bedencken/ Wie sich die jenigen verhalten sollen/ denen heutiges tages in Osterreich und andern orten Päbstische lehr anzunehmen/ oder nur den Päbstischen Kirchenversamlungen bey zu wohnen/ wil aufferleget/ und zugemutet werden. Leipzig 1606. VD17 12:110396H.

Kurtze und gründliche Antwort/ Auff das newlich außgesprengte Calvinische giftige Büchlein/ dessen Titel ist: Etliche schöne und nützliche Sprüche/ aus den Schrifften Lutheri/ von sich selbst/ seinen Namen und Büchern/ und von dem heiligen Abendmahl des Herren. Leipzig 1606. VD17 1:081965P.

Sechs Türcken Predigten: In welchen außführlich gehandelt wird: Ob der Krieg wider den Türcken mit gutem gewissen/ von den Christen geführet werde: Warauff man die Victori gründen solle/ Was der Türck/ in/ und außwendig/ seiner Ankunfft/ Lehr/ Leben und Thun nach sey/ Woher solcher langwiriger Türckenkrieg kom[m]e/ Und wie der gantzen Christenheit wieder diesen Erb und Ertzfeind zu rathen und zu helfen stehe. Leipzig 1606. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 488. 3 Theol. (2). VD17 14:079527N.

Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien und vornem[b]sten Festen durchs gantze Jahr: sampt außführlicher erklärungs der tröstlichen Historien des Leidens und Sterbens unsers Herrn Jesu Christi/ und des LIII. Cap. Esaiae; Darinnen der Text nach der Richtschnur Göttliches Worts/ und den Schrifften der H. Kirchenlehrer deutlich erkläret. Theil 1. Leipzig 1608. VD17 23:269279V.

Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien/ Gehalten theils in der Dreßdnischen Churfürstlichen HoffCapell/ theils aber zu Plawen in der Pfarrkirchen. Theil 2. Leipzig 1608. VD17 23:269283F.

Postilla oder Außlegung Der Sontäglichen Evangelien/ Gehalten theils in der Dreßdnischen Churfürstlichen HoffCapell/ theils aber zu Plawen in der Pfarrkirchen. Theil 3. Leipzig 1608. VD17 23:269291X.

Erklärung Deß Hochtröstlichen fürtrefflichen Evangelii Johannis. Im Anfang war das Wort: Von des Newgebornen Königs der Ehren Christi Jesu Person/ ewigen Gottheit/ Ampt unnd Menschwerdung/ sampt anderen zweyen Predigten. Leipzig 1609. VD17 14:679079W.

Zwo Glückwünschungs-Danck- vnd Frewden Predigten/ uber dem seligen lauff des gnadenreichen/ heilwertigen Evangelii/ welchen der Allmächtige Gott/ aus sonderbarer Gnad vnd Barmhertzigkeit/ hewrigen Jahrs 1609 durch der Röm. Kays. Mayest. Herrn/ Herrn Rudolphi des Andern etc. vnnnd der Herrn Matthiasen des Andern/ etc. allergnädigste vnd gnädigste Concession im Königreich Boheimb/

Hungarn/ Ertzhertzogthumb Östreich/ Hertzogthumb Schlesien/ vnd Marggraffthumb Mähren etc. vergönnet vnd bescheret hat. Leipzig 1610. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 38.462.

Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus. Das ist: Bericht von dem heiligen Wundermanne/ und wieder das Bapsthumb/ auch andere Rotten und Secten/ Triumphierenden Rüstzeug Gottes/ Herren D. Martino Luthero. Leipzig 1610. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 264.4° Helmst. (1). VD17 23:270716Z.

Zwo Christliche Pragerische Gruß- und Ehrenpredigten/ in der Königlichen alten HauptStadt Prag: Die eine/ am Tage Pauli Bekehrung/ in der Kirchen zum heiligen Creutz. Die andere/ den Freytag hernach/ in der Kirchen zu S. Gallen. Leipzig 1611. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 509 Theol. (2). VD17 23:635394G.

Christliche Predigt/ Bey Foundation oder Legung/ Des ersten Grundsteins/ einer Kirchen/ für die Evangelischen Teutscher Nation/ in der Königlichen alten Stadt Prag. Leipzig 1611. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 416 Theol. (1). VD17 12:189921U.

Vale Carissima Plavia. Das ist/ Christlicher Abschied/ den D. Hoe/ dazumal Churfürstlicher Sächsischer Superintendents zu Plauen/ von seinen lieben Zuhörer daselbst/ auch gantzer incorporirten Land- und Priesterschaft genommen hat. Leipzig 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 424 Theol. (3). VD17 23:257339N.

Publicatio Et Introductio, Scholae Novae Evangelicae Pragensis. Das ist: Eröffnung und Einführung der Newen Evangelischen Schul/ In der Königlichen Alten HauptStadt Prag: Es werden allhie die Predigt, Oration, und beschreibung des gantzen Actus befunden. Leipzig 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 416 Theol. (3). VD17 12:131317Z.

D. Hoe Erste Pragerische Wochenpredigten/ uber den heiligen und geistreichen Propheten Haggai. Leipzig 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 180.5 Theol. (2). VD17 23:324678B.

D. Hoe Vier Predigten/ Darinnen die gantze Lehr vom heiligen Hochwürdigen Sacrament/ des waren Leibs und Bluts Jesu Christi/ kurtz und deutlich gehandelt wird. Sampt einer Predigt/ vom Leiden und Sterben Jesu Christi. Leipzig 1612. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Theol.ev.asc.280,misc.2. VD17 23:264730F.

Ehrenpreiß Des einigen Heylands der Welt/ Jesu Christi/ Und seiner hochgelobten Mutter/ der Jungfrawen Mariae/ Geprediget in der Königlichen alten Hauptstadt Prag/ Am Tag der Empfengnis Christi. Leipzig 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 280.57 Theol. (8). VD17 23:270720L.

Pragerischer Geistliche Frewd und Ehrenport/ uber wol abgelauffener Keyserlicher Wahl ... Matthi[a]e des I. Erwehlten Römischen Keysers. Leipzig 1612. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 498.15 Theol. (13). VD17 14:002444U.

D. Hoe Alte Newe warhafftige/ Aber den Prägerischen Jesuiten und ihrem Anhang ungläubliche Zeitung/ Daß nur nicht die blosse Menschheit/ sondern der gantze Christus/ und also Gott selbst für uns gelidten/ und gestorben sey. Leipzig 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 264.4° Helmst. (5). VD17 23:270185E.

D. Hoe Gründliche Anleitung/ was die Einfeltigen Christen/ von der würdigkeit des heiligen Abendmahls/ von der Gegenwart des Leibs und Bluts Jesu Christi/ von der Zal/ der sieben Sacramenten/ von der einen Gestalt/ und andern dergleichen Puncten/ halten und glauben sollen. Leipzig 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124.4° Helmst. (8). VD17 23:270190Y.

D. Hoe Gründlicher Bericht auff vier wichtige Fragen. 1. Ob wir evangelische die rechte ware Kirche Gottes seyn. 2. Ob von der Uhalten waren reinen Kirchen wir uns gerissen. 3. Warumb mit jetziger Römischer Kirch wir nicht einstimmig seyn können. 4. Und ob die BeweisArgument des gegentheils erzwingen/ daß ihre Kirch die rechte/ unsere aber die unrechte sey. Leipzig 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124° 4 Helmst. (4). VD17 23:270180S.

D. Hoe Martinalia Sacra Pragensia. Das ist: D. Hoe unvermeidenliche Rettung / Der Ehr/ Person/ Lehr und Gaben/ des heiligen Thewren hocheleuchten Mannes Gottes/ Herren Doctoris Lutheri seligen/ wider allerley Jesuitische Lügen und Lesterungen.

Leipzig 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 498.14 Theol. (4). VD17 23:270193W.

D. Hoe jetzo Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofepredigers/ Christlicher und Ehrlicher Abschied von Prag. Das ist/ Eine kurtze Predigt/ Darinnen jetztgedachter D. Hoe sein Valet und Urlaub/ von der Pragerischen Deutschen Kirchen/ in beysein vieler tausend Menschen/ genommen/ und darauff nach Dreßden/ krafft ordentlichen Beruffs zu dem Churfürstlichen Sächsischen obersten Hofeprediger Dienst sich begeben hat. Leipzig 1613. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 498. 15 Theol. (14). VD17 39:108316N.

Naumburgische Fried und Frewdenport/ Das ist: Zwo Christliche Predigten/ derer eine zum Eingang/ die andere zum glücklichen Ausgang der hochlöblichen Chur- und Fürstlichen zusam[m]enkunfft zu Naumburg/ in vieler Chur- und Fürstlichen Personen gegenwart/ auch anderer ansehlicher/ Volckreicher versamlung gehalten/ und auff gnedigste verordnung in Druck verfertigt. Leipzig 1614. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Theol.ev.asc.278,misc.4. VD17 12:112867G.

Ausführliche und vielfeltig beehrte Fest-Postill/ Das ist: Außlegung der Evangelien/ so auff die hohe Fest/ und alle andere Christliche Feyertage durchs gantze Jahr/ verordnet sind. Leipzig 1614. VD17 23:269319M.

Investitura Fribergensis. Leipzig 1614. VD17 39:136239U.

D. Hoe/ Churfürstl. Sächs. Ober-Hoffpredigers zu Dreßden Unvermeidliche/ und umb Gottes Ehre willen trewhertzige Erinnerung/ An alle rechte Evangelische/ eyferige Lutherische Christen/ so zu Berlin/ unnd sonsten in der Chur und Marck Brandenburg sich auffhalten/ daß sie ... sich mit dem Calvinischen hochschädlichen Seelengifft/ unnd der newlichst außgegangenen Stimpel Confession, auff keinerley weiß noch weg einnemen lassen. Magdeburg 1614. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124° 4 Helmst. (9). VD17 3:304087M.

D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Gar kurtzer/ aber Gründlicher/ deutlicher und unwiedertreiblicher Beweiß/ Was von den genandten Calvinischen Lehrern und Sacramentirern/ für grawsame Gotteslesterliche und abschewliche Reden und Puncten/ in XVII. fürnehmen HauptArtickel öffentlich

fürgebracht/ und in ihren selbst eignen Büchern gelesen un[d] gefunden werden. Leipzig 1614. VD17 39:149549H.

D. Matthiae Hoë ... Triumphus Calvinisticus. Leipzig 1615. VD17 39:133848N.

D. Matthiae Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofePredigers zu Dreßden/ Christliche Leipzische GrußPredigt/ Von dem schweren Kampf Christi und der Cananeischen Frawen/ so woln dem EhrenKränzlin/ welches der Herr Jesus/ der Kämpfferin und Überwinderin aufgesetzt hat. Leipzig 1615. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 317.55 Theol. (8). VD17 39:105325Y.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen OberHofePredigern zu Dreßden/ Vier Christliche Tauff- und GlückwüntschungsPredigten. Leipzig 1616. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Gm 4044 (1), Gm 4044 (2), Gm 4044 (3), Gm 4044 (4). VD17 23:271111H.

D. Matthiae Hoe/ ... Kurtze einfeltige/ und allein auß Gottes Wort genomene gründliche anleitung Was ein jedes ChristenHertz/ von der Person/ und Ampt des new gebornen Kindleins Jesu Christi ... wissen/ und für welchen Calvinischen Hauptgreweln es sich hüten solle. Leipzig 1616. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Theol.ev.asc.284,misc.7. VD17 14:683028H.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sachs. Ober-HofePredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt Von den schrecklichen Greweln/ die heutiges tages im Bapstthumb/ und in der Calvinischen Lehrern Büchern augenscheinlich zu befinden sind. Leipzig 1616. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Theol.ev.asc.284,misc.8. VD17 1:076642E.

Christliche InvestiturPredigt/ sampt dem gantzen Actu, Als der Ehrwürdig und Hochgelahrte Herr Egidius Strauch, Der heiligen Schrift Doctor/ auff Churfürstlichen Sächsischen gnädigsten befehlich/ zum Pfarr und SuperintendentenAmpt zu Dreßden/ öffentlich den 19. Septembris, in der Creutz Kirch eingewiesen worden. Leipzig 1616. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Db 4618 (15). VD17 1:048983D.

Parasceue ad Solennitatem Iubilaeam Evangelicam. Das ist: Christliche und aus Gottes Wort genommene Anleitung/ wie das instehende Evangelische Jubelfest/ recht und nützlich solle begangen/ Insonderheit aber/ daß vor hundert Jahren/ von dem Allerhöchsten/ durch Herrn D. Mart. Luther seligen/ angefangene/ und hernach glücklich vollbrachte Reformationswerck/ heilsamlich betrachtet werden. Leipzig 1617. VD17 32:698278B.

Sanctus Thaumasiander Et Triumphator Lutherus. Das ist: Bericht von dem heiligen Wundermanne/ und wieder das Bapsthumb/ auch andere Rotten und Secten/ Triumphierenden Rüstzeug Gottes/ Herren D. Martino Luthero. Leipzig 1617. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 231. 188 Theol. (1). VD17 23:327755K.

Eine Christliche Predigt/ Als Auff gnädigste anordnung/ des Churfürsten zu Sachsen/ und Burggrafen zu Magdeburg/ [et]c. Vincentius Schmuck/ der H. Schrifft Doctor und Professor zu Leipzig/ ... zum Superintendenten Ampt der gantzen Leipzigschen Dioecess, solenniter, und in grosser ansehlicher Volckreicher Versammlung/ den 25. Augusti, Anno 1617. eingewiesen worden. Leipzig 1617. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 384.9 Theol. (3). VD17 23:629690G.

Chur Sächsische Evangelische JubelFrewde: In der Churfürstlichen Sächsischen SchloßKirchen zu Dreßden/ theils vor/ theils bey wehrendem/ angestalten Jubelfest/ neben andern Solenniteten, auch mit Christlichen Predigten gehalten. Leipzig 1617. Národní knihovna České republiky, sign. 34 C000264.

Aller Christlicher Regenten und Obrigkeit/ heiliger Stand unnd Ehrenpreiß: Mit deutlicher außführung/ wie sie beschaffen seyn müssen/ darmit sie in ihrem Beruff/ Gottes Huld/ Schutz/ Heyl/ und Segen/ sampt halten mögen. Leipzig 1617. VD17 15:738262G.

Tractatus luculentus Anti-Calvinisticus. Leipzig 1618. VD17 1:088242V.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Trewhertzige Warnung/ Für der JubelfestsPredigt/ so im vergangenen Jahr den 2. Novembr. zu Heydelberg/ von Abraham Sculteto, Churfürstl. Pfältzischen Hofeprediger daselbst/ gehalten. Leipzig 1618. VD17 1:081879V.

Calvinistarum Vera, viva, & genuina Descriptio. Leipzig 1620. VD17 3:020532A.

Chryseion Dōron sive Epistula Vere Aurea. [s. l.] 1620. VD17 23:233525N.

D. Matthiae Hoe/ Auff die Newlichst von den Calvinisten außgesprengte Delineation, oder kurtzen Abriß/ der fūhabenden grossen/ deutlichen/ und vollstendigen wiederlegung/ etlicher seiner vorlengst außgegangenen schrifften. Leipzig 1620. VD17 12:111035Z.

D. Matthiae Hoe, Churfürstl. Sächs. Oberhofepredigers zu Dreßden/ Christliche Predigt/ Als wegen glücklicher/ und ritterlicher eröberung/ der Königlichen Haupt-Stadt Budissin/ im Marggraffthumb Oberlaußnitz. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (3). VD17 14:015063U.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstl. Sächsischen Oberhofepredigers Budissinische HuldigungsPredigt. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (4). VD17 3:002953V.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Budissinische AbzugsPredigt. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (5). VD17 39:103414F.

D. Matthiae Hoe/ Churf. Sächs. Oberhoffpredigers zu Dreßden/ Christliche Glückwündsch- und Dancksagungs Predigt. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (6). VD17 14:003002L.

D. Matthiae Hoe/ Churfürstlichen Sächsischen OberHofepredigers zu Dreßden/ Christliche Frewdenpredigt/ Uber dem Accordo. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (7). VD17 14:015069Q.

Oberlaußnitzische Huldigungs und LandtagsPredigt. Leipzig 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 252.32 Theol. (8). VD17 39:103418M.

Niederlaußnitzische Huldigungs und Landtagspredigt. Leipzig 1621. VD17 39:103420G.

D. Matthiae Hoe. Augenscheinliche Prob/ Wie die Calvinisten in Neun und Neuntzig Puncten mit Arrianern und Türcken übereinstimmen. Leipzig 1621. VD17 12:113808E.

Schlesische Huldigungs Predigt. Breßlaw 1621. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 393.13 Theol. (3). VD17 14:007643U.

Schlesische Jawrische HuldigungsPredigt. Leipzig 1621. VD17 39:103425V.

Breßlische AbzugsPredigt. Leipzig 1622. VD17 14:009028V.

Christliche Dancksagungs Predigt Für die Chursächsische fröliche und glückliche widerkunfft aus Schlesien. Leipzig 1622. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. 7.A.1870,angeb.12. VD17 14:009023G.

ChurSächsischer Edler Feigenbawm: Auff dem den 18. Februarii 1622. zu Torgaw angegangenem LandTag/ In der Schloßkirchen daselbst erkläret. Wittenberg 1622. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 8249 (9). VD17 14:009020K.

Des Durchläuchtigsten Churfürsten zu Sachsen Glücklicher Geburtstag: Auff dem Landtag zu Torgaw in beyseyn der löblichen Landtschafft des gantzen Churfürstenthumbs Sachsen. Leipzig 1622. VD17 14:008999T.

Velitatio Epistolaris Theologica. Wittenberg 1623. VD17 3:013053D.

Der fünffte Martii 1624. An welchem vor 39. Jahren/ Anno 1585. Der ... Herr Johann Georg, Hertzog zu Sachsen ... und Churfürst ... glücklich zur Welt geboren worden. Leipzig 1624. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 393.13 Theol. (9). VD17 14:009267Z.

Der Gerechten Art/ und glücklicher Zustand: Beschrieben im Ersten Psalm des heiligen Königs und Propheten Davids. Leipzig 1625. VD17 23:647063A.

Der unüberwindliche/ großmächtige Kirchen-Patron und Schutzherr der Gerechten Jesus Christus/ Der von Gott eingesetzte König auff dem heiligen Berg Zion. Leipzig 1626. VD17 23:647080R.

Christliches Bet- und Bußglöcklein Davids/ Das ist: Einfeltige Erklärung des fünfften und sechsten Psalms des heiligen Geistreichen Königs Propheten Davids. Leipzig 1626. VD17 23:282746F.

Der zwey und viertzigste Geburtstag Des ... Herrn Johannis Georgens/ Hertzogs zu Sachsen. Leipzig 1627. VD17 547:675013U.

Der Gerechten Unerschrockener frewdiger Heldenmuth/ und Hertzensfrewd: Beschrieben im dritten und vierdten Psalm des heiligen/ Geistreichen Königs und Propheten Davids. Leipzig 1627. VD17 23:647082F.

Zwo Christliche Predigten/ Auff dem Chur-Fürstentage zu Mülhausen/ in sehr grosser/ volckreicher und ansehlicher Versammlung/ in der Hauptkirchen daselbst ... gehalten. Leipzig 1627. VD17 14:003663Q.

Des ChurFürstenthumbs Sachsen hochlößlichster LandesVater: Außgeführt in einer Predigt bey allgemeinem Landtag zu Torgaw/ den 18. Februarii, Anno 1628. Leipzig 1628. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Hist.Sax.C.874. VD17 14:009261D.

Nothwendige Vertheidigung/ Deß heiligen Römischen Reichs Evangelischer Chur-Fürsten und Stände Aug-Apffels. [s. l.] 1628. VD17 1:084000A.

Christliche Predigt/ Als auff Churf. Durchl. [zu] Sachsen gnedigsten Befelch und Anordnung/ Der WolEhrwürdige ... Herr Polycarpus Leiser ... der H. Schrift Doctor und Professor ... Theologischen Facultet Senior ... zum Pfarr und SuperintendentenAmpt zu Leipzig den 25. Augusti, Anno 1628. öffentlich eingewiesen worden. Leipzig 1628. VD17 14:680086U.

Christliche Predigt/ Uber das Evangelion am Sontag Oculi. Leipzig 1630. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. Xb 9992. VD17 3122:718939X.

Nochmalige unvermeidenliche und gründliche HauptVertheidigung Des Heiligen Römischen Reichs Evangelischer Chur-Fürsten und Stände hochwerthesten AugApffels/ und thewren Kleinods/ nemlich der wahren reinen unveränderten Augspurgischen Confession, und des darauff gerichteten hochverpönten Religion-Friedens. Leipzig 1630. VD17 12:113413B.

Manuale Iubilaeum Evangelicum Oder Evangelisches JubelfestBüchlin. Leipzig 1630. VD17 14:008997C.

Der drey und achtzigste Psalm: Bey dem von Churfürstlicher Durchleuchtigkeit zu Sachsen/ etc. etc. etc. außgeschriebenem Convent der Evangelischen und protestirenden Chur-Fürsten und Stände/ In der Kirchen zu S. Thomas/ in Leipzig/ Den 10. Februarii, Anno 1631. ... erkläret. Leipzig 1631. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 352.2 Theol. (10). VD17 12:203451M.

Pabstumb hüte dich: Der drey und achtzigste Psalm; Bey dem von Churfürstlicher Durchleuchtigkeit zu Sachsen/ [et]c. [et]c. [et]c. außgeschriebenen Convent, der Evangelischen und Protestirenden Chur-Fürsten und Stände/ In der Kirchen zu S. Thomas/ in Leipzig/ Den 10. Februarii/ Anno 1631. Bey Hochansehnlicher/ und Volckreicher Versammlung erkläret. Leipzig 1631. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 352.2 Theol. (9). VD17 23:628139E.

Leipzigische Schluß-Predigt/ Von der Fürsten guten Fürstlichen Gedancken/ Als der von Churfürstlicher Durchl. zu Sachsen/ Herrn Herrn Johann Georgen/ [et]c. angestellte Hochansehnliche Convent der Hochlöblichsten/ und Löblichen Evangelischen und Protestirenden Chur:Fürsten und Stände glücklich geschlossen und geendet worden. [s. l.] [1631]. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 459.17 Theol. (3). VD17 14:004273D.

Christlicher Sermon/ Bey abermaliger öffentlicher Begehung Deß Durchlächtigsten ChurFürsten zu Sachsen ... Johann Georgens/ et[c]. Glücklichen Geburtstages. [s. l.] 1631. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Hist.Germ.C.549,72. VD17 14:009967N.

Der Gerechten und Gott bekannte Unschuld/ und ihr höchster Trost/ Der Herr unser Herrscher: Beschrieben im siebenden und achten Psalm/ des heiligen Königs und Propheten Davids/ und in der Churfürstlichen Sächsischen Schloßkirchen zu Dresden in öffentlichen Predigten erkläret. Leipzig 1632. VD17 39:142854N.

Geistliches Hand- Kirch- Haus- und Reisebüchlein für hohe und nidriges Standes/ junge und alte Personen/ insonderheit aber für Reisende/ Hoff- und Handels Leute. Leipzig 1631. VD17 3:603662V.

Abermahlige Landtagspredigt/ Als die Churfürstliche Durchlauchtigkeit zu Sachsen/ [et]c. einen allgemeinen Landtag ... angestellet. Leipzig 1632. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Hist. Saxon. I. 123, 5.s. VD17 14:015498Y.

Klag-Predigt Uber den tödtlichen Hintritt/ Deß Durchleuchtigsten/ Großmächtigsten Fürsten und Herrn/ Herrn Gustavi Adolphi, Der Reiche Schweden/ Gothen/ und Wenden/ Königs. [s. l.] [1633]. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 317.15 Theol. (10). VD17 3:005191A.

Christliche Predigt. Von dem Ampt der Prediger Engel. Leipzig 1634. VD17 3122:718466S.

LandtagsPredigt/ Auß dem Anfang des Sechzigsten Psalms/ gehalten. Dreßden 1635. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 235.26 Theol. (12). VD17 14:008983R.

Unvermeidliche Rettung Churfürstl. Durchl. zu Sachsen gethaner Gewissens-Frag/ und darauff erfolgter Antwort/ Ob die Evangelischen/ dem Calvinismo zum besten/ die Waffen ergreifen/ und in omnem eventum, allein/ umb des Calvinismi willen/ den hochnöthigen Frieden/ im H. Röm. Reich außschlagen/ hingegen mit den blutigen Waffen fortfahren können/ und sollen. Leipzig 1635. VD17 12:116714P.

Ober-Lausitzische Erbhuldigungs-Predigt. Leipzig 1638. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sign. Hist.Germ.C.398,1. VD17 14:053086K.

NiederLaußnitzische Erbhuldigungs-Predigt. Leipzig 1638. VD17 14:053089G.

Christliche Predigt/ Als der Durchlauchtigste Churfürst zu Sachsen/ [et]c. Einen Allgemeinen LandTag/ auff den 30. Augusti, Anno 1640. Zu Dreßden außgeschrieben/ und angestellet/ auch die Löbliche Landschafft in grosser Anzahl versamlet gewesen. Leipzig 1640. VD17 14:009040X.

Der schönen Jugend/ Oder Kirchen Gottes/ und ihres abesagten Feindes/ des AntiChristis Beschreibung: Aus dem Neundten/ und Zehenden Psalm/ des Heiligen Geistreichen Königs und Propheten Davids/ in sechzehnen Predigten/ in Churf. Durchl. zu Sachsen/ Schloß-Kirchen zu Dreßden/ ausgeführet/ und auff Begehren Christlicher Hertzen/ in den Druck gegeben. Leipzig 1642. VD17 39:142848M.

Göttliche Creutz-Last/ und Creutz Hülffe/ Kürztlich/ und einfältig/ ausgeführet. Dreßden 1644. VD17 1:027666M.

Des Evangelischen Aug-Appfels/ Oder Der wahren/ reinen/ unveränderten Augspurgischen Confession Vertheidigung Und Haupt-Vertheidigung. Leipzig 1673. VD17 3:605356M.

D. Mattyásse Hoë, Kurfirtsského Sasského Přednjho Dwořského Kazatele w Drážďanech, Ewangelická Ručnj Knižka. [Žitava] [1730]. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – Ústřední knihovna. Dostupné online: https://aleph.nkp.cz/F/?func=find-c&local_base=kps&ccl_term=icz=K03090

Evangelická ruční knížka k obhájení pravdy nebeské. Praha 1871. Národní knihovna České republiky. Dostupné online: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=18646>

Ostatní prameny:

Archivní prameny:

Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens, Bestand 63, Böhmische Exulanten, i. č. 28, 29, 30, 32, 1730, 1810.

Evangelisch-Lutherische Landeskirche Sachsens, Bestand 12, Franz Blanckmeister, i. č. 165, 596.

Rukopisy:

Niedersächsische Staats- und Universitäts Bibliothek Göttingen, Hoëana. Nachlass von Matthias Hoë von Hoënegg. Sechs Bände, sign. 2 Cod. Ms. hist. 189.

Ostatní staré tisky:

(řazeno abecedně)

Fasciculus Ex Bohemia. Hanau 1619. VD17 14:006901Q.

Oraculum Dodonaeum Non Iophonis Arte, Sed veritatis Magisterio resolutum. Frankfurt am Main 1634. VD17 14:005240R.

BADEHORN, Sigismund: *Armatura Davidica.* Leipzig 1620. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 312.16 Theol. (2). VD17 23:336517M.

GARTH, Helwig: *Christliche Einweyhung und Glückwündschung: Der Newen Evangelischen deutschen Kirchen zum Salvator, In der Königlichen Häupt- und Altstadt Prag in Böheimb.* Freiberg 1615. VD17 3:605083S.

LEYSER, Polycarp: *Eine wichtige/ und in diesen gefährlichen Zeiten sehr nützliche Frag: Ob/ wie/ und warumb man lieber mit den Papisten gemeinschaft haben/ und gleichsam mehr vertrawen zu ihnen tragen solle/ denn mit/ und zu den Calvinisten/ Erörtert durch Herrn Polycarpum Leysern den Eltern.* Leipzig 1620. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. 280.43 Theol. (3). VD17 1:082423Z.

LEYSER, Polycarp: *Regenten Spiegel. Gepredigt aus dem CI. Psalm/ des Königlichen Propheten Davids/ auff gehaltenem Landtage zu Torgaw/ dieses 1605. Jahres/ im Iunio Beneben zwo Predigten/ Eine im Anfang/ die ander zum Beschluß des Landstages.* Leipzig 1605. VD17 23:298054P.

MONNER, Basilius: *Quod defensio Sit Ex Lege Naturali. Von der Defension und Gegenwehr/ Ob man sich wieder der Obrigkeit Tyranny und unrechte Gewalt wehren und Gewalt mit Gewalt (Iure) vertreiben müge.* [s. l.] 1632. VD17 14:004876K.

MYLIUS, Johann: *Viel und längst gewünschter gründlicher warhafftiger Bericht/ Ob/ was/ woher/ und wiefern/ der Churfürstliche Sächsische Oberhoffprediger Herr D. Hoe/ mit der Böhmischen Sach/ und sonderlich der fürgegangenen Wahl/ eines neuen Königs in Böhmen/ zu thun gehabt/ und wie es umb das von ihme an den Herrn Grafen Joachim Andre Schlicken/ gethane Schreiben bewandt seye.* Leipzig 1620. VD17 7:675216C.

SCRIVER, Christian: *Magdeburgische Huldigungs-Predigt.* Helmstedt 1682. VD17 39:136538C.

Edice pramenů:

Der Fürstentag zu Naumburgk im Jahre 1614. Sächsische Provinzialblätter, 1799, s. 289–307.

LISÁ, Martina (Hrsg.): *Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges.* Stuttgart 2014.

LUTHER, Martin: *Vorrede über den Propheten nebst der Auslegung des eilften und zwölften Kapitels Daniels*. PFIZER, Gustav (Hrsg.): Die Werke Martin Luthers. Frankfurt am Main 1840.

SKÁLA, Pavel ze Zhoře: *Historie česká, od r. 1602 do r. 1623*. 5. díl. TIEFTRUNK, Karel (ed.): Praha 1870. Dostupné online: https://books.google.cz/books?id=JRNLAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

10. Seznam literatury

AREND, Sabine: „*Lassets alles züchtiglich vnd ordentlich zugehen.*“ *Vorstellungen von „guter Ordnung“ in den evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts.* In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin – STRÄTER, Udo (Hrsg.): *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit.* Leipzig 2014, s. 31–48.

BAHLCKE, Joachim: *Der verhinderte Unionstaat. Der böhmische Länderverband des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit aus der Sicht des Markgraftums Oberlausitz.* In: BAHLCCKE, Joachim: *Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit.* Marburg 2015, s. 145–167.

BAHLCKE, Joachim: *Durch „starke Konföderation wohl stabilisiert und versichert“.* *Ständische Defension und politisches Denken in der habsburgischen Ländergruppe am Anfang des 17. Jahrhunderts.* In: BAHLCCKE, Joachim: *Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit.* Marburg 2015, s. 68–84.

BAHLCKE, Joachim: „*Einen gar considerablen Platz in denen merckwürdigen Geschichten Teutschlandes und des Königreiches Böhmen.*“ *Die Stellung der Oberlausitz im politischen System der Böhmischen Krone.* In: BAHLCCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635.* Zittau 2002, s. 73–88.

BAHLCKE, Joachim: *Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit.* Marburg 2015.

BAHLCKE, Joachim (Hrsg.): *Geschichte der Oberlausitz. Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts.* Leipzig 2001.

BAHLCKE, Joachim: *Horní Lužice. Historický prostor, zemské cítění a dějepisectví.* Časopis Matice moravské, 2005, s. 463–498.

BAHLCKE, Joachim: *Religionsfreiheit und Reichsbewußtsein. Deutungen des Augsburger Religionsfriedens im böhmisch-schlesischen Raum.* In: BAHLCCKE,

Joachim: Gegenkräfte. Studien zur politischen Kultur und Gesellschaftsstruktur Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit. Marburg 2015, s. 190–214.

BAHLCKE, Joachim – BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – MIKULEC, Jiří (eds.): *Religious Violence, Confessional Conflicts and Models for Violence Prevention in Central Europe (15th–18th Centuries)*. *Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert)*. Praha – Stuttgart 2017.

BAHLCKE, Joachim – DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817*. Göttingen 2016.

BAHLCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002.

BAHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig 2006.

BARTEČEK, Ivo: *Saská politika a české stavovské povstání (květen 1618–srpen 1619)*. Sborník historický, 1984, s. 5–47.

BARTEČEK, Ivo: *Vyhličky saské kandidatury na český trůn roku 1619*. Folia Historica Bohemica, 1985, s. 89–101.

BAUTZ, Friedrich Wilhelm – BAUTZ, Traugott (Hrsg.): *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*. Bd. 2. Hamm 1990.

BEDNAŘÍK, Karel: *Kniha sbírek na stavbu salvátorského kostela na Starém Městě pražském*. Křesťanská revue, 1984, s. 205–210.

BEDNAŘÍK, Karel – PETZOLD, Helmut – BERÁNEK, Karel: *Z osudů archivu salvátorského kostela na Starém Městě pražském*. Křesťanská revue, 1983, s. 9–13.

BERNDORFF, Lothar: *Hochzeitspredigten als politische Predigten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 59–66.

BETZ, Hans-Dieter – BROWNING, Don – JANOWSKI, Bernd – JÜNGEL, Eberhard (Hrsg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Bd. 3. Tübingen 2008.

BEUTEL, Albrecht – DREHSEN, Volker (Hrsg.): *Wegmarken protestantischer Predigtgeschichte: homiletische Analysen. Festschrift für Hans Martin Müller zum 70. Geburtstag*. Tübingen 1999.

BIELA, Adriána – NICÁK, Maroš – BATKA, Lubomír (eds.): *95 výpovedí dr. Martina Luthera. Malý spis – veľké zmeny*. Praha 2015.

BIRNER, Notburga: *Beichtväter und Hofprediger an katholischen und protestantischen Fürstenhöfen. Ein Vergleich ihrer Stellung und Funktion*. Nevydaná diplomová práce obhájená na Leopold-Franzens Universität v Innsbrucku v roce 1989. Österreichische Nationalbibliothek, sign. 1298870-C NEU MAG.

BITZEL, Alexander: *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*. Göttingen 2002.

BLANCKMEISTER, Franz: *Sachsen und die Erbauung evangelischer Kirchen in Böhmen nach Erlaß des Majestätsbriefs*. Leipzig 1905.

BLANKENBURG, Walter: *Der Einfluß des Kirchenliedes des 17. Jahrhunderts auf die Geschichte des evangelischen Gesangbuches und der Kirchenmusik*. In: DÜRR, Alfred – KILLY, Walther (Hrsg.): *Das protestantische Kirchenlied im 16. und 17. Jahrhundert. Text-, musik- und theologiegeschichtliche Probleme*. Wiesbaden 1986, s. 73–86.

BLASCHKE, Karlheinz: *Johann Georg I*. In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 10. Berlin 1974, s. 525–526.

BLASCHKE, Karlheinz: *Religion und Politik in Kursachsen 1586–1591*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985. Gütersloh 1986, s. 79–97.

BLASCHKE, Karlheinz: *Sachsen im Zeitalter der Reformation*. Gütersloh 1970.

BLASCHKE, Karlheinz: *Verfassung und Gesellschaft in der Oberlausitz zwischen 1526 und 1635*. In: BAHLCKE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002, s. 89–96.

BLASCHKE, Karlheinz – SEIFERT, Siegfried: *Reformation und Konfessionalisierung in der Oberlausitz*. In: BAHLCHE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002, s. 121–128.

BOBKOVÁ, Lenka (ed.): *Česká koruna na rozcestí: K dějinám Horní a Dolní Lužice a Dolního Slezska na přelomu středověku a raného novověku (1437–1526)*. Praha 2010.

BOBKOVÁ, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*. Praha 1999.

BOBKOVÁ, Lenka – BŘEZINA, Luděk – ZDICHYNEC, Jan: *Horní a Dolní Lužice*. Praha 2008.

BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (Hrsg.): *Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen*. Praha 2013.

BOČKOVÁ, Hana: *Image of the Protestant in Religious Educational Literature*. In: BARTLOVÁ, Milena – ŠRONĚK, Michal (eds.): *Public Communication in European Reformation: Artistic and other Media in Central Europe 1380–1620*. Praha 2007, s. 299–308.

BOČKOVÁ, Hana: *K reflexi ženy v nábožensky vzdělávací tvorbě*. In: AMBROŽOVÁ, Hana – DVOŘÁK, Tomáš (eds.): *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 611–623.

BOČKOVÁ, Hana: *Knihy nábožné a prosté. K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno 2009.

BOHATCOVÁ, Mirjam: *Počátky ilustrace v české tištěné knize*. *Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 1986, s. 111–118.

BOHATCOVÁ, Mirjam: *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*. In: POLIŠENSKÝ, Josef – ŠMAHEL, František (eds.): *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*. Praha 1970, s. 83–106.

BOK, Václav: *K přínosu německé luteránské inteligence k literárnímu životu českých zemí na přelomu 16. a 17. století*. In: BUDIL, Ivo – ŠKANDEROVÁ, Ivona –

JANTSCHOVÁ, Jana (eds.): Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě. Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002, s. 245–251.

BRAUN, Bettina – WISCHMEYER, Johannes: *Vom Umgang mit konfessionellen Grenzen. Aushandlungsprozesse und rechtliche Festlegungen*. In: ROLL, Christine – POHLE, Frank – MYRCZEK, Matthias (Hrsg.): *Grenzen und Grenzüberschreitungen. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung*. Köln – Weimar – Wien 2010, s. 163–170.

BRAUNGART, Georg: *Emblematik und Mediengeschichte. Die Diskursivität des Emblems und seine Stellung in der höfischen Rede*. In: HARMS, Wolfgang – PEIL, Dietmar (Hrsg.): *Polyvalenz und Multifunktionalität der Emblematik. Akten des 5. Internationalen Kongresses der Society for Emblem Studies. Multivalence and Multifunctionality of the Emblem. Proceedings of the 5th International Conference of the Society for Emblem Studies*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2002, s. 415–430.

BRAUNGART, Georg: *Hofberedsamkeit. Studien zur Praxis höfisch-politischer Rede im deutschen Territorialabsolutismus*. Tübingen 1988.

BRAUNGART, Georg: *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*. In: BOSBACH, Franz (Hrsg.): *Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien 1992, s. 1–22.

BREMER, Kai: *Religionsstreitigkeiten. Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*. Tübingen 2005.

BREUER, Dieter: *Der Prediger als Erfolgsautor. Zur Funktion der Predigt im 17. Jahrhundert*. In: REINITZER, Heimo (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der Predigt*. Hamburg 1981, s. 31–48.

BRINKMANN, Inga: *Kanzeln im lutherischen Kirchenraum. Konfessionelle, soziale und politische Aspekte ihrer Positionierung sowie ikonographischen und künstlerischen Gestaltung*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-

SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 28–31.

BURKE, Peter: *Cultures of translation in early modern Europe*. In: BURKE, Peter – PO-CHIA HSIA, Ronnie (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge 2007, s. 7–38.

BURKHARDT, Johannes: *Der Dreißigjährige Krieg und die sächsische Politik*. In: BAHLCHE, Joachim – DUDECK, Volker (Hrsg.): *Welt – Macht – Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*. Zittau 2002, s. 221–230.

BURNETT NELSON, Amy: *Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years' War*. In: WALSBY, Malcolm – KEMP, Graeme (eds.): *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden – Boston 2011, s. 132–157.

BÜNZ, Enno: *Die Reformation im Meißen. Zum Zusammenhang von Stadt- und Fürstenreformation im Herzogtum Sachsen*. In: BAHLCHE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig 2006, s. 263–286.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice 2000.

CAMPI, Emidio: *Was the Reformation a German Event?* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation*. Göttingen 2013, s. 9–31.

CATALANO, Alessandro: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008.

COUFALOVÁ, Iveta: *Lutherovo jubileum (1717) a konverze na saském kurfiřtském dvoře: východiska a možnosti výzkumu*. *Theatrum historiae*, 2017, s. 157–173.

CZOK, Karl (Hrsg.): *Geschichte Sachsens*. Weimar 1989.

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 1. část*. *Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy*, 10, 1998, s. 4–7.

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 2. část.* Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 11, 1998, s. 5–7.

ČERNOHORSKÝ, Zdeněk: *Kostel sv. Salvátora na Starém Městě. 3. část.* Res Musei Pragensis. Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, 12, 1998, s. 6–9.

ČERNÝ, Jiří: *Zwischen Böhmen und Sachsen: Die Anfänge der Reformation in deutschsprachigen Flugschriften aus Nord- und Nordwestböhmen.* Nevydaná dizertační práce obhájená na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 2017.

ČERVENKA, Radim: „*Proti kněžskému neřádu krve křesťanské vylévání, lakomství, svatokupectví, obžerství, smilství, pýše a neposluhování svátostmi.*“ *Sedmeho hříchů a utrakvisté v 16. století.* Folia Historica Bohemica, 2015, s. 257–277.

ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách.* Praha 2002.

DAVID, Zdeněk V.: *A Cohabitation of Convenience: The Utraquists and the Lutherans under the Letter of Majesty, 1609–1620.* In: DAVID, Zdeněk V. – HOLETON, David (eds.): *The Bohemian Reformation and Religious Practice.* Prague 2000, s. 173–214.

DAVID, Zdeněk V.: *Lutherans, and the Bohemian Confession of 1575.* Church History, 1999, s. 294–336.

DAVID, Zdeněk V.: *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi.* Praha 2012.

DELUMEAU, Jean: *Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století.* Praha 1993.

DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. – 18. století. II.* Praha 1999.

DEUPER, Christian: *Herzog August der Jüngere von Braunschweig-Wolfenbüttel und sein Generalissimus Joachim Lütkemann. Skizzen ihrer Beziehung.* In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800).* Wiesbaden 2014, s. 229–248.

DEUPER, Christian: *Theologe. Erbauungsschriftsteller. Hofprediger. Joachim Lütkemann in Rostock und Wolfenbüttel*. Wiesbaden 2013.

DINGEL, Irene (Hrsg.): *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Bd. 2. Konkordienformel*. Göttingen 2013.

DINGEL, Irene: *Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*. Leipzig 2014, s. 11–30.

DINGEL, Irene – HUND, Johannes – ILIĆ, Luka (Hrsg.): *Matthias Flacius Illyricus. Biographische Kontexte, Theologische Wirkungen, Historische Rezeption*. Göttingen 2019.

DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Gute Ordnung. Ordnungsmodelle und Ordnungsvorstellungen in der Reformationszeit*. Leipzig 2014.

DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas*. Leipzig 2011.

DINGEL, Irene – SELDERHUIS, Herman J. (Hrsg.): *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*. Göttingen 2011.

DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Dům a jeho lidé. I*. Praha 2006.

DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Vesnice a město. II*. Praha 2006.

DÜLMEN, Richard van: *Každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Náboženství, magie, osvícenství. III*. Praha 2006.

EBERHARD, Winfried: *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530*. München – Wien 1981.

EBERHARD, Winfried: *Toleranz und Religionsfreiheit im 15.–17. Jahrhundert in Mitteleuropa. Probleme und Prozesse*. In: DUCHHARDT, Heinz – HLAVÁČEK, Petr – EBERHARD, Winfried (eds.): *Bruncvík a víla. Přemýšlení o kulturní a*

politické identity Evropy. Bruncvik und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas. Praha 2010, s. 55–72.

ECKERT, Alfred: *Analytischer Vergleich der Abendmahlslehre bei den von Philipp Melancthon besonders beeinflussten lutherischen Theologen Johannes Mathesius – Christoph Fischer – Georg Lystenius – Hoë von Hoënegg – Helwig Garth – Zacharias Theobald*. *Communio viatorum*. A theological journal, 1999, s. 5–29, 131–154.

ECKERT, Alfred (Hrsg.): *Böhmische Konfession 1575. Confessio Bohemica MDLXXV*. Kirnbach über Wolfach 1976.

ECKERT, Alfred: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Nord- und Ostböhmen*. Rappenaу-Obergimpert 1977.

ECKERT, Alfred: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. I*. Kirnbach über Wolfach 1974.

ECKERT, Alfred: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. II*. Kirnbach über Wolfach 1975.

ECKERT, Alfred: *Die deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit in Westböhmen. III*. Kirnbach über Wolfach 1976.

ECKERT, Alfred: *Die Prager deutschen evangelischen Pfarrer der Reformationszeit*. Kirnbach über Wolfach 1972.

ECKERT, Alfred: *Evangelische Schulordnungen und „Lehrverträge“*. Einzelheiten aus dem Schulleben der deutschen Reformation sowie pädagogische Folgerungen der Gegenreformation in Böhmen. *Bohemia*, 1980, s. 15–58.

EVANS, Robert: *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*. Praha 1997.

EVANS, Robert: *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*. Praha 2003.

EYBL, Franz M.: *Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller*. Tübingen 1992.

EYBL, Franz M.: *Predigt/Erbauungsliteratur*. In: MEIER, Albert (Hrsg.): *Die Literatur des 17. Jahrhunderts*. München – Wien 1999, s. 401–419.

FEJTOVÁ, Olga: „*Já pevně věřím a vyznávám...*“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012.

FEJTOVÁ, Olga: *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*. Český časopis historický, 2011, s. 739–785.

FERENCOVÁ, Hana – CHMELAROVÁ, Veronika – KOHOUTOVÁ, Jitka – PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila (eds.): *Proměny konfesijní kultury. Metody – témata – otázky*. Olomouc 2015.

FLÜGEL, Wolfgang: *Bildpropaganda zum Übergang der sächsischen Kurwürde von den Ernestinern auf die Alberiner*. Neues Archiv für sächsische Geschichte, 1996, s. 71–96.

FLÜGEL, Wolfgang: *Konfession und Jubiläum. Zur Institutionalisierung der lutherischen Gedenkkultur in Sachsen 1617–1830*. Leipzig 2005.

FLÜGEL, Wolfgang: *Matthias Hoë von Hoënegg*. Sächsische Biografie. Dresden 2011. Dostupné online: [http://saebi.isgv.de/biografie/Matthias_Ho%C3%AB_von_Ho%C3%ABnegg_\(1580-1645\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Matthias_Ho%C3%AB_von_Ho%C3%ABnegg_(1580-1645))

FORD, James Thomas: *Preaching in the Reformed Tradition*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden – Boston – Köln 2001, s. 65–90.

FRANÇOIS, Étienne: *Die unsichtbare Grenze. Protestanten und Katholiken in Augsburg 1648–1806*. Sigmaringen 1991.

FRIEDEBURG, Robert von: *Die lutherische Orthodoxie und die Debatte um das Widerstandsrecht*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 307–322.

FUCHS, Thomas: *Reformation als Erinnerungsrevolution. Erinnerungsstrategien der reformatorischen Bewegung*. In: TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*. Leipzig 2012, s. 15–28.

FUKALA, Radek: *Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky*. České Budějovice 2005.

GANZER, Klaus – STEIMER, Bruno (Hrsg.): *Lexikon der Reformationszeit*. Freiburg – Basel – Wien 2002.

GEBAUER, Johannes Heinrich: *Die Publizistik über den böhmischen Aufstand von 1618*. Halle 1892.

GLEICH, Johann Andreas: *Annales Ecclesiastici Oder Gründliche Nachrichten der Reformations-Historie*. Teil II. Dresden 1730. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sign. 8 H SAX REG II, 816:2

GOTTHARD, Axel: *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619. Ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*. Historisches Jahrbuch, 2002, s. 141–172.

GOTTHARD, Axel: *Der Religionsfrieden und das politische System des Reiches*. In: SCHILLING, Heinz – SMOLINSKY, Heribert (Hrsg.): *Der Augsburger Religionsfrieden 1555. Wissenschaftliches Symposium aus Anlaß des 450. Jahrestages des Friedensschlusses, Augsburg 21. bis 25. September 2005*. Heidelberg 2007, s. 43–58.

GOTTHARD, Axel: *Die Vorgeschichte des Dreißigjährigen Kriegs. Ursachen, Anlässe und Zuspitzungen*. In: HARTMANN, Peter C. – SCHULLER, Florian (Hrsg.): *Der Dreißigjährige Krieg. Facetten einer folgenreichen Epoche*. Regensburg 2010, s. 23–45.

GOTTHARD, Axel: *Eine feste Burg ist vnser vnnd der Böhmen Gott. Der böhmische Aufstand 1618/19 in der Wahrnehmung des evangelischen Deutschland*. In: BRENDLE, Franz – SCHINDLING, Anton (Hrsg.): *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa*. Münster 2006, s. 135–162.

GOTTHARD, Axel: „*Politice seint wir bapstisch*“: Kursachsen und der deutsche Protestantismus im frühen 17. Jahrhundert. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 1993, s. 275–319.

GREEN, Ian: *Teaching the Reformation: The Clergy as Preachers, Catechists, Authors and Teachers*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. Basingstoke – New York 2003, s. 156–175.

GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003.

HAAG, Norbert: *Die lutherische Orthodoxie und der Prozeß der Konfessionalisierung im Luthertum: das Territorium der Reichstadt Ulm, 1640–1740*. *Blätter für württembergische Kirchengeschichte*, 1992, s. 72–88.

HAAG, Norbert: *Predigt und Gesellschaft: die lutherische Orthodoxie in Ulm 1640–1740*. Mainz 1992.

HAGENMAIER, Monika: *Predigt und Policy. Der gesellschaftspolitische Diskurs zwischen Kirche und Obrigkeit in Ulm 1614–1639*. Baden-Baden 1989.

HAHN, Joachim: *Zeitgeschehen im Spiegel der lutherischen Predigt nach dem Dreißigjährigen Krieg. Das Beispiel des kursächsischen Oberhofpredigers Martin Geier (1614–1680)*. Leipzig 2005.

HAHN, Philip: *Die politische Sprache lutherischer Hofprediger im regionalen Kontext*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 393–411.

HAHN, Philip: *Von der Kanzel in die Druckerpresse: Predigten zu politischen Anlässen als Druckerzeugnisse in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 75–84.

HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011.

HAJDINOVÁ, Eva: *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*. Praha 2016.

HALAMA, Jindřich: *Sociální učení českých Bratří. 1464–1618*. Brno 2003.

HALAMA, Ota: *Obludám nočním tváří v tvář. Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*. In: HOLÝ, Martin – MIKULEC, Jiří (eds.): *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha 2007, s. 55–68.

HALAMA, Ota: *Otázka svatých v české reformaci: její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*. Brno 2002.

HALAMA, Ota: *Svatý Jan Hus: stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku z let 1415–1620*. Praha 2015.

HAMMERSTEIN, Helga Robinson: *Sächsische Jubelfreude*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988*. Gütersloh 1992, s. 460–494.

HARASIMOWICZ, Jan: *Kunst als Glaubensbekenntnis. Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Reformationszeit*. Baden-Baden 1996.

HAUCK, Albert (Hrsg.): *Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Bd. 8. Leipzig 1900. Dostupné online: <https://archive.org/details/03974188.1313.emory.edu/page/n175>.

HEAL, Bridget: *Seeing Christ: Visual Piety in Saxony's Erzgebirge*. In: SMITH, Jeffrey Chipps (ed.): *Visual Acuity and the Arts of Communication in Early Modern Germany*. Aldershot 2014, s. 43–60.

HEAL, Bridget: *The Catholic Eye and the Protestant Ear: the Reformation as a Non-Visual Event?* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation*. Göttingen 2013, s. 321–355.

HEIDBRINK, Gregor (Hrsg.): „Ey, küß mich aufs Heiligtum!“ *Luthers Predigten in Halle, nebst seinen Briefen und einer Einführung*. Halle (Saale) 2011.

HEIL, Dietmar: *Der Reichstag des 16. Jahrhunderts als politisches Kommunikationszentrum*. In: BURKHARDT, Johannes – WERKSTETTER, Christine (Hrsg.): *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. München 2005, s. 249–265.

HENGST, Karl: *Kirche und Konfessionsbewußtsein im Klerus des 16. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Problem der Konfessionsbildung*. In: BRANDMÜLLER, Walter – IMMENKÖTTER, Herbert – ISERLOH, Erwin (Hrsg.): *Ecclesia militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Bd. 2. Zur Reformationsgeschichte*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1988, s. 587–605.

HERBST, Wolfgang: *Das religiöse und das politische Gewissen. Bemerkungen zu den Festpredigten anlässlich der Einhundertjahrfeier der Reformation im Kurfürstentum Sachsen*. Schütz-Jahrbuch, 1996, s. 25–37.

HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Der kursächsische Oberhofprediger Matthias Hoë von Hoënegg: Seine Theologie, Polemik und Kirchenpolitik 1613–1645*. Nevydaná dizertační práce obhájená na univerzitě v Lipsku v roce 1967.

HERTRAMPF, Hans-Dieter: *Hoë von Hoënegg – sächsischer Oberhofprediger 1613–1645*. Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 1969, s. 129–148.

HEYMANN, Frederick G.: *The Impact of Martin Luther upon Bohemia*. Central European History, 1968, s. 107–130.

HLAVÁČEK, Petr: *Böhmen, Europa und Christenheit in der kirchenpolitischen Vorstellungen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*. In: DUCHHARDT, Heinz – HLAVÁČEK, Petr – EBERHARD, Winfried (eds.): *Bruncvík a víla. Přemýšlení o kulturní a politické identitě Evropy. Bruncwik und die Nympe. Die Überlegungen zur kulturellen und politischen Identität Europas*. Praha 2010, s. 40–54.

HLAVÁČEK, Petr: *Ďábel z Horní Blatné aneb k budování luterské konfesní identity v raněnovověkých Čechách*. Lutheranus. K Augsburskému vyznání. Praha 2006, s. 82–96.

HLAVÁČEK, Petr: *Inkvizitor Heinrich Institoris († 1505) a jeho působení v českých zemích*. Lutheranus. Démonologie, svátosti, tradice. Praha 2015, s. 67–82.

HLAVÁČEK, Petr: *Kadaňský mír z roku 1534. Katolicko-luterský pokus o záchranu jednoty Svaté říše římské*. Lutheranus. Praha 2008, s. 138–146.

HLAVÁČEK, Petr: *Otazníky nad luteránskou kulturou v předbělohorských Čechách*. In: HORNÍČKOVÁ, Kateřina – ŠRONĚK, Michal (eds.): *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha 2010, s. 263–278.

HLAVÁČEK, Petr: *Tři osobnosti luterské reformace z česko-saského pomezí*. Lutheranus. Praha 2010, s. 158–175.

HLAVÁČEK, Petr – BENEŠ, Petr R. – STERNECK, Tomáš (eds.): *Čtrnáct mučedníků pražských. Vpád Pasovských a závěr vlády Rudolfa II*. Praha 2014.

HLAVÁČEK, Petr – HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava – MUŽÍK, Zdeněk – PAVLÍČEK, Ota (eds.): *Kacířská univerzita. Osobnosti pražské utrakvistické univerzity 1417–1622*. Praha 2013.

Hoë. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 12. Berlin 1969, s. 541–549.

HOLETON, David R.: *The Bohemian eucharistic movement in its European context*. In: HOLETON, David R. (ed.): *Bohemian Reformation and Religious Practice*. Praha 1996, s. 23–47.

HOLETON, David R.: *The evolution of Utraquist eucharistic liturgy: a textual study*. In: HOLETON, David R. (ed.): *Bohemian Reformation and Religious Practice*. Prague 1996, s. 97–126.

HOLTZ, Sabine: *Theologie und Alltag. Lehre und Leben in den Predigten der Tübinger Theologen 1550–1750*. Tübingen 1993.

HORÁČEK, Cyril: *Das Osmanische Reich und der böhmische Ständestaat im 16. Jahrhundert*. Archiv orientální, 1964, s. 104–109.

HORSKÝ, Jan: *Příspěvek k diskuzi o luterství v Čechách v 16. a na počátku 17. století. Několik poznámek k článkům Ludomíra Kocourka*. Ústecký sborník historický, 2000, s. 224–235.

HÖPFL, Harro (ed.): *Luther and Calvin on Secular Authority*. Cambridge 1991.

HRDLIČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. Pelhřimov 2012.

HRDLIČKA, Josef – JUST, Jiří – ZEMEK, Petr (eds.): *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě. Prameny k českým dějinám 16.–18. století*. České Budějovice 2017.

HREJSA, Ferdinand: *Česká konfese. Její vznik, podstata a dějiny*. Praha 1912.

HREJSA, Ferdinand: *Luterství, kalvinismus a podobojí na Moravě před Bílou horou*. Český časopis historický, 1938, s. 296–326, s. 474–485.

HREJSA, Ferdinand: *O náboženství českém v l. 1619–1620*. Naše doba, 1921–1922, s. 523–528, 588–597.

HREJSA, Ferdinand: *U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze. (1609–1632)*. Praha 1930.

HRUBÁ, Michaela: *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*. Praha 2011.

HRUBEŠ, Jiří: *Politická polemika mezi Falcí a Saskem na konci 16. století a její ohlas v Čechách*. Strahovská knihovna, 1969, s. 38–56.

HRUBEŠ, Jiří: *Publicistika jako prostředek masové informace a propagandy v 16. století*. Strahovská knihovna, 1974, s. 67–84.

HRUBEŠ, Jiří: *Společenská problematika v zrcadle německé publicistiky 16. století*. Strahovská knihovna, 1966, s. 73–96.

HRUBEŠ, Jiří: *Z dějin protestantského politického myšlení a jeho ohlasu v Čechách*. Strahovská knihovna, 1970–1971, s. 237–254.

HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. Český časopis historický, 1934, s. 265–309.

HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. Český časopis historický, 1935, s. 1–40, s. 237–258.

HRUBÝ, František: *Luterství a novoutravismus v českých zemích v 16. a 17. století*. Český časopis historický, 1939, s. 31–44.

HUBKOVÁ, Jana: *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*. Praha 2010.

HUBKOVÁ, Jana: *K podobám a rolím letákové publicistiky 16. a 17. století věnované problematice vztahů mezi Turky a křesťany*. In: HOP. *Historie – Otázky – Problémy*. Praha 2014, s. 197–210.

HUBKOVÁ, Jana: *Lausitz und Schlesien im Spiegel der Flugblattpropaganda des Böhmisches Ständeaufstands und des Dreißigjährigen Krieges*. In: BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (Hrsg.): *Terra – Ducatus – Marchionatus – Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen*. Praha 2013, s. 250–271.

HUBKOVÁ, Jana: *Náboženská svoboda a vztahy mezi konfesemi v stavovské a česko-falcké letákové publicistice let 1618–1620*. *Studia Comeniana et historica*, 2009, s. 226–248.

HUBKOVÁ, Jana: *Pražský mír v letákové publicistice*. (rukopis studie poskytnutý autorkou)

INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und in den Niederlanden*. Wiesbaden 2001.

ISAIASZ, Vera: *„Architectonica Sacra“: Feier und Semantik städtischer Kirchweihen im Luthertum des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: ISAIASZ, Vera – LOTZ-HEUMANN, Ute – MOMMERTZ, Monika – POHLIG, Matthias (Hrsg.): *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. Soziale Ordnungen und ihre Repräsentation*. Frankfurt – New York 2007, s. 125–146.

ISAIASZ, Vera: „*Nicht ein gemein Bürgerhauß/ nicht ein Rathauß oder Cantzley.*“ *Der Kirchenbau des Luthertums und seine Repräsentationen zwischen Sakralort und Funktionsraum.* In: POHLIG, Matthias – LOTZ-HEUMANN, Ute – ISAIASZ, Vera – SCHILLING, Ruth – BOCK, Heike – EHRENPREIS, Stefan (Hrsg.): *Säkularisierungen in der Frühen Neuzeit. Methodische Probleme und empirische Fallstudien.* Berlin 2008, s. 200–235.

JAKUBEC, Ondřej: *Kde jest, ó smrti, osten tvůj? Renesanční epitafy v kultuře umírání a vzpomínání raného novověku.* Praha 2015.

JAKUBEC, Ondřej: *Konfesionalizace a rituály potridentského katolicismu na předbělohorské Moravě.* In: MIKULEC, Jiří – POLÍVKA, Miloslav (eds.): *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka.* Praha 2007, s. 360–366.

JAKUBEC, Ondřej: *Kultura a umění na pozdně renesančním dvoře olomouckých biskupů: jejich vztahy k rudolfínské Praze a dalším evropským centrům.* *Studia Rudolphina*, 2004, s. 17–27.

JAKUBEC, Ondřej: „*Těchto časův má Antichrist předchůdce své.*“ *Apokalyptika a konfesionalita v literatuře a výtvarném umění českých zemí kolem roku 1600.* *Opuscula Historiae Artium*, 2009, s. 23–51.

JAKUBEC, Ondřej – MALÝ, Tomáš: *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace.* *Dějiny – teorie – kritika*, 2010, s. 79–112.

JANÁČEK, Josef: *České dějiny. Doba předbělohorská. 1526–1547.* Praha 1984.

Johann Georg I. In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Bd. 14. Berlin 1969, s. 376–381.

JUNKER, Maria: *Der Aufstand in Böhmen 1618–1620 im Rahmen der internationalen Beziehungen.* *Prague Papers on the History of International Relations*, 1998, s. 110–160.

JÜRGENS, Henning P.: *Innerprotestantische Streitschriften in und über Schlesien von der Mitte des 16. bis ins 17. Jahrhundert.* In: BAHLCHE, Joachim – DINGEL,

Irene (Hrsg.): Die Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817. Göttingen 2016, s. 115–138.

JÜRGENSEN, Martin Wangsgaard: *The arts and the Lutheran Church decoration. Some reflections on the myth of Lutheran images and iconography.* In: OPITZ, Peter (ed.): *The Myth of the Reformation.* Göttingen 2013, s. 356–380.

JUST, Jiří (ed.): „*Hned jsem k Vám dnes naschvalí poslika svého vypravil.*“ *Kněžská korespondence jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618.* Praha 2011.

JUST, Jiří: *Rudolfův Majestát. 9. 7. 1609. Světla a stíny náboženské svobody.* Praha 2009.

JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.* Praha 2009.

JUST, Jiří – ROTHKEGEL, Martin: *Confessio Bohemica. 1575/1609.* In: MÜHLING, Andreas – OPITZ, Peter (Hrsg.), *Reformierte Bekenntnisschriften.* Bd. 3. 1. 1570–1599, Neukirchen-Vluyn 2012, s. 47–176.

KANTOROWICZ, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie.* Praha 2014.

KARANT-NUNN, Susan C.: *Babies, Baptism, Bodies, Burials, and Bliss: Ghost Stories and Their Rejection in the Late Sixteenth Century.* In: KOBELT-GROCH, Marion – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit.* Wiesbaden 2008, s. 11–22.

KARANT-NUNN, Susan C.: *Preaching the Word in Early Modern Germany.* In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period.* Leiden – Boston – Köln 2001, s. 193–220.

KARANT-NUNN, Susan C.: *The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation: The Parsonage as a Site of Socio-religious Change.* In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe.* Basingstoke – New York 2003, s. 79–99.

KARANT-NUNN, Susan C.: *The Reformation of Ritual. An Interpretation of Early Modern Germany.* London – New York 1997.

KARANT-NUNN, Susan C. – WIESNER, Merry E. (eds.): *Luther on Women. A Sourcebook*. Cambridge – New York 2003.

KASPER, Wolfgang (Hrsg.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 5. Freiburg 2006.

KAUFMANN, Thomas: *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Friede. Kirchengeschichtliche Studien zur lutherischen Konfessionskultur*. Tübingen 1998.

KAUFMANN, Thomas: *Einleitung: Transkonfessionalität, Interkonfessionalität, binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003, s. 9–15.

KAUFMANN, Thomas: *Nahe Fremde – Aspekte der Wahrnehmung der „Schwärmer“ im frühneuzeitlichen Luthertum*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*. Heidelberg 2003, s. 179–241.

KAUFMANN, Thomas: *Protestantischer Konfessionsantagonismus im Kampf gegen die Jesuiten*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*. München 2007, s. 101–114.

KAUFMANN, Thomas: *The Clergy and the Theological Culture of the Age: The Education of Lutheran Pastors in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. Basingstoke – New York 2003, s. 120–136.

KERSKEN, Norbert: *Konfessionelle Behauptung und Koexistenz – Simultankirchen im 16. Jahrhundert*. In: BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz*

und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. Leipzig 2006, s. 287–302.

KILIÁN, Jan: *11. 22. 1617. Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*. Praha 2007.

KNAPP, Hans: *Matthias Hoe von Hoeneegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des Dreißigjährigen Krieges*. Halle 1902.

KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína: don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008.

KOBELT-GROCH, Marion: „*Freudiger Abschied Jungfräulicher Seelen*“. *Himmelsphantasien in protestantischen Leichenpredigten für Kinder*. Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 2004, s. 117–147.

KOBELT-GROCH, Marion: *Selig auch ohne Taufe? Gedruckte lutherische Leichenpredigten für ungetauft verstorbene Kinder des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: KOBELT-GROCH, Marion – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Tod und Jenseits in der Schriftkultur der Frühen Neuzeit*. Wiesbaden 2008, s. 63–78.

KOEPPLIN, Dieter: *Lutherische Kunst, 1550–1650*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Gütersloh 1992, s. 495–544.

KOCH, Ernst: *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985. Gütersloh 1986, s. 60–78.

KOCH, Ernst: *Lutherische Kirche in Thüringen und Sachsen 1550–1675*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 8–20.

KOLÁR, Jaroslav: *Dvě české noviny o tureckých válkách z přelomu 16. a 17. století*. Časopis Matice moravské, 1954, s. 308–314.

KOLÁŘOVÁ, Jana: *Projevy literárního manýrismu v předbělohorských moralitách*. Bohemica Olomucensia. Litteraria, 2009, s. 10–17.

KOLÁŘOVÁ, Lucie: *Erasmovy teologické pozice v kontextu polemiky s Lutherem*. In: NEJESCHLEBA, Tomáš – MAKOVSKÝ, Jan (eds.): *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Brno 2012, s. 168–184.

KORTUS, Oldřich: *Počátky saského vpádu do Čech v roce 1631*. In: BŘEZINA, Luděk – KONVIČNÁ, Jana – ZDICHYNEC, Jan (eds.): *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 155–168.

KORTUS, Oldřich: *Praha za saského vpádu v letech 1631–1632*. Pražský sborník historický, 2008, s. 105–183.

KOWALSKÁ, Eva: *Language as a means of transfer of cultural values*. In: BURKE, Peter – PO-CHIA HSIA, Ronnie (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge 2007, s. 52–64.

KOWALSKÁ, Eva: *Správa z raného obdobia prenasledovania luteránov v Prahe (1622)*. Listy filologické, 2003, s. 85–87.

KRAMÁŘ, Vincenc: *Zpustošení Chrámu sv. Víta v roce 1619*. Praha 1998.

KRÁL, Pavel: *Kult předků. Paměť a smrt v myšlení české šlechty na počátku novověku*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007, s. 173–187.

KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.

KREITZER, Beth: *The Lutheran Sermon*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden – Boston – Köln 2001, s. 35–64.

KRESLINS, Janis: *Dominus narrabit in scriptura populorum. A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden 1992.

KUBALOVÁ, Aneta: „*Aller Menschen Ordnung seye man gehorsam zu leisten schuldig.*“ *Matthias Hoë von Hoënegg und seine lausitzischen und schlesischen Predigten in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges.* Acta Comeniana (v tisku).

KUBALOVÁ, Aneta: „*Der waren catholischen Kirch Gliedmaß sind wir gern: aber nicht der jetzigen Römischen.*“ *Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) a jeho kazatelská tvorba v Praze v letech 1611–1613.* Folia Historica Bohemica, 2018, s. 189–215.

KUBALOVÁ, Aneta: „*...derowegen sind wir, wir, wir, sag ich, die rechte ware Kirch Gottes.*“ *Pět luteránských kázání Matthiase Hoëho von Hoënegg (1580–1645).* In: Prehodnotené dejiny. Historická pamäť – jej miesto a význam pre spoločnosť. Stretnutie mladých historikov VII. Košice 2018, s. 27–37.

KUBALOVÁ, Aneta: „*Heute sind es hundert Jahr/ daß dem Römischen Goliath/ dem Bapst/ ein Schleuderstein an seine Stirn geworffen worden.*“ *Oslavy výročí reformace a kázání Matyáše Hoë z Hoëneggu.* In: BRTÁŇOVÁ, Erika – SOUKUP, Daniel (eds.): Z dejin káznovej prózy (v tisku).

KUBALOVÁ, Aneta: *Odras politiky lipského konventu v kázáních luterského teologa.* Studia Comeniana et historica (v tisku).

KUBALOVÁ, Aneta: „*Šťastná jest neplodná a neposkvrněná a ta, jenž nepoznala lože v hříechu.*“ *Recepce luteránské reformy manželství v textech nekatolické provenience v předbělohorském období.* Historica Olomucensia. Sborník prací historických, 2018, s. 69–97.

KUBALOVÁ, Aneta: „*Türck, ein grewlicher Tyrann, den nur nach dem jnnersten Blutstropffen der Christenheit dürstet.*“ *Obraz Turka a budování konfesijní identity v kazatelské produkci Matthiase Hoëho von Hoënegg.* Východočeské listy historické, 2018, s. 49–59.

KUBIŠTA, Albert: *Jednota bratrská jako terč konfesijních polemik.* In: WERNISCH, Martin (ed.): Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty. Praha 2009, s. 3–14.

KUBIŠTA, Albert: *Konfesijní polemika – málo využívaný pramen k dějinám konfesionalizace*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*. České Budějovice 2006, s. 389–408.

KŮRKA, Pavel B.: *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*. Praha 2010.

KŮRKA, Pavel B. – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové*. Praha 2008.

LARANGÉ, Daniel S.: *Kazatelské umění jako literární odkaz Jednoty bratrské. Jan Augusta – Jan Blahoslav – Jan Amos Komenský*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Praha 2009, s. 109–121.

LAVÉANT, Katell: *Une pièce de théâtre peut-elle être un prêche? Le sermon dans une pièce protestante et sa représentation (1533–1563)*. In: BOUHAÏK-GIRONÈS, Marie – POLO DE BEAULIEU, Marie Anne (ed.): *Prédication et performance du XIIe au XVIe siècle*. Paris 2013, s. 251–272.

LAVROV, Aleksandr: *Die Beichtväter der russischen Zaren, Kaiser und Kaiserinnen (1613–1796)*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 379–389.

LEPPIN, Volker: „...das der Römische Antichrist offenbaret und das helle Liecht des Heiligen Evangelii wiederumb angezündet.“ *Memoria und Aggression im Reformationsjubiläum 1617*. In: SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*. München 2007, s. 115–131.

LEPPIN, Volker: *Politische Predigten und ihr biblischer Resonanzhorizont. Eine exemplarische Lektüre*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 32–36.

LIGNIEZ, Annina: *Legitimation durch Geschichte. Das erste Reformationsjubiläum 1617 in Wittenberg*. In: TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*. Leipzig 2012, s. 53–66.

LOEWENICH, Walther von: *Luthers Stellung zur Obrigkeit*. In: FUCHS, Walther Peter (Hrsg.): *Staat und Kirche im Wandel der Jahrhunderte*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1966, s. 53–68.

LOUTHAN, Howard: *Obrácení Čech na víru. Aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2011.

LOUŽEK, Marek (ed.): *Jan Kalvín. Pět set let od narození*. Praha 2009.

LUDWIG, Ulrike: *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum. Der kursächsische Reformprozess und das Melanchthonbild in Kursachsen in den Jahren 1576 bis 1580*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas*. Leipzig 2011, s. 99–114.

LUKÁŠEK, Josef: *Jáchym Ondřej hrabě Šlik*. Praha 1913.

MAI, Hartmut: *Der evangelische Kanzelaltar. Geschichte und Bedeutung*. Halle 1969.

MALURA, Jan: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*. Ostrava 2015.

MALURA, Jan: *Studium žánrů, zejména ve starší literatuře*. In: MALURA, Jan (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 9–26.

MALURA, Jan: *Žánrová hybridizace v české literatuře 16. a 17. století*. In: MALURA, Jan (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 99–120.

MALURA, Jan (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010.

MAŤA, Petr: „*De Rosenbergiis Bohemis plura sunt controversa*.“ *Rožmberkové ve šlechtické paměti 17. století*. In: PÁNEK, Jaroslav – GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (eds.): *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. České Budějovice 2011, s. 626–631.

MAŤA, Petr: „*De Rosenbergiis Bohemis plura sunt controversa*.“ *Die Rosenberger in der adeligen Erinnerungskultur des 17. Jahrhunderts*. In: PÁNEK, Jaroslav –

GAŽI, Martin – PAVELEC, Petr (Hrsg.): Die Rosenberger: eine mitteleuropäische Magnatenfamilie. České Budějovice 2015, s. 544–551.

MATĚJKOVÁ JADRNÁ, Hana: „Neznalé báby“ a „vzdělání lékařů“? Konstrukce (ideální) porodní báby a strategie vytváření autority ve spisech autorek a autorů raně novověkých porodnických příruček z německojazyčných oblastí. Praha 2016.

MEINHARDT, Matthias: *Fürstentreue, Gruppeninteresse und Eigensinn. Der Hofprediger Basilius Sattler in politischen Konflikten im Fürstentum Braunschweig-Wolfenbüttel*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800). Wiesbaden 2014, s. 289–305.

MEINHARDT, Matthias: *Machtvoll predigen: zur politischen Funktion der Predigten des lutherischen Hoftheologen Basilius Sattler (1549–1624)*. Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte, 2014, s. 75–95.

MEINHARDT, Matthias: *Von Zeichen und Leichen. Die Residenzstadt Dresden als Darstellungsraum von Fürsten und Höfen im 16. Jahrhundert*. In: DEUTSCHLÄNDER, Gerrit – HÖH, Marc von den – RANFT, Andreas (Hrsg.): Symbolische Interaktion in der Residenzstadt des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. Berlin 2013, s. 171–197.

MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014.

MERTEN, Klaus: *Die Altarprojekte für die beiden lutherischen Kirchen in Prag 1612–1620*. Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, 2008, s. 119–127.

MERTENS, Volker: *Lebendige Stimme und tote Schrift. Erscheinungsform und Selbstverständnis von Luthers Predigt*. In: MERTENS, Volker – SCHIEWER, Hans-Jochen – SCHIEWER, Regina D. – SCHNEIDER-LASTIN, Wolfram (Hrsg.): Predigt im Kontext. Berlin – Boston 2013, s. 258–279.

MEYER, Dietrich: *Die reformierten Hofprediger im Herzogtum Liegnitz-Brieg im 17. Jahrhundert*. In: BÄHLCKE, Joachim – DINGEL, Irene (Hrsg.): Die

Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817. Göttingen 2016, s. 83–111.

MICHALSKI, Sergiusz: *The Reformation and the Visual Arts. The Protestant Image Question in Western and Eastern Europe*. London – New York 1993.

MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.

MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*. Praha 2005.

MILLER, Jaroslav: *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*. Praha 2004.

MILLER, Jaroslav: *Propaganda, symbolika a rituály protestantské Evropy. 1580–1650*. Praha 2013.

MOLNÁR, Amedeo: *Na rozhraní věků. Cesty reformace*. Praha 2007.

MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Slovem obnovená: čtení o reformaci. K čtyřstému výročí České konfese*. Praha 1977.

MORÉE, Peter: „*Maxime Bohemis favere et patrocinari*“. *Postoje Martina Luthera k Janu Husovi*. In: HLAVÁČEK, Petr – MORÉE, Peter – HOLETON, David R. – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Via media. Studie z českých náboženských a intelektuálních dějin*. Praha 2016, s. 74–85.

MÜLLER, Frank: *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*. Münster 1997.

NEUHAUS, Helmut: *Europa um 1600. Das Heilige Römische Reich und die europäische Mächtekonstellation*. In: HARTMANN, Peter C. – SCHULLER, Florian (Hrsg.): *Der Dreißigjährige Krieg. Facetten einer folgenreichen Epoche*. Regensburg 2010, s. 10–22.

NIEKUS MOORE, Cornelia: *Das erzählte Leben in der lutherischen Leichenpredigt, Anfang und Entwicklung im 16. Jahrhundert*. Wolfenbütteler Barock-Nachrichten, 2002, s. 3–32.

NIEKUS MOORE, Cornelia: *Lutheran Prayer Books for Children as Usage Literature in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und den Niederlanden*. Wiebaden 2001, s. 113–129.

NIEKUS MOORE, Cornelia: *Mitteldeutsche Leichenpredigten als Spiegel des Zeitgeschehens*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 48–58.

NIEKUS MOORE, Cornelia: *Patterned Lives. The Lutheran Funeral Biography in Early Modern Germany*. Wiesbaden 2006.

NODL, Martin: *Manželství v rané Jednotě bratrské*. In: URBÁNEK, Vladimír – ŘEZNÍKOVÁ, Lenka (eds.): *Mezi Baltem a Uhrami. Komenský, Jednota bratrská a svět středoevropského protestantismu. Sborník k počtě Marty Bečkové*. Praha 2006, s. 131–148.

NOVÁK, Jan Václav (Hrsg.): *Die Schulordnung des deutschen Gymnasium illustre bei St. Salvator im Prag*. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1906, s. 123–150.

O'MALLEY, John W.: *Religious Culture in the Sixteenth Century. Preaching, Rhetoric, Spirituality and Reform*. Aldershot 1993.

OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gesellschaft des frühmodernen Staates*. Berlin 1969.

OHLIDAL, Anna: *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuzeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*. Studia Rudolphina, 2003, s. 19–29.

OHLIDAL, Anna: *Präsenz und Präsentation. Strategien konfessioneller Raumbesetzung in Prag um 1600 am Beispiel des Prozessionswesens*. In: WETTER, Evelin (Hrsg.): *Formierungen des konfessionellen Raumes in Ostmitteleuropa*. Stuttgart 2008, s. 207–218.

OTTO, Ernst: *Die Schriften des ersten kursächsischen Oberhofpredigers Hoë von Hoënegg, kritisch gesammelt und geordnet*. Dresden 1898.

OZMENT, Steven (ed.): *Religion and Culture in the Renaissance and Reformation*. Kirksville 1989.

OZMENT, Steven: *The Bürgermeister's Daughter: Scandal in a Sixteenth-Century German town*. New York 1996.

OZMENT, Steven: *The Reformation in the Cities. The Appeal of Protestantism to Sixteenth-Century Germany and Switzerland*. New Haven – London 1980.

PAASCH, Kathrin: *Frühneuzeitliche Predigten in der Forschungsbibliothek Gotha*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 85–87.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Dvě pohřební kázání od Svatého Salvátora: luteráni na Starém Městě pražském*. In: *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha 2014, s. 591–610.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *(Ještě jednou) pohřební kázání Matěje Cyra nad Petrem Vokem z Rožmberka roku 1612. Jednota bratrská a mediální propagace*. In: *Epigraphica & Sepulcralia. III*. Praha 2011, s. 337–367.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Konfessionelle Polemik in der Begräbnishomiletik. Fünf Leichenpredigten des Kontroverspredigers Georg Scherer aus den Jahren 1583–1603*. *Acta Comeniana*, 2010, s. 7–41.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a ženami v raném novověku*. In: HUTEČKA, Jiří – KOHOUTOVÁ, Jitka – PAVLÍČKOVÁ, Radmila – ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila (eds.): *Konstrukce maskulinní identity v minulosti, současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha 2012, s. 110–124.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*. České Budějovice 2008.

PÁNEK, Jaroslav: *Die Türkengefahr und die böhmische Gesellschaft im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts*. In: *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IVe Congrès AIESEE*. Praha 1979, s. 139–168.

PÁNEK, Jaroslav: *Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost*. Studia Comeniana et historica, 1981, s. 53–72.

PÁNEK, Jaroslav: *Úloha předbělohorské Prahy v obraně proti osmanské expanzi*. Documenta Pragensia, 1986, s. 150–178.

PEŠEK, Jiří: *Reformační konfesionalizace v Německu 16.–17. století*. Český časopis historický, 1998, s. 602–610.

PETRÁŇ, Josef: *Staroměstská exekuce*. Praha 1996.

PETRŮ, Eduard: *Vzdálené hlasy*. Olomouc 1996.

PETRŮ, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava 1984.

POLIŠENSKÝ, Josef: *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*. Historický časopis Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 74–103.

PRESS, Volker: *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*. In: VOGLER, Günther (Hrsg.): *Wegscheiden der Reformation. Alternatives Denken vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Weimar 1994, s. 309–335.

PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *O útěše proti smrti. Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*. Praha 2017.

PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: „*Unter den Ketzern zu leben und zu sterben ist gar schwerlich und gefeulich*.“ *Das Sterbebuch des Johann Leisentritt im Kontext der katholischen Sterbebücher des 16. Jahrhunderts*. Archiv für Reformationsgeschichte, 2016, s. 193–216.

PROCHASKA-WEIGL, Stefanie: *D. Matthias Hoe von Hoenegg und seine Zeit (1580–1645)*. 2 díly. Nevydaná dizertační práce obhájená na Evangelické teologické fakultě ve Vídni v roce 1951. Österreichische Nationalbibliothek, sign. 804358-C.1 NEU MAG, 804358-C.2 NEU MAG.

RATAJ, Tomáš: *Ve stínu pŕlmesíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Děti roditi jest božské ovotce. Gender a tělo v českojazyčné babické literatuře raného novověku*. Praha 2013.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*. Praha 2008.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žádná ženská člověk není. Poralizace genderů v českojazyčné literatuře 2. poloviny 18. století*. Praha 2011.

RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.): *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha 2009.

REHERMANN, Ernst Heinrich: *Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts*. Göttingen 1977.

REINIS, Austra: *Exempla in Sixteenth-Century Lutheran Sermons on Marriage Ethics*. *Lutheran Quarterly*, 2013, s. 264–296.

REJCHRTOVÁ, Noemi: *Sondy do postilní literatury pokompaktátního (či předbělohorského) utrakvismu*. *Folia Historica Bohemica*, 1991, s. 59–70.

ROHMER, Ernst: *Martin Luthers Lieder im 17. Jahrhundert: Zum Problem von Intention und Rezeption am Beispiel von „Ein feste Burg“*. In: BREUER, Dieter (Hrsg.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*. Wiesbaden 1995, s. 581–592.

ROKYTA, Jan: *K rozpravě „O svobodné vůli“ mezi Erasmem Rotterdamským a Martinem Lutherem*. *Theologická revue*, 2015, s. 118–132.

ROLL, Christine – POHLE, Frank – MYRCZEK, Matthias (Hrsg.): *Grenzen und Grenzüberschreitungen. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung*. Köln – Weimar – Wien 2010.

RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988*. Gütersloh 1992.

RUBLACK, Hans-Christoph: *Lutherische Predigt und gesellschaftliche Wirklichkeiten*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische*

Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Gütersloh 1992, s. 344–395.

RUNSCHKE, Wolfgang: *Vom Druck zur Präsentation. Ein Onlinetool zur Analyse von zweihundert frühneuzeitlichen Predigttexten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 88–89.

RYANTOVÁ, Marie: *Konfesijní násilí v raně novověkých revokačních kázáních*. *Folia Historica Bohemica*, 2015, s. 77–89.

RYANTOVÁ, Marie: *Konvertita a exulant Jiří Holík: příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku*. Pelhřimov 2016.

RYANTOVÁ, Marie: *Raně novověká revokační kázání konvertitů k protestantismu*. *Český časopis historický*, 2015, s. 669–713.

ŘEZNÍK, Miloš: *Sasko*. Praha 2005.

ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha 1957.

SCOTT, Dixon C.: *Martin Luther and the German Nation: The Reformation and the Roots of Nationalism*. In: DOLEŽALOVÁ, Eva – PÁNEK, Jaroslav (eds.): *Confession and Nation in the Era of Reformations*. Praha 2011, s. 123–138.

SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Introduction. The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. In: SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. New York 2003, s. 1–38.

SCOTT, Dixon S. – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (eds.): *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*. New York 2003.

SCHEITLER, Irmgard: *Lutherus redivivus. Das Reformationsjubiläum 1617. Mit einem Ausblick auf das Jubiläum 1717*. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, 2016, s. 174–215.

SCHILLING, Heinz: *Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche,*

Staat, Gesellschaft und Kultur. In: BAHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (Hrsg.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999.

SCHILLING, Heinz: *Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und Gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620*. *Historische Zeitschrift*, 1988, s. 1–46.

SCHILLING, Heinz (Hrsg.): *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*. *Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985*. Gütersloh 1986.

SCHILLING, Heinz – REINHARD, Wolfgang (Hrsg.): *Die katholische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1993*. Münster 1995.

SCHMALE, Wolfgang: *Herrschaft und Widerstand: Zur politischen Kultur im 17. Jahrhundert*. In: SCHIRMER, Uwe (Hrsg.): *Sachsen im 17. Jahrhundert. Krise, Krieg und Neubeginn*. Leipzig 1998, s. 9–24.

SCHNABEL, Helga: *Die Bedeutung literarischer Quellen für das Forschungsfeld der Konfessionsbildung*. *Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Gegenreformation und Literatur*, 1979, s. 3–12.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Aspekte der politischen Kommunikation in Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. München 2004.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit. Deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit und Gesellschaft. Dargestellt am Beispiel des Fürstentums Braunschweig-Wolfenbüttel, der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Braunschweig*. Gütersloh 1996.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Geistliche Amtsträger und regionale Identität im 16. Jahrhundert. Ein Widerspruch?* In: DINGEL, Irene – WARTENBERG, Günther (Hrsg.): *Kirche und Regionalbewußtsein in der Frühen Neuzeit. Konfessionell bestimmte Identifikationsprozesse in der Territorien*. Leipzig 2009, s. 11–22.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther und im*

Luthertum. In: WALTHER, Manfred (Hrsg.): Religion und Politik. Zu Theorie und Praxis des theologisch-politischen Komplexes. Baden-Baden 2004, s. 87–103.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Kommunikation über Herrschaft: Obrigkeitskritik im 16. Jahrhundert*. In: RAPHAEL, Lutz – TENORTH, Heinz-Elmar (Hrsg.): Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit. München 2006, s. 71–108.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Lutherische Konfessionalisierung? Das Beispiel Braunschweig-Wolfenbüttel (1589–1613)*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Gütersloh 1992, s. 163–194.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Obrigkeitskritik im Luthertum? Anlässe und Rechtfertigungsmuster im ausgehenden 16. und im 17. Jahrhundert*. In: ERBE, Michael (Hrsg.): Querdenken. Dissens und Toleranz im Wandel der Geschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans R. Guggisberg. Mannheim 1996, s. 253–270.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Obrigkeitskritik und Widerstandsrecht. Die politica christiana als Legitimitätsgrundlage*. In: SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts. München 2004, s. 195–232.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Prediger an protestantischen Höfen der Frühneuzeit. Zur politischen und sozialen Stellung einer neuen bürgerlichen Führungsgruppe in der höfischen Gesellschaft des 17. Jahrhunderts, dargestellt am Beispiel von Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt und Braunschweig-Wolfenbüttel*. In: SCHILLING, Heinz – DIEDERICKS, Hermann (Hrsg.): Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit. Köln – Wien 1985, s. 275–336.

SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Umstrittene Theologen. Die Rolle der Hofprediger zwischen Herrscherkritik und Seelsorge im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800). Wiesbaden 2014, s. 27–48.

SCHÖLLKOPF, Wolfgang: *Hofprediger in den Spannungsfeldern des Herzogtums Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 85–104.

SCHÖNSTADT, Hans-Jürgen: *Antichrist, Weltheilsgeschehen und Gottes Werkzeug. Römische Kirche, Reformation und Luther im Spiegel des Reformationsjubiläum 1617*. Wiesbaden 1978.

SCHREIBER, Rudolf (Hrsg.): *Das Spenderbuch für den Bau der protestantischen Salvatorkirche in Prag (1610–1615)*. Freilassing 1956.

SCHROTT, Georg: *Leichenpredigten für bayerische Prälaten der Barock- und Aufklärungszeit*. München 2012.

SCHUNKA, Alexander: *Die Konfessionalisierung der Osmanen. Protestantische Berichte über den Orient im ausgehenden 16. Jahrhundert*. Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit. Orientbegegnungen deutscher Protestanten in der Frühen Neuzeit, 2012, s. 8–46.

SCHUNKA, Alexander: *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*. Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte, 2003, s. 17–36.

SCHUNKA, Alexander: *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*. In: BÄHLCKE, Joachim – BENDEL, Rainer (Hrsg.): *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*. Köln – Weimar – Wien 2008, s. 113–131.

SCHÜLING, Hermann: *Verzeichnis der Briefe an Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) in der Universitätsbibliothek Gießen. Cod. Giess. 114 u. 115*. Giessen 1979.

SLAVÍK, František Augustin: *Česká církev v Drážďanech*. Osvěta, 1887, s. 975–991.

SLÁDEK, Miloš (ed.): *Malý jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy*. Praha – Jinočany 1995.

SLÁDEK, Miloš: *Poznámky k problematice českých pohřebních kázání 16. a 17. století*. Česká literatura doby baroka (= Literární archiv 27), 1994, s. 191–208.

SLÁDEK, Miloš (ed.): *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha 2017.

SLÁDEK, Miloš (ed.): *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha 2005.

SLÁDEK, Miloš (ed.): *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha – Jinočany 2000.

SOMMER, Wolfgang: *Die lutherischen Hofprediger in Dresden. Grundzüge ihrer Geschichte und Verkündigung im Kurfürstentum Sachsen*. Stuttgart 2006.

SOMMER, Wolfgang: *Frömmigkeit am Dresdner Hof zur Zeit der lutherischen Orthodoxie*. In: LITZ, Gudrun – MUNZERT, Heidrun – LIEBENBERG, Roland (Hrsg.): *Frömmigkeit – Theologie – Frömmigkeitstheologie. Contributions to European Church History. Festschrift für Berndt Hamm zum 60. Geburtstag*. Leiden – Boston 2005, s. 591–604.

SOMMER, Wolfgang: *Gottesfurcht und Fürstenherrschaft. Studien zum Obrigkeitsverständnis Johann Arndts und lutherischer Hofprediger zur Zeit der altprotestantischen Orthodoxie*. Göttingen 1988.

SOMMER, Wolfgang: *Konfessionelle Legitimierung der Politik und ethische Weisung in Predigten zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Die Hofprediger Hoë von Hoënegg und Arnold Mengerling*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 37–47.

SOMMER, Wolfgang: *Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der Frühen Neuzeit*. Göttingen 1999.

SOMMER, Wolfgang: *Zum Selbst- und Amtsverständnis lutherischer Hofprediger*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. –

WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800). Wiesbaden 2014, s. 163–178.

STELTE, Martin: *Lutherische Prediger in Mitteldeutschland: Lebensläufe und Wirkungsstätten*. In: HAHN, Philip – PAASCH, Kathrin – SCHORN-SCHÜTTE, Luise (Hrsg.): *Der Politik die Leviten lesen: Politik von der Kanzel in Thüringen und Sachsen, 1550–1675*. Gotha 2011, s. 21–27.

STROHMEYER, Arno: *Konfessionskonflikt und Herrschaftsordnung. Widerstandsrecht bei den österreichischen Ständen 1550–1650*. Mainz 2006.

STROHMEYER, Arno: *Konfessionszugehörigkeit und Widerstandsbereitschaft: Der „leidende Gehorsam“ des innerösterreichischen Adels in den religionspolitischen Auseinandersetzungen mit den Habsburgern (ca. 1570–1630)*. In: BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig 2006, s. 333–354.

STURMBERGER, Hans: *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*. Linz 1953.

SVOBODA, Milan: *Tři pohřební kázání z první poloviny 17. věku: šlechtické rody a jejich příbuzní z českých zemí (srovnání a metody interpretace textů z historického hlediska)*. In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): *„Vita morsque et librorum historia“*. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. České Budějovice 2006, s. 169–181.

SYNDRAM, Dirk – WIRTH, Yvonne – ZERBE, Doreen (Hrsg.): *Luther und die Fürsten. Selbstdarstellung und Selbstverständnis des Herrschers im Zeitalter der Reformation*. Dresden 2015.

ŠIMKOVÁ, Táňa: *„Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury*. Ústí nad Labem – Praha 2018.

ŠKARKA, Antonín: *Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací. Literární a tiskařská aféra z roku 1602*. Český časopis historický, 1936, s. 1–55, 286–322, 484–520.

TANNER, Klaus (Hrsg.): *Konstruktion von Geschichte. Jubelrede – Predigt – protestantische Historiographie*. Leipzig 2012.

THADDEN, Rudolf von: *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger im 17. und 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der absolutistischen Staatsgesellschaft in Brandenburg-Preussen*. Berlin 1959.

TISCHER, František: *Faráři pod obojí v Praze (1609–1620). Na Starém Městě*. Časopis společnosti přátel starožitností, 1939, s. 20–25.

TOŠNEROVÁ, Marie: „Knížky potěšitelné“. *Útěšná literatura předbělohorské doby*. In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): „Vita morsque et librorum historia“. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. České Budějovice 2006, s. 155–168.

TÖRÖK, Dan: *Vývoj vzájemných postojů Martina Luthera a Desideria Erasma Rotterdamského dle svědectví jejich osobní korespondence*. Lutheranus. Démonologie, svátosti, tradice. Praha 2015, s. 83–97.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Erbauliche Vor-Bilder. Zur kommunikativen Funktion der „aedificatio“ in politischer Bildpublizistik des 17. Jahrhunderts*. In: SOLBACH, Andreas (Hrsg.): *Aedificatio: Erbauung im interkulturellen Kontext in der Frühen Neuzeit*. Tübingen 2005, s. 397–413.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Frühneuzeitliche Medienvielfalt: Wege der Popularisierung und Instrumentalisierung eines historisch begründeten gesamteidgenössischen Bewußtseins im 16. und 17. Jahrhundert*. In: HARMS, Wolfgang – MESSERLI, Alfred (Hrsg.): *Wahrnehmungsgeschichte und Wissensdiskurs im illustrierten Flugblatt der Frühen Neuzeit (1450–1700)*. Basel 2002, s. 415–440.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Geschlechterkampf als Gesprächspiel. Frühneuzeitliche Ehesatire im Spannungsfeld von Affirmation und Diskursivierung sozialetischer Normen*. In: AREND, Stefanie – BORGSTEDT, Thomas – KAMINSKI, Nikola –

NIEFANGER, Dirk (Hrsg.): *Anthropologie und Medialität des Komischen im 17. Jahrhundert (1580–1730)*. Amsterdam – New York 2008, s. 429–464.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Heilsgeschichtliche Deutungsmuster in der Publizistik des Dreißigjährigen Krieges. Pro- und antischwedische Propaganda in Deutschland 1628 bis 1635*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1991.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Politik in theologischem Gewand. Eine jesuitisch-lutherische Kontroverse im Kontext des Dreißigjährigen Krieges*. In: JÜRGENS, Henning P. – WELLER, Thomas (Hrsg.): *Streitkultur und Öffentlichkeit im konfessionellen Zeitalter*. Göttingen 2013, s. 31–55.

TSCHOPP, Silvia Serena: *Rhetorik des Bildes. Die kommunikative Funktion sprachlicher und graphischer Visualisierung in der Publizistik zur Zerstörung Magdeburgs im Jahre 1631*. In: BURKHARDT, Johannes – WERKSTETTER, Christine (Hrsg.): *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*. München 2005, s. 79–103.

URBÁNEK, Vladimír: *Konfesijní identity a irénické snahy. Texty a kontexty ve sporu Bratří se Samuelem Martiniem z Dražova*. In: WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Praha 2009, s. 30–46.

VÁLKA, Josef: *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*. Brno 2005.

VÁLKA, Josef: *Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1995.

VEIT, Patrice: *Die Hausandacht im deutschen Luthertum: Anweisungen und Praktiken*. In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.): *Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und in den Niederlanden*. Wiebaden 2001, s. 193–206.

VEIT, Patrice: *Gottes Bild und Bild des Menschen in den Liedern Luthers. Untersuchungen zur religiösen Sensibilität*. In: DÜRR, Alfred – KILLY, Walther (Hrsg.): *Das protestantische Kirchenlied im 16. und 17. Jahrhundert. Text-, musik- und theologiegeschichtliche Probleme*. Wiesbaden 1986, s. 9–24.

VEIT, Patrice: *Kirchenlieder und lutherisches „Privatleben“*. *Die Leichenpredigten als Fallstudie*. In: BREUER, Dieter (Hrsg.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barocks*. Wiesbaden 1995, s. 593–602.

VESELÝ, Daniel: *Martin Luther. Reformátor*. Liptovský Mikuláš 1991.

VIDA, Beáta: *Sermo ako vrchol kazateľskej činnosti v XII.–XVI. storočí*. In: MALURA, Jan (ed.): *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava 2010, s. 45–64.

VLNAS, Vít: *Novokřtění v Münsteru*. Praha 2002.

VOGLER, Bernd: *Die Gebetbücher in der lutherischen Orthodoxie (1550–1700)*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Gütersloh 1992, s. 424–434.

VOLKLAND, Frauke: *Konfession, Konversion und soziales Drama. Ein Plädoyer für die Ablösung des Paradigmas der „konfessionellen Identität“*. In: GREYERZ, Kaspar von – JAKUBOWSKI-TIESSSEN, Manfred – KAUFMANN, Thomas – LEHMANN, Hartmut (Hrsg.): *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität*. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese. Heidelberg 2003, s. 91–104.

VYBÍRAL, Zdeněk: *Autorita a moc v paměti urozených*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Paměť urozenosti*. Praha 2007, s. 119–133.

VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005.

WALLMANN, Johannes: *Lutherische Konfessionalisierung – ein Überblick*. In: RUBLACK, Hans-Christoph (Hrsg.): *Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland*. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Gütersloh 1992, s. 33–53.

WALLMANN, Johannes: *Zwischen Herzensgebet und Gebetbuch. Zur protestantischen deutschen Gebetsliteratur zwischen Reformation und Protestantismus*. In: INGEN, Ferdinand van – NIEKUS MOORE, Cornelia (Hrsg.):

Gebetsliteratur der Frühen Neuzeit als Hausfrömmigkeit. Funktionen und Formen in Deutschland und in den Niederlanden. Wiesbaden 2001, s. 13–46.

WALTHER, Stefanie: *Hofprediger und ihre Rolle in dynastischen Konflikten. Beispiele aus den Fürstentümern Sachsen-Meiningen und Sachsen-Jena*. In: MEINHARDT, Matthias – GLEIXNER, Ulrike – JUNG, Martin H. – WESTPHAL, Siegrid (Hrsg.): *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden 2014, s. 105–122.

WEIGERT, Laura: *L'image peinte du prescheur et la transformation de public théâtral. (1470–1577)*. In: BOUHAÏK-GIRONÈS, Marie – POLO DE BEAULIEU, Marie Anne (eds.): *Prédication et performance du XIIe au XVIe siècle*. Paris 2013, s. 229–250.

WEIß, Matthias: „...weltliche hendel werden geistlich.“ *Zur politica christiana des 16. Jahrhunderts*. In: RAPHAEL, Lutz – TENORTH, Heinz-Elmar (Hrsg.): *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*. München 2006, s. 109–124.

WENZEL, Kai: *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. 1. díl*. Pražský sborník historický, 2008, s. 31–103.

WENZEL, Kai: *Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. 2. díl*. Pražský sborník historický, 2009, s. 7–66.

WERNISCH, Martin: „Ein glimpflich sich benehmender Nachbar und Untertan.“ *Johannes Mathesius als deutscher evangelisch-lutherischer Pfarrer und Theologe in Böhmen*. In: DINGEL, Irene – KOHNLE, Armin (Hrsg.): *Johannes Mathesius (1504–1565): Rezeption und Verbreitung der Wittenberger Reformation durch Predigt und Exegese*. Leipzig 2017, s. 105–143.

WERNISCH, Martin: *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*. Praha 2018.

WERNISCH, Martin (ed.): *Kniha svornosti. Symbolické, čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. Nové české znění podle standardní německo-latinské edice, s přihlédnutím k dosavadním převodům*. Praha 2006.

- WERNISCH, Martin: *Politické myšlení evropské reformace*. Praha 2011.
- WERNISCH, Martin (ed.): *Unitatis Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén. Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Praha 2009.
- WIMMER, Otto – MELZER, Hartmann (Hrsg.): *Lexikon der Namen und Heiligen*. Hamburg 2002.
- WINKELBAUER, Thomas – WOLFRAM, Herwig (Hrsg.): *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Wien 2003.
- WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. I. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1895.
- WINTER, Zikmund: *Život církevní v Čechách. II. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1896.
- WOLGAST, Eike: *Calvinismus und Reformiertum im Heiligen Römischen Reich*. In: DINGEL, Irene – SELDERHUIS, Herman J. (Hrsg.): *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*. Göttingen 2011, s. 23–46.
- WORCESTER, Thomas, S.J.: *Catholic Sermons*. In: TAYLOR, Larissa (ed.): *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden – Boston – Köln 2001, s. 3–34.
- ZEEDEN, Ernst Walter: *Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung in Deutschland im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. *Historische Zeitschrift*, 1958, s. 249–299.
- ZEIBLER, Gustav Ludwig: *Geschichte der sächsischen Oberhofprediger und deren Vorgänger in gleicher Stellung von der Reformation an bis auf die gegenwärtige Zeit*. Leipzig 1856. Dostupné online: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10071278_00005.html
- ZEMENOVÁ, Markéta: *Doslovný překlad, nebo adaptace? Způsoby překladu v období raného novověku v kontaktu německo-českém*. *Listy filologické*, 2012, s. 125–151.

11. Anotace

Jméno a příjmení autorky: Aneta Kancírová

Katedra a fakulta: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název dizertační práce: Kázání jako médium konfesně-politické komunikace v raném novověku. Matyáš Hoë z Hoëneggu (1580–1645) a jeho kazatelská aktivita v předvečer a v průběhu třicetileté války

Název dizertační práce v angličtině: Sermon as a Medium of Confessional and Political Communication in the Early Modern Period. Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) and His Preaching Activity on the Eve and during the Thirty Years' War

Školitelka: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Rozsah práce: 228 stran

Klíčová slova: raný novověk, kazatelství, luterství, politické kázání, konfese, třicetiletá válka, Sasko, kázání

Klíčová slova v angličtině: Early Modern Period, preaching, Lutheranism, political sermons, confession, Thirty Years' War, Saxony, sermons

Charakteristika dizertační práce:

Náplní dizertační práce je analýza tištěné kazatelské produkce luterského duchovního Matyáše Hoë z Hoëneggu (1580–1645) v průběhu jeho života, a tedy v odlišných situacích a konfesně-politickém kontextu. Studie přináší rozbor tištěné homiletiky Matyáše Hoë, která je nahlížena v kontextu jeho působení v různých profesních pozicích – jako plavenského superintendenta, představitele německého luterského sboru v Praze a vrchního dvorského kazatele v Drážďanech. Tento přístup doplňuje „mozaiku“ dosavadních znalostí o luterském kazatelství částečně – nazírání životních osudů jednotlivých duchovních a jejich působení v knižní kultuře umožňuje lépe pochopit a přiblížit povahu tištěného kázání v raném novověku a uvědomit si a plně docenit jeho důležitost a využitelnost pro historické bádání.

12. Zusammenfassung

Das Hauptziel der vorliegenden Dissertation ist, die Predigtaktivität des lutherischen Theologen Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645) zu analysieren, der einen großen Teil seines Lebens im Dienste des sächsischen Kurfürsten Johann Georg I. tätig war. In der deutschen und tschechischen Historiografie wurden die Persönlichkeit und das Werk von Matthias Hoë von Hoënegg bisher nur wenig beachtet.

In den Kapiteln, die sich mit dem Thema der konfessionellen Konfrontation befassen, das in vielen Kasualpredigten gegenwärtig ist, ist aufgezeigt, wie und auf welche Weise der Oberhofprediger kommunizierte, welche Themen er verwendete und wie sich die Argumentation und die thematische Ebene im Zusammenhang mit dem konfessionell-politischen Kontext änderten. Als Beispiel kann sein Aufenthalt in Prag 1611–1613 dienen; in dieser Zeit arbeitete Hoë als Vertreter der deutschen lutherischen Gemeinde. Wegen der konfessionellen Pluralität in Prag grenzte er sich in seinen Predigten gegen die Andersgläubigen (meistens die Jesuiten) ab. Im Zusammenhang mit der Konversion des brandenburgischen Kurfürsten Johann Sigismund (1613) verfasste Matthias Hoë anti-calvinistische Streitschriften, Schmähschriften und Predigten und anlässlich des Jubiläums 1617 hielt er auch die Predigten, die vom Anti-papalismus ausgeprägt waren.

Der andere Teil der Dissertation befasst sich mit den politischen Predigten, die der lutherische Prediger anlässlich der Landtage, Geburtstage von dem sächsischen Kurfürsten oder der Huldigungen, an denen er teilgenommen hatte, publizierte. Es ist sehr interessant zu beobachten, wie sich die Argumentation des lutherischen Theologen an den politischen Kurs des Dresdner Hofes anpasste. In den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts zog Johann Georg I. als „kaiserlicher Kommissar“ in die beiden Lausitzen und nach Schlesien, weil er gegen die „aufrührerischen Ständen“ eingreifen musste. Obwohl der sächsische Kurfürst als „Haupt“ der Lutheraner im Reich präsentiert wurde, unterstützte er den römischen Kaiser fast während des ganzen Dreißigjährigen Krieges. Die Situation veränderte sich nach dem Erlass des Restitutionsedikts; die Folge war die Veranstaltung des Leipziger Konvents. Matthias Hoë von Hoënegg engagierte sich als Oberhofprediger

auch bei dieser Gelegenheit und in seinen Predigten forderte er zur Vereinigung der protestantischen Kräfte auf. Das Ziel der Dissertation ist u. a. aufzuzeigen, wie der lutherische Oberhofprediger den kursächsischen politischen Kurs im Einklang mit dem konfessionell-politischen Kontext legitimierte.